

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

АДАБИЙ-БАДИЙ, ИЖТИМОЙ-ПУБЛИЦИСТИК ЖУРНАЛ

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
САВЛАТ МАТБУОТ
ЎМИТАСИ

ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИ
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- ОСИП МАНДЕЛЬШТАМ. Дилбар тонг хаёли 3
ХУАНА ДЕ ИБАРБУРУ. Мойчечакнинг шифобахш иси 65

НАСР

- ЛОНГ. Дафнис ва Хлоя. Роман. 12
СОЛ БЕЛЛОУ. Фурсат ганимат. Қисса. 69

МУСТАҚИЛЛИГИМИЗ 10 ЙИЛЛИГИГА

- УМАРАЛИ НОРМАТОВ. Мафкуравий-сиёсий тазйиқ ва истеъдод
қудрати. 98

ПУБЛИЦИСТИКА

- ПИЛАР УРБАНО. Қиролича София. Охири.....107

НОБЕЛ МАЪРУЗАЛАРИ

- НАЖИБ МАҲФУЗ. Улуғворлик белгиси. 132

Апрел 2001

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

БАҲОДИР КАРИМ. Маънавият қасрининг олтин калити 135
В.ҚОБУЛОВ, Б.ҲОБИЛОВ. Тадбиркорлар учун фойдали китоб 138

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

ЕРЕМЕЙ ПАРНОВ. Мальта ҳассаси. Роман..... 140

Бош муҳаррир:
Озод Шарафиддинов

Таҳрир ҳайъати:
Мирпўлат Мирзо
(бош муҳаррир муовини)
Файзи Шохисмоил
(масъул котиб)
Амир Файзулла
Раҳматилла Иноғомов
Абдуҳамид Пардаев

Жамоатчилик кенгаши:
Юсуф Абдуллаев
Аслиддин Болиев
Жамолiddин Бўронов
Одил Ёқубов
Хайрулла Жўраев
Неъматулла Иброҳимов
Рисбой Хайдаров
Абдулла Орипов
Жавлон Умарбеков
Рустам Шоғуломов
Тўлапберган Қаипберганов
Саидахром Фуломов

Жаҳон адабиёти, 4. 2001

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Республикаси Давлат Матбуот кўмитасида рўйхатга олинган, №172.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир А. ПАРДАЕВ
Рассом Ю.ГАБЗАЛИЛОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳ Н.АШРАБХЎЖАЕВА
Компьютерда саҳифаловчи А.СУЛТОНОВ

Теришга берилди 05.04.2001 й. Босишга рухсат этилди 01.06.2001 й. Бичими 70x108 1/16.
Газета қоғози. Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1700 нусха. К-8614 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти“ журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Республикаси
Давлат Матбуот кўмитасининг ижарадаги Тошкент матбаа комбинатида босилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2001 й.

Осип МАНДЕЛЬШТАМ

Дилбар тонг хаёли

* * *

Фақат эртақларни ўқимоқ керак,
Ҳаётнинг сурури эртақдадир, ҳа.
Хаёлан кетингиз йироқ-йироққа,
Ғурбатлар комидан қад тиксин юрак.

Чарчадим яшашдан мен жуда-жуда,
Ундан совиб кетди кўнглим тамоман.
Бу қашшоқ юртимга лекин шайдоман,
Ўзга юрт хаёли йўқ-да орзуда.

Олис болаликнинг боғчаси аро
Оддий арғимчоқда учганман бир вақт,
Ёдимда — туманга чулганган дарахт...
Булар хотирамдан ўчмагай асло.

Мирпўлат
МИРЗО
таржималари

Осип МАНДЕЛЬШТАМ рус поэзиясида ўчмас из қол-
дирган ёрқин сиймо саналади. XX аср шеъриятини
унинг инсоний дард ва изтироблар тўла шеъриятисиз
мукаммал тасаввур этиб бўлмайди. О.Мандельштам
30-йиллар қатағонидан бениҳоя жабрланган ва бу ман-
фур сиёсатни чексиз лаънатлаган шоирдир. Унинг илк
шеърлари 1910 йилда “Аполлон” журналида эълон
қилинади. Илк китоби эса “Тош” номи билан 1913 йил-
да чоп қилинган. Теран адабиёт ва юксак тарихий ма-
даният руҳи билан тарбия топган шоир XX асрдаги
17-йил тўнтаришини ҳазм қила олмади. “Октябр инқи-
лоби менга ўз таъсирини ўтказмай қолмади, зеро у
“таржимаи ҳолим” устидан чизик тортди ва ўзликни
англаш туйғумдан маҳрум этди”, дейди чуқур алам би-
лан.

Мандельштамнинг шеърлари, айниқса; Сталин ҳукм-
ронлиги кучайган йилларда изтиробга йўғрилди.
Шоир ўзида қаҳр ва ғазаб ҳамда хўрланиш туйғуларини
қаттиқ ҳис этади: Ўша даврда унинг изидан кучли
таъқиблар бошланган эди.

1933 йил ноябрда унинг Сталинга қарши ёзилган
“Яшаймиз ватанни гоҳ сезиб-сезмай” номли шеъри
эълон қилинади. Зеро, бу йилларда халқ бошига кул-
фатлар ёғилган ва элларда очлик ҳукмрон эди. Шоир
бу даврни “Худди чориқ кийган чоракорлардек —
Ўлкалар кўзида гусса ва малол” дея тасвирлайди.
У шеърий қораламаларининг бирида “халқлар дохий-
си”ни “қалблар кушандаси, дехқонлар душмани” дея
талқин қилади.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

3

* * *

Вужудим ёлғиздир — нима қилай ман,
Даҳр аро шу ёлғиз вужудим билан?

Мангулик қасрига қотилди сасим,
Қолди унда тафтим, қолди нафасим.

Бахтим бордир дея юрайми масрур,
Бунинг учун кимга айтай ташаккур?

Ўзал маъволарда ажиб руҳ — тимсол,
Унинг мен эканим танирлар алҳол.

Боғбон ҳам ўзимман ва гул ҳам ўзим,
Дунё зиндонида булбул ҳам ўзим.

Эй насим, эврилма асло ғуборга,
Вақт чанги кўнмасин нақшин узорга.

ОЙГА ТАКЛИФ

Булар ой ҳақида чўпчаклар фақат, —
Чўпчак ибтидоси ёлғонлар қат-қат,
Булар ой ҳақида чўпчаклар фақат.

Ойда — меникида
Дуркун дастурхон,
Маликам, келинг бир —
Қилайин меҳмон.
Бунда ширинлик мўл,
Мўлдир ширмой нон.

Ойда — ойдин фақат,
Уйлар кўркам, чин.
Йўқ, улар уйлармас,
Кабутарга ин.
Кабутар патидек
Тун юмшоқ, сокин.

Асло бу маъвода
Ўсмағай алаф.
Фақат саватларга
Қўп эрур талаб.
Сомондан тўқирлар
Уни битталаб.

Ойда кўча йўқдир,
Ўриндиқ қатор,
Сув эмас — олтин қум
Ҳар ёқда оқар.
Юриш бирам энгил,
Бирам хуш ёқар.

Шоир 1934 йил 13 майида ўз хонадонида ҳибсга олинади. Лекин унга жуда энгил ҳукм чиқарилади, яъни Воронежга сургун билан чекланилади. Ҳукмнинг бундоқ энгиллиги Сталиннинг уни ўз сафига чорлаётганлигига ишора эди. Бу вақтинчалик марҳамат бўлиб, Сталин уни бари бир кечирмайди. Орадан тўрт йил ўтгач, шоир томонидан ҳеч бир қалтис ҳаракат содир қилинмаган бўлса-да, бунинг устига у "Сталинга қасида"сини ёзган эса-да, "халқлар отаси" ўзига тил теккизган, шаккоклик қилган шоирга ер юзида яшашни ортиқ раво кўрмайди. Буни олдиндан ҳис этган шоир К.Чуковскийга ёзган хатида: "Менинг аҳволим итникидан ҳам баттар, мен йўқ одамман. Мен — сояман. Менда фақат ўлим ҳуқуқигина бор, холос", деган. Шоир "Сталинга қасида"сида ҳам ижодга нисбатан бўлган ўз ақидасидан чекинмаган. Бу борада у шундай эътироф этади: "Шоирни ёлғон сўзлашга мажбурлаш мумкин. Лекин у шеъриятда бу ёлғонни сўзлай олмайди". О.Мандельштам иккинчи марта 1938 йил 2 майда ҳибсга олинади ва Узоқ Шарққа сургун қилинади. Оғир укубатларга мубтало бўлган бетакрор истеъдод соҳиби 1938 йил 12 декабрда лагерда вафот этади. Ушбу туркум тимсолида шоир ижодидан намуналар ўзбек тилида илк марта эълон қилинмоқда.

Ойда бордир менда
Зангор балиқлар
Улар на шўнғийди,
На суза билар.
Кўл йўқ, улар шундан
Кўкка интилар.

Жиндак сут олволинг
Мушукчангизга.
Шамсиянгиз қолиб,
Қайтмангиз изга.
Шомлар мен май сузиб
Узатгум сизга.

* * *

Кечқурун ҳовлида ювиндим: сув — муз,
Ер заранг — музлаган каби, нақ қишда.
Болта юзида шўр — бамисли юлдуз,
Ях қотиб қолганди ёғоч идишда.

Дарвозада кулф осиглиқ турар,
Теварак қаҳрли боқар чунонам —
Ҳақиқатнинг бундоқ суврати сира
Бирон бир асарда эмас мужассам.

Туз янглиғ эрийди илчишда нурлар,
Яхлаган сув эса қораяр жуда.
Ўлимнинг қўли нақ кўксингга кирар,
Борлиқ қатъий ҳукм каби осуда.

* * *

Изғиринли баҳор. Оч Эски Қрим,
Кеча қандоқ эрса — бугун ҳам шундоқ,
Остонада итлар, жандада ямоқ,
Рангпар, совуқ тутун кўкка ўралар жим.

Паришон кенгликлар — бўм-бўш издиҳом,
Яйдоқ дарахтларда — кечиккан куртак,
Турибди ғарибдек — эзилар юрак,
Гулларга ўранган енгилтак бодом.

Табиат ўзини танимас алҳол.
Кубан, Украина дарди билмас чек,
Худди чориқ кийган чоракорлардек —
Ўлкалар кўзида ғусса ва малол.

* * *

Ниҳоят қадрдон шаҳримга қайтдим,
Болалик кўчамга саломлар айтдим.

Қани, ҳей келдингми, — ҳовучла тезроқ,
Дарё мавжларига нур тўкар чироқ.

Декабр чодирин кўкка ёйган чоғ,
Ой — қора қатронда қалққан сариқ доғ.

Петербурғ, ҳеч ўлгим келмайди маним,
Сенда рақамлари телефонларим.

Петербурғ, манзиллар борки бағрингда, —
Марҳумлар овози янграйди ундан.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Яшайман тор зина рўпарасида,
Қандайдир қутқу бор қадам сасида.

Тун бўйи ухламай — энтикиб ҳар он,
Эшикни занжирлаб кутамаи меҳмон.

* * *

Яшаймиз ватанни гоҳ сезиб-сезмай,
Бироқ руҳи ҳаргиз устивор кезгай.

Кремлдаги тунд тоғлиқни ногоҳ
Эслаб, қудрат нима — бўлурмиз огоҳ.

Унинг бармоқлари мисли семиз қурт,
Унинг ҳар сўзидан титрар буюк юрт.

Суваракникидек кўзлари нурли,
Чўтир чехрасида шаҳд бор хузурли.

Теграси сертаъзим даҳочаларидир,
Қаҳр-ла маҳв этар уларни бир-бир.

Аркинлар сўз демоқ пайида гарчанд,
Фақат унинг гапи ҳукмрон, баланд.

Нағал улашгандек тарқатар фармон,
Кимгадир қалқон бу, кимга — лахта қон.

Кимдир — ер остига, кимдир — юқори,
Шундан сурур туяр тоғлиқ виқори.

* * *

Бунда меҳнат оғир, бунда меҳнат зил,
Бунда тер тўкарлар мудом қулга хос.
Шимириб гупурган қонларни қизил,
Яшнар атиргуллар қиш олди қийғос...

* * *

Танграм, ўзинг қўлла — яшай шу тунни,
Ҳаётимни бевақт айлама нобуд...
Петербург — мен учун бамисли тобут.

* * *

Айтинг, қандай кўча эрур бу?
Мандельштам номидадир у.
Мандельштам? У қандайин зот?
Шу номда ҳам маъно бор наҳот?
Ҳикмат бордир наҳотки эзгу?

Йўқ-йўқ, унда асло ҳикмат йўқ,
Бошқаларга эзгу ибрат йўқ.
Аммо-лекин бу мазкур кўча,

Кўча эмас — жарлик, чоҳ, чиндан
Мандельштам номида эрур,
Ушбу ном-ла аталар шундан.

ТАБАССУМ ТУФИЛИШИ

Беғубор жилмайиб кулганда гўдак
Оламни ўзига маҳлиё этар.
Ва бу табассуминг сарҳади, бешак
Баҳри уммонларнинг қошига етар.

Жилмайиб тураркан — у якто голиб,
Туйғулар товланар чехрасида шан;
Дудоғин бурчидан чизиқлар ажиб
Нур каби таралиб кетар дафъатан.

Бўғзида гувлар мавж ҳайбатли, дуркун —
Нақд қад тиклаётган қитъанинг ўзи;
Афсонавий алпдай кўринар бир зум,
Олқиш ва ҳайратдан жавдираб кўзи.

* * *

Тифлис тушларимга киради бот-бот,
Созлардан шом узра янграр ғам-садо.
Домонгир оломон кўксида яғмо,
Шарпасин солади мубҳам гирдибод,
Пастда ўжар Кура кўтарар ғавғо.

Кахетининг қуюқ майи нобини
Сипқариб ичмоқлик айни замони.
Унутиб дил ғамин, изтиробини,
Туйгин мириққанча, роса тобини
Келтириб кайфнию нашғу намони.

Тик қирғоқ устида майхоналар бор,
Унда шароб бисёр ҳам ширин таом.
Майхоначи ҳаргиз мамнун-миннатдор,
Меҳмонларга қуллуқ қилганча юз бор,
Кўймай узатади шароб тўла жом.

Гавжум чойхонанинг хилват бурчидан
Ўзингга топгайсан ғуссадош майхўр.
Жўмардлар ҳақида гар оғиз очсанг,
Келар кўз олдингга не-не қадим жанг,
Сеҳр чулғаб олар вужудингни зўр.

Олам-ку, бўлади қаридан-қари,
Бироқ кўзи бўлар доимо барра.
Оқшом қуюқлашиб боргани сари,
Куйилгай қадаҳга ойнинг нурлари,
Дамнинг ўтганин ҳам сезмайсан зарра.

* * *

Ўзгалар-ла тенгма-тенг
Ярай дейман корингга.
Қизганиб боққим келар
Менинг ҳам рухсорингга.
Термулмоққа жимгина
Тополмам лек ўзда куч.
Сенсиз мен учун яна
Мудроқ ҳаво бўм-бўш, пуч.

Гарчи рашк қилмай кўйдим,
Кўнглим тўла фарёдга.
Ўзимни сенга элтгум
Элтган каби жаллодга.
Демам энди жаҳонда —
Сени бахтим, жоним деб:
Ғалати, ўзга қонга —
Ўзгартдилар қонимни.

Яна бир лаҳзадан сўнг
Айтолгум сенга ҳатто:
Кувончиму қайғум чўнг —
Кўрмам мен сенда асло.
Лекин жим жиноятга
Еттаклаган мисоли,
Тинч кўймай ниҳоятда
Чорлар мени висолинг.

Қайта қол қошимга тез,
Ёз дилимдан ғурбатни:
Мен сени бундоқ ҳаргиз —
Кўрмаганман қудратли.
Энди нени истасам,
Кўринар бари аён.
Рашк қилмам сенга ҳеч ҳам,
Чорлайман лекин ҳар он.

САЙЁХ

Юпунман, гарчи хоксор,
Дилимда онгим такрор.

Тунимни уйнар шамол —
Қайт агар туйсанг малол...

Чекинар ҳасрат-оҳлар —
Сафар қилса сайёҳлар.

Изғиринлар, аёз, қор
Сайёҳларга қилмас қор.

* * *

О, капалак, шўрлик бокира,
Тўзган кафан ичрадир бутун, —
Оний умри ажиб хотира,
Арзир дoston айламак учун!

Митти бошин яктаги аро
Яширганча ётар мискинҳол.
Сен зарларга ўрангин аъло,
Қанотларинг йиғиштириб ол!

* * *

Энтиктириб, о бирам
Кириб келди кумуш қиш.
Гарчи у кечикса ҳам,
Йўлладим дилдан олқиш.

Қалдироқлар бошида
Сокинлик бўлар ҳар чоғ, —
Чексиз оқлик қошида
Лол турибди ҳатто зоғ.

Сўниб борлиқ турғени,
Мавжудот музлар бу он, —
Алла айтиб дарени
Ухлатар кўм-қўк осмон.

* * *

Оққа беланмишдир гарчи ҳамма ёқ,
Қишнинг тонги ҳали ёришмаган чоқ
Қировли деразанг кўринар шундоқ.

Қирмизи духоба ёғду тарар ол,
Ойнадан ичкари тикилар алҳол
Момиқ-филофдаги дов-дарахтлар лол.

Уларга қаҳратон писандмас сира,
Зеро тадоригин кўриб бир сидра
Иҳоталанган шох-шаббалар ила.

Оқара бошлайди ним ёруғ пучмоқ,
Деразанг раҳига уриниб шу чоқ
Шойидек товланар энг сўнгги япроқ.

* * *

Илондек яшриниб вужудим аро,
Печакдек чирмалиб — тинмайин асло
Юксалиб бораман мен ўзим узра.

Ўзимни истайман, ўзимга учгум,
Қанотимни кериб уфқни кучгум,
Ястанган уммондан чўчимай сира.

Бургутдек — чарх уриб асло толмаган,
Лек қайтиб уясин топа олмаган —
Сўнг қулаган тубсиз жарликлар ичра, —

Қўрқмайин чақмоқлар алангасидан,
Тўйиб қалдиروقлар манфур сасидан,
Қоришгум тунд, совуқ булутлар ила.

* * *

Тин олиб озурда жон,
Нигоҳлар боқди бесўз.
Уйғонди биллур гулдон,
Биллури қилди кўз-кўз.

Ҳаловат тегрангда тахт,
Чекинган қайгадир ғам.
Бу жажжи шоҳона бахт,
О, тансиқ сенга бирам!

Шаробдан тотиб пича,
Энтикар кўнглинг тўлиб, -
Ушатар ширин кулча
Нозли ёр нозик қўли...

* * *

Тийра хаёлимда сен кўрсатдинг юз,
Майин ёноқларинг товланиб қирмиз.
Ёрқин нурлари-ла бокира ҳаво,
Мен эса ёлғизман, дилгир, бенаво.

Борлиқ авзойида ўзга оройиш,
Дуркун неъматларин қилар намоиш,
Олиса чўққилар виқорли, кўркам,
Мезонлар киприкка илашар бу дам.

Нега тинган баравж ҳаётнинг рақси,
Нега ҳар нарсада чехрангнинг акси?
Товланар кўксимда қирмиз уфқ мисол
Ёрқин кунларимнинг жароҳати ол.

* * *

Тўрин ёйиб беозор,
Тун қўяр уфққа бош.
Туман ичра бутазор
Термилади кўзда ёш.

Борлиқ бир сеҳр ичра —
Мудраб қолар, ҳойнаҳой;
Дилдирар фалак узра
Илинганча янги ой.

Осмон эса баайни
Зиндонга айланар, бас,
Тузоққа тушган ойни
Энди қўйиб юбормас.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

* * *

Ямлар тутунларни аёзли ҳаво,
 Мен эса ҳасратнинг комида танҳо...
 Юксак кенгликларни дил тусар бирам,
 Бу осий маъводан бутунлай кетсам...

Лекин имкони йўқ бунинг сира, ҳеч,
 Итлар сас беради, кун ҳам бўлар кеч,
 Қандайдир йўловчи дуч келар менга...
 Бир сўз дема! Айтар гапим йўқ сенга!

* * *

Қайда занжирланган фарёдли сукут,
 Қайда Прометей — нажот қояси?!
 Қайда қонга ташна жезгирноқ бургут,
 Самовий кулфатнинг қора сояси?

Энди йўқдир улар, қайтмас фожиа,
 Бироқ ушбу лаблар — титроқ, гезарган —
 Олиб кира олур қалбин тубига
 Эҳсил-юкчи, Софокл-ўрмонкесарнинг.

У салом, у алам, йўқ — омоч тиши,
 Рухда қадим саҳна юксалади жим,
 Ҳамма билмоқ истар, ҳар дил хоҳиши —
 Мазлум ким, маҳкум ким, безаволдир ким.

* * *

Мижжаларим қотган. Кўксим тўла ёш.
 Кўрқувсиз боқаман — зулматдир эртам.
 Гарчи умидсизман, гарчи эгик бош,
 Бари бир яшагим келяпти бирам.

Тонгги товушлардан уйқуси қочиб,
 Кўзларин ишқалаб, бурчини илғар,
 Дағал хиргойисин бошларкан соқчи,
 Қамоқхона узра тонг отар дилбар.

* * *

Айириб руҳимни юксак парвоздан,
 Ҳеч раво кўрмайин менга денгизни,
 Эриша олдингиз нимага? Бир дам —
 Лабларим шивирин энгодингизми?!

* * *

Ҳали сен тириксан, эмассан ёлғиз,
 Ҳали ёнгинангда ғамкаш дўстинг бор.
 Кенгликлар кўзингни яйратар ҳаргиз,
 Ҳатто тасаллидир зулмат, аёз, қор.

Кабир қашшоқликда, буюк хорликда
Яна осойишта, дилга бер таскин.
Бу дамлар чиндан-да ғанимат, зеро
Муте умрда ҳам ҳузур бордир, чин.

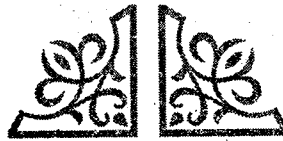
Бахтсиз ул — қўлига кишанлар кийиб,
Шамол ва итлардан зада бўлган зот.
Шўрлик ул — яшашга сўнг бор интилиб,
Манфур соқчилардан тиланган нажот.

* * *

Нурлар издиҳоми жазб этар такрор,
Маст айлар руҳимни ажиб ифори.
Халққа ҳаво керак тоза ва зангор,
Унга нон керак ҳам Эльбрус қори.

Сўраб кўрмоқликка кимса йўқ, зотан
Қаердан излайман якто сирдошни.
Топурсиз на Қрим, на Урал ёқдан
Бунақанги шаффоф йиғлоқи тошни.

Халққа ашъор керак сирли ва эзгу,
Ҳар тонг ажиб руҳ-ла уйқудан турсин.
Ундан туюб ҳаргиз ифор ва ёғду,
Оҳанглари аро чўмилиб юрсин.

ЛОНГ

Дафнис ва Хлоя

Роман

МУҚАДДИМА

Лесбосда санамларга бахшида этилмиш ажиб ўрмон ичра ов қилиб юриб, камина бир гаройиб манзаранинг шоҳиди бўлдим — умрим бино бўлиб илк бор кўраётганим бу манзара — муҳаббат қиссаси эди. Ул манзара бағоят дилбар: унда дов-дарахтлар, гул-чечаклар ва ариқларда зилол сувлар тасвирланган. Замин қағридан қайнаб чиқаётган битта булоқ суви бу ердаги жаами дарахт ва гулларнинг чанқоғини қондирарди. Валекин бул гушада кўрганим бир сурат менинг кўзларимни бундан-да бисёр қувонтирди; санъатнинг ажиб маҳсули ва муҳаббат тасвири эди у сурат; жуда кўп одамлар, ҳаттоки муҳожирлар ҳам бу сурат овозасини эшитиб, уни кўргани дарёдек оқиб келардилар бу ерга; келиб санамларга сиғинардилар, суратни томоша қилиб завқланардилар. Суратда эса, ушбу манзарани кўриш мумкин эди: баъзи аёллар кўзлари ёриб бўшанмоқдалар, баъзи аёллар мурғакларни йўрғаклаб олмоқдалар; бир ёнда ташландиқ болалар; бир ёнда бола эмизаётган соғилқ қўй ва она эчки; бир ёқда мураббий чўпонлару яна бир ёқда ошиқ йигит билан маъшуқа қиз; яна денгиз қароқчилари ҳужумиё ёвлар босқини... Мен булардан ташқари яна кўп лавҳаларни кўрдим бу суратда; уларнинг ҳаммасидан муҳаббат нафаси уфуриб турарди; шунда мен ҳам бу суратдан завқланиб, у билан беллашмоққа ва бир қисса ёзмоққа қасд қилдим. Қасд қилдим-у, мазкур суратни менга тавсиф этиб бера олгучи одамни излаб топдим. Оқибат, камина кўп тер тўкиб, Эротга*, санамларга ва Панга* тухфа бўлсин, одамларнинг дилини хушнуд этсин учун ушбу тўртта китобни ёздимки, булар беморнинг дардига даво, мискинга таскин бўлғай, севишганларга севгини эслатғай, севаганларни севишга ўргатғай. Зотан, ҳеч ким муҳаббат дардидан ўзини

* Белгиси қўйилган сўзларга асар охирида изоҳ берилган.

Русчадан
Қодир
МИРМУХАМЕДОВ
таржимаси

Қадимги дунё юнон адиби Лонгнинг (милодий II—III асрлар) ишқий романи “Дафнис ва Хлоя” ҳақида кўп илмий асарлар ёзилган ва яна кўп ёзилиши мумкин. Аммо биз ушбу ажойиб романни ўзбек журналхонларига тавсия этарканмиз, буюк олмон шоири Гётенинг мазкур китоб ҳақида айтган фикрини келтириш билан чекланишни маъқул кўрдик.

“Ушбу асар, - деган эди у, — бошдан-оёқ энг нодир санъат ва бемисл маданият ҳақида сўз юритади... Китобнинг жамики афзалликларини мукамал баҳоламоқ учун бутун бошли китоб ёзилса, нур устига аъло нур бўлар эди. “Дафнис ва Хлоя”ни ундан сабоқ олмоқ учун ҳар йили қайта ўқиш ва ҳар гал ўқиганда, унинг нақадар зўр нафосат манбаи эканлигини ҳис этиш фойдадан холи бўлмағай”.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

12

олиб қоча олмаган ва дунёда гўзаллигу уни кўрувчи кўзлар бор экан, бундан кейин ҳам олиб қочолмагай. Мен эсам, ўзгалар севгисини тасвирламоқ учун тангрилардан ақлу идрокимни басаломат сақлашларини тилаб қолурман.

БИРИНЧИ КИТОБ

1. Лесбос оролида бир азим ва музайян шаҳар бор. Бу — Митилена*. Нечанеча анҳорлар унинг ҳамма ёғини чок қилиб оқиб ўтадилар ва оҳиста оқиб кирган денгиз суви билан қовушадилар. Бу анҳорлар чиройли кўприклар билан ва соҳиллари тарашланган оппоқ тошлар билан безанганки, кўрган киши бу ерни шаҳар эмас, бир орол деб ўйлайди.

Шаҳардан икки юз стадияча* нарида бир бадавлат одамнинг амлоки бўлур эди; гоят кўркам эди бу амлок; ҳайвонлар — тоғларда, турфа мевалар — боғларда, бугдойзорлар — қирларда, тоқзорлар — адирларда, подалар ўтлоқда, сурувлар — сувлоқда ва денгиз тўлқинлари қирғоққа келиб урилиб, қумлоқни оҳиста яларди.

2. Ана шу амлоқда Ламон исмли бир эчкибоқар бўларди; бир куни у эчкиларини боқиб юрганида дафъатан, бир эчкиси бир чақалоқ болани эмизаётганини кўриб қолади. Бу ерда қалин дарахтзор бўлиб, дарахтлар тагини ўрмоннинг ёввойи мевалари гилам бўлиб қоплаган, ҳамма ёққа печак гуллар қулоч ёзган, ер майин майсаларга бурканган ва шу майсазорда ўша гўдак ётарди. Ламоннинг эчкиси кўпинча ўз улоқчасини ёлғиз қолдириб, кўздан ғойиб бўлар ва доим шу майсазорга келиб аллавақтгача бу ерда қолиб кетарди. Ламон эчкининг сурувдан айрилиб қаёққадир кетаётганини пайқаб қоларди. Онасидан айрилган улоқчага раҳми келиб, бир куни айни туш чоғида эчкининг орқасидан изма-из борарди-да, шундай манзаранинг гувоҳи бўларди: унинг эчкиси туёқлари билан болага бирон озор ва зиён етказишдан кўрқиб, эхтиёткорлик билан оёқ босар, гўдак эса, тепасида ўз онасининг сийнаси осилиб тургандек, эчкининг маммасидан айқириб келаётган сутни мириқиб эмарди. Турган гапки, чўпон бу ҳолни кўриб, ҳайрон-ҳайрон қолади, яқин келиб майса устида ётган дўмбоққина ва хушсурат ўғил болани кўради; бола тилла илғакли шоҳи чойшабга йўрғакланган, ёнида сопи фил суягидан ясалган пичоқча ётардики, бу қимматбаҳо буюмлар ташландиқ болага асло мос эмас эди.

3. Ламон аввалига болани ташлаб, унинг фақат белги буюмларинигина олиб кетмоқчи бўлади; аммо кейин ўзида ҳатто эчкидагичалик ҳам раҳмшафқат йўқлигидан истиҳола қилади-ю, кеч кириб қош қорайганда бола билан унинг белги буюмларини олади, эчкини етаклаб, уйига, умр йўлдоши Миртала олдига келади. Хотин: “Ё тавба, не замонда эчкилар ҳам одам боласини тугарканми?” — деб ҳайрон қолади. Шунда Ламон хотинига ҳамма бўлган воқеани: ташландиқ болани қандай топгани, уни эчки қандай эмизгани ва мурғак болани ташлаб келишга кўзи қиймаганини бир бошдан сўзлаб беради. Хотин, яхши қилибсан, деб эрининг гапини маъқуллайди. Кейин улар чақалоқ билан бирга ташлаб кетилган қимматбаҳо буюмларни олиб яшириб қўядилар, болани эса ўзларига ўғил қилиб оладилар ва уни эмизишни эчкининг зиммасига юклайдилар. Сўнг болага, чўпончасига Дафнис* деб исм қўядилар.

4. Бу воқеадан кейин орадан икки йил ўтгач, қўшни ўтлоқда қўй сурувларини боқиб юрган Дриас исмли чўпон ҳам шундай мўъжизага рўпара келади: у ҳам ташландиқ бир болани кўриб қолади. Ўтлоқ яқинида қад кўтарган улкан қоя тош ичида санамлар маскани — бир ғор бўларди; ғор ичи ҳовол, сирти юмалоқ бўлиб, тошнинг шу сиртига санамларнинг тасвири ўйиб чизилган эди: улар ялангоёқ, ялангқўл, кокиллари елкаларига тушган, белларида белбоғ, кўзларида жилва ҳолида тасвирланган эдиларки, бамисли давра

қуриб рақе тушаётганга ўхшардилар. Форга кирадиган йўл улкан қоянинг қоқ ўртасида эди; бу ерда бир чашма бўлиб, унинг зилол суви ариқдан жилдираб оқиб чиқарди; гор олди барра ўтлоқ эди; бу ердаги қалин ўсган майин майсалар шу чашма сувидан озиқланардилар. Бу ерда яна ўтмишда ўтган чўпонларнинг санамларга аталган назр-ниёзлари — сут челақлари* ва бурғу, сибизга ва қамиш новдаси ётарди.

5. Алқисса, яқинда қўзилаган бир совлиқ қўй ана шу санамлар горига бот-бот кириб чиқадиган бўлиб қоладики, чўпон бир неча марта бу қўйни “йўқолди”га ҳам чиқарган эди. Дриас бу совлиқни гапга кирадиган қилиб жазоламоқ учун, нафис тол новдаларидан арқон эшиб, унинг учини тугади ва қўй орқасидан изма-из гор ичига киради. Киради-ю, ҳеч қутилмаган тамомила бошқача ҳодисанинг шоҳиди бўлади: совлиқ қўй бамисли мушфиқ онадек ўзининг серсут маммаларини ерда чалқанча ётган чақалоққа тутар, мурғак бола эса йиғламасдан, қўйнинг гоҳ у, гоҳ бу маммасини чангаллаб жажжигини оғизчаси билан эмарди; унинг оғизчаси бегард, беғубор эди, зеро, она қўй гўдакнинг юз-кўзини меҳр билан ялаб турарди. Гўдак — қиз бола эди, бунинг ёнида ҳам уни танитувчи белги буюмлар: зарришта билан тўқилган бошга ўраладиган рўмолча, тилла суви юритилган туфличалар, соф олтиндан ясалган билакузуклар ётарди.

6. Шунда чўпон, бу топилмани менга худолар ато этдилар, деб ўйлаб, гўдакка меҳр қўйиш ва уни аяб парваришлаш бобида совлиқ қўйдан ибрат олди-да, чақалоқни авайлаб оҳиста кўтарди, унинг белги буюмларини тўрвасига солади ва санамларга сиғиниб, ўз қисматини шул маъбудалар ихтиёрига топширган бу гўдакни эсон-омон боқиб катта қилишда улардан мадад сўраб тавалло қилади. Кечкурун сурувларни уйга қайтариш чоғи кетади ва Дриас ўз қўргонига қайтиб келади; келиб хотинига кўрган-кечирганлари ҳақида сўзлаб, ўз топилмаларини кўрсатади; сўнг хотинига бу қизалоқни ўз фарзанди деб тан олишни ҳамда бу гапни эл-юртдан сир сақлашни, чақалоқни ўз туққан боласидай тарбиялашни буюради. Шу заҳоти Напа (Дриас хотинининг исми шундай эди) гўдакка оналик қилиб, уни бағрига босади ва меҳрибонликда совлиқ қўйдан қолишмасликка уриниб, эркалай бошлайди. Бу мурғакнинг ўз қизи эканлигига ҳамма унга ишонсин учун, унга чўпонча — Хлоя* деб от қўяди.

7. Иккала гўдак ойдан-ой, йилдан-йил ўтиб тез улғайдилар, уларнинг хусни-таровати одми қишлоқ болалариникидан кўп маротаба латифроқ ва зарифроқ бўлиб, кўрганларнинг кўзини қамаштирди. Энди Дафнис ўн беш ёшга кирган эди, Хлоя ҳам икки йили кам шу ёшда эди; айна шу кезларда Дриас ҳам, Ламон ҳам бир кечада бир хил туш кўрдилар. Тушларида, чашма оқиб чиқаётган ва Дриас чақалоқ топиб олган ўшал горнинг санамлари Дафнис билан Хлояни елкасида қаноти, қўлида жажжи камонча билан қалта-қалта ўқ-ёйлари бўлган бир абжир ва дилбар ўғил болага узаётганмишлар. Шунда бола қўлидаги битта ўқ-ёйни икки чақалоққа теккизганмиш-да, ўғилчага — эчкиларни, қизалоққа — қўйлар сурувини боқишни амр этганмиш.

8. Бу туш Дриас билан Ламоннинг дилини қаттиқ оғритди — наҳотки, шундай дилбар ва гўзал болалар эчкибоқар ва қўйбоқар бўлишса? Ахир уларнинг чақалоқлик йўрғакларига қараганда, қисматлари яхшироқ бўлиши керак эди-ку! Шу сабабли уларни лаззатли таомлар билан боқишган, ҳам хат-саводларини чиқаришган, ҳам қишлоқ аҳли учун ноёб ва нафис ҳисобланмиш кўп ажойиб илмларни ўргатган эдилар. Лекин шундай бўлса ҳам, икки ота ўйлаб кўриб, баски, гап маъбудалар хоҳиши билан халос этилмиш болаларнинг қисмати ҳақида борар экан, уларнинг амрига итоат этмоқ зарурдир, деган фикрга келадилар. Кейин улар кўрган тушлари ҳақида бир-бирларига сўзлаб бериб, санамлар горига қанотли ўғил болага (унинг исмини айта олмасдилар) қурбонликлар қиладилар, сўнг болаларини эчки ва қўй сурувларини боққани юборарканлар, авваламбор уларга чўпонлик илмидан: су-

рувларни туш чоғигача қандай боқиш, кейин, салқин тушганда, уларни яна яйловга қандай ҳайдаб чиқиш; қачон уларни суғургани ҳайдаб бориш, қачон қўтонга қайтариб келиш; қачон таёқни ишга солиш ва қачон жониворларга фақат ҳайқириб қўйиш ҳақида сабоқ бердилар. Дафнис билан Хлоя, гўё зиммаларига жуда муҳим топшириқ юклангандай суюниб кетдилар ва ўз эчки ва қўйларини оддий чўпонлардан кўра кўпроқ ва хўброқ дилдан яхши кўриб қолдилар: зеро, Хлоя ўз халоскори зотидаги қўйларни боқар, Дафнис эса ўзини ташландиқ бола эканлигида эчки эмизганини унутмаган эди.

9. Эрта баҳор эди; ҳамма ёқда — ўрмону ўтлоғу адирларда турфа хил гуллар очилди. Болариларнинг тинимсиз гувуллаши ҳавони тўлдирган, қушлар чуғурлашиб, турли оҳангда баралла хониш қилишар, яқинда туғилган улоқчалар ва кўзичоқлар шўхлик қилишиб дикир-дикир сакрашар, барра булут парчалари тоғ чўққиларини сийпалаб ўтишар, ўтлоқларда боларилар гувиллар, қушлар ўз хонишлари билан қуюқ дарахтзорларни бошларига кўтарар эдилар. Бутун борлик шодмонлик ва хандонлик оғушида бўлганлиги сабабли, навниҳол ва навжувон, назокатли ва латофатли Дафнис билан Хлоя ҳам шу эшитаётганларига, шу кўраётганларига тақлид қила бошладилар: қушлар хонишини эшитиб, ўзлари ҳам хониш қилдилар, қўй-қўзиларнинг диқ-диқ сакрашини кўриб, ўзлари ҳам гир айланиб ўйнадилар; болариларга тақлид қилиб, чаманзордан гуллар тердилар ва уларни бир-бирларининг қўйниларига солдилар, бошларидан сочдилар ёхуд гулчамбарлар тўқиб, уларни санамларга бахшида қилдилар.

10. Буларнинг барини улар ўз сурувларини ёнма-ён яйловларда боқиб туриб биргаликда қилишарди. Ва кўпинча сурувдан ажралиб адашиб қолган қўйларни Дафнис топиб ҳайдаб келар, тикка қояларга югуриб чиқиб кетган абжир эчкиларни эса Хлоя пастга ҳайдаб тушар эди. Баъзи пайтларда улардан бири жудаям ўйинга берилиб кетгудек бўлса, иккинчиси икки сурувни боқиб турарди. Уларнинг ўйинлари ҳам чўпонча, болалар ўйини эди. Хлоя ботқоқликдан заъфаргул новдаларини йиғиб келиб, улардан чирилдоқ чигирткалар учун жажжи қафасчалар тўқир ва кўпинча шу билан овора бўлиб, қўй-қўзиларини унутиб кўярди. Дафнис бўлса нозик қамиш новдаларини кесиб келиб, уларнинг бўғинларини тешар, сўнг юмшоқ мум билан қамишларни бир-бирига ёпиштириб, то қоронғи тушгунча етти қаторли найда куй чалишни машқ қиларди. Баъзан икковлари биргаликда сут билан ширин май омухтасини ичишар, уларидан олиб келган егуликларни ўртага қўйиб, баҳам кўришарди. Хуллас, эчкилар билан қўйларнинг бошқа-бошқа ўтлоқларда ўтлашганини кўриш мумкин эди-ю, илло Дафнис билан Хлояни бир-биридан ажралган ҳолда учратиш маҳол эди.

11. Улар шу зайлда ўйнаб-кулиб юришган чоғда Эрот уларга қарши мана бундай балони ўйлаб чиқди: шу яйлов яқинида бир она бўри болалаган ва у ўз бўриваччаларини атрофда ўтлаб юрган эчки ва қўйларни тортиб кетиб боқарди; бунинг пайқаб қолган қишлоқ аҳли ўзаро келишиб, она бўрини тутмоқчи бўлдилар; улар тунда ўтлоқ ва ўрмоннинг ҳар ер-ҳар ерига ҳар бири уч газ кенгликда ва ўн газ чуқурликда бўлган ўралар қазиди; ўралардан чиққан тупроқни ўз ерларига олиб бориб сочишди, ўралар оғзига эса, нозик ва мўрт шох-шаббалар ташлаб, устидан, аввалгидек ер сиёқини берсин учун оз-оздан тупроқ сепиб қўйдилар. Башарти бу ердан ҳатто кўён югуриб ўтган тақдирда ҳам, новдалар синиб, у хандаққа қулаб тушган бўларди, — зеро, бу ерга тўшалган шохлар мисоли буғдой поясидек нозик эди, — ва шу заҳоти бу ерда чуқур борлиги ойдин бўларди-қоларди. Гарчи қишлоқ аҳли қиру адирларда бунақа ўралардан анча-мунча қазиган бўлсалар-да, барибир она бўрини тута олмадилар. Чунки у хушёр эди ва йўлига қўйилган бундай тузоқларни сезган эди. Бу орада қанчадан-қанча эчки ва қўйлар унга ем бўлишмади, бунинг устига Дафниснинг ўзи ҳам ҳалок бўлишига бир баҳя қолган эди. Бу шундай бўлган эди.

12. Бир куни иккита така рашк ўтида ёниб, бир-бири билан жикқамуш сузиша бошлади. Улар шу қадар жон-жаҳд билан сузишдики, оқибат, битта таканинг бир шохи синиб кетди; у огриққа чидай олмай, аъзойи-бадани дағдағ титраганча тирақайлаб қоча бошлади, голиб така эса уни таъқиб қилиб, орқасидан кува кетди. Дафниснинг шохи синган такага раҳми келди ва бебош зўравондан аччиқланиб, қўлига таёғини олди-да, ана шу куваётган таканинг орқасидан ўзи кува бошлади. Турган гапки, югуриб кетаётган така ҳам, даргазаб бўлиб уни куваётган Дафнис ҳам оёқ остига қарамай югуришарди, бунинг натижаси ўлароқ, икковлари ҳам — аввал така, унинг кетидан Дафнис — битта қазилган ўрага қуладилар. Кейин йиқилгани Дафниснинг жонига оро киради: у таканинг устига тушган эди, энди у, қайси азамат келиб мени юқорига тортиб оларкин, деб кўзёш тўка бошлади. Бу содир бўлган ҳодисани кўриб турган Хлоя шу заҳоти ўра оғзига физиллаб боради; қараса, хайрият, Дафнис тирик экан, ана шундан кейин қиз қўшни ўтлоқда буқаларини боқиб юрган подачининг олдига ёрдам сўраб югуриб боради. Подачи ўра оғзига келади ва Дафнисни у ердан тортиб олиш учун қўзи олазарак бўлиб, арқон излай бошлайди. Лекин бу ерда ҳеч қанақа арқон йўқ эди. Шунда Хлоя белидаги белбоғини ечиб подачига узатади; подачи белбоғининг бир учини ўрага, Дафнисга туширади; мана, ниҳоят, улар икковлашиб ўрадан Дафнисни тортиб оладилар. Кейин улар йиқилганда иккала шохи синган бадбахт такани ҳам ўрадан чиқариб оладилар. У ўз ҳамжинсини енгани учун худоларнинг мана шундай газабига дучор бўлган эди. Бу такани, Дафнисни бир ўлимдан асраб қолганлиги учун, худолар йўлига қурбонлик қилгани подачига совға қиладилар; уйда эса, агар суриштиргудек бўлсалар, бўри тортиб кетди, деб ёлгон гапиришга келишиб оладилар. Кейин икковлари орқаларига қайтиб келиб, ўз қўйлари ва эчкиларини кўздан кечирадилар. Уларнинг баҳузур ўтлаб юришганини кўриб, кўнгиллари таскин топгач, икковлари бир эман шохига ўтириб олиб, Дафнис ўрага йиқилганида у ер-бу ери жароҳатланиб қонамадимикин, бирон ери мўматалоқ бўлмадимикин, деб йигитнинг ҳамма ёғини кўздан кечира бошлайдилар. Хайрият, унинг баданида жароҳат ҳам, қон ҳам йўқ эди, фақат сочлари ва бутун бадани тупроққа беланган эди. Шу боис, то Ламон билан Миртала юз берган воқеани эшитмасларидан бурун Дафнис ювиниб олиши керак, деган қарорга келишади икковлари.

13. Шунда Дафнис Хлоя билан бирга санамлар ғорига киради ва эғнидаги узун жун қўйлагини ечиб, уни елкасига осган тўрваси билан бирга Хлояга беради, ўзи жилға бўйига бориб, сочлари ва баданини юва бошлайди. Унинг жингалак сочлари қалин ва тимқора, бадани — офтобдан шундай ажиб қорамтир ранг касб этган эдики, кўрган одам унинг баданига қора сочларининг сояси тушиб, уни шундай қорайтириб кўрсатмоқда, деб ўйлаши мумкин эди. Дафнис бундай яланғоч ҳолда Хлоянинг кўзига жудаям чиройли бўлиб кўринди, Хлоя унинг чиройли баданини биринчи марта кўраётган эди; шунинг учун, Дафниснинг бунақа чиройли бўлишига унинг сувда чўмилгани сабаб, деган қарорга келди у. Кейин у Дафниснинг елкаларини ишқалаб юва бошлаганида, бадани қизнинг қўлига мисоли момикдай бўлиб туюлдики, Хлоя, қай биримизники майинроқ экан, деган маънода, бир эмас, бир неча марта ўз баданига ҳам ўгринча қўл теккизиб кўрди. Сўнг улар сурувларини уй-уйларига ҳайдаб кетдилар — бу пайт қуёш бота бошлаган эди. Шу ондан бошлаб Хлоя фақат Дафнисни яна чўмилаётган ҳолда кўриш орузида яшади. Эртаси куни эрталаб улар яйловга келишганда, Дафнис, ўз одати бўйича, эман дарахти тагига ўтириб олиб, сибизга чала бошлади ва айни чоғда эчкиларини ҳам кузата бошлади, эчкилар гўё Дафниснинг сивизгаси навосига маст бўлгандай ўтлоқда жимгина ётардилар. Дафниснинг ёнида ўтирган Хлоя ҳам ўз қўй-кўзиларини кузатарди, илло ундан ҳам кўпроқ Дафнисдан кўз узмасди. Шу пайт сивизга чалаётган Дафнис қизнинг кўзига жуда дилбар йигит бўлиб кўриниб кетди ва бу сафар ҳам Хлоя, йигитнинг гўзаллигига сабаб — най навосининг латофати, деган қарорга келди; Дафнис чалишдан тўхтаганида, Хлоя унинг қўлидан сибизгани олиб, шояд мен ҳам шундай

гўзал бўлиб қолсам, деган умидда, уни ўзи чала бошлади. Хлоя бугун ҳам Дафнисни чўмилишга кўндирди, у чўмилаётган чоғда яна унинг баданини кўрди, кўриб кўлини унга теккизди ва бунинг оқибатида, бугун ҳам уйига Дафниснинг қадди-бастига мафтун, хуснига шайдо бўлиб қайтдики, бу мафтунлик ва шайдолик муҳаббат ибтидоси эди. Маъсума қиз ўзининг қандай дардга чалинганини билолмасди, зеро, у қишлоқда ўсиб катта бўлган ва ҳеч қачон ҳеч кимдан “муҳаббат” сўзини эшитмаган эди. Унинг қалби изтироб чекар, нигоҳи кўнимсиз — саросимада бўлиб, кечаю кундуз фақат Дафнисни ўйлар ва Дафнис ҳақида сўйлар эди. У туз ҳам тотмас, тунларни бедор ўтказарди, кўй-қўзилари ҳақида ҳеч ўйламай кўйганди, у гоҳ хандон ташлаб кулар, гоҳ юм-юм йиғлар, гоҳ пинакка кетарди-да, яна бирдан кўзини очиб ўрнидан туриб кетарди; чеҳраси гоҳ докадай оқарар, гоҳ чўғдай қизарарди. Баданини сўна чаққан Эунажин ҳам Хлоячалик қийналмаган бўлса керак. Алқисса, у бир кун иёлғиз ўзи қолган чоғда хаёлига шундай фикр келди:

14. “Шўрим қурсин, қандай бедаво дардга чалиндим — ўзим ҳам билмайман; мен азоб чекмоқдаман, вале баданимда ҳеч қандай жароҳат изи йўқ; андуҳдаман, аммо кўйларимдан биронтаси ҳам йўқолмаган. Гарчи дарахт соясида ўтирган бўлсам ҳам, бутун вужудим лов-лов ёнмоқда; қўл-оёқларимни неча-неча бор тиканлар тилди — лекин бир марта ҳам нола чекмадим, неча марталаб боларилар чақди — бироқ ҳеч ҳам иштаҳам бўғилмади. Аммо ҳозир менинг юрагимни чаққан нарса жуда-жуда қаҳрли экан. Тўғри, Дафнис чиройли йигит, лекин дала-даштдаги гуллар ҳам чиройли-ку, унинг сибизгаси бағоят нафис янграйди, лекин булбуллар хониши ҳам бемисл латиф-ку! Шундай бўлса ҳам, мен булбуллар ҳақида ҳеч ўйламайман. О, кошкйди ўзим унга сибизга бўлсам-у, унинг майин нафаси менга ўтса, ё унинг суюкли улоқчаси бўлсам-у, у мени эркалаб, парваришлаб ўтлатса. Эй бадхоҳ жилға! Сен, фақат сен Дафнисни чиройли қилдинг, валекин менинг шунча чўмилганларим зое кетди. Эй азиз илоҳалар, мен адойи тамом бўлмоқдаман, ҳаттоки сизлар ҳам ўз кўзларингиз олдида, шу ерда она кўйни эмиб жон сақлаб қолган мен, шўрлик қизни паноҳингизга олмаяпсизлар! Мен ўлсам бошларингизга ким гулчамбарлар тақади, бечора кўзичоқларимни ким боқадди, ким менинг маҳмадона чирилдоғим — чигирткани парвариш қилади? Ўзининг куш овози билан чириллаб мени ухлатсин, деган ниятда ёр олдида югура-югура зўрга тутган эдим у чигирткани. Вале Дафнис мени бедор қилди, чигиртканинг аллаловчи чириллаши ҳам юрагимга таскин бериб ухлатолмайди энди мени”.

15. Хлоя шундай изтироб чекар, шундай нолалар қиларди “муҳаббат” сўздан гофил бўлгани сабабли.

Ҳолбуки, Дафнисни, у билан бирга тақани ҳам чуқурдан тортиб олган, гарчи соқол-мурти эндигина сабза ураётган бўлса ҳам, ҳалитдан муҳаббат нашъасини суриб кўрган подачи йигит Доркон, ўша кундан бошлаб бирданига Хлояга ошиқу шайдо бўлиб қолди ва қалбидаги ишқ ўти кун сайин қаттиқроқ аланга ола бошлади; у Дафнисни бир гўдак деб билиб, унга унча эътибор ҳам бермади, Хлояни эса, нима қилиб бўлса ҳам ё совға-салом билан алдаб, ё зўрлаб бўлса ҳам, шаҳвоний ниятига етмоқчи бўлди. Аввалига Доркон уларнинг икковига совға: Дафнисга тўққиз бўғинли чўпон сивизгасини (бўғинлар бир-бирига мум билан эмас, асал билан ёпиштирилган эди), Хлояга эса — Вахк қоҳинлари либоси — оҳунинг холдор терисини кўтариб келди. Шу пайтдан бошлаб у ўзини дўст қилиб кўрсатиб, кун ўтган сайин, Дафнисга оз-оздан илтифотчилик қила бошлади, аммо Хлояга ҳар кун и ё бир бўлак юмшоқ пишлоқ, ё гулчамбар, ё бўлмаса эртапишар олмадан олиб келиб, унга шушомад қиладиган бўлди; бир марта у ҳатто янги туғилган бузоқча, заррин нақшли коса ва тоғ қушларининг полопонларини ҳам кўтариб келди, севгининг бундай найрангларидан гофил бўлган Хлоя унинг совғаларини хурсанд бўлиб қабул қилар ва уларни Дафнисга кўрсатиб, уни ҳам хурсанд қилишни ўйларкан, яна-да кўпроқ севинарди. Лекин муҳаббат азо-

бини тотиб кўриш навбати энди Дафнисга ҳам келган эди, бунинг оқибатида, бир куни у билан Доркон ўртасида, қай биримиз чиройлироқмиз, деган баҳс кетди ва улар баҳсни ажрим қилиш учун Хлояни ҳакам қилиб сайладилар; баҳсда ютган Хлояни ўпади, деб қарор чиқарадилар. Биринчи бўлиб Доркон гапира бошлади:

16. “Яхши қиз! Менинг бўйим Дафнисникидан анча баланд, мен буқаларни боқаман, у эса — фақат эчкиларни; бинобарин, буқалар эчкилардан қанча яхши бўлса, мен ҳам Дафнисдан шунча афзалроқман; баданим сутдан ҳам оқ, жингалак сочларим буғдой бошоқларидек олтин рангда. Бунинг устига, мени қандайдир бир ҳайвон эмас, ўз онам эмизиб катта қилган. Дафниснинг бўйи паст, соқоли чиқмаганидан хотинларга ўхшайди ва ўзи бўри мисол қорайиб кетган. У бадбўй ҳид таратувчи эчкиларни боқади, боз устига, шунчалик қашшоқки, ҳатто битта итни боқишга ҳам қурби етмайди. Баски, мишмишларга қараганда, уни эчки эмизган экан, унда бу йигитчанинг улоқчадан нима фарқи бор?” Доркон ана шундай гапларни айтди; ундан кейин Дафнис гапирди: “Тўғри, мен ҳам, худди Зевсга ўхшаб эчки эмганман; мен эчки ва такаларни боқаман, илло менинг такаларим унинг подасидаги буқалардан йирикроқдир. Такаларнинг ҳиди менга заррача ҳам юқмайди; ахир Пандан ҳам бундай ҳид келмайди-ку, ҳолбуки, у ҳақиқий таканинг ўзи. Кун кечиришим учун уйимда пишлоқ, сингиб пишган нон ва ширин май етарли; зеро, бадавлат деҳқонларнинг бадастур ҳаёти ҳам шундан иборат! Ҳа, соқолим йўқ, лекин соқол Дионисда ҳам йўқ-ку; баданим қорамағиздан келган, лекин сумбул ҳам қора-ку, Дионис сатирлардан* нақадар баланд турганидек, сумбул ҳам нилуфардан шунча устунроқдир. Аммо мана бу йигит тулкимисол малла, эчкисоқол ва шаҳарлик хонимчаларга ўхшаш оқбадан. Агар сен икковимиздан биримизни ўпадиган бўлсанг, лабинг билан менинг лабимни, унинг эса тикандек тукларини ўпасан. Қолаверса, шуни унутмаки, яхши қиз, сени ҳам совлиқ кўй эмизган, лекин барибир бениҳоя гўзалсан”.

17. Шу гапдан сўнг Хлоя хулоса чиқаришни пайсалга солиб ўтирмади, Дафниснинг мақтов сўзларини эшитиб, севинганидан чўғдай қизариб кетди ва ирғиб туриб унга бир бўса тухфа этдики, гарчи бу энг жайдари ва одмигина бўса бўлса ҳам, Дафниснинг бутун вужудини аланга олдириб юборди. Дорконнинг аччиғи чиқиб, бу ердан тез жўнаб қолди ва иштиёқини амалга ошириш учун ўзга йўл ахтара бошлади.

Лекин Дафнис гўё тотли бўса олмади, балки уни қаттиқ оғритиб тишлаб олишгандай, кайфияти бузилди: у тез-тез бирданига сесканиб кетар ва худди кўкрагидан отилиб чиқиб кетгудек “гурс-гурс” тепаётган юрагини бошишга ҳаракат қиларди; у Хлоянинг жамолига кўз ташлагиси келар, вале кўзи қизнинг кўзига тушиши ҳамано икки юзи лавлагидек қизариб кетарди. Ана шундагина у Хлоянинг жингала-жингала сочлари олтиндек товланишини, кўзлари ёш ғунажиннинг кўзларидек йирик-йирик эканлигини, яноқлари эса худди ўз эчкиларининг сути янглиғ оппоқ эканлигини биринчи марта кўраётгандек, ҳайрон-ҳайрон қолган эди. Фақат шундагина Дафнис илгари сўқир бўлган-у, мана энди кўзи очилгандай ҳис қилди ўзини; у деярли овқат тановул қилмас, мабодо биров узатган тақдирдагина мажбуран бир хўплам сув ё май ичарди, холос. Илгарилари лаби-лабига тегмай, ҳазилмутойибалар сўзлайдиган ва доим шўх бўлган йигит энди мум тишлагандек чурқ этиб товуш чиқармас, хамирдай бўшашиб ланж бўлиб қолган эди; энди у эчкиларига ҳам қарамай, сивизгасини ҳам чалмай қўйганди; ранг-рўйи худди офтобда қовжираган гиёҳлардек сарғайиб кетганди. Мабодо оғиз очиб гапиргудек бўлса, фақат Хлояни гапирарди. Узи ёлғиз қолган чоғларда эса, худди алаҳлаётган одамдек ўзига ўзи шундай калималар айтарди:

18. “Хлоянинг бўсаси мени не кўйга солиб қўйди ўзи?

Унинг дудоқлари гул баргидай латиф, нафаси болдай тотли бўлса ҳам, бўсаси боларининг нишидек қалбимда аламли оғриқ кўзгади. Мен улоқчаларимниям, кучук болаларимниям, Доркон совға қилган бузоқчаниям кўп

ўпганман, лекин Хлоянинг ўпичи — бутунлай бошқача. Унинг ўпичи мени энтиктириб қўйди, юрагим қинидан чиқиб кетгудек типирчилай бошлади, жоним жисмимни тарк этаётгандек бўлди-ю, лекин барибир, яна унинг бўса-сини кўмсаганим-кўмсаган. Эй бадбахт зафар, эй ўзи бор-у номи менга номаълум бўлган машъум дард! Мабодо Хлоя мени ўпишдан олдин ўзи бирон бир оғули гиёҳ дамламасини ичмадимикин? Нега у ҳолда ўзи нобуд бўлмади? Булбуллар хониш қилишмоқда, лекин менинг сивизғам лол! Улоқчалар дикир-дикир сакрашмоқда, мен бўлсам қилт этмай ўтирибман! Турфа гуллар чаман бўлиб очилган, вале мен улардан гулчамбар ясамай қўйдим! Ана, бинафшалар очилибди, сумбул гуллабди, Дафнис эса сўлиб бормоқда. Наҳотки, бора-бора Доркон мендан чиройлироқ бўлиб кетса?”

19. Дилбар йигит Дафнис шундай деб ўзига ўзи гапираркан, дили озор чекарди, зотан у муҳаббат деган сўзни ва унинг нималарга қодир эканлигини илк бор ҳис эта бошлаган эди.

Бу аснода, тоқларни хомтоқ қилаётган Дриаснинг ёлғиз қолган пайтини пойлаб, Хлояга шайдо бўлган подачи Доркон унга бир бўлак лаззатли пишлоқ олиб боради. Улар илгаридан — Дриас ўзи сурув боқиб юрган пайтлардан бир-бирлари билан дўстлашган эдилар. Доркон гапни совға қилишдан бошлаб, охири Хлояга уйланиш нияти борлигини айтади: агар у Хлояга уйланса, қизнинг отасига, буқа боқувчи подачининг мавқеига яраша саховат билан кўп бебаҳо совғалар — кўш ҳайдаш учун бир жуфт хўкиз, тўрт қути болари, бир талай олма, пойабзалга тагчарм қилиш учун хўкиз териси ва ҳар йили биттадан бузоқ бериб туришга ваъда қилади. Бундай совғаларга учган Дриас сал бўлмаса қизининг никоҳига рози бўлаёзди. Лекин у қизининг Доркондан дурустроқ қайлиққа муносиб эканлигини ўйлаб кўриб ва бу битим ошқора бўлса, бошига ёғиладиган балолардан кўрқиб, розилик бермайди, кечирим сўраб, Доркон келтирган совғаларни олишдан бош товлайди.

20. Кўзлаган нияти иккинчи марта пучга чиққанини кўрган Доркон энди Хлояни ёлғиз ҳолда учратиб, унга ҳамла қилмоқчи бўлади. Йигит билан қизнинг сурувларни навбатма-навбат — бир кун Дафнис, бир кун Хлоя суғоришга олиб боришини билиб олган Доркон, подачилар жамоасида бўлиб турадиган бир найрангни кўлламоқчи бўлади: у баҳайбат бир бўрининг терисини олиб, — (бу бўрини бир буқа, сигирларни ҳимоя қила туриб, сузиб ўлдирган эди), — устига ёпиниб олади; бўрининг олдинги оёқлари териси билан икки қўлини, орқа оёқлари териси билан — ўз оёқларини беркитади, бошига эса, худди дубулга кийган аскардек, бўрининг тишлари иршайган қалласини кийиб олади. Шу тарзда у бир амаллаб ваҳший ҳайвон қиёфасига киради-да, тўйинган эчки ва қўйлар сув ичгани келадиган жилга бўйига боради. Жилга оқиб чиқадиган чашма суви теран жар тубида эди; жарнинг ҳамма ёғини қалин ўсган айиқтовон, наъматак, қора арча, сертикан қушқўнмас ва ер юзалаб ўсган маймунжонлар қоплаган. Бунақа пистирмада ҳақиқий бўри ҳам бемалол яшириниб ётиши мумкин эди. Доркон шу ерга писиб олиб, эчки ва қўйларнинг сувлоққа келадиган пайтини кута бошлайди, бу сафар у даҳшатли ҳайвондан кўрқиб кетган Хлояни ўз тузоғига осонгина илинтиришига қатъий ишонган эди.

21. Бир оздан сўнг Хлоя сурувларни суғоргани жилга бўйига ҳайдаб кетади. Дафнис эса, кечқурунлари улоқчаларга ем бўлсин, деб ёш ва ям-яшил нөвдаларни чопиб майдалай бошлайди. Хлоянинг орқасидан эчки ва қўйларнинг қўриқчилари — итлар боришар ва одатлари бўйича, ҳамма ёқни сергаклик билан искашарди; мана, буталар орасида Хлояга дабдурустдан ҳамла қилишга шайланиб гимирлай бошлаган Дорконнинг исини сезиб қолиб, бир-баракайига вовуллашиб, унинг устига, худди ҳақиқий бўрига ташлангандек ташланадилар ва чор атрофдан ўраб олиб, кўрқиб кетганидан, ўрнидан туришга ҳам улгуролмаган Дорконнинг устидаги бўри терисини тилка-тилка қилиб гажий бошлайдилар. Доркон шарманда бўлишдан кўрқиб, ўз пистир-

масидан бўри терисига ўранганча чурқ этмай ўтираверади; шу топда кўзи бўрига тушиб кўрқиб кетган Хлоя дод солиб Дафнисни ёрдамга чақира бошлади, итлар бўлса Доркон ёпинган бўри терисини юлиб олиб ташлаб, энди унинг ўзини талай бошлаган эдиларки, оғриққа бардош бера олмаган подачи ҳаммаёқни бошига кўтариб бақирганча, Хлоядан ва бу ерга югуриб етиб келган Дафнисдан, ёрдам беринглар, деб илтижо қила бошлади. Йигит билан қиз итларни одагий даъват билан ўз ёнларига чақириб олиб, уларни тинчитдилар, Дорконни эса, сув бўйига бошлаб бордилар — итлар унинг сони ва елкасини тишлаб ташлашган эди; Дафнис ва Хлоя Дорконнинг итлар тишлаган баданини ювдилар ва қайрағоч ниҳолининг пўстлогини чайнаб яраларига сурдилар. Муҳаббатнинг густохона амалларидан гофил бўлган бу икки ёш Дорконнинг бу найрангини подачиларга хос бир ҳазил деб тушундилар. Улар подачидан заррача ҳам аччиғланмай, унга тасалли бера бошладилар, ҳатто унинг икки қўлиғидан олиб, анча ергача етаклаб бордилар ва шундан кейингина уйига жўнатиб юбордилар.

22. Мана, Доркон, бахти бор экан, маталларда айтилгандек, бўриларга ем бўлмасдан, итларга таланган бўлса ҳам, машъум фалокатдан жон сақлаб қолиб, энди уйда яраларини даволай бошлади. Аммо Дафнис билан Хлоянинг ўша куни ташвишлари бошларидан ошиб кетган эди — улар ҳар томонга қочиб кетган қўй ва эчкиларни йиғиш билан то ярим кечагача овора бўлдилар; жониворлар бўри терисидан ҳуркиб ва итларнинг акиллашидан безовталаниб, баъзилари тоғ тепасига, бошқа бир хиллари қуйига — то денгиз бўйигача қочиб кетишган эди. Ҳолбуки бу эчки ва қўйлар ўз чўпонларининг овозини танийдиган, сибизга навосига итоат этиб тинчланишга, қарсақ чалиниши билан ҳаммалари бир жойга жам бўлишга одатланган эдилар; Дафнис билан Хлоя уларни, худди кўрқоқ куёнларни қидиргандай, изларидан ахтариб бориб, ахири қўтонларга ҳайдаб киритдилар. Йигит билан қиз фақат шу кеча қаттиқ ухлаб қолдилар — чарчоқ уларнинг ишқий интизорликларига малҳам бўлган эди. Лекин яна тонг отиб, янги кун бошланганида, улар яна бояги-боягидай қаттиқ изтироб чека бошладилар: дийдор кўришганда — суюнишар, ажралишганда — куюнишарди; улар ниманидир хоҳлашарди, аммо нималигини билишмасди. Фақат бир нарса уларга аниқ эди: йигитни — бўса, қизни эса — Дафниснинг жилгада чўмилгани шу қўйга солган эди.

23. Устига-устак, йилнинг ушбу иссиқ фасли ҳам улардаги муҳаббат ўтини аланга олдираётган эди. Кўклам оёқлаб ёз бошланган, ҳаммаёқ гул-чечакларга бурканган. Дарахтларда мевалар пишган, қир-адирларда бошоқлар олтиндай сарғайган, ҳар тарафдан чигирткаларнинг ёқимли чириллаши, қўй-қўзиларнинг шўх-шўх маъраши эшитилади, фарқ пишган ёз неъматларининг хушбўй атри димоққа урилади. Лим-лим тўлиб салобат ила оҳиста оқаётган дарёлар гўё гоят нафис куй куйлаётгандай шовуллар, дарахтларнинг новдаларини ўйнаб ўтган шаббоданинг эсиши худди найда чалинаётган наводек эшитиларди; ҳил-ҳил пишган нақшин олмалар ҳам, гўё муҳаббат онини интизор бўлиб кутгандай, ерга дўп-дўп этиб тушардилар; гўзаллик шайдоси куёш ҳам барчани ечинишга мажбур қиларди. Шунда бу ҳол-ҳодисалардан юраги ўртанган Дафнис ҳовурини босиш учун ўзини дарёга отарди; у гоҳ сувга шўнғир, гоҳ атрофида гала-гала бўлиб сузиб юрган балиқлар ортидан қуварди; айни чоғда у ичида аланга олаётган гулханни ўчирмоқчи бўлгандай, дам-бадам муздай дарё сувини ичарди. Хлоя бўлса ўз қўйларини, шунингдек, эчкиларнинг ҳам деярлик барини соғиб бўлиб, анча вақтгача сутлардан қатиқ ивтигиш билан овора бўларди; бундай пайтларда хира пашшалар “гув-гув” учавериб, қизнинг ҳоли-жонига кўймасдилар. Кейин у юз-қўлини ювиб, қарағай новдаларидан тўқилган гултож кияр, белига оху терисини пешбанд қилиб боғлаб, бир қадаҳга ширин май билан сутни омукта қилиб тўлдирарди; сўнг бу қадаҳни Дафнис билан биргаликда навбатма-навбат хўплаб-хўплаб ичишарди.

24. Мана, офтоб қиёмга келиб, уларнинг нигоҳлари тароват ва фатонат асирига айланади: Хлоя ҳар гал Дафнисни яланғоч хусну тароватида биронта ҳам қусур ё иллат учратмаганидан унга маҳлиё бўлиб қоларди. Дафнис бўлса, қизнинг оху терисига ўраниб, бошига қарағай новдаларидан гултож кийганча қадаҳ узатганида, форнинг илоҳа санамларидан бирини кўраётгандай ҳис қиларди ўзини. Ана шунда у қиз бошидан гултожни аста ўғирлаб олиб, аввалига уни ўпар, сўнг ўз бошига кийиб оларди; қиз эса, Дафнис уст-бошини ечиб дарёда чўмилаётган пайтида, гултожни олиб ўз бошига киярди, лекин у ҳар кийишдан олдин гултожни ўпарди. Баъзида улар бир-бирларига олма отиб ўйнашарди* ва бир-бирларининг сочларини тараб фарқини очишарди: Хлоя йигитнинг сочини марсин мевасига ўхшатарди, чунки унинг сочи тим қора эди, Дафнис бўлса Хлоянинг юзини нақш олмага ўхшатарди. У маҳбубасини сибизга чалишга ўргатар, лекин Хлоя сибизгани олиб чала бошлаганида, йигит уни яна тортиб олиб, лабларини сибизганинг ҳамма найларига теккизиб чиқарди. Бу билан у қизнинг хатосини тузатиб, уни тўғри чалишга ўргатаётгандай бўлиб кўринса ҳам, аслида шу сибизга орқали Хлоядан камтарона бўса оларди.

25. Бир куни авжи туш пайтида Дафнис сивизга чалаётган, сурувлар эса салқинлаб ётган чоғида, Хлоя мудраб пинакка кетади. Буни кўрган Дафнис сивизгани бир четга қўярди-да маҳбубасининг жамолига суқланиб тикиларди: у уяладиган ҳеч ким йўқ эди-да ҳозир бу ерда; у Хлоянинг латофатини завқ билан кузатаркан, ўзига ўзи дерди: “Уйқуга кетган кўзлари қандай чиройли, дудоқлари қандай тотли нафас олмоқда! Бундай муаттр ҳид на гарқ пишган олмаларда ва на гор оғзида гуллаган буталарда бор! Лекин мен уни ўпгани кўрқаман; унинг бўсаси юрагимни жароҳатлайди ва баҳорги асал каби мени сармаст этиб, телба қилиб қўяди. Ундан кейин, Хлояни ўпиб уйғотиб юборишдан кўрқаман. Оббо, вайсақи чирилдоқлар-е! Ахир бунақада чириллайвериб, Хлоянинг уйқусини бузадилар-ку! Бу ёқда урушқоқ такалар ҳам шохларини бир-бирига шарақ-шарақ уриб сузишиб ётишибди; эй тулкига ўхшаган кўрқоқ бўрилар! Нечун бу уришқоқ такаларни тезроқ тортиб кета қолмайсиз!”

26. Дафнис шундай хаёлга берилиб ўтирган пайтда бир чигиртка ўзини қувиб келаётган қалдирғочдан жон сақлаб, Хлоянинг кўксига келиб қўнади, қалдирғоч эса, уни тутмоқ учун шу қадар яқин учиб келадики, оқибатда қаноти билан Хлоянинг яноғига сал тегиб ўтади. Қиз нима бўлганини билмай чинқириб уйқудан уйғониб кетади. Лекин ўз боши атрофида ҳамон парвона бўлиб учаётган қалдирғочни ва Дафниснинг кулиб ўтирганини кўриб, кўнгли таскин топади ва уйқули кўзларини ишқалай бошлайди. Шу пайт Хлоянинг кийими қатига кириб қолган чигиртка, гўё ўз халоскорларига миннатдорчилик изҳор этаётгандай, чириллаб сайрай бошлайди. Буни эшитган Хлоя яна чинқириб юборди, Дафнис яна қизнинг устидан кулади ва шу баҳонада қўлини қизнинг кўксига тиқиб, у ердан арзанда чигирткани олиб кўрсатади: чигиртка ҳатто Дафниснинг қўлида ҳам чириллашдан тўхтамайди. Хлоя буни кўриб севиниб кетади ва уни ўз кафтига олиб ўпади-да, яна кўксига яширади; чигиртка ҳамон тиним билмай чирилларди.

27. Бир куни ўрмонда бир кўк кабулар гув-гублаб сайраганча, Дафнис билан Хлоянинг кўнглини хушнуд эта бошлади; Хлоя буни эшитиб, кабуларнинг нима ҳақда қуйлаётганини билишни истаб қолди, Дафнис унга аввал замондан элга маълум бўлган бир эртакни сўзлаб берди:

“Эй дилбар қиз, қадимда худди сенга ўхшаган бир соҳибжамол қиз бўлган экан. У ўрмонда сигирларнинг катта бир подасини боқиб юрар экан. У хушовоз хонанда ҳам экан, сигирлари унинг қўшиқларини тинглашни ёқтираркан; шунинг учун қиз пода боқиб юрганида, сигирларни таёқ билан урмас, учи ўткир чўп билан хала қилмас, балки қарағай дарахти соясига ўтириб олиб ва бошига шу қарағай новдаларидан гултож кийиб, Пан ва Пития* шаънига қўшиқлар қуйлар эканки, унинг хуш овозига маҳлиё бўлган сигир-

лари ўтлагани узоқларга кетмас эканлар. Қиз пода боқиб юрган ўтлоқдан сал нарироқда бир подачи бола буқаларини боқаркан. Бу бола жуда хушсурат бўлиб, у ҳам қиз сингари яхшигина қўшиқчи экан. Бир куни улар иккови ким чиройли куйлашга баҳс бойлашибди. Оқибат, бола ўзининг худди барваст эркакларникидай ўткир ва ўсмир болаларникидай майин овози билан қизнинг энг яхши сигиридан саккизтасини ўзига оғдириб ҳайдаб кетибди. Подасидаги сигирларнинг камайиб қолганидан ва қўшиқ куйлашда бахти юришмаганидан қаттиқ хафа бўлган қиз худоларга сизиниб, шу кайфиятда уйимга қайтиб борганимдан кўра, мени ўзим сингари тоғ-тошларда яшовчи сайроқи қушга айлантириб қўйинглар, деб илтижо қилибди. Худолар унинг илтижосини қабул айлаб, қизни худди ўзи сингари кўҳлик (яъни тоғ-тошларда яшовчи) сайроқи қушга айлантирибдилар. Шу-шу у ҳалигача ўз дарду хасратини қўшиқ қилиб куйлаб, адашган сигирларини қидирармиш”.

28. Ёз фасли улар икковига шундай шодмонлик ва хуррамлик олиб келган эди. Куз келиб пишиқчилик бошланган ва узумлар фарқ пишган пайти Тирия қароқчиларининг ўзларини Қарияда* ясалган энгил кемаларида бу ерларга сузиб келдилар. Эгниларига зирҳли калта либослар кийиб, шамширлар билан қуролланган бу босқинчилар соҳилга чиқа солиб қўлларига нима тушса барини: хушбўй шароблар борми, омборлардаги олам-жаҳон дон-дунлар борми, қутилардаги асал борми — ҳамма-ҳаммасини талаб кемаларига орта бошладилар. Улар Дорконнинг подасидаги буқалардан ҳам бир нечтасини ҳайдаб кетишди, айна шу пайт денгиз бўйида айланиб юрган Дафнисни ҳам тутиб олиб кетишди; Хлоя бугун отаси Дриаснинг сурувларини сал кейинроқ ўтлагани олиб чиққан эди: у шўх подачиларнинг қалтис ҳазилларидан кўрқарди. Қароқчиларнинг кўзи Дафнисга тушдию бу хушқомат ва хушсурат йигитчани ўзлари бу ерда талаб тўплаган барча ўлжалардан ҳам қимматроқ деб билиб, уни дод солиб йиғлаб, баралла овоз билан Хлояни чақирганига қарамай, кемаларига олиб чиқиб кетадилар-у бошқа нарсаларга: эчкиларга ҳам, далалардаги бойликларга ҳам парво қилмай, дарров кемани банд этган арқонни ечиб, шоша-пиша эшакларни эшганча, очиқ денгиз сари суза бошлайдилар. Бу пайт Хлоя ўз қўйларини далага ҳайдаб чиқаётган ва Дафнисга совға қилгани янги сивизга олиб келаётган эди. У эчкиларнинг ҳар ёққа пароканда бўлиб қочаётганини кўриб ва Дафниснинг баралла овоз билан уни чақираётганини эшитиб, қўйларини ҳам унутиб қолдиради, сивизгани ҳам ерга отади-да, Дорконни ёрдамга чақиргани югуриб кетади.

29. Валекин Доркон қароқчилар томонидан қилич билан чопилиб, ҳаммаёғи яраланган, кўп қон йўқотганидан ўлар ҳолатда ётарди. У Хлояни кўрдию, вужудида бир лаҳзага яна аввалги севги чўғи аланга олиб ва қизга юзланиб деди:

“Хлоя, ҳадемай мен бу ёруғ жаҳондан кўз юаман. Мен буқаларимни ёвуз қароқчилардан ҳимоя қилдим, аммо улар мени, худди буқани бўғизлагандай чавақлаб ташладилар. Энди сен Дафнисни ҳам ўлимдан қутқаришинг, менинг ҳам ўчимни олишинг, қароқчиларни ҳам маҳв қилишинг керак. Гапларимни яхшилаб эшит: мен буқаларимни сивизгам навосини эшитиб, қанча узоқда ўтлаб юришган бўлишса ҳам, югуриб етиб келишга ўргатганман. Сен тезроқ сивизгамни ол-да, мен бир вақтлар Дафнисга, Дафнис эса сенга ўргатган куйни чал, натижа қандай бўлиши — сивизгамга ва узоққа олиб кетилган буқаларимга боғлиқ. Сенга совға қиламан шу сивизгамни, мен бу сивизгамдан куй чалиб жуда кўп подачи ва чўпонларни ютганман; энди жон таслим қилмасимдан бурун сен менга бир бўса тухфа эт, ўлганимдан кейин эса, кўзёш тўкиб менга аза тут. Буқаларимни бошқа йигит боқиб юрганини кўрсанг, мени эслаб ёд эт”.

30. Доркон шундай деб туриб, Хлоядан видолашув бўсасини олди ва бўса олиб турганида руҳи жисмини тарк этди. Шунда Хлоя унинг сивизғасини олиб лабларига қўйди ва уни кучининг борича пуфлаб, баралла овоз билан

чала бошлади; мана, кемадаги буқалар бу таниш сивизга навосини эшитдилар, эшитгач, ҳаммалари бараварига маърашиб, бирваракайига ўзларини денгизга отдилар.

Буқалар ҳаракатидан кема дафъатан бир томонга оғади, сувга сакраган жониворларнинг залворидан денгиз теран бағрини очади ва қаттиқ тўлқинланади, тўлқиннинг кучидан кема ағдарилади. Бутун кемадагилар жон сақламоқ ниятида ўзларини сувга отадилар, бироқ ажал домидан қутилиш кўпчиликка насиб этмайди. Сабабки, қароқчилар шамшир таққан, эгниларига залворли нимзирҳлар кийган, тиззаларига метин пайбандлар таққан эдилар. Дафнис эса, эчкиларини боққани яйловга ялангоёқ чиққан ва ҳаво ҳали иссиқ бўлгани сабабли — ярим яланғоч ҳолатда эди. Қароқчилар сув бетида узоқ суза олмадилар, зилдай оғир зирҳ ва совутлар уларни денгиз қаърига тортиб кетади; Дафнис бўлса эгнидаги либосини зумда ечиб ташлади; аввалига у денгизда сузишга қийналади, чунки шу чоққача фақат дарёда сузган эди; лекин ночорлик унга жон сақлаш йўлини ўргатади. У шахт олдинга сузиб бориб, иккита буқанинг ўртасига кирди ва иккала жониворнинг шохидан ушлаб олиб, ҳеч қийналмай гўё кўш ҳайдаётган одамдай, бемалол олға суза бошлади. Ахир буқалар сувда одамлардан яхшироқ сузишади-да: улар тез сузишда фақат сув қушлари ва балиқларга тенг кела олмадилар. Денгизда сузган буқа шохидан то туёғигача, — ҳаммаёғи жиққа ҳўл бўлса бўлади, аммо сувга чўкмайди. Бу фикрнинг ҳақлигини ҳатто бугунги кунда ҳам денгизларда “Боспоҳ” (яъни буқаларнинг кечув жойи) деб аталувчи ерлар исботлаши мумкин.

31. Шу зайлда Дафнис бир йўла иккита хатардан (ҳам қароқчилар асоратидан, ҳам денгизда чўкиб нобуд бўлишдан) қутулиб қолди. У соҳилга чиқиб Хлояни учратди: қиз бир кулиб, бир йиғларди. Дафнис қизнинг кўксига бош қўйди ва, не сабабдан сивизга чалдинг, деб сўради? Хлоя унга ҳамма бўлган воқеани: Дорконнинг олдига югуриб борганини; буқаларнинг нималарга одат қилганини; Доркон сивизгани қандай чалиш кераклигини унга тайинлаганини; шундан кейин Дорконнинг ўлиб қолганини сўзлаб берди: фақат йигитни ўпгани ҳақида, уялганидан лом-мим демади. Шундан кейин, икковлари ўз халоскорларининг рўҳини ҳурмат билан ёдладилар: шўрлик Дорконни қариндошлари билан бирга уни дафн этгани бордилар. Қабр устига баланд қилиб тупроқ уйдилар, ўз боғларидан жуда кўп ниҳоллар олиб келиб қабр атрофига экидилар; ундан кейин қабр устига сут тўқдилар, анча-мунча узум бошларини эзиб, шарбатини паймо қилдилар ва қабр бошида бир нечта сивизгани синдирдилар. Бу ерда буқаларнинг аянчли маърашини эшитиш ҳам, уларнинг пароканда бўлиб, ҳар томонга югуришини кўриш ҳам мумкин эди; шунда эчки ва қўйларнинг чўпонлари орасида бу буқалар қазо қилган ўз подачиларига аза тутиб йиғлашмоқда, деган гаплар тарқалди.

32. Дорконни дафн этишгач, Хлоя Дафнисни санамлар ғорига бошлаб кириб уни бошдан-оёқ ювинтирди*. Ушанда қизнинг ўзи ҳам биринчи марта Дафниснинг кўзи олдида ўз баданини ювиб чўмилди; ваҳоланки унинг оппоқ ва бегубор, гўзал бадани ювинмаса ҳам ғоятда латофатли ва зарофатли эди; улар ювиниб бўлишгач, куз фаслида очилган гуллардан гулчамбарлар тўқишди ва уларни шу ердаги санамларнинг ҳайкаллари бошига кийдиришди, Дорконнинг сивизғасини эса маъбудаларга бахшида этишиб, қоя бошига қўйиб қўйишди. Ана шундан кейин улар ўз эчкилари ва қўйларидан хабар олгани боришди. Ҳамма кўю эчкилар маърашмай, ўйнашмай жим ётишар ва менинг тахминимча, улар Дафнис билан Хлояни интизор бўлиб қўмсаб, шундай маҳзун ҳолга тушган эдилар. Лекин Дафнис билан Хлоянинг қораси кўринган ва одатий овозлари эшитилиб, сивизга чала бошлаганлари ҳамано қўйлар дарҳол ўринларидан туриб ўтлай бошладилар, эчкилар эса дик-дик сакраб, гўё ўз эгаларини сог-омон кўрганларидан хурсанд бўлгандай шўх-шўх маърай бошладилар. Аммо Дафнис Хлояни биринчи марта яланғоч ҳолда кўрганидан ва шу пайтга довуз пинҳона сақланган қизнинг беназир латофатини илк бор мушоҳада қилган пайтдан буён шодмонлик кайфияти уни тарқ этди;

Дафниснинг юрагини гўё қандайдир оғу кемираётгандай, қаттиқ изтироб чека бошлади: гоҳ у худди биров орқасидан қувиб келаётгандай, тез-тез ва ҳансираб нафас олар, гоҳ гўё югуравериб бутунлай ҳолдан тойгандай, нафаси қайтиб кетарди. Назарида, жилгада чўмилиш унинг учун денгиз ҳалокатидан ҳам даҳшатлироқ бўлиб туюлаётган эди; у ўзини ҳануз қароқчилар асоратидадек ҳисоблар, сабабки, у ҳали ёш ва соддадил йигитча эди, бинобарин ҳали билмасди... муҳаббатнинг қандайин қаҳҳор қароқчи эканлигини.

ИККИНЧИ КИТОБ

1. Кузнинг авжи пишиқчилик пайти, узумларни узиш вақти келди-ю, ҳамма ғайрат билан ишга киришиб кетди: биров узум эзадиган залвор қайроқтошни* тузатар, биров бочкаларни тозалар, кимлар саватлар тўқирди; яна баъзи бировлар узум кесадиган пиноқларни қайрар, бошқалар узум эзиш учун керак бўладиган тошларни ҳозирларди, биров тунда гулхан ёқиш мақсадида қуриган шох-шаббаларни кесиб йиғиб келарди, зеро, янги эзилган винони гулхан ёруғида ташиш лозим бўларди.

Дафнис билан Хлоя ҳам эчки ва қўйларини қолдиришиб, деҳқонларга ёрдамга келдилар: Дафнис саватларда узум ташиб келиб, қайроқтош тагига ташлар ва уни эзиб, оқиб тушган шарбатни бочкаларга қуярди; Хлоя узум узиш билан машғул бўлган одамлар учун овқат пиширар, чанқоқларини қондириш учун уларга ўтган йилги мусалласдан қуйиб узатар эди, яна ўзи ҳам пастки новдалардаги узум бошларини қайчи билан узарди: умуман, Лесбосдаги тоқлар дарахтларга чирмашиб ўсадиган аймақи тоқлар эмас, балки печак сингари ер бағирлаб ўсардики, ҳатто эндигина қўли йўрғакдан бўшаган гўдак ҳам бу тоқларнинг узумини бемалол узиши мумкин.

2. Ҳар доим узумлар пишиб, янги мусаллас дунёга келадиган пайтда ўтказиладиган Тангри Дионис байрамида, теварак-атрофдаги қишлоқлардан аёллар узум узгани ёрдамга келардилар, келардилар-у Дафнисга маҳлиё бўлиб қолишар, унинг ҳусни-жамолини мақтаб, ўзини Дионисга қиёс қилар эдилар; баъзи бир беибороқ жувонлар ҳатто журъат этиб, Дафниснинг юзидан ўпардилар ҳам, бу билан унинг юрагини гулғулага солар ва Хлоянинг дилини вайрон қилар эдилар. Ҳашарга келган эркаклар эса узум эзарканлар, Хлояга гап қотиб, унга хушомадлар қилардилар, худди сатирлар Вахх хоҳинлари атрофида гирдикапалак бўлишгандай; Хлояга, сенинг қўйларинг бўлишга розимиз, кошкйиди бизни ўзинг ўтлатиб боқсанг, деб телбанамо, ошиқона қасамлар ичардилар; турган гапки, бундай хушомадлардан Хлоя севинар, Дафниснинг дили озор чекарди. Дафнис ҳам, Хлоя ҳам узум узиш мавсумининг тезроқ тугагини сабрсизлик билан кутардилар, ана унда яна ўзларининг севиқли ишлари билан машғул бўлган ҳашарчиларнинг бақирӣқ-чақирӣқлари, шовқин-суронлари ўрнига сивизга навосини, эчки ва қўйларнинг шўх-шўх маърашларини эшитган бўлардилар. Орадан бир неча кун ўтиб, узумлар узилиб, бочкалар янги мусалласлар билан тўлдирилди ва энди ҳашарчиларга эҳтиёж қолмади, шунда Дафнис билан Хлоя яна ўз сурувларини ўтлоққа ҳайдаб чиқа бошладилар. Улар қалблари қувончга тўлиб, илоҳа санамлар қаршисида таъзим ва тавозе қилдилар, уларга ҳосилнинг илк намунаси — узум бошларини ток новдалари билан бирга инъом этиб олиб келдилар. Улар илгари ҳам илоҳа санамлар маскани — ёр олдидан ҳеч қачон эътиборсиз ўтмаган эдилар: доим сурувларни ўтлатгани олиб чиқишганда санамларга илтижо ила сифинишар, ўтловдан қайтаётган чоғда ҳам бу илоҳаларга таъзим қилиб ўтардилар. Ва ҳар доим уларга бирон нима: ё гул, ё бирон бир мева, ёки яшил новда тухфа этиб олиб келишар, ё бўлмаса сут паймо қилиб уларга сифинишарди. Бу савоб амаллари учун илоҳалар ҳам уларга кўп хайрли кўмаклар кўрсатадиларки, бундан мамнун ва масрур бўлган йигит билан қиз, гўё арқондан ечиб юборилган кучук бола мисол шўх-шўх ўйнашар, сивизга чалиб, кўшиқлар қуйлашар, такалари ва кўчқорлари билан сузишар эди.

3. Улар шундай вақтичоғлик қилиб, ўйнаб-қулиб юрган пайтларида, бир куни олдиларига эғнига эчки териси ёпинган, оёғига дағал кавуш кийган бир чол келди; унинг елкасига илган тўрваси ҳам ўзи сингари эскириб увода бўлган эди. У Дафнис билан Хлоянинг ёнига ўтириб шундай гап бошлади: “Мен қариянинг исмим Филет, буталарим, мен ҳам авваллари бу илоҳа санамларга бағишлаб кўп қўшиқлар куйлаганман, тангри Пан учун сивизгамда кўп куйлар чалганман, ўзимнинг беҳисоб буқаларимни фақат қўшигим билан бемалою бошқариб боққанман. Энди бўлса, олдингизга келганимдан мақсад, ўз кўрганларимни сизларга сўзлаб бермоқ, эшитганларимдан сизларни огоҳ қилмоқдир. Менинг бир боғим бор: кексайиб қолиб пода боқишни ташлаганимдан буён шу боғимни ўз қўл кучим билан тикладим, ўстирдим. Бу боғимда йилнинг турли фаслларида пишадиган турфа хил мевалар мавжуд: баҳорда гуллар, нилуфарлар, сумбулалару икки хил навдаги бинафшалар очилиб, муаттар ҳид таратадилар, ёзда кўкнор очилади, ноклар ва турли хил олмалар пишди; энди бўлса, кузда, узум, анжир, анорлар пишди. Ҳар куни тонг отиши билан боғимга қушлар гала-гала бўлиб учиб келишади; баъзилари меваларни чўқилашга тушадилар, бошқалари турли оҳангда сайрай бошладилар. Боғимда дарахтлар кўплигидан, ҳаммаёқ соя-салқин, уч ёқдан учта жилға оқиб қириб боғимни суғоради, агар боғни ўраб турган яшил гов деворни олиб ташланса, кўз олдингда ҳадсиз-ҳудудсиз дарахтзор пайдо бўлгандек туюлади.

4. Бугун туш пайтида мен боғимга кирдим, қарасам: бир ўғил бола анор дарахти ва марсин (мирта) буталари тагида турибди, у қўлига анор узиб олибди; боланинг жингала-жингала сочлари оловдек товланар, мисоли сутдек оппоқ бадани худди эндигина чўмилиб чиққандай ялт-ялт этарди; у ёлғиз ва қип-ялонғоч эди; у гўё ўз боғида юргандек, меваларни узиб, қоқиб шўхлик қиларди. Бу бебош тўполончи тагин анор ва марсинларнинг шоҳларини синдириб қўймасин, деб унинг орқасидан қувладим, лекин у эпчиллик қилиб мендан қоча бошлади: у гоҳ атиргул буталари орқасига, гоҳ кўкнорлар орасига беркинарди, худди какликнинг полапони сингари. Ваҳоланки, авваллари мен кўп марта шўх улоқчаларнинг орқасидан қувиб тутиб олганман, бир эмас бир неча марта чарчаш нималигини билмай, шумтака бузоқларни қувалаганман; лекин бу мугомбир хилқат ҳеч тутқич бермасди. Чол эмасманми — қува-қува чарчадим, ҳассамга таяниб, қочиб кетмасин, деб болани пойлай бошладим; шунда мен ундан, кимнинг ўғлисан, нечун бировларнинг боғига тушиб мева узинг, деб сўрадим. У гапимга ҳеч нима деб жавоб қилмади, лекин яқинроқ келиб олиб мулойим жилва билан менга марсин мевасини ота бошлади ва мени, билмайман, нимаси билан шундай ўзига сеҳрлаб қўйдики, энди ундан сира ҳам хафа бўлмай қўйдим. Мен ундан илтимос қилиб, ҳеч ҳам кўрқма, олдимга кел, боғимдаги марсин буталари ҳаққи қасамки, сенга ҳеч қандай зиён етказмай, қўйиб юборурман, яна йўлингга олмаю анорларимдан узиб бергум, дедим. Мен унга яна, хоҳлаган пайтингда келиб меваларимдан узавер, гулларимни теравер, бунинг учун фақат менга бир мартагина ўптирсанг бўлгани, деб айтдим.

5. Бола бу гапимни эшитиб, қўнғироқдек янгроқ овози билан қотиб-қотиб кулди, бунақанги жарангдор овоз на қалдирғочда, на булбулда ва на менга ўхшаб кексайиб қолган оққушда бор. “Филет, — деди бола, — сени ўпиш менга қийин эмас. Зеро, сен ёшаришни нечоғлик хоҳласанг, мен ҳам ўпишни шу қадар яхши кўраман; илло, сен ўзингга бир назар ташла — шу ёшингга ярашармикин ўпишиш? Сени бир марта ўпганим билан, қартайишдан тўхтаб ҳам қолмайсан, мени қувиб етолмайсан ҳам. Билгинки, на қарчиғай, на бургут ва на улардан ҳам тезроқ уча олувчи бошқа қушлар менга ета олурлар. Ундан кейин мен ҳеч ҳам бола эмасман, гарчи кўзингга бола бўлиб кўринаётган бўлсам ҳам, аслида Кроносдан ҳам, унинг барча аждодларидан ҳам каттароқман*. Сени мен ҳув анави адирда кенг ёйилиб ўтлаган буқалар подасини боқиб юрган ёш йигитлик чоғингда ҳам билардим. Ҳўв анави эман дарахтлари тагида сибизга чалганингда, Амариллисга ошиқ бўлган пайтларингда

ҳам ёнингда бўлганман: лекин сен мени кўрмагансан, гарчи севган қизингнинг ёнида турган бўлсам ҳам. Мен олиб берганман сенга Амариллисни; мана энди қартайдинг, ўғилларинг улғайишиб, моҳир подачилар ва қўшчилар бўлиб етишишди. Энди мен Дафнис билан Хлояни қовуштирмоқчиман, ҳар куни эрта тонгда уларни бир-бири билан учраштираман, ундан кейин, сенинг боғингга келаман, гуркираб очилган гулларинг, гарқ пишган меваларингни кўриб ҳузур қиламан ва мана бу жилғаларда ювинаман. Шунинг учун ҳам боғингдаги гулларинг малоҳатли, меваларинг лаззатли: сабабки, бу гуллар ҳам, мева дарахтлари ҳам мен ювинган жилғадан сув ичадилар. Қара, биронта ҳам дарахтнинг шохи синмаган, биронта ҳам мева узилиб тушмаган, биронта ҳам гул бутаси топталмаган, жилғалар ҳам лойқаланмаган; қувонгинки, фоний бандалар ичида фақат сен, қариган чоғингда, мен — болани кўришга мушарраф бўлдинг”.

6. Шундай деб у бирдан булбулга айланди-да, марсин новдасига бориб кўнди, сўнг япроқлар оралаб, новдадан-новдага сакраб, дарахтнинг қир учига чиқиб олди, мен унинг елкасида бир жуфт қанот кўрдим, елкалари ва қанотлари орасида эса — кичкинагина камон ва садоқ кўринди; лекин, орадан зум ўтмай дарахт бошида на камон, на боланинг ўзи қолди.

Агар менинг бошим бугун бекорга оғримаган бўлса ва қариган чоғимда ҳам эс-хушимни йўқотмаган бўлсам, билингики, эй бўталарим, сизлар Эротга назр қилинмишсиз, Эрот сизларга ғамхўрлик қилур”.

7. Дафнис билан Хлоя юз берган воқеани эмас, ажиб бир эртақ эшитгандай, чолнинг гапларига маҳлиё бўлиб қолдилар. Сўнг қариядан сўраб-суриштира бошладилар: “Эрот деганингиз нима ўзи? У болами ё қушми ва унинг қудрати нимада?” Шунда Филет уларга жавобан деди: “Эрот, бу худо, бўталарим — ёш, дилбар ва қанотли худо, шунинг учун ҳам у навқиронликдан ҳузур қилади, гўзаллик ортидан қувади, ошиқлар қалбига қанот бағишлайди. Унинг қудрати шу қадар зўрки, ҳатто Зевс ҳам унга бас кела олмайди. У табиат ҳодисаларига ҳам, самовий ёритқичларга ҳам ўз ҳукмини ўтказа олади ва ўзига ўхшаган худолар устидан ҳам ҳукмронлик қиладики, ҳатто сизлар ҳам ўз эчки ва қўйларингиз устидан бундай ҳукмронлик қила олмайсиз. Мана бу гулларни ҳам Эрот бунёд этган, бу дарахтларни ҳам у яратган. Унинг амри билан дарёлар оқади ва шамоллар эсади. Мен ҳирси хуруж қилган бир буқани кўрганман — худди сўна чаққандай ҳадеб ўкириб маъради; эчкига ошиқ бўлган бир такани ҳам кўрганман — у маъшуқасидан бир қадам ҳам орқада қолмай эргашиб юрарди. Ўзим ҳам ёш бўлганман ва Амариллисни севганман; ўша шайдолигим онларида томоғимдан на бир тишлам нон, на бир қултум сув ўтган, уйқум қочиб, тунларни бедор ўтказганман. Жоним азобда бўлган; ўшанда юрагим қафасга тушган қушдай типирчилаган, аъзои баданимни муз қамрагандек бўлганди; гоҳ қаттиқ дўппосланган одамдай ингрардим, гоҳ мурдадек гунг бўлиб қолардим; гоҳ вужудимни ўт олаётгандай, ўзимни дарёга отардим. Нола чекиб Пандан мадад сўрардим — ахир у ҳам Питияга ошиқ эди-ку — мен билан бирга маъбубам Амариллиснинг номини такрорлагани учун акс-садога ҳамду санолар айтардим. Сигирларимни майин саси билан ром қилаолган вале Амариллисни ҳузуримга даъват эта олмаган сибизғамни мажақлаб синдирадим. Йўқ, Эротнинг таъсиридан қутқаришга қодир бўлган на бирон таом, на бирон ичимлик ва сеҳр-жоду бор, фақат бир нарса — тотли бўсалар, қайноқ қучоқлар ва яна яланғоч ҳолда баданни баданга босиб ётишлар ишқ худосининг дардидан фориг этиши мумкин сизларни”.

8. Филет йигит билан қизга шундай ўғитлар айтиб, совғага бир талай пишлоқ билан шоҳлари энди бўртиб чиқа бошлаган улоқча олди-да, жўнаб кетди. Улар ёлғиз қолишади, Эротнинг исмини умрларида биринчи марта эшитганлари сабабли қаттиқ қайғуга ботадилар ва тунда уй-уйларига қайтгач, ҳамма эшитган гапларини ўз бошларидан кечаётган воқеалар билан муқояса қила бошлайдилар... Ҳа, севишганлар изтироб чекарканлар — биз ҳам изтироб чек-

моқдамиз. Овқатни унутарканлар — биз буни аллақачон унутганмиз; ҳеч ух-дай олмас эканлар — биз ҳам тунларни бедорликда ўтказмоқдамиз. Ошиқ ва маъшуклар ўзларини чўгдек қизиб кетаётгандек ҳис қиларканлар — биз ҳам аланга оташ бўлиб ёнмоқдамиз. Улар мудом бир-бирларини кўргилари келаркан — шунинг учун, биз ҳам, ҳар кеча тезроқ тонг отишини интизорлик билан кутамиз. Муҳаббат деганлари шу бўлса керак-да: биз ҳам унинг нима-лигини билмай, бир-биримизни севамиз. Агар бу дарду аламлар муҳаббат бўлмаса, агар ҳеч кимни севмаса, унда нечун бунчалик қийналмоқдамиз, нечун доимо бир-биримизга талпинамиз? Қария Филет айтган ҳамма гаплар тўғри. Ахир унинг боғига кирган шу бола эди-ку, бир пайтлар оталаримиз-нинг тушига кириб, иккаламизга чўпонлик қилишни амр этган! Уни қандай қилиб тута олса бўларкин? Аммо у жуда абжир гўдак — бизга тутқич бермай қочиб кетади. Бас, шундай экан, унинг ўзидан қандай қочиб кутулса бўларкин? Унинг қанотлари борбир зумда етиб олади. Ахир ҳатто Пан ҳам Амариллисни севиб қолган Флетга ёрдам беролмаган эди-ку. Демак, бутун умид Филет айтган шифобахш амалларда: биз ўпишишимиз, кучоқлашишимиз ва яланғоч бўлиб олиб, бирга ётишимиз керак. Тўғри, ҳозир кунлар анча совуқ, лекин начора, чидаймиз — ахир Филет ҳам бир пайтлар чидаган-ку.

9. Алқисса, бу зулмат тун йигит билан қиз учун бир мактаб бўлди. Эртаси кун, тонг отиши билан сурувларини яйловга ҳайдаб чиқишганда, улар бир-бирлари билан ўпишиб кўришдилар ва илгари ҳеч қилмаган яна бир ишни қилдилар — қўлларини бир-бирига боғлаб, маҳкам кучоқлашдилар, лекин унинг учинчи “дармон дори”ни қўллашга — кийимларини ечиб ерга ётишга жазм қилолмадилар. Бу усул наинки тортинчоқ ва уятчан қиз учун, ҳатто эчкибоқар йигит учун ҳам катта жасоратдек бўлиб туюлганди.

Улар яна тунни ўй-хаёллар оғушида бедор ўтказдилар: қилган ишлари ҳақида мулоҳаза юритдилар, қилолмаган амаллари учун ўзларидан ўпқаландилар. “Биз ўпишдик — фойдаси бўлмади; кучоқлашдик — шифо топмадик. Энди муҳаббатни даволайдиган фақат битта йўл қолди — биргаликда ерга ётишимиз керак. Майли, униямагина синаб кўрайлик: зора бу амал ўпишишдан, кучоқлашишдан зўрроқ даво бўлса”.

10. Улар шундай хаёллар билан пинакка кетдилар ва тушларига яна, одатдагидек, ишқий навозишлар, бўса олишлар, кучоқлашишлар ҳамда кундузи бажаролмаган амаллари — яланғоч бўлиб, бир-бирларини оғушларига олиб ерга ётганлари кирди. Улар тунни ўшал гўдакнинг — севи худосининг таъсирига тамоман ихлос қўйиб ўтказдилар; тонг отиши билан дарҳол ўринларидан турдилар ва тезроқ бир-бирларидан тотли бўса олиш учун “күре-күре” деб хуштак чалишганча сурувларини ўтлоққа ҳайдаб чиқдилар, чиқдилару бир-бирларини олисдан кўрганлари ҳамона ўпишгани бир-бирларининг кучоқларига отилдилар. Шунда яна ширин бўсалар-у қайноқ оғушлар бошланди; аммо улар шифобахш учинчи амалдан фойдаланишга ҳамон шошилмасдилар. Дафнис бу ҳақда гапиришга журъат этолмас, Хлоя эса биринчи бўлиб оғиз жуфтлашга истиҳода қилар эди. Лекин саодатли бир ҳодиса бу амални бажаришларида уларга мадад бўлди.

11. Улар бир эман тўнкаси ёнида бир-бирларининг пинжига кириб, бир-бирларидан хузурбахш бўсалар олиб ўтирардилар; улар бу лаззатли онлардан сармаст эдилар. Яна дудоқларни дудоқларга туташтирган қувватдан ҳам қудратлироқ қайноқ оғушлар ҳам бўлди. Шундай тотли дамларнинг бирида Дафнис Хлояни одатдагидан кўра қаттиқроқ кучоқлади ва Хлоя, ўзини ундан олиб қочмоқ бўлиб, ёнбошлади. Дафнис ҳам қизнинг ширин бўсаларидан айрилиб қолмаслик учун у билан бирга ёнбошлади. Шу зайлда улар, тушларида кўрган ҳолатни амалда қўллаганча, анча вақт кучоқлашиб ётдилар... мисоли уларни кимдир бир-бирига чамбарчас боғлаб қўйгандай. Илло, ётгандан кейин нима қилишларини билмай, қолаверса, шу алфозда кучоқлашиб ётишнинг ўзини муҳаббат лаззатининг авж нуқтаси деб билишиб, шу кун деярли бутун вақтни бесамар ўтказдилар-да, яна уй-уйларига сурувлар ҳайдаб кетарканлар, кириб

келаётган зулмат тунга лаънатлар ўқидилар. Эҳтимол, улар сал вақтдан кейин муҳаббатнинг ўта энг зарурий амалини бажаришга муяссар ҳам бўлардилар, агар ўша онда у томонларда мана бундай ғавғо-ю ғулғулалар содир бўлмаганида...

Метимналик* бир тўда бойвачча йигитлар узум узиш пайтида бир шаҳар ташқарисига чиқиб, сайру саёҳат ва дилхушлик қилиш ниятида кичикроқ бир кемани жиҳозладилар; эшакчилар ўрнига ўз хизматкорларини ўтқаздилар-да, денгиз соҳилига жойлашган Митилена далалари ёнидан сузиб ўта бошладилар. Денгизнинг шу соҳилларида қулай кўрфазлар ҳам, ҳашаматли иморатлар ҳам сероб эди; бутун қирғоқ бўйлаб чўмилиш жойлари, боғ-роғлар, дарахтзорлар чўзилиб кетган; уларнинг баъзиларини табиат, бошқаларини инсон қўли яратган; бу жойларнинг ҳаммаси ҳам ўйин-кулги ва истироҳат қилиш учун жуда қулай эди. Бойвачча йигитлар қирғоқ ёқалаб сузиб, гоҳ у, гоҳ бу ерда тўхташар экан, ҳеч кимга заррача зиён етказмай, ўз билганларича вақтичоғлик қилишарди. Гоҳ денгизга нишаб бўлиб тушган қоятош устида ўтириб олиб, узун қамишга боғланган зигирпоясидан эшилган ингичка ипга қармоқ боғлаб, шу ердаги тошлар орасига уя қурган балиқларни тутишар; гоҳ тўрлар билан ёки итлар ёрдамида узумзорлардаги одамларнинг бақирӣк-чақирӣкларидан чўчиб қочаётган қуёнларни овлашарди. Улар яна қуш ови билан ҳам машғул бўлишди: тузоқлар билан ёввойи ғозлар, ўрдаклар ва тувалоқлар овлашди; хуллас, улар шу сингари эрмаклар билан вақтичоғлик қилишди. Улар ўзларига керак бўлган нарсаларни ерли халқдан яхши ҳақ тўлаб сотиб олдилар. Уларга керак бўладиган нарса, турган гапки: нон, май ва бошпана эди, холос; куз фасли бошланган эди, шу сабабли, бу бойваччалар денгизда, яъни кемада тунашни анча хатарли деб ҳисоблардилар. Шунга кўра, улар ўз кемаларини тунда тўфон кўтарилишидан қўрқиб, соҳилга чиқариб қўйган эдилар.

13. Алқисса, шу ерлик бир деҳқонга узумларни эзиб ётган залвор қайроқтошни кўтариш учун арқон керак бўлиб қолди-ю (ўзининг аввалги арқони эскириб узилиб кетган эди), — кечаси ўғринча соҳилда соқчисиз турган кема олдига келиб, унга боғлаб қўйилган арқонни кесиб уйига олиб кетади ва керагича ишлатади. Эрталаб бойвачча йигитлар арқонни қидиришга тушадилар, лекин ҳеч ким, арқонни мен олган эдим, деб ўғирликни бўйнига олмайди. Шунда йигитлар бу ерлик мезбонлардан ранжиб, уларни бироз таҳқирлаб яна йўлга тушадилар. Улар тахминан ўттиз стадияча сузиб боришиб, Дафнис билан Хлоя яшайдиган яйлов яқинидаги кўрфазда тўхтайдилар; бу ердаги ўтлоқ қуён ови учун жуда қулай бўлиб кўринадилар. Лекин энди уларда кемани қирғоққа банд этувчи арқон йўқ эди. Шунда улар ям-яшил узун-узун новдалардан арқон эшишиб, шу арқон билан кемани соҳилдаги қозикқа боғлайдилар. Сўнг, қуёнларни излаб қувиб келсин учун, този итларни ечиб юбориб, ўзлари қуёнлар югуриб ўтиши тахмин қилинган сўқмоқларни тўрлар билан тўса бошлайдилар. Ана шунда този итлар ҳар томонга зир югуриб, бутун атрофни бошларига кўтариб вовиллашаркан, ўтлаб юрган эчкиларни ҳуркитиб юборадилар, оқибат улар адирдаги қадрдон яйловларини тарк этиб, денгиз томон қочиб кетадилар. Лекин бу қумлоқ соҳилда ҳеч қандай ўт-улан ўсмасди; шунда егулик ҳеч нима тополмаган эчкилардан сал юраклироқлари — кема яқинига келиб, уни соҳилга банд ётган яшил новдалардан эшилган арқонни ҳаш-паш дегунча еб қўйишади.

14. Бу аснода тоғ томондан қаттиқ шамол эсиб, денгизнинг тинчини бузади. Кучли долғалар пайдар-пай қирғоққа келиб урилиб, боғлоқсиз турган кемани ўрқачларга миндирганча, очиқ денгиз сари оқизиб кетади. Метимнадан меҳмон бўлиб келган йигитлар буни пайқаб қолиб, бировлари денгиз сари югуришди, ўзгалари итларни чақириб йиға бошлашди. Улар шу қадар айюханнос солиб бақирӣшдики, атрофдаги боғлар у кинзорларда ишлаб юрган қишлоқ аҳли уларнинг “дод-вой”ини эшитиб, соҳилга югуриб келишади. Аммо кемани қутқаришнинг иложи йўқ эди: шамол кучайгандан-кучаяр, тўлқинлар кемани борган сари узокроққа оқизиб кетаётган эди. Ўз кемалари ва бе-

ҳисоб бойликларидан жудо бўлган метимналик йигитлар, эчкиларнинг чўпонини қидира бошлашади. Сўнг, Дафнисни тутиб олиб, уни дўпоаслай кетадилар, кийимларини тилка-пора қилиб йиртадилар. Йигитлардан бири ит бўйнидаги арқонни ечиб, Дафниснинг қўлларини орқасига қайириб боғламоқчи бўлади. Калтак азобига чидалмаган Дафнис “дод” солиб бақиради ва қишлоқ аҳлига ёлбориб, ҳимоя қилишларини сўрайди, у биринчи галда Ламон билан Хлояни ёрдамга чақириб, овозининг борича бақиради. Зеро, гарчи улар кексайиб қолган бўлсалар-да, дала ишларида чиниққан билаклари ҳали бақувват ва ғанимга зарба беришга қодир эдилар. Ламон билан Дриас юз берган воқеани одилона ажрим қилишни талаб эта бошлайдилар.

15. Даъвогарларнинг ҳам хоҳиши шу бўлгани сабабли, ҳамма бир овоздан келишиб, буқалар подачиси Филетни ҳакам этиб сайлашади: Филет бу ерда ҳозир бўлган одамларнинг энг кексаси ва қишлоқ аҳли ўртасида ўта адолатпарвар оқсоқол деб ном қозонган эди. Биринчи бўлиб метимналик йигитлар сув олишди ва ҳакамнинг ҳашаки бир подачи эканлигидан фойдаланиб, Дафнисни аниқ ва лўнда жумлалар билан айбладилар: “Бизлар бу ерга ов қилгани келгандик. Кемамизни яшил новдалардан эшилган арқон билан боғлаб соҳилда қолдирдик-да, ўзимиз итларимизни ечиб юбориб ов қилишга киришиб кетдик. Бизлар ов билан овора бўлган чоғимизда манави одамнинг эчкилари соҳилга бориб, арқонимизни еб қўйган ва кемамизни денгизга оқизиб юборишган. Кемамизни тўлқинлар оқизиб кетаётганини ўзинг ҳам кўрдинг... Кемада бизнинг қанчадан-қанча мол-давлатимиз бор эди — сен буни тасаввур қила оласанми? Қанчадан-қанча кийим-бошлар, итларимизнинг қанча абзаллари, қанчадан-қанча ақчаларимиз оқиб кетди кема билан бирга! Ўша пулларимиз ҳатто мана шу боғлару экинзор далаларингизни сотиб олишга ҳам етарди! Энди биз ана шу оқиб кетган ҳамма бойликларимиз эвазига, мана бу йигитни олиб кетамиз — бунга ҳаққимиз бор, зеро, у — сариқ чақага ҳам арзимайдиган бир чўпон: нима, у бариймидики, эчкиларини денгиз соҳилида боқади?”

16. Метимналик йигитлар ана шундай айбловчи нутқ сўзладилар. Калтакланиб аъзои бадани мўматалоқ бўлиб кетган Дафнис ўзини жуда ёмон ҳис қилаётган эди, лекин Хлоянинг шу ерда турганлигини кўриб, ҳамма дарду оғриқларини унутди ва шундай жавоб билди: “Мен эчкиларимни яхши боқаман; шу чоққача теварак-атрофдаги деҳқонларнинг биронтаси ҳам, эчкиларинг боғизимиздаги дарахтларни кемириб ташлади, ё экинзоримизни пайҳон қилди, деб шикоят қилган эмас. Аммо мана булар, дарҳақиқат, нотавон ва ношуд овчилар экан, итлар ҳам яхши ўргатилмаган: улар ҳаммаёқда зир югуришиб, жон-жаҳд билан вовуллашиб, қиру адирларда бахузур ўтлаб юрган эчкиларни худди очкўз бўрилардай денгиз томон қувганлар. Менинг эчкиларим новда-арқонни еб қўйганмиш; тўғри-да, улар на ўт-ўлан, на ёввойи қулупнай, на зира буталари бўлмаган тақир қумлоқда нимани ҳам ердилар? Кемани эса, шамол билан денгиз барбод қилди; демак, айб эчкиларда эмас, бўронда. Кемада қимматбаҳо либослар ва беҳисоб пуллар бор эди, деб айтишяпти. Лекин шунча қимматли юк ортилган кемани арқон ўрнига яшил новдалар билан банд этишларини қайси тариқча бўлсин ақли бўлган одам маъқуллайди?”

17. Дафнис шундай гапларни айтиб, йиғлаб юборди, унинг йиғиси ҳам-қишлоқларининг хўрлигини келтирди, оқибат, ҳакам Филет, маъбуд Пан ва илоҳа санамлар ҳаққи қасам ичиб, бундай бўлишига Дафнис ҳам, унинг эчкилари ҳам айбдор эмас, айбдор — денгиз билан шамолдирки — уларнинг қозиси бошқалардир, деб ҳукм чиқарди. Вале Филет бу нутқи билан метимналикларни гапга кўндира олмади, улар Дафнисдан ғазабланиб, яна унга ташландилар ва маҳкам ушлаб олиб, унинг оёқ-қўлини боғламоқчи бўлдилар.

Аммо дарғазаб ҳамқишлоқлар бундай ноҳақ зулмга чидаб туролмай, худди зоглар галасидек метимналик бойваччалар устига ёприлдилар. Улар ҳаш-

паш дегунча Дафнисни ёв панжасидан тортиб олдилар — Дафниснинг ўзи ҳам бандиликдан қутулиш учун жон-жаҳди билан ҳаракат қилаётганди, — ва ур калтак-сур калтак қилишиб, йигитларни тирақайлаб қочишга мажбур этдилар; ҳамқишлоқлар метимналик йигитларни ўз худудларидан қувиб чиқарганларидан кейингина уларни таъқиб этишга барҳам бердилар.

18. Қишлоқ аҳли бойваччаларни қувиш билан банд бўлганларида Хлоя аста-секин Дафнисни илоҳа санамлар горига бошлаб киради, унинг юз-кўзидаги қонни ювади; сўнг тўрвасидан яна бир бўлак пишлоқ билан бир бурда нон олиб йигитга едиради — яна ҳам кўпроқ қувват ва далда бўлсин учун, — у ўзининг гулбаргидек нафис дудоқлари билан йигитга болдек тотли бўса берди.

19. Ана шундай фалокатдан жон сақлаб қолган эди Дафнис.

Лекин можаро шу билан тугамади: метимналик йигитлар денгиз орқали эмас, пиёда юриб, шод-хуррамлик билан эмас, роса калтак ёб жароҳатланган ҳолда ихраб-сихраб шаҳарга зўрга қайтиб бордилар, бордилар-у бутун аҳolini жамоа мажлисига йиғдилар ва ўзлари учун интиқом олишни илтижо қила бошладилар; лекин улар жамоага бир сғиз ҳам рост гапирмадилар, сабабки, ўзларининг қаяқдаги қаланғи-қасанғи подачилардан шармандаларча калтак еганликларини айтсалар, бутун эл олдида кулгу бўлишларини билардилар; шу боис улар, аксинча: “Кемамизни тортиб олдилар, уруш очиб, бутун бойлигимизни талон-торож қилдилар”, — деб митиленаликларни айблаб бошладилар. Шаҳарликлар йигитларнинг қонга беланган баданини кўриб, гапларига ишондилар ва шаҳардаги энг бадавлат хонадонларнинг фарзандлари учун ўч олиш — энг одил ҳукм деб ҳисоблаб, дарҳол митиленаликларга қарши уруш очишга қарор қилдилар ва ҳарбий саркардага ўнчача кемани сувга тушириб, ёвга қарши ҳужумга ўтишни ва бутун соҳилни кета-кетгунча талон-торож қилишни буюрдилар. Қиш яқинлашиб қолганлиги сабабли денгизга катта ҳарбий кемаларни тушириш хавфли эди.

20. Тонг отиши билан саркарда аскарларини эшкаклар ёнига ўтқазиб, очик денгизга сузиб чиқди ва митиленаликларнинг қирғоқ яқинидаги боғу далаларига ҳужум қилди. Бу ерлардан у пода-пода қора мол ва сурув-сурув қўйларни, олам-жаҳон ғалла ва майни ўлжага олдилар, зеро, узум узини палласи эндигина тугаган эди; улар яна далаларда ишлаб юрган бирталай одамларни ҳам асир қилиб олиб кетдилар. Шундан кейин, сардорнинг кемалари Хлоя билан Дафнис ўз сурувларини боқадиган ерга сузиб келиб, бу ердаги дуч келган молларнинг ҳаммасини ҳайдаб кета бошладилар.

Бу пайт Дафнис эчкиларини боқмаётган эди, — у ўрмонга кириб, улоқчалар учун қишга ем ҳозирлаётган эди; у босқинчиларни узоқдан туриб кўриб қолди ва қуриб қолган бир қора қайин дарахтининг ковагига яшириниб олди, Хлоя эса, бу аснода ўз қўй-қўзилари олдида эди: у босқинчилар таъқибидан қочиб, илоҳа санамлар горига югураркан, душманлардан маъбудалар ҳаққи-ҳурмати, ўзига ҳам, боқмаётган қўй-қўзиларига ҳам шафқат сўраб ёлборди. Лекин унинг бутун оху ноалари парвосиз қолди. Метимна аскарлари илоҳа санамларнинг ҳайкалларини таҳқирлаб, Хлоянинг қўй-қўзиларини ҳайдаб кетдилар, уларга қўшиб қизнинг ўзини ҳам, худди қўй ҳайдагандек, хипчин билан уриб, олдиларига солиб кетдилар.

21. Босқинчилар ҳамма кемаларини талаб олинган моллар билан тўлдиришиб, қишнинг совуқ бўронларидан ва душманлар ҳужумидан қўрққанлари сабабли, яна нарироққа сузиб боришдан воз кечдилар-да, шу ердан уйлари-га қайта бошладилар. Бу аснода шамол буткул эсмай қўйган эди, шунинг учун улар қийналиб азза-базза эшкак эшганча зўр-базўр суза бошладилар. Ҳаммаёқ тинчиб қолганини сезган Дафнис сайхонликка тушиб келди; одатда у Хлоя билан бирга сурувларни шу ерда боқарди; лекин бу ерда на ўзининг эчкиларини, на Хлоянинг қўйларини кўрди, на маъбубасининг ўзини учратди — ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит эди; фақат Хлоя чаладиган сиби-

зға ерда мажақланиб ётарди. Шунда Дафнис бор овози билан айюҳаннос солганча аянчли нола чекиб, гоҳ ўзлари биргаликда ўтирадиган қора қайин дарахти тагига, гоҳ денгиз бўйига зир югуриб, Хлояни ахтара бошлади, гоҳ илоҳа санамлар фориға югуриб борди — ёвлар қувлаганда қиз шу томонга чопиб келаётган эди-да. У Хлояни ҳеч ердан топа олмагач, ерга юзтубан ётиб, илоҳа санамларга, сизлар хоинсизлар, деб маломат қила бошлади.

22. “Хлояни сизларнинг ҳайкалларингиз олдидан ўғирлаб кетишган бўлса, сизлар бу бедорликка қандай лоқайд қараб турдингиз? Ахир у бошларингизга дам-бадам янги гултожлар кийдириб турарди, соққан сутининг олдини пойингизга паймо қиларди, сибизғаси доим сизларнинг кўз олдингизда осилиб турарди. Шу чоққача менинг биронта ҳам эчкимни бўри тортиб кетмаган эди, лекин босқинчилар бутун сурувни ҳайдаб кетишибди, сурувга кўшиб менинг маҳбубамни ҳам олиб кетишибди. Энди улар эчкиларимнинг терисини шилурлар, қўйларни бўлса қурбонликка сўюрлар, Хлоя ҳам бундан буён мудом шаҳарда қолиб яшагай. Энди ота-онамнинг кўзига эчкиларимсиз, Хлоясиз қандай кўринаман мен — нотавон ва ношуд банда? Ахир мен боқаётган эчкилардан биронтаси ҳам қолмабди-ку! Майли, начора, мен шу ердан бир қадам нари жилмай, ё ўз ажалимни, ё бўлмаса ёвларнинг янги босқинини кутаман. Сен ҳам худди мен каби кулфат чекмоқдамикансан, Хлоя? Бу яйловларни, бу илоҳа санамларни, яна мени эслайсанмикан? Ё ўзинг билан бирга асирга тушган қўй ва эчкилар сенга таскин бермоқдамикан?”

23. У шундай деб кўзёш тўкди ва қайғу аламдан изтироб чека-чека ухлаб қолди; у хобида учта илоҳа санамни кўрди, учовлари ҳам худди ғор олдидаги ҳайкаллари сингари соҳибжамол, норғил, ярим яланғоч, яланғоёқ ва сочлари паришон ҳолда эмиш. Аввалига улар Дафнисга ачиниб қарагандай бўлишибди; кейин бу санамларнинг энг каттаси, йигитга тасалли бериб шундай калималар айтганмиш: “Сен, Дафнис, биздан нолима. Биз Хлояга сендан ҳам кўпроқ қайғурмоқдамиз; ахир у ночор чақалоқ бўлган чоғида биз шафқат қилиб эрдик-ку, унга — шу ерда, ғор ичида ётганида уни биз эмизиб эрдик-ку! Ҳолбуки унинг Дриас қўйларига ҳам, мана бу ўтлоқларга ҳам ҳеч қандай дахли йўқ. Унинг қисматини ҳалитдан ҳал қилиб қўйдик: билки, Хлояни асира сифатида Метимнага олиб боришмайди, у ҳарбий ўлжа ҳам бўлмайди. Анави қарағай дарахти тагига ўрнатилган тангри Пандан биз Хлояга кўмак беришни илтимос қилдик (вале, сиз икковингиз бу тангрининг бирон марта бўлсин бир даста гул билан эъзозламадингиз). Пан узоқ-узоқ сафарларда биздан кўра кўпроқ чиниққан ва қишлоқ худудини тарк этиб, кўп маротаба жангу жадалларда қатнашган. Ҳозир у метимналикларнинг даҳшатли душмани сифатида жўнаб кетди. Хуллас, сен ҳеч ниманинг ташвишини қилма. Ўрнингдан туру Ламон билан Миртиланнинг олдига бор: шўрликлар сени ҳам асирга тушган, деб ўйлашиб, худди сен сингари, ерга юз тубан ётиб, оҳ уриб қайғу чекмоқдалар. Эртага Хлоя сенинг эчкиларинг ва ўзининг қўйлари билан эсон-омон қайтиб келади, сўнг яна икковларинг биргаликда сибизға чалиб чўпонлик қилаверасизлар. Қолган ишлар Эротнинг ихтиёрида, у икковингизнинг ташвишингизни қилгай”.

24. Шуларнинг барини хобида кўрган ва эшитган Дафнис уйкуни тарк этиб, дарҳол ирғиб ўрнидан турди; у ҳам қувонганидан, ҳам қаўғурганидан дув-дув кўзёш тўкиб, илоҳа санамларнинг ҳайкаллариға таъзим қилди ва агар Хлоя қутулиб келса, энг яхши бир эчкисини уларга бағишлаб қурбон қилишга онт ичди. Кейин у қарағай дарахти олдиға югуриб борди: у ерда эчкиоёқ ва шохдор маъбуд Паннинг ҳайкали бор эди; унинг бир қўлида сибизға, иккинчи қўлида ирғишлаб чопмоқчи бўлган такани ушлаб турарди. Дафнис бу маъбудга ҳам бош эгиб таъзим қилди ва Хлояни асоратдан қутқаришни илтижо қилди ундан, сўнг бу маъбудга ҳам бағишлаб бир бош такани қурбонликка сўяжагини ваъда қилди. Дафнис кўёш уфққа бота бошлаган чоғдагина илоҳларга сифиниш ва кўзёш тўкишдан тўхтади; сўнг ўзи кесган новдаларни бир боғлам қилиб орқалаб уйига келди; келиб Ламоннинг ҳам, бошқа яқин

хешларининг ҳам қайғусини аритди ва дилларини шод айлади, сўнг бир оз тамадди қилиб олиб, ётиб зумда пинакка кетди, лекин бу сафар ҳам уйқу-сида, шояд яна илоҳа санамларни кўрсам, зора, улар ваъда қилган хушбахт кун тезроқ ёриша қолса ва мен яна Хлоянинг қайтиб келганига шохид бўлсам, деб гоҳ юм-юм йиғлаб, гоҳ илоҳаларга тавалло қила бошлади. Унинг ҳаётида энг поёнсиз, узун кеча шу бўлди. Бу кечада мана бундай воқеалар содир бўлган эди.

25. Метимналик аскарларнинг сардори ўн стадияча ерга сузиб боргач, босқинчилик қилиб чарчаган одамларига дам бермоқчи бўлди. У денгиз ичига ёриб кирган ва худди ўроқ ойга ўхшаб эгилган бир бурунни кўрди, бу бурун билан соҳил оралигидаги денгиз суви ҳар қандай кўрфаздагидан ҳам сокинроқ эди. Сардор шу бурун орқасига сузиб киришни ва қишлоқ аҳли хужум қила олмаслиги учун, қирғоқдан узокроқ ерда лангар ташлашни буюрди, сўнг ўз қўл остидаги метимналикларга, гўё сулҳ тузилиб, тинчлик ўрнатилгандай, вақтичоғлиқ қилишни буюрди. Талончилик билан жуда кўп ўлжа орттирган босқинчилар, худди байрам кунини нишонлаётгандай май-хўрлик ва ўйин-кулги қила бошладилар. Кеч кириб, ярим тунда маишатбозларнинг бақирӣқ-чақирӣқлари эндигина тинган бир пайтда, дафъатан бутун ер гўё аланга олгандай ларзага келди, гўё қирғоққа жуда кўп кемалар сузиб келаётгандай, беҳисоб эшакларнинг сувга шалолаб урилгани эшитилди. Кимдир овозининг борича: “Қуролланинглар!” — деб қичқирди, бош саркардани чақира бошладилар, ўзга бировлар ҳалитдан ўзларини яраланган ҳис этдилар, яна бир хил одамлар ўликдек чўзилиб ётиб олдилар: ҳамманинг назарида, гўё тунги жанг кетаётган эди-ю, аммо душманлар кўзга кўринмасди.

26. Босқинчиларнинг бугуни шундай беҳаловат ўтди, лекин бошланган янги кун ўтган тундан ҳам даҳшатлироқ бўлди. Дафниснинг эчки ва такалари шохларидан шода-шода мевалари билан печакгуллар ўсиб чиқди, Хлоянинг кўчқорлари ва қўйлари худди бўриларга ўхшаб увлай бошладилар, Хлоянинг бошида эса бирдан, қарағай новдаларидан тўқилган гултож пайдо бўлди ва у қароқчилар кўзига шундай ғаройиб қиёфада кўринди. Денгизнинг ўзида ҳам кўп ажойиботлар юз бера бошлади. Лангарларни сувдан тортиб олмоқчи бўлган аскарлар уларни жойларидан қимирлата олмадилар; босқинчилар сузишга жазм қилганларида эшакларнинг дасталари “қарс-қурс” сина бошладди, бунинг устига, денгиз қаъридан отилиб чиққан Юнус балиқлар думлари билан кема мосламаларига путур етказишга тушдилар; бу аснода бурундаги тикка қоя чўққисидан тинмай сибизга садоси эшитилиб турди; гарчи одатда ҳар қандай сибизга навоси ҳам эшитганларнинг дилини хушнуд этса-да, бу сибизга овози, мисоли жангга даъват этувчи бурғу садосидек ҳаммани ваҳимага солди. Босқинчилар саросимага тушиб, кўзга кўринмас душманларга қарши шоша-пиша қуроллана бошладилар ва ниҳоят, шояд тунда ёв ҳамласидан холи бўлсак, деган умидда, худоларга сифинишиб яна тезроқ қоронғи тун ато этишни илтижо қилдилар. Ақл билан мулоҳаза юрита оладиган ҳар бир одам учун шу нарса кундай равшан эдики, кўрқинчли тунги шарпалар ҳам, ваҳимали овозлар ҳам қандайдир бир гуноҳлари учун денгизчилардан ғазабланган Паннинг иши эдию, босқинчилар бунинг сабабини ҳеч тушунолмаган гаранг эдилар — ахир улар тангри Паннинг биронта ҳам саждагоҳини ғорат қилмаган эдилар-ку! Алқисса, куппа-кундуз куни худоларнинг амри билан босқинчиларнинг сардорини бирдан ғафлат уйқуси ўз оғушига олади, унинг тушида Пан намоён бўлади ва шундай дейди:

27. “Эй, қаҳҳор жинояткорлар ва бадбин даҳрийлар! Эсингизни йўқотиб не гуноҳларга қўл урдингиз? Менинг жону дилим бўлмиш осуда қишлоқларни жангу жадал суронлари билан безовта қилдингиз, мен ғамхўрлик қилаётган буқалар подасини, сурув-сурув кўй ва эчкиларни ҳайдаб кетдингиз; Эрот ўзининг муҳаббат эртагига қаҳрамон этиб танлаган бир қизни саждагоҳдан тутиб олиб кетдингиз, сизлар на рафторингизни кузатиб турган илоҳа

санамлардан, на мендан, яъни Паннинг ўзидан андиша қилдингиз. Сизлар бу ўлжалар билан сузар экансиз, Метимнани ҳеч вақт кўролмагайсиз; яна, сизларни даҳшатга солаётган сибизғам садосидан ҳам қочиб қутула олмайгайсиз. Агар сен Хлояни ва унинг сурувлари — қўю эчкиларини алҳол илоҳа санамларга қайтариб бермасанг, барчаларингни сувга чўктириб балиқларга ем қилгум. Ҳозир сен тезроқ ўрнингдан тур, қизни ва мен санаб ўтган ҳамма нарсаларни қирғоққа тушир. Ана унда ўзим сенга денгизда йўл кўрсатиб, то уйинггача кузатиб қўйгум”.

28. Бриаксис (саркарданинг исми шундай эди) қаттиқ хижолат бўлди: уйқудан уйғониб ўрnidан турди ва барча кемаларнинг дарғаларини йиғиб, дарҳол асирлар орасидан Хлояни қидириб топишни буюрди. Қизни шу заҳоти топиб саркарданинг қошига келтирдилар: ахир у қарағай новдаларидан гултож кийиб, бошқа асиралардан ажралиб турган эди-да.

Саркарда хобида кўргани қиз аниқ шу эканлигига иқрор бўлиб, Хлояни шахсан ўзи ўз кемасида қирғоққача олиб бориб қўйди. Қиз қирғоққа қадам қўйгани ҳамано яна қоя чўққисидан сибизға овози эшитилди; энди бу овоз даҳшатли жанговар наъра эмас, балки пода ва сурувларни яйловга ҳайдаб кетаётганда чалинадиган чўпонлар сибизғасининг навоси эди. Шунда қўйқўзилар айри туёқли оёқлари билан қоқила-суқила тахта кўприқдан чопқиллаб ўтиб, қирғоққа тушдилар, тоғ-тошларда юришга одатланган эчкилар эса ундан қўйлардан ҳам эпчилроқ югуриб ўта бошладилар.

29. Энди Хлояни чор атрофдан ўраб олган жониворлар суюниб кетишгандай, дик-дик сакрашиб, шўх-шўх маъраша бошлашди. Лекин бошқа подачи ва чўпонларнинг эчкилари, қўйлари ва буқалари, гўё сибизға навосининг уларга ҳеч қандай дахли йўқдек, кема саҳнида тинчгина қимирламай туравердилар, бу мўъжизадан ҳайратга келган ҳамма одамлар Панга ҳамду санолар айта бошлаган бир пайтда ҳам қуруқликда, ҳам денгизда бағоят ажиб ҳодисалар юз берди: метимналикларнинг кемалари, елканлари ҳам кўтарилмасданоқ, сузиб кета бошладилар, саркарданинг кемасига эса юнус балиқ етакчилик қилиб*, кема олдида сакраб-сакраб сузиб борарди. Энди қирғоққа тушган эчки ва қўйларга келсак, уларни сибизганинг хушнавоси эргаштириб борарди-ю, лекин сибизға чалаётган зотнинг ўзи ҳеч ерда кўринмасди. Шундай қилиб, эчкилару қўйлар бир сурув бўлишиб, йўл-йўлакай ўтлаб ва сибизға навосидан ҳузурланиб олға юриб кетавердилар.

30. Тушдан кейин сурувларни иккинчи марта ўтлоққа ҳайдайдиган пайт келди; шу маҳал баланд қоя бошида турган Дафнис узоқда Хлоянинг сурувларини кўриб қолдию, бирдан: “Ё илоҳа санамлар, аё Пан!” — деб чинқириб юборди ва водийга чопқиллаб тушиб, Хлояни маҳкам кучоқлади, кучоқлаб туриб хушидан кетиб йиқилди. Хлоя кўп уриниб уни зўрга хушига келтирди; у йиғитни ҳам дам-бадам ўпар, ҳам бағрига босиб, унга ўз ҳароратини ҳадя этарди. Дафнис хушига келгач, ўзларига азалдан таниш бўлган қора қайин дарахти тагига бориб ўтирди ва Хлоядан шунча душманлар қўлидан қандай қочиб қутилдинг, деб сўради. Хлоя унга ҳамма бўлган воқеани — эчкиларнинг шохларини печаклар чирмаб олгани борми, қўй-қўзиларнинг бўрига ўхшаб увлагани борми, ўзининг сочида дабдурустдан қарағай новдасидан тўқилган гултож пайдо бўлиб қолгани борми, ер юзини олов, денгиз сатҳини даҳшатли сурон қоплагани борми, сибизға садоси икки хил — дам жангга даъват этиб, дам осуда ҳаётни куйлаб чалингани борми, ҳамма-ҳаммасини сўзлаб берди. Хуллас, у ўтган даҳшатли тун ҳақида кўп нарсаларни — қирғоққа тушганидан кейин йўлни билмай, фақат най навоси келган томонга қараб юра бошлаганини гапирди. Ана шунда Дафнис хобида илоҳа санамлар унга бахшида этган тушнинг сабабини ҳам, Паннинг амалларини ҳам тушунди ва ўзи ҳамма кўрган ва эшитганларини: аччиқ аламдан ўлишга чоғланганини, аммо санамлар унга қайта жон ато этганини маҳбубасига сўзлаб берди. Шу гаплардан сўнг Дафнис Хлояни уйга жўнатди: қиз Дриас билан Ламонни ва уларни бутун оила аъзоларини чақириб келиши, яна қурбонлик

учун зарур бўлган нарсаларни бу ерга олиб келиши керак эди. Шу аснода Дафнис ўз эчкилари орасидан битта бўрдоқисини қурбонликка танлаб олиб, унинг шохларига печакгулларида гулчамбар кийдирди — ахир унинг эчкилари душманлар кўзига шундай қиёфада кўринган эдилар-да, — ва икки шохи орасига сут паймо қилиб, уни санамлар йўлига қурбон қилди; сўнг уни дарахт шожига илиб, терисини шилди ва буни ҳам санамларга назр қилди.

31. Хлоя ҳамма хешу таниш-билишларини бошлаб келганида, Дафнис эл-лақачон олов ёқиб, гўштнинг бир қисмини қозонда пиширган, бир қисмини кабоб қилиб қовурган ва пишган гўштнинг ҳам, қовурилган гўштнинг ҳам олдини илоҳа санамларга бахшийда этган, майи нав билан лим-лим тўлдирилган қадахни қурбонлик сифатида паймо қилган ҳамда ёш-ёш новдалардан кесиб келиб, базмгоҳга тўшаган эди. Мана, зиёфат бошланиб, майхўрлик ва ўйин-кулги авжига минди. Лекин айти чогда Дафнис сурувларни ҳам кўздан қочирмас эди: олам ҳодис, талончи ёвлар қилмоқчи бўлган ишни бўри қилиши ҳам мумкин эди-да. Бу оқшом илоҳа санамлар шаънига жуда кўп ашулалар, чўпонларнинг қадимги қўшиқлари куйланди.

Бу кеча ҳамма шу ерда, далада ётиб қолди, тонг отгач эса, Панни эъзозлашга киришдилар: улар эчкилар сурувининг бош серкасини қарағай гултожи билан безантириб, қарағай дарахти тагига етаклаб бордилар; сўнг маъбуд Панга ҳамду санолар айтишиб, унинг йўлига май паймо этдилар ва серкани қурбон қилдилар-да, унинг оёғидан дарахтга осиб, терисини шилдилар; гўшти-ни қозонда пишириб, қовуриб, шу ўтлоқнинг ўзида япроқлардан тузалган дастурхон устига қўйдилар: серканинг териси билан калласини шу ердаги — Пан ҳайкали ёнидаги қарағайга қоқиб, илиб қўйдилар — бу чўпонларнинг ўз худоларига бахшийда қилган хайр-эҳсони эди. Яна, гўштнинг олдини ҳам тангрига бағишладилар ва каттакон қадахдан унинг ҳаққига май паймо қилдилар; Хлоя қўшиқ куйлай бошлади. Дафнис сибизга чалди.

32. Алқисса, бутун жамоа ёнбошлаб ётиб¹, базму зиёфатни бошлаб юборди. Дафъатан базмгоҳга подачи чол Филет келиб қолди: у Панга эҳсон қилиш учун гултож билан бир неча бош узум ва яшил япроқлари бўлган ток новдасини кўтариб келган эди. У ўзи билан бирга кенжа ўғли Титирини — зулфи зар, кўк кўз, оқ бадан ва тўполончи болани эргаштириб келганди, у отасига эргашиб келаркан, мисоли улоқчадай дик-дик сакрарди. Ҳамма одамлар бирваракайига ўрндан туриб кетиб, Панга эҳсон қилинган бу ток новдасини жимжимадор япроқли қарағай танасига илиб қўйдилар; сўнг ташриф буюрган меҳмонларни ёнларига ўтқазиб, зиёфат қила бошладилар.

Даврадаги қарияларнинг зумда кайфлари ошиб қолди ва, ҳар доим шундай пайтда бўлгандай, эзма бўлиб кетишиб, бир-бирларига ўз кечмишларини: ёш йигитлик чоғларида подаларини қандай боққанлари, қанчадан-қанча қароқчилар босқинидан жон сақлаб қолганлари ҳақида ҳикоя қила бошладилар; битта қария қандай қилиб бўрини ўлдирганини гапирса, иккинчиси — сибизга чалишда фақат яккаю ёлғиз Пангагина тенг кела олмаганини айтиб мақтанарди. Бу борада айниқса Филет кўпроқ мақтанди.

33. Шунинг учун ҳам Дафнис билан Хлоя чолга юзланиб: “Бу навозандалик санъатингизни биз билан баҳам кўринг ва сибизгани хуш кўрувчи тангрининг бугунги байрам куни бизга бир куй чалиб беринг”, — деб қўярда-қўймай илтимос қилишди. Филет аввалига, энди қариб қолдим, нафасим сибизга чалишга унча етмайди, деб зорланса ҳам, барибир чалишга рози бўлди ва қўлига Дафниснинг сибизғасини олди; лекин ўспирин болаларгагина мўлжалланган бу сибизга моҳир навозанда учун кичиклик қилди. Шу боис у ўз сибизғасини олиб келиш учун ўғли Титирни уйига жўнатди — уйи эса, бу ердан ўн стадияча масофада эди. Бола эгнидаги ёпинчиқни ечиб ташлаб,

¹Қадамги юнонларда ёнбошлаб ётиб овқат тановул қилиш расм бўлган.

ялангоёқ худди ёш оху сингари физиллаганча югуриб кетди. Ламон бўлса, то бола қайтиб келгунича базмгоҳдаги жамоага Сиринага* ҳақидаги ривоятни ҳикоя қилиб бермоқчи бўлди — бу ривоятни унга бир вақтлар сижжилиялик бир чўпон куйлаб бериб, эвазига ундан бир сибизга билан битта така мукофот олган экан.

34. “Бир замонлар биз чалиб юрган сибизга кўшиқ сози — сибизга эмас, балки гоят нафис овозли соҳибжамол қиз бўлган экан. Бу қиз эчкилар сурувини боқаркан, илоҳа санамлар билан ўйнаб, худди ҳозирги сибизгамиз навосидек хушовоз билан куйлар экан. Кунлардан-бир кун у эчкиларини боқиб, кўшиқ айтиб юрганида рўпарасида дафъатан тангри Пан пайдо бўлибди-ю, унинг кўнглини овлаб, ўз ҳирсини қондирмоқчи бўлибди ва қизга: “Агар тапимга қирсанг, ҳамма эчкиларинг бир йўла эгиз улоқчалар туғиб бергай”, - деб ваъда қилибди. Вале қиз: “Така бўлиб така, одам бўлиб ҳақиқий одам сиёқи бўлмаган ошиқ керакмас менга”, - деб Паннинг ҳирсий иштиёқини масхара қилибди.

Шунда Пан қизни тутиб олиб, зўрлаб бўлса ҳам ўз мақсадига эришиш ниятида, унинг орқасидан қува бошлабди. Сиринага илоҳ Пандан ва унинг зўрлашларидан қочиб қутулмоқчи бўлибди; лекин у югура-югура чарчабди ва қамишлар ичига кириб яширинибди-ю, у ердаги ботқоқликда кўздан гоийб бўлибди. Пан ғазаб отига миниб, қамишларнинг барини кесиб ташлабди, илло, қизни тополмабди, шунда Пан қизга не бўлганини тушунибди-ю, кесилган қамишлардан сибизга ихтиро қилибди, тенг бўлмаган узун-қисқа қамиш бўлақларини, ўзи билан Сиринага ўртасидаги тенгсиз муҳаббат тимсолида, мум билан бир-бирига ёпиштирибди. Алқисса, авваллари хушчеҳра бўлган дилбар қиз энди хушнаво сибизгага айланибди”.

35. Ламон эндигина ўз ҳикоясини айтиб тугатган ва Филет ҳали уни мақтаб, сен бугун хушнаво кўшиқдан ҳам тотлироқ эртақ айтдинг, деб айтиб улгурган эмас эдики, Титир югуриб етиб келиб, отасига унинг сибизғасини узатди; узун-узун қамишларни бир-бирига мум билан ёпиштириб ясалган бу каттакон сибизга мис безаклар билан безатилган эди. Уни кўрган одамнинг кўнглига, тангри Пан ихтиро қилган энг биринчи сибизга шу бўлса керак, деган фикр келарди. Филет ёнбошлаб ётган еридан туриб ўтирди ва даставвал сибизғанинг ҳар битта қамиш найларини пуфлаб синаб кўрди. Кейин найларда нафасни қайтарадиган тўсиқ йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, бамисоли азамат йигитлардай кўксини ҳавога тўлдириб олиб, сибизғани чала бошлади. Бу сознинг саси шу қадар жарангдор эдики, эшитган одам, бир эмас, бир қанча сурнайлар жўр бўлиб чалиняпти, деб ўйларди. У пуфлаш кучини аста-секин пасайтириб, энди гоят нафис куйларни чалишга ўтди. Подаларни, сурувларни боққан пайтда қандай хилма-хил куйларни чалиш санъатини зўр маҳорат билан намойиш қилди: сигирлар подаси учун қандай чалиш керак, эчкиларга қандай оҳанг хуш ёқади-ю, қўй-қўзилар қандай навони эшитишганда яхши ўтлайдилар... Филет қўй-қўзиларга мослаб майин, сигирлар подаси учун сердабдаба, эчкиларга эса, шўх ва ўйноқи куй чалиб кўрсатди.

Хуллас, унинг шу биргина сибизғаси бир йўла ҳар хил сибизғаларга тақлид қилган эди.

36. Филет чалган куйларни ҳамма жимгина ёнбошлаб ётганча хузур қилиб эшитди. Шунда Дриас ўриндан туриб кетиб, ундан, тангри Диониснинг куйини чалишни илтимос қилди ва ўзи давра ўртасида соҳибкорлар рақсини ижро эта бошлади. У рақс қиларкан, узумларнинг қандай пишишини, уларни қандай узиб, саватларга солиб, олиб кетишларини, узум бошларини қайроқтош билан қандай эзишларини, узум шарбатларини хумларга қандай қуйишларини ва ниҳоят, янги эзилган мусалласни қандай ичишларини намойиш қилиб кўрсатди. Бу амалларнинг барини Дриас шу қадар аниқ ва гоят чиройли тасвирлаб бердики, даврада ўтирганлар кўзига ҳамма нарсалар — ток новдаларию қайроқтошу хумдан чиндан ҳам намоеён бўлгандай, Дриас эса, ростакамига май ичаётгандай бўлиб кўринди.

37. Бу учинчи чол даврадагиларнинг таҳсинига сазовор бўлди ва севинганидан Дафнис билан Хлояни ўпиб олди. Йигит билан қиз ирғиб ўринларидан турдилар ва рақс тушишиб, боя Ламон ҳикоя қилиб берган ривоятни ифодалай бошладилар. Дафнис Пан ролини ихро этди. Хлоя — Сиринга бўлди. Йигит рақс пайтида қизга ялиниб-ёлворди, уни авраб йўлдан урмоқчи бўлди, қиз эса, унинг истакларини рад этиб, устидан мазах қилиб кулди. Йигит маҳбубасининг ортидан қуваркан, худди туёқ оёқли Панга ўхшаб оёқлари учида чопди. Қиз ўзини югура-югура чарчагандек қилиб кўрсатди. Мана, Хлоя Сирингага ўхшаб гўё ботқоқликка кириб кетгандай, ўрмонзорга яширинди. Дафнис эса бирдан Филетнинг каттакон сибизғасини кўлига олиб, мисоли ошиқ йигитдек — ҳазин, гўё ўз муҳаббатининг самимийлигига ишонтирмоқчи бўлгандай — эҳтиросли, худди ўз маҳбубасини ахтараётгандай — пурдават куйни чала бошлади; бундай хушнаводан завқланиб кетган Филет сакраб оёққа турди-да, йигитни бағрига босиб ўпди ва ўпиб туриб, ўз сибизғасини унга тухфа этди, тухфани оларкан, Дафнис ҳам бу сибизғани ўз ворисига — мазкур илоҳий сибизғага муносиб бўлган ворисга мерос қилиб қолдиришига истак билдирди.

38. Мана шунда Дафнис ўзининг кичкина сибизғасини тангри Панга эҳсон қилди; сўнг Хлояни гўё ҳочиб кетган маҳбубасини чиндан ҳам қайта топгандай, кучоқлаб ўпди-да, янги сибизғани чалганча эчкиларини уй томон ҳайдай бошлади — ахир кеч кириб, қош қорая бошлаган эди-да. Хлоя ҳам сибизға чалиб, ўзининг қўй-қўзиларини йиғди ва у ҳам сурувни уйга ҳайдаб кетди. Эчкилар қўйлар билан ёнма-ён чоғиб боришар, Дафнис ҳам Хлоя билан ёнма-ён борарди; йигит билан қиз тун қоронғусигача бир-биридан завқланиб вақтихушлик қилишди ва тонг отиши билан сурувларни барвақтроқ ўглоққа ҳайдаб чиқишга аҳдлашишди. Улар аҳдларига амал қилишди. Тонг гира-шира ёриша бошлаши билан икковлари ҳам яйловга етиб келишди, етиб келишиб, аввал илоҳа санамларга, ундан кейин тангри Панга сажда қилишди, шундан сўнг эман дарахти тагига ўтириб олиб сибизғаларини чалишди, кейин бир-бирларидан қайноқ бўсалар олишиб кучоқлашишди, кучоқлашганча ерга ётишди, лекин ишқий лаззатнинг бундан кейинги босқичидан гофил бўлганлари сабабли, яна ўринларидан туриб кетишди; қоринлари очганини ҳис этиб, тамадди қилишди, майга сут омухта қилиб ичишди.

39. Улар майдан қизишиб кетиб, ўзаро ҳар тўғрида баҳслашдилар, ишқ-муҳаббат бобда талаша бошладилар; улар тортиша-тортиша вафо ва садоқат ҳақида аҳд-паймон қилишга ўтдилар. Дафнис Панга бахшийда этилган қарагай тагига бориб, ҳатто бир кун ҳам Хлоясиз яшамагайман, деб тангри ҳаққига қасам ичди, Хлоя эса илоҳа санамлар горига кириб, шу илоҳларни гувоҳликка даъват этганча, Дафнисга, фақат сенинг ишқингда яшаб, ишқинг билан ўлгайман, деб қасам ичди. Хлоя ҳали ҳам жуда соддадил қизбола бўлганлиги учун, гордан чиққанида маҳбубига яна бир қасам ичирмоқчи бўлди. “Дафнис! - деди у. — Дуч келганга ошиқ бўлаверадиган сенинг Панинг ғирт бевафо тангри: у Питияни севган, Сирингага ошиқ бўлган. У нукул ўрмон санамлари — дридаларга шилқимлик қилади, сурувларимизни муҳофаза қилувчи илоҳа санамларга ҳеч кун бермайди. Узики ҳеч лафзида турмайди-ми, сени ҳам жазоламайди, албатта, агар сен бир қанча сибизғангдаги қамиш найлардан ҳам кўпроқ аёлларга муҳаббат изҳор этгудек бўлсанг. Сен, яхши-си, мана бу эчкилар суруви номидан ҳамда сени эмизган ўша мушфиқ она эчки номидан, “Хлоя менга содиқ экан, уни ҳеч қачон ташлаб кетмайман”, деб қасам ич. Агар мен сенга бевафолик қилсам, илоҳа санамлар олдида гуноҳга жазм этсам, мендан нафратлан-у ўзингни олиб қоч ва мени ваҳший бўридек ўлдир”.

Дафнис Хлоянинг бундай рашк қилишидан суюниб кетди ва эчкилар суруви ўртасида турганча, бир кўли билан эчкининг, иккинчи кўли билан таканинг шохидан ушлаб, шундай қасам ичди: “Токи Хлоя мени севаркан, мен ҳам уни севавераман; борди-ю, у бошқа йигитни мендан афзал кўриб қолса, унда мен ўз жонимга қасд қилгум, илло, Хлоянинг жонига эмас”.

Хлоя суюниб кетди, у маҳбубининг бу қасамига ишонди. — зотан, у чўпон қиз эди ва эчкилару қўйларни чўпонларнинг ҳақиқий худолари деб биларди.

УЧИНЧИ КИТОБ

1. Митилена музофотидаги қишлоқлардан келган одамлар шаҳар аҳлига метимналикларнинг денгиз орқали унга кемада сузиб келиб, қандай талончилик ва босқинчилик қилганликларини сўзлаб беришгач, митиленаликлар, бундай ёвузликка чидаб туриб бўлмайди, деб айтишди ва, зудлик билан қуролланиш лозим, деган қарорга келишди: улар уч минг нафар энг забардаст хоплитлар¹ ва беш юз нафар сувори аскарларни саралаб, уларни Ҳиппас бошчилигида қуруқлик орқали Метимнага жўнатдилар — қиш фасли бошланганлиги сабабли денгизда сузиш хатарли эди.

2. Саркарда Ҳиппас жанговар сафарга йўл олди, лекин у Метимна экинзорларини таламади ҳам, подалари ва сурувларини ҳайдаб кетмади ҳам, деҳқонлар ва чўпонларнинг мол-давлатини торож қилмади ҳам, сабабки, у бундай номақулчиликларни саркардалар эмас, қароқчилар қилиши мумкин, деб ўйларди; Ҳиппас ўз қўшинини ганимлар шаҳри томон шиддат билан бошлаб кетди — у шаҳар дарвозаси муҳофазаларсиз очик турган чоғида, метимналикларни гафлатда қолдириб ҳужумга ўтмоқчи эди. Шаҳарга юз стадияча масофа қолганида бир метимналик элчи қўшинни қарши олди ва саркардадан сулҳ тузишни илтимос қилди. Маълум бўлишича, метимналиклар юз берган машмашада Митилена фуқаросининг ҳеч қандай айби йўқлигини, у ернинг қишлоқ аҳли ва чўпонлари фақат ўзбошимчалик қилиб, қуюшқондан чиқиб кетган бойваччаларнинггина адабини бериб қўйишганини асир тушган одамлардан эшитишибди; шунда Метимна фуқароси, қўшинларимиз шаҳрига бостириб бориб, қаттиқ густохлик ва нодонлик қилибмиз-ку, деб ўйланиб қолишибди; мана шунинг учун ҳам улар хоҳ қуруқликда бўлсин, хоҳ денгизда митиленаликлар билан ўзаро ҳеч қандай ҳадиксиз учрашиш ниятида, торож этилган молларни тезроқ эгаларига қайтариб, улар билан сулҳ аҳди тузишга шошилаётган эканлар. Элчи, гарчи ўз шаҳрининг мухтор вакили этиб сайланган бўлса-да, шунга қарамай, Ҳиппас уни Митиленага жўнатди, ўзи эса Метимнадан ўн стадияча берида қароргоҳ қуриб, ўз ҳукмдорларидан келадиган жавобни кута бошлади. Орадан икки кун ўтганда, чопар унга шаҳар ҳокимининг буйруғини олиб келди. Буйруқда: талон-торож қилиб олиб кетилган молларимиз, бойликларимиз қайтариб олинсин ва Метимна аҳолисига ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмай уйига қайтилсин, деб ёзилганди. Зеро, Митилена фуқароларига, уруш қиламизми, ё сулҳ тузамизми — танланглар, деб таклиф қилинганида, бутун халқ сулҳ тузиш манфаатлироқ эканини айтибди.

3. Митилена билан Метимна ўртасидаги уруш мана шундай қутилмаганда бошланиб, ўша заҳоти дафъатан тугаган эди.

Қиш кириб келди ва бу фасл Дафнис билан Хлоя учун ҳатто жангу жадалдан ҳам оғирроқ палла бўлди. Фавқулудда қалин қор ёғиб, ҳамма йўллар тўсилди, одамлар уй-уйларига қамалиб қолишди. Шарқираб оқувчи шалола сувлари қалин муз билан қопланиб, сукутга толди; дарахтлар гўё таъзим бажо қилаётгандай, шоҳларини эгдилар; дала-даш, бутун ер қорга бурканди, фақат булоқ бошлари ва жилға бўйларидagina ер очик қолганди. Энди ҳеч ким ўз подаси ё сурувини яйловга ҳайдаб чиқмас, ҳеч ким остона ҳаглаб чиқиб, қорасини кўрсатмас, энди ҳамма уйнинг ўчоғида олов лангиллаб ёнар, хўроз қичқириши билан кимдир ип йигиришга киришар, кимдир эчки жунини чийратар, яна бир хил кишилар қушларни тутиш учун тузоқлар ясаш билан овра бўлардилар. Бу паллада ҳамманинг миясида битта ташвиш: терт қориб

¹ Х о п л и т л а р — залвор силоҳ-совутлар билан қуролланган пиедалар.

буқаларнинг охурига солиш, эчки ва қўй қўтонларига новда ва похоллар ташлаш, чўчкалар оғилига ҳар хил чўчкаёнғоқлар солиш...

4. Ҳамма, чор-ночор, уй-уйида ўтирарди; фақат қўшчилару чўпонлар, ҳеч бўлмаса, шу қаҳратон қиш чоғида ишламай, мириқиб дам олишларидан мамнун эдилар: улар эталаблари яхшилаб нонушта қилишар, кейин анча вақтгача тўйиб-тўйиб ухлашардики, уларнинг назарида, қиш ёздан ҳам, куздан ҳам, ҳаттоки баҳор фаслидан ҳам тотлироқ дам бўлиб туюларди. Аммо Хлоя билан Дафнис ўтган шодиёна кунларни бир-бирларидан қандай ширин бўсалар олганлари, (бир-бирларини қандай қучоқлаганлари, овқатни ҳам, майни ҳам бирга баҳам кўрганларини) эслашиб, уйқусиз тунларни ғаму ҳасратда ўтказишар ва баҳор кунларини интизор бўлиб кутишарди. Сал нарсага ҳатто дабдурустдан қўлларига сафар халтаси тушиб қолса (ахир ўтлоқда шу халтадаги егуликларни бирга тановул қилишарди-да); ёки сут соғиладиган челақни кўриб қолсалар (икковлари шу челақдан бирга сут ичардилар); ёки кимнингдир эйтиборсизлиги билан ерда ётган сибизгани — муҳаббат тухфасини учратиб қолсалар, қўнғиллари бузилиб кетарди. Йигит билан қиз илоҳа санамларга ва тангри Панга сизинишар ва бу изтироблардан халос этишни илтижо қилишиб, ўзларига ҳам, қўй-эчкиларига ҳам тезроқ қайноқ қуёшни намоён этишни сўрашарди. Лекин илоҳаларга сизиниш билан бирга айни чоғда қандай қилиб бир-бирлари билан дийдор кўришиш чоралари ҳақида ҳам бош қотирардилар. Тўғри, Хлоя бу борада ҳеч қандай йўл ҳам, илож ҳам топа олмасди: унга она бўлмиш аёл мудом ёнида эди, у Хлояга жун титишни, урчўк айлантиришни ўргатар ва икки гапнинг бирида, бўйи етган қизига никоҳ тўйи ҳақида эслатиб турарди. Аммо Дафнисда бўш вақт сероб эди ва йўл-йўриқ топишда маҳбубасидан анча абжирроқ эди; шунга кўра, у Хлоя билан дийдор кўришиш учун мана бундай найранг ўйлаб топди.

5. Дриаснинг ҳовлиси олдида, шундоққина девор ёнида кўпдан бери икки туп марсин дарахти ўсарди; улар ўртасидан чиққан чирмовиқ-печак шу икки дарахт танасига илондек тирмашиб юқорига кўтарилган ва ўзининг ток занги сингари новдаларини ёйиб, қалин ва шигил япроқларини бир-бирига туташтирганча соябон сифат ишқом ҳосил қилган эди. Бу чирмовиқ-печакнинг ва марсинларнинг йирик-йирик мевалари ишқомдан худди узум бошларидек осилиб турарди. Мана шунинг учун ҳам қишловчи қушларнинг аксарии ўз насибаларини териб егани бу ерга гурра-гурра учиб келишарди — ахир қиш чоғида озуқа топиш улар учун анча маҳол эди-да; бу ерга печак мевасини чўқиб баҳра топувчи қораялоқлар, ёввойи каптарлар, чуғурчуқлар ва ўзга қушлар учиб келишарди. Дафнис айнан ана шу қушларни овлаш баҳонасида келди бу ерга. У кўрган кўзга ниятининг сохта эмаслигини исботлаш учун халтасига асал қулчалар солиб, ўзи билан яна қуш овлагани елим ва тузоқлар ҳам олиб олган эди. Унинг уйдан бу ергача бўлган масофа ўн стадиядан ошмасди-ю, аммо қалин ёққан қор унинг йўлига анча ғов бўлди; лекин муҳаббат учун ўтиб бўлмайдиган йўл бўлмайди — ошиқ бу йўлда ўт келса ўтдан ўтади, сув келса — сувдан кечади, ҳатто даҳшатли қор тоғлари ҳам унга писанд эмас.

6. Дафнис, Дриаснинг ҳовлисиғача худди қанот боғлагандай учиб борди, депсиниб оёқларидаги қорни қоқди, ҳар ер-ҳар ерга тузоқлар қўйиб, узун марсин новдаларига елим суриб чиқди. Сўнг қушларнинг учиб келишини ва, хусусан, Хлоянинг уйдан чиқишини ҳаяжонланиб кута бошлади. Қушлар-кузум ўтмай гала-гала бўлиб учиб келишди ва уларни тутиш осон кўчди, оқибат, Дафнис қушларни тутиб сўйиш ва патларини юлиш билан анча овора бўлди. Аммо Дриаснинг ҳовлисидан ҳеч зот — на эркак, на аёл, на биронта товуқ қиқиб қорасини кўрсатди; бу пайт хонадон аҳли иссиқ ўчоқ атрофида ўтирарди, шу боис Дафнис, гўё уни бу ерга ёвуз қушлар* бошлаб келгандай нима қиларини билмай боши қотган эди. Мана, у бирон баҳона ўйлаб топиб, Дриаснинг эшигини қоқишга жазм қилди ва, қанақа важ айтсам ишонарли бўларкин, деб хаёлга толди. “Чўғ сўраб келувдим”, десам-чи? Нима,

Ўзимнинг ён қўшниларимдан топилмасмиди чўғ? “Сизлардан қарзга нон сўрамоқчийдим”, десам-чи? Ие, қўлимдаги тўрвам лиқ-лиқ овқат-ку! “Бизда май қолмабди”, десам қандоқ бўларкин? Йўқ, узумлар узилиб, эзилиб, мусаллас солинганига ҳали ҳеч вақт бўлгани йўқ. “Орқамдан бўри қувлади”, десам, бўри изини қаёқдан топаман? “Қуш овлагани келувдим”, дедим дейлик, унда, нега овлаб бўлгач, уйингга кетмадинг, деган савол туғилиши мумкин. “Бир Хлояни кўргим келувди”, десам-чи? Лекин қайси ошиқ йигит ўз маҳбубасининг ота-онасига бундай дейишга журъат эта олади? Ундай десам ҳам, бундай десам ҳам, топган важ-корсоним шубҳали бўлиб чиқяпти. Яхшиси, чидаганим маъқул. Баски, Хлояни қиш палласида кўриш менга насиб этмаган экан, баҳор келганида у билан висол кўришурмиз”.

Дафнис шундай ҳаёллар оғушида, ов ўлжасини йиғиштирди ва уйига қайтиб кетмоқчи бўлди. Бироқ, чамаси, Эротнинг унга раҳми келди шекилли, кутилмаганда мана бундай воқеа юз берди.

7. Дриас ва унинг оила аъзолари тановул қилгани дастурхон атрофига ўтиришди; столга гўшт, нон, сув билан омухта қилинган бир жом шароб қўйилди. Шу пайт хонадонни қўриқловчи итлардан бири, пайт пойлаб туриб, столга қўйилган бир бўлак гўштни тишлади-ю, ура ташқари эшик томон қочди. Бу ҳол Дриаснинг аччиғини чиқарди (ит олиб қочган гўшт унинг улуши эди); у қўлига таёқ олиб, ит орқасидан, худди итдек югура кетди. У итни қувиб кўча эшикка чиққанида, даъфатан кўзи Дафнисга тушди; йигит ов ўлжаси солинган халтани ортмоқлаб, эндигина уйига жўнамоқчи бўлиб турган эди. Дриас уни кўрдию, гўштни ҳам, итни ҳам унутди ва йигитни баралла овоз билан қутлаб: “Хуш келибсан, ўелим”, - деди ва уни қучоқлаб ўпди-да, қўлидан ушлаб уйига етаклаб олиб кирди. Шунда Дафнис ҳам, Хлоя ҳам бир-бирларини кўриб, хушларидан кетиб йиқилиб тушишларига сал қолди. Икковлари базўр ўзларини тутиб саломлашишди ва ўпишиб кўришишдики, гўё айнан шу ўпишганлари уларни йиқилиб тушишдан асраб қолган тиргак бўлганди.

8. Кутганидан ҳам ортиқ нарсага — Хлоянинг висолига етиб, у билан ўпишиш бахтига мушарраф бўлган Дафнис ўчоққа яқин бориб ўтирди; елкасидан халтасини олиб, ундаги каптарлар-у қораялоқларни столга қўйди ва уйда бекор ўтиравериб зерикиб кетгани, шунинг учун, ов қилгани чиққани, марсин ва чирмовуқ-печак меваларини чўқилагани гала-гала бўлиб учиб келган қушларнинг баъзиларини тузоқ билан, баъзиларини елим билан овлагани ҳақида сўзлаб берди. Қиш палласида қўл қовуштириб ўтирмагани учун уни мақташди ва столдаги таомлардан тановул қилишга таклиф этишди; косагуллик қилишни Хлояга буюришди. Қиз қувона-қувона ҳаммага май тутди, илло Дафнисга қадаҳни энг охирида узатди; у, шундан шунга келиб, мени кўрмай кетмоқчи бўлибсан-а, демоқчи бўлгандай, Дафнисдан ўзини ҳазиломуз аразлаган қилиб кўрсатди. Лекин шунга қарамай, май косасини Дафнисга сунишдан аввал, ўзи ундан хўплади. Лекин Дафнис, гарчи жуда ташна бўлган бўлса ҳам, Хлоянинг дудоқлари теккан косадаги майни майда-майда култумлаб ичиб, лаззат онини узоқроқ чўзмоқчи бўлди.

9. Бир лаҳзада тановул қилиб бўлишди, столда на гўшт, на нон қолди. Шундан кейин, дастурхон теграсида ўтирганлар Дафнисдан Миртала билан Ламоннинг сихат-саломатлиги ҳақида ҳол-аҳвол сўрай бошладилар; Ламон билан Мирталанинг бахти бор экан, - дейишарди улар, — қариган чоғларидан илоҳлар сендек серғайрат дастёрни раво кўришди уларга. Бундай мақтовлардан Дафниснинг боши осмонга етди; ахир бу гапларни Хлоя ҳам эшитаяётган эди-да. Кейин улар, эртага тангри Дионис йўлига қурбонлик қиламиз, деб Дафнисни ётиб қолишга ундаганларида, у суюниб кетганидан, Диониснинг ўрнига Дриас билан унинг хотини қаршисида таъзим ва тавозе билан ер ўпишига сал қолди. Шу заҳоти у халтасидан анча-мунча асал кулчалар ва ўзи овлаган қушларни олиб столга қўйди. Бу қушлардан кечлик учун лаззатли таом ҳозирлашди, яна столга жомда май қўйилди, яна ўчоқдаги чўғ аланга

олдирилди. Зумда кеч кириб қоронғи тушди, яна зиёфат, маишат бошланди; кейин ҳар хил ривоят ва асотирларни ҳикоя қилишди, қўшиқлар куйлашди ва, ниҳоят, ётиб ухлагани хона-хоналарга тарқалишди — Хлоя онаси билан, Дриас эса Дафнис билан ётишди. Бу аснода Хлоянинг дилини фақат битта хаёл — эртага эрталаб яна Дафнис билан дийдор кўришиши хушнуд этарди; Дафнис эса ўз қалбини фақирона қувонч ила юпатарди: у Хлоянинг отаси билан ёнма-ён ётганидан беҳад бахтиёр эди. У уйқусираб, гўё Хлояни ўпаётгандай, уни бағрига босаётгандай бўлар, аслида эса, у Дриасни ўпиб кучоқларди.

10. Тонг отди; ташқарида қаҳратон аёз авжга минган, шимолдан эсган совуқ шамол ҳамма нарсани музлатиб юборган эди. Ҳамма уйқудан турди. Улар бир ёшли кўчқорни тангри Дионис йўлига қурбон қилишди, оловни аланга олдириб, кўчқор гўштидан овқат пишира бошлашди. Напа нон ёпиш билан овора, Дриас эса гўшт қовуриш билан банд экан, бу аснода бекор қолган Дафнис билан Хлоя ҳовлидан ташқарига, марсинлар ўсган ерга чиқшди. Улар тузоқлар қўйишиб, новдаларни елимлашиб, тагин анча-мунча қушларни тотишди. Пайдар-пай ўпишишлар, ширин-ширин суҳбатлар улар учун энг тотли лаззат бўлди. “Билсанг, Хлоя, мен фақат сени деб келдим бу ерга”. — “Биламан, Дафнис”. “Фақат сени деб овлаб ётибман мана бу шўрлик қушларни”. — “Сен учун мен нима қилишим керак, айт?” — “Мени унутмасанг бўлгани!” — “Илоҳа санамлар ҳаққи, унутмайман, ёдингда бўлса, ўз горимизда ҳам, санамлар ҳаққи, сени ҳеч вақт унутмасликка қасам ичган эдим; қорлар эригани ҳамано биз яна у ерга борамиз”. — “Қор жудаям қалин ёққан, Хлоя! Қордан олдин ўзим эриб йўқ бўлиб кетмасам эди, деб кўрқаман”. — “Ноумид бўлма, Дафнис; куёш ҳалитдан анча қиздира бошляпти”. — “О, кошкийди куёшнинг тафти қалбимни куйдираётган оташдек ҳароратли бўлса”. — “Сен нукул ҳазиллашиб, мени алдамоқчи бўласан”. — “Йўқ, эчкиларим ҳаққи қасам ичаманки, (шундай қасам ичишга ўзинг мени мажбур қилганинг), алдаётганим йўқ”.

11. Дафниснинг сўзларига Хлоя, мисоли акс садодек жавоб қайтарарди. Шу пайт ичкаридан чиққан ходима уларни Напа чақираётганини айтди ва улар кечагидан ҳам мўл-кўлроқ ўлжаларни кўтариб, физиллаганча уйга кириб келдилар. Кейин улар тангри Диониснинг ҳаққи-ҳурмати қадахдан май паймо қилишди ва печакдан бошларига гултожлар кийишиб тановул қилгани ўтиришди; хайрлашув пайти келганда эса, маъбуд Ваххга ҳамду санолар айтишиб ва “Эвоэ!” деб ҳайқаришиб*, Дафниснинг, халтасига гўшт ва нон солиб, уйига жўнатишди. Унга яна, Ламон билан Мирталага олиб бер, деб каптар ва қораялоқлар ҳам беришди; “Ҳозир қиш, — дейишди улар, — марсин мевасини чўқигани ҳали кўп қушлар учиб келади — ўзимиз уларни овлайверамиз”. Шундан кейин Дафнис ҳамма билан ўпишиб хайрлашиб уйига жўнаб кетди; у Хлояни энг охирида ўпди — бўсасининг мазаси оғзимда қолсин, деб...

Бундан кейин ҳам у ҳар турли баҳоналар ўйлаб топиб, Хлояларникага яна бир неча марта борди. Айтмоқчиманки, ҳатто қаҳратон қиш ҳам севишганларнинг муҳаббатига унчалик тўғаноқ бўла олмади.

12. Баҳор кириб келди, қорлар эриб, ер жамолини кўрсата бошлади. Ўт-ўланлар ниш уриб чиқдилар ва чўпонлар сурувлари, подаларини яйловларга ҳайдаб чиқа бошладилар. Дафнис билан Хлоя эса, ҳамма чўпонлардан олдин эчки ва қўйларини ўтлоққа олиб чиққан эдилар, — ахир улар иқтидорда беназир чўбоннинг* шоғирдлари эдилар-да. Улар ўтлоққа келганлари ҳамано форга — илоҳа санамлар қошига киришиб, кейин тангри Пан ҳузурига югуриб боришиб, уларга сизиндилар, сўнгра эман дарахти тагига бориб ўтирдилар. Шу ерда ўтирганча, ҳам сурувларини боқдилар, ҳам бир-бирлари билан ўпишдилар. Улар даладан яна гул-чечаклар ҳам ахтаришди — илоҳ ва илоҳларнинг бошларига гулчамбарлар кийдириш учун; чечаклар энди-энди ниш

уриб чиқиб очила бошлаган эди — уларни майин шаббода эркалаб парвариш қилар, куёш қайноқ тафти билан уларга жон бағишларди. Йигит билан қиз гул ахтариб, бинафша, наргис ва айиқтовонларни яна замин бизга эрта баҳорда тортиқ қилувчи жамики чечакларни териб гултожлар ясадилар. Улар она эчки ва совлиқ кўйларни соғишди, илоҳ ва илоҳаларнинг ҳайкалларига гултожлар кийдиришиб, уларнинг бошидан сут паймо қилишди. Сўнг гўё булбулларни басма-бас хониш қилишга даъват этишмоқчи бўлгандай, яна сибизгалар чалишга киришдилар; булбуллар ҳам ўрмонзордан туриб, сибизга навосига жавобан хониш қила бошладилар, бора-бора уларнинг Итис ҳақидаги хонишлари* шу қадар баралла янграй бошладики, гўё улар узоқ давом этган сукутдан сўнг, ниҳоят ўзларининг собиқ кўшиқларини эслагандай эдилар.

13. Кўйлар маърашарди; кўзичоқлар дик-дик сакрашар, оналарининг тагига кириб, маммаларини чўзиб-чўзиб эмишарди. Кўчқорлар ҳали болаламаган кўйларнинг кетидан қувлашар ва ҳар битта кўчқор ўзи танлаган совлиқнинг орқасига мингашарди. Такалар ҳам эчкилар орқасидан эргашиб, уларнинг устига ишқий эҳтирос билан ирғирдилар ва ҳар битта эчки учун жанг қилардилар; ҳар бир таканинг ўз эчкиси бор эди ва ҳар қайси така, тагин бегона така маъшуқам билан ими-жимида қовушмасин, ҳатто доим ўз эчкисини муҳофаза қиларди. Бундай манзара, турган гапки, ҳаттоки ёши ўтиб қолган қарияларни ҳам ишқ-муҳаббат амалига илҳомлантирарди. Дафнис билан Хлояни-ку — инчунун. Зеро авжи балоғатга етган бу навқирон ва навниҳол ёшлар ишқий лаззатга ниҳоятда чанқоқ эдилар: кўйлар ва эчкилар ўртасидаги бундай ишқий муносабатларни кўриб, уларнинг юрак-бағри ўртанар, ҳатто эслари оғиб қоларди, натижада, ўпишиш, кучоқлашишдан ҳам ҳузурлироқ яна бошқа амални излашга тушарди улар — айниқса, Дафнис. У бутун қиш уйда бекор ўтириб, энди болиғ ва комил йигит бўлганди; шунинг учун ҳам, у дам-бадам маҳбубасидан бўса олишга интилар, уни оғушига олиб роҳат қилмоқчи бўлар ва бу ниятлари энди анча дадил, сержурьат эди.

14. Шу боис у бир куни Хлоядан, истагимни бажаришга розилик бер, деб илтимос қилди. Унинг илтимоси: икковлари қип-яланғоч бўлишиб, аввалги пайтдагидан узоқроқ вақт бирга ётиш эди. “Филет берган маслаҳатлардан, — деди у, — бажармаганимиз фақат шу қолди-ку ахир. Муҳаббатимиз хуружини тинчитувчи бирдан-бир восита шояд шу бўлса”.

Хлоянинг: “Ўпишиш, кучоқлашиш ва бирга ётишдан афзалроқ яна нима бор, агар иккаламиз қип-яланғоч бўлиб ётсак, сен яна нима қилмоқчисан?” — деб берган саволига йигит жавоб қилди: “Кўчқорлар билан кўйлар, такалар билан эчкилар қилган ишни синаб кўрмоқчиман. Узинг кўрдинг-ку, совлиқлар ҳам, эчкилар ҳам иш пишгандан кейин кўчқорлардан, такалардан қочмай, кўчқору такалар эса, уларнинг орқасидан қувламай кўйишди ва гўё бир-бирларидан лаззатлангандай, энди ёнма-ён ўтлаб юришибди. Чамамда, уларнинг бу иши муҳаббат дардини даф этишга қодир қандайдир ҳузурбахш нарса бўлса керак”. — “Вой, қизиқмисан, Дафнис, ахир кўрмаяпсанми, такалар билан эчкилар ҳам, кўчқорлар билан совлиқлар ҳам бу ишни бошдан-охир тик туриб бажаришяпти-ку... Сен бўлсанг иккаламизни бирга ётишимизни, яна қип-яланғоч бўлиб ётишимизни хоҳлаяпсан; ана, ўзинг кўр, уларнинг жунлари менинг кийимимдан анча қалинроқ”. Дафнис унинг гапини эшитди, шундан кейин у ҳам, Хлоя ҳам ечинишиб, анча вақтгача бирга кучоқлашиб ётишди, лекин барибир Дафнис ўзининг зўр эҳтирос билан интилган ниятига қандай ётишни билолмай, Хлояни кўтариб ўрнидан турғазди ва энди такаларга тақлид қилиб, қизнинг орқасидан маҳкам кучди. Кейин бадтар хижолат тортиб: “Наҳотки, битта кўчқорчалик ҳам фаросатим бўлмаса муҳаббат бобида?” — деб йиғлаб юборди.

15. Дафнисларга яқин ерда Хромис исмли бир заминдор яшарди; у анча кексайиб қолган бўлса ҳам, шаҳардан бир дундикчани — қишлоқи аёллардан кўра анча назокатлироқ ва латофатлироқ жувонни олиб келиб ўзига хо-

тин қилди. Жувоннинг исми Ликэнион эди. Бу жувоннинг ҳар куни эрталаб эчкиларини ўтлоққа ҳайдаб, кечкурунлари уларни ўтлоқдан қайтариб келаётган Дафнисга ишқи тушиб қолди ва уни ҳар хил совға-саломлар билан авраб, ўзига ўйнаш қилиб олиш иштиёқида ёна бошлади. Мана, кунларнинг бирида у Дафнисни пойлаб туриб, уни ёлғиз учрагди-да, унга сибизга, мумкатак асали ва буғу терисидан тикилган халта совға қилди. Илло ўз нияти ҳақида дабдурустдан оғиз очишга қўрқди, сабабки, у Дафниснинг Хлояни севишидан хабардор эди; қизнинг ҳам йигитга кўнгли борлигини биларди. Ликэнион буни, аввалига, йигит билан қизнинг жилвали нигоҳларидан, уларнинг мудом бир-бирларига талпинишларидан пайқаган эди, кейин эса, бир куни у эрининг кўнглида шубҳа уйғотмаслик учун, қўшнимизнинг хотинини тўлғоқ тута бошлабди, бориб ёрдамлашворай, деб баҳона қилиб, тонг палласида йигит билан қизнинг орқасидан қорама-қора эргашиб бораверди, кейин буталар панасига яшириниб олиб, Дафнис билан Хлоя ўртасида бўлган ҳамма гапни эшитди, уларнинг ҳамма қилган ишларини кўрди. Шунингдек, Дафниснинг кўзёш тўккани ҳам унинг назаридан четда қолмади. Жувоннинг бу икки ёшга раҳми келди ва: “Бир йўла иккита савоб иш қилишимга имкон туғилди: ҳам бу ёшларни муҳаббат азобидан халос этаман, ҳам ўзимнинг ҳирсимни қондираман”, — деб ўйлади-да, шундай найранг ишлатди.

16. Эргаси куни Ликэнион яна ўша ҳомиладор аёлни баҳона қилиб, тўғри Дафнис билан Хлоя чақчақлашиб ўтирган эман дарахти тагига борди ва ўзини нимадандир қаттиқ ташвишлангандай кўрсатиб шундай деди: “Мен шўрпешонага ёрдам бер, Дафнис! Менинг йигирмата ғозим бор; шулардан битта энг семизини бургут обқочиб кетди. Лекин у осмонга кўтарилиди-ю, ғоз жуда оғир бўлганидан ўз инига — ҳўв анави қоя бошига олиб чиқиб кета олмади, учиб бориб ану ердаги чакалакзорга қўнди. Илоҳа санамлар ва илоҳ Пан ҳаққи илтижо қиламан! Мен билан борсанг-у, — бир ўзим боргани кўрқяпман, — ғозимни қутқариб, бир савоб иш қилсанг. Эҳтимол, бир йўла бургутниям ўлдирарсан, ўлдирсанг кўзичоғу улоқчаларниям хатардан асраб қолардинг. Унгача эчкиларингга, ана, Хлоя қараб туради — ахир икковларинг сурувларни ҳамиша бирга боқасизлар-ку; эчкиларинг Хлояни яхши танишади”.

17. Дафнис ҳеч нимадан шубҳа қилмай, қўлига таёғини олди-да, Ликэнионга эргашиди. Жувон уни Хлоя ўтирган ердан ҳаминқадар узоқроққа бошлаб кетди; мана, улар куюқ ўрмонга кириб, бир жилга бўйида тўхташди. Аёл йигитга ўтиришни буюрди ва деди: “Сен, Дафнис, Хлояни севар экансан: буни менга бугун тушимда илоҳа санамлар айтишди; улар хобимда тепамга келишиб, сенинг кеча аччиқ-аччиқ кўзёш тўкканингни сўзлаб беришди ва сенга муҳаббат амалларидан сабоқ бериб ташвинингни аритишни буюришди менга. Билгинки, бу амаллар — нафақат ўпишиш, кучоқлашишдан иборат. Шунингдек, бу — такалар билан кўчқорлар қилаётган иш ҳам эмас. Бу шундай бир пойгаки, унинг меваси така ва кўчқорларни қондирувчи ишдан юз чандон лаззатлироқдир, зеро бундайин пойганинг ҳаловати дилларда узоқ вақт сақланиб қолади. Хулласи калом, агар сен муҳаббат азобидан қутилишни ва излаганинг қувонч онларини танангда синаб кўришни хоҳласанг, ўзингни менинг ихтиёримга топшир ва бажонудил шогирдим бўл; мен эсам, илоҳа санамлар ҳаққи-ҳурмати, бу ишда сенга мукамал сабоқ бергум”.

18. Дафнис оддий бир қишлоқи, соддадил чўпон, боз устига, ошиқ йигит эди; шу боис у ҳаяжонини ичига сиғдиrolмай, Ликэнионнинг пойига бош уриб, ундан тезроқ ўша ишқ сирларини аён этишни илтижо қила бошлади. “Ана унда, — деди у, — кўпдан бери интизорлик билан кутаётган ниятимни Хлоя билан бирга рўёбга чиқарган бўлардим”. Ғўё ҳозир у худолар томонидан нозил этилган ғоят муҳим бир ҳақиқатни билишга умид боғлаган одамдай, жувонга бу саховати учун битта миқти улоқча, қаймоқдан тайёрланган майин пишлоқ ва ҳатто яна бир эчки ҳам совға қилишга сўз берди. Дафниснинг бунчалик соддадил ва гўл йигит эканлигини кўрган Ликэнион

аввалига хайрон қолди, сўнг унга ишқ-муҳаббат амалидан сабоқ беришга киришди. Шу заҳоти у йигитни ўз ёнига ўтқазди ва унга деди: “Сен ҳеч ийманмасдан, мени, ўз одатинг бўйича, пайдар-пай ўпавер-ўпавер, кейин ўпиб туриб мени кучоқла, шу кучоқлаганча ерга ёт”. Мана, йигит жувоннинг ёнига ўтириб уни ўпа бошлади, ўпиб туриб уни бағрига босди ва у билан ёнма-ён ерга ётди. Шунда жувон Дафниснинг иш бошлашга шай бўлганлигини ва бу борада иштиёқи аланга ола бошлаганини кўрди, дарҳол ёнбошлаб ётган йигитни кўтариб, ўзи чаққонлик билан унинг тагига ётди ва уни шу чоққача мудом ахтариб тополмай юрган йўлга солиб юборди. Йўл топилгач, қолган иш хамирдан қил суғургандай жуда осон кўчди: бошқа амалларни унга табиатнинг ўзи ўргатиб қўйди.

19. Мазкур ишқ дарси тугаши билан Дафнис, ниҳоятда соддадил, чўпон йигит эмасми, тура солиб Хлоянинг истиқболига югурмоқчи ва ҳозир бу ерда ўрганган нарсасини у билан синаб кўрмоқчи бўлди — гўё агар сал кечикса, бутун ўрганган “дарс”и эсидан чиқиб қоладигандай... Лекин Ликэнион унинг қўлидан ушлаб шундай деди: “Шошма, Дафнис! Сен яна бир нарсани билиб олишинг керак. Маълумингки, мен аёл кишиман, бинобарин, ҳозир бўлган ишдан ҳеч қандай азоб чекмадим, зиён ҳам кўрмадим; анча бурун бошқа эркак ўргатган мени бу ишга, эвазига у мени номусимдан жудо қилган. Лекин Хлоя ҳали сен билан бундай жангга киришганида, дод солади, йиғлайди, худди жароҳатлангандай, қонига беланади. Аммо сен қон кетганини кўриб кўрқма. Борди-ю, Хлояни сен билан қовушишга кўндирсанг, мана шу ерга бошлаб кел: бу ерда, у долдаса ҳам ҳеч ким эшитмайди, йиғласа ҳам ҳеч ким кўрмайди, мабодо қонига булганса, шу жилга сувида чўмилиб, покланиб олади. Ва ниҳоят, ёдингда бўлсин, сенинг эркаклигингни, Хлоядан олдин, мен олдим”.

20. Ликэнион унга шундай топшириқлар бериб, гўё бургут олиб қочган ғозини қидирмоқчи бўлгандай, ўрмоннинг ичкарасига кириб кетди. Дафнис жувоннинг гапларини эшитиб ўйланиб қолди, бояги шаштидан қайтди, Хлояни оғушимга олиб ўпаётганимда, ундан яна бошқа ишни талаб қилиб, жингига тегсам, яхши бўлмас-ов, деб шубҳаланди. У Хлоянинг, худди душман қўлига асир тушгандай дод солишини, ёки оғриқ алаmidан йиғлашини, ё бўлмаса, мисоли қатл этилаётгандай қонига беланишини хоҳламасди. У ишқ бобида ҳали ғўр ва думбул бўлганлиги сабабли, қондан кўрқар ва, қон фақат жароҳатланган ердан оқиши мумкин, деб ўйларди. Шунинг учун, Дафнис бундан кейин ҳам аввалгидек эркалашлар билан чекланишга — Хлояни ўпиш ва кучоқлашдан баҳра олиб, ундан нарига ўтмасликка қарор қилди. Мана, у бинафшалардан гултож тўкиб ўтирган Хлоянинг ёнига келиб, ғозни бургутнинг чангалидан кутқариб қолдим, деб ёлғон гапирди, сўнг уни маҳкам оғушига олиб, худди бояги ҳузурбахш дамда Ликэнионни ўпгандай қиздан ширин-ширин бўса ола бошлади: зеро, бундай бўса олиш бехатар эди. Хлоя эса, ўзи тўқиган гултожни Дафниснинг бошига кийдирди ва унинг жингалак сочларидан ўпди — қизнинг назарида, бу сочлар бинафшадан ҳам муаттарроқ эдилар. Сўнг у халтасидан мева қоқилари ҳамда бир неча бурда нон олиб маҳбубига узатди. Дафнис мева ва нонни ейишга киришганида, Хлоя худди жажжи полапондек, унинг оғзидан овқат олиб ея бошлади.

21. Улар шу зайл бир-бирларини овқат билан сийлашиб ўтиришганида, овқатдан-да кўра бўсалар билан кўпроқ сийлашарди бир-бирларини, — шу пайт соҳил ёқалаб сузиб бораётган балиқчилар қайиғи кўринди. Шамол тинган, денгиз сокин эди, шунинг учун балиқчилар жон-жаҳд билан эшкак эшардилар. Улар шаҳардаги бир бадавлат хонадонга тирик балиқ етказишга шошилаётган эдилар. Одатда денгизчилар чарчокни унуғиш учун ҳамиша кўшиқ куйлашарди, шунингдек, бу эшкак эшаётган балиқчилар ҳам, эшкакларнинг силкенишига жўр бўлиб, ҳозир кўшиқ айтардилар. Эшкакчилардан бири, уларнинг бошлиғи, денгизчилар кўшигини куйлай бошлади, қолганлар ба-

раварига унга жўр бўлишди. Очиқ денгизда уларнинг қийқириқлари кенг фазода сўниб эшитилмаётган эди. Лекин улар денгиз ичига туртиб чиққан бурунни айланиб ўтиб, мисоли ўроқ ой каби эгилган теран кўрфаз ичига сузиб киришгач, баралла ҳайқирган овозлари соҳилдагиларга эшитила бошлади. Бу ерда адирга туташган чуқур дара бўлиб, у балиқчилар наърасини худди най қаваги сингари ўзига ютиб, ҳамма овозларга тақлид қилганча акс садо берарди. Энди эшакларнинг сувга шалошлаб урилиши ҳам, эшакчиларнинг овози ҳам аниқ эшитила бошлади. Бу овозларнинг бари эшитган кулоққа мойдай ёқарди. Аввалига денгиздан эшитилган овоз акс садо бўлиб, қуруқликда қанча кеч тугилган бўлса, шунча кеч сўнди.

22. Табиатнинг бундай мўъжизаларидан хабардор бўлган Дафнис ўз диққатини фақат денгизга қаратди; у адир ёнидан мисоли қушдек тез сузиб бораётган кемани мароқ билан кузатаркан, ўша томондан эшитилаётган қўшиқ куйини кейинчалик ўз сибизгасида чалиш учун эслаб қолишга уринарди. Хлоя эса ўшанда биринчи марта эшитган эди акс садо деб аталувчи товуш ҳақида. У денгизчилар қўшиқ айтаётганида, дам денгиз томонга қарар, дам қуруқлик томон ўгирилиб, қўшиқни ким такрорлапти экан, деб ҳайрон бўларди. Балиқчилар сузиб ўтиб кетиб, дарадан келаётган овоз тингач, Хлоя Дафнисдан, бу кўрфаз ортидаям бошқа денгиз йўқми эмасми, у ердан ҳам бошқа кема сузиб бораётгани ва ундаги денгизчилар бошқа ўхшаш қўшиқ айтганлари йўқми, кейин нега иккала кемадан келаётган қўшиқ овози барабар тиниб қолди, деб сўради. Дафнис унга жавобан нозик жилва қилди ва қиздан янада назокатлироқ бўса олиб, биёнафшадан тўқилган гултожни маҳбубасининг бошига қўндирди-да, акс-садо ҳақидаги ривоятни ҳикоя қилиб бера бошлади, лекин ҳикояни бошлашдан олдин, эвазига ўнта бўса беришни сўради қиздан.

23. “Яхши қиз, толзорлар, эманзорлар ва ботқоқликларда ҳар турли илоҳа санамлар яшашади. Уларнинг ҳаммалари гўзал, ҳаммалари хонанда. Шу санамлардан бирининг Акс садо исмли қизи бўлган; у фоний банда эди — сабабки, унинг отаси ҳам фоний эди, — ва ҳусну латофатда онасига тортган эди, уни илоҳа санамлар тарбиялаб ўстиришган экан, Музалар унга сибизга, най чалишни, лира ва кифара¹ га жўр бўлиб турфа хил қўшиқлар айтишни ўргагишибди. У ҳусн-жамолда комила бўлиб бўйи етган чоғида санамлар билан давра қуриб рақсга тушибди, Музаларга жўр бўлиб қўшиқлар ижро этибди. Лекин у ҳар қандай эркак зотидан — хоҳ у одамзод бўлсин, хоҳ илоҳ, — ўзини олиб қочар экан, чунки бокира қиз бўлиб яшашни хуш кўрар экан. Тангри Пан бу қизни ёмон кўриб қолибди, — унинг қўшиқларига ҳасад қилибди, ҳусни-латофатига етишолмаганидан ғайирлиги келибди, — ва эчкиларни, кўй-қўзиларни боқиб юрган барча чўпонларнинг эсини олиб жинни қилиб қўйибди. Натижада, бу телба чўпонлар худди қутурган итлар ёки ёвуз бўрилар каби шўрлик қизга ташланишиб, уни тилка-тилка қилишибди ва жасадининг бўлақларини ҳар томонга сочиб юборишибди — шунда ҳам Акс садо қўшиқ куйлашда давом этаверибди. Бироқ илоҳа санамларнинг хоҳиши билан қизнинг қўшиқларини Замин ўз бағрига яшириб, куйлар оҳангини асраб қолибди: шундан бери у Музалар иродаси билан ҳар қандай товушга худди бир вақтлардагидек тақлид қилиб овоз чиқарармиш: у илоҳаларга ҳам, одамларга ҳам, турли хил асбоб-ускуналару ҳайвонларга ҳам; ҳаттоки сибизга чалаётган Панга ҳам тақлид қилармиш. Шунақа пайтда Пан сакраб ўрнидан туриб кетар ва ўзининг бу махфий шогирдини тутиб олишга кўзи етмаса ҳам, ҳеч бўлмаганда, унинг кимлигини билмоқ ниятида акс садо ортидан тоғма-тоғ қувармиш”.

Дафнис маҳбубасига шундай ривоятни ҳикоя қилди, Хлоя бунинг эвазига нафақат ўнта бўса берди, балки ўзи ҳам Дафнисни тўхтовсиз ўпаверди-

¹ Л и р а в а к и ф а р а — қадамги Юнонистонда чертиб чалинадиган торли мусиқа асбоблари.

ки, Акс садо ҳам бу бўсалар сасини такрорлади ва айтилган ривоятда биронта ҳам ёлгон сўз йўқлигини исботлади.

24. Кундан кун ўтиб, куёш тафти тобора қизий бошлади; баҳор охирлаб, ёз бошланаётган эди. Ёзда йигит билан қизнинг яна янгидан-янги қувончлари бошланди. Дафнис дарёларда сузар, Хлоя ариқларда чўмиларди, йигит сибизгасини чалиб, қарағай новдаларининг қўшиғи билан мусобақалашар, қиз эса булбуллар хониши билан басма-басга қўшиқ куйларди. Улар жаврақи чирилдоқлар кетидан қувлашар, чигирткаларни тутишар, гуллар теришар, дарахларни силкитиб, меваларини ейишарди; баъзида қип-яланғоч бўлишиб, битта эчки пўстағи тагида кучоқлашиб ётишарди. Бундай пайтларда Хлоя осонгина аёлга айланиши мумкин эди... Агар қон ҳақидаги ўй Дафнисни ваҳимага солмаганда. Шу боис у, эҳтирос бўрони фаросат кўргонини вайрон қилишидан кўрқиб, Хлояни жудаям ортиқча ечинишига йўл қўймасди; Хлоя бундан ҳайрон бўларди, илло сабабини сўрашга истиҳола қиларди.

25. Бу ёз Хлояга қайлиқ бўлишни хоҳлаган йигитлар кўп бўлди, чор атрофдан Дриаснинг қизини сўраб келаётган совчиларнинг кети узилмасди; баъзилари ҳалитдан совға-салом билан кела бошладилар, бошқа бир хил совчилар эса, беҳисоб тухфалар ваъда қилишарди... агар Хлояни келин қилгудек бўлишса. Бундай ажойиб ваъдаларга учган Напа бўйи етган қизини уйда ортиқ олиб ўтирмасликни, тезроқ уни эрга бериб юборишни хоҳларди; худо кўрсатмасин, дерди у, қиз тушмагур қўйларини боқиб юрганида, тагин биронта чўпонни эр қилиб қўймаса гўрғайди... унинг беш-олтита олмаси ёки бир тутам гулига учиб. Ундан кўра, биронта бадавлат хонадонга бека бўлгани яхшимасми? Оғзимизга сиққанча қалин пули олиб, уни нуридийдамиз сақлаб учун кўярдик — улар яқинда ўғил кўрган эдилар. Тўғри, бундай катта ваъдалар Дриасни ҳам бефарқ қолдирмасди, совчи бўлиб келган ҳар қайси йигит оддий чўпоннинг қизи учун бериладиган совгадан бир неча марта қимматроқ тухфалар ваъда қиларди; шундай бўлса ҳам, Дриас кўпинча, қизимиз жайдари деҳқон йигитдан кўра нуфузлироқ куёвга муносиб, мабодо у, бахти кулиб, бирдан ўзининг ҳақиқий ота-онасини топса, унда пичоғимиз мой устида бўлади, бизни беадад бойликларга кўмиб ташлайди, деб хаёлга чўмиб кетарди; шу боис, у совчиларга жавоб беришни пайсалга солар, ҳар куни “эртага, эртага”, деб вақтни чўзарди ва ҳар куни келиб турган беҳисоб совға-саломларни канда қилмай олаверарди. Бу гаплардан хабар топган Хлоя қаттиқ изгиروب чека бошлади ва Дафниснинг дилини ранжитмаслик учун, анча вақтгача бу ҳақда оғиз очмади. Лекин Дафнис, нима бўлди сенга, нега бунчалик хомушсан, деб кўярда-қўймай сўрайверди ва саволига жавоб ололмай шу қадар қаттиқ хафа бўлдики, агар қиз ҳамма гапни: қизини тезроқ эрга узатиш ниятида бўлган Напанинг айтганларини, Дриаснинг эса, ҳеч бир совчига қатъий рад жавоби бермаётганини, фақат куз келиб узумлар узилгандан кейингина бир қарорга келмоқчи бўлганини Дафнисга очиқ айтиб берганида ҳам, унинг дили бунчалик ранжимаган бўларди.

26. Бу гапларни эшитган Дафниснинг руҳи тушиб кетди ва ўтириб олиб йиглай бошлади; “Агар мен билан бирга бошқа чўпонлик қилмасанг, — деди у Хлояга, — ўлиб қоламаң; наинки мен, қўй-қўзиларинг ҳам сендек чўпон қиздан жудо бўлишгач, қирилиб кетишади”. Кейин у эс-хушини йигиб олди ва анча руҳи тетиклашди — шобад отамни гапга кўндирсам, деб умид қилди, қолаверса, у ўзини ҳеч қайси куёвдан кам ери йўқ, деб ҳисоблар ва ўзининг ўзга куёвлардан афзалроқ эканига қатъий ишонарди. Фақат бир нарса — Ламоннинг камбағал эканлиги унинг кўнглини ғашларди, ана шу нарса туйфайли умидлари омонат бўлиб туюларди. Шундай бўлса ҳам, у Хлояга оғиз солишга аҳд қилди, қиз унинг бу ниятини маъқуллади. Бироқ Дафнис бу ҳақда отаси Ламонга оғиз очишга журъат этолмади. Лекин юрак ютиб, ўзининг ишқ дарди ҳақида онаси Мирталага ёрилди ва Хлояга ўйланиш нияти борлигини изҳор қилди. Миртала бун тунда эри Ламонга айтди. Ламон бу хабарни нохушлик билан тинглади ва деди: “Сен, хотин, жинни бўлсан,

Ўғлимизга қаддаги хашаки бир чўпоннинг қизини лойиқ кўрдингми? Нима, унинг йўрғадан топилган белги буюмларни унутдингми? Улар Дафниснинг бахтиёр бўлишидан дарак бериб турибди-ку. Агар борди-ю, у ўз ота-онасини топса, бизни — уни боқиб ўстирганларни куруқ қўймайди: қулликдан ҳам озод қилади, деҳқончилик қилишимиз учун каттагина ер ҳам беради, деб ўйлайман”. Лекин Миртала, ўз севгилисига уйланиш умиди пучга чиққанини кўрган Дафнис тагин ўз жонига қасд қилиб қўйса-я, деб кўрқиб, Ламоннинг нима сабабдан рози бўлмаганлигига бошқа баҳоналар тўқиб айтди: “Ўзинг биласан, ўғлим, бизлар камбағалмиз, шунинг учун ҳам биз ўзимизга сеппи бой келинни қидиришимиз керак! Дриас бой одам ва қизини бадавлат куёвга беришни хоҳлайди. Сен Хлояга айт, у отасини кўндирсин: Дриас қалин пулини кўп сўрамадан қизи Хлояни сенга хотин қилиб берсин. Биламан, қиз сени яхши кўради, турган гапки, у бадавлат маймунга теккандан кўра камбағал барно йигит билан бир тўшакда ётишни хуш кўради”.

27. Дриас бир нечта бойроқ куёв болаларни кўз остига олиб қўйган эди, шунинг учун Миртала унинг рози бўлишига ҳечам ишонмасди; бу аёл, ўғлимнинг Хлояга уйланоқлиги ҳақида яхши баҳона ўйлаб топдим, деб кўнглидан ўтказди. Дафнис ҳам бундай важа ҳеч қандай эътироз билдира олмасди; у ўз орзу-хавасларининг рўёбга чиқишига кўзи етмаётганини сезиб, ҳамма бахтиқаро ошиқ йигитлар сингари иш кўрди: ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади ва яна илоҳа санамларга илтижо қилиб, улардан мадад сўради. Шунда у кечаси хобида илоҳа санамларни кўрди; улар илгари унинг тушига қандай қиёфада кирган бўлсалар, бу гал ҳам шундай қиёфада эмишлар; бу гал ҳам уларнинг соҳибаси Дафнисга юзланиб дебди: “Сен билан Хлоянинг никоҳдан ўтиши — бошқа илоҳнинг ихтиёрида*”; илло Дриаснинг кўнглини овлашининг учун зарур бўлган тўхфани сенга биз берурмиз. Ёдингда бўлса, метимналик бойвачча йигитлар ниҳол новдаларидан арқон эшиб, кемаларини қирғоққа банд этган, сенинг эчкиларинг эса ўшал арқонни еб қўйган ва шамол кемани соҳилдан анча узоққа оқизиб кетган эди. Ўша куни тунда денгиз ёқдан шамол кўгарилиб, қаттиқ қутура бошлади ва кемани оқизиб келиб, анави бурундаги қояларга урди. Кема ҳам чилпарчин бўлди, ундаги буюмларнинг аксари ҳам сувга чўкиб кетди; лекин уч минг драхма* пул солинган бир ҳамённи тўлқин соҳилга чиқариб ташлади, шу ҳамён хануз қирғоқда, бир юнус балиқнинг ўлиги ёнида йўсинларга кўмилиб ётибди. Утган-кетган одамлар чирий бошлаган юнус балиқнинг бадбўй ҳидидан қочиб, у ерга яқин боришмайди. Илло сен ўша жойга бор, бориб ҳамённи ол, олиб уни Дриасга келтириб бер. Ана унда, сени ҳалитдан камбағал деб атамайдиган бўлишади, кейинчалик эса, бадавлат ҳам бўлиб кетурсан”.

28. Санамлар шундай деб, зулматли тун қўйнида кўздан ғойиб бўлиши, Дафнис тонг отиши билан ирғиб ўрнидан турди, — унинг оғзи қулоғида эди — ва баралла қийқириб ва хуштак чалиб, эчкиларини ўтлоқ томон ҳайдаб кетди. У даставвал Хлоя билан ўпишиб кўришди, сўнг илоҳа санамлар қошига бориб, уларга таъзим ва тавозе қилди, шундан кейингина, гўё ювинмоқчи бўлгандай, денгиз томон йўл олди; у долғалар кўпинга кўмилган соҳилдаги қумлоқда тентиб юраркан, уч минг драхма солинган ҳамённи ахтарди. Пулни топиш унча қийин бўлмади. Дафниснинг димоғига, долғалар қирғоққа чиқариб ташлаган юнус балиқ жасадининг қўланса ҳиди урилди; айнан ана шу сассиқ ҳид йигитга иршод айлади; у югуриб бориб, уюлиб ётган йўсинларни титди ва у ердан пул тўла ҳамённи топди. Топди-ю, дарров олиб ҳалтасига солди ва биринчи навбатда санамларга ва денгизга ҳамду сано айтиб, миннатдорчилик билдирди. Гарчи у чўпон бўлса ҳам, шу дамдан эътиборан денгизни ўзи учун ўтлоқ ерлардан-да азизроқ ҳисоблай бошлади, — зеро унинг Хлояга уйланишига шу денгиз кўмаклашаётган эди-да.

29. Уч минг драхма пулга эга бўлган Дафнис наинки теварак-атрофидаги қишлоқларда, ҳаттоки бутун дунёда энг бадавлат одам деб ҳисоблай бошладди ўзини ва вақтни пайсалга солиб ўтирмай, дарров Хлоянинг олдига бор-

ди, бориб унга кечаги кўрган тушини сўзлаб берди-да, топиб олгани ҳамённи кўрсатди. Сўнг қиздан, то қайтиб келгунича эчкиларига қараб туришни илтимос қилиб, ўзи физиллаганча Дриаснинг олдига югурди. У хотини Напа билан хирмонда буғдой янчаётган экан. Йигит уларнинг олдига шахдам-шахдам юриб бориб, дангал никоҳ тўйидан гап очди: “Қизингиз Хлояни менга беринг: яхшигина ўроқчиман, тоқларни хомтоқ қилишга уста миришкорман, кўчатларни қандай ўтқазилгани биламан; ер ҳам ҳайдай оламан, янчилган донни қандай шопиришним биламан. Сурувларни қандай парваришлаб боқилишига-ку Хлоя шоҳид; менга боққани эллик бош эчки беришувди, ҳозир уларни икки ҳисса кўпайтирдим; яна бақувват, чиройли такаларни ҳам етиштирдим, бўлмаса, илгарилари эчкиларни қочиргани бегона такаларнинг олдига борардик. Қолаверса, мен ёшман, ён қўшнингизман, яна, ҳеч ким мен ҳақимда ёмон гап айтмайди; мени эчки эмизиб боққан, худди Хлояни совлиқ қўй эмизганидек. Мен ўзимни бошқа куёв тўралардан қанчалик афзал ҳисобласам, берадиган қалин пулим ҳам уларнинг совға-саломларидан шунчалик зўрдир. У йигитлар сизга нима ҳам беришарди: боринг, ана, уч-тўртта эчки билан қўй, бир жуфт кўтир хўкиз-у яна, ҳатто товукларингизни боқишга ҳам етмайдиган бир сиқим дон беришар. Мен бўлсам, мана — уч минг драҳма олиб келдим сизга. Фақат, илтимос, бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очманг, ҳаттоки отам Ламон ҳам билмагани маъқул”. Дафнис шу гапларни айтиб, пулни бўлғуси қайнотасига берди ва уни қучоқлаб ўпа бошлади.

30. Ҳатто тушларида ҳам бунчалик кўп пулни кўрмаган Дриас билан Напа, шу заҳоти Хлояни Дафнисга беришга рози бўлишди ва, ўзимиз Ламоннинг розилигини оламиз, деб сўз беришди. Дафнис Напага ёрдам бергани қолди; улар хирмон устида хўкизларни гир айлантириб ҳайдашди, судралиб бораётган тўқима супачани унга илинган бошоқлардан тозалашди. Дриас бўлса, ҳамённи Хлоянинг таниш аломатлари беркитилган ерга яшириб, Ламон билан Мирталанинг олдига йўл олди. Бу не ажиб ҳолки, у куёвга совчи бўлиб борди. Эр-хотин ҳозиргина шамолда елпишган арпа донини ўлчаб қопларга солаётган эдилар; уларнинг ҳасратидан чанг чиқарди: бу йил ҳатто селпан донларичаям ҳосил ололмадилар. Дриас, бу йилги ҳосилдан ҳамма шикоят қилипти, деб уларни юпатгандай бўлди, кейин мақсадга ўтиб, улардан Дафнисни Хлояга эр қилиб беришларини сўради, сўраркан, бошқа ёқлардан совчи бўлиб келаётганлар катта-катта совғалар ваъда қилишаётган бўлса ҳам, рози бўлмаганини, валекин Ламон билан Мирталадан ҳеч қандай қалин пули олмай қизини келин қилиб беражанини, пул олиш уёқда турсин, уларга қизи билан бирга яна унча-мунча нарсаларни беришга рози эканлигини айтди. “Дафнис ҳам, Хлоя ҳам ёш, — деди у, — бирга катта бўлишди, мудом сурувларини бирга боқилиши, шундай апоқ-чапоқ бўлиб кетишганки, энди уларни бери-биридан жудо қилиш осон бўлмайди. Ундан кейин, икковининг ҳам бўйи етган, айни бир тўшақда ётадиган пайтлари”. У шундай деди, яна анча-мунча бошқа гапларни ҳам айтди. Ахир у Ламонни гапга қўндиргани учун уч минг драҳма олаётган эди-да. Лекин Ламон унга жавобан ўзининг қашшоқлигини ҳам (бўлғуси қудаси ўз бойлиги билан керилаётгани йўқ эди), Дафниснинг уйланишга ҳали ёш эканлигини ҳам (унинг авжи дуркун йигит бўлиб етилган пайти эди) баҳона қилишга тили бормади: шу билан бирга, рози бўлмаслигига ҳақиқий сабабни — Дафниснинг Хлоядан-да дурустроқ келинга муносиблигини, барибир, ҳеч айтолмади. Оқибат, у бир оз ўйланиб туриб, шундай жавоб қайтарди Дриасга:

31. “Сизлар узоқдаги бегоналарнинг бойлигига учмай, ённингиздаги камбағал, аммо диёнатли қўшнингизни афзал кўрибсиз — ажаб қибсиз. Илоё, тангри Пан ва илоҳа санамлар сиздан лутф-марҳаматларини дариф тутмасинлар! Ўзим ҳам ўлимнинг бошини иккита қилиб қўйиш ниятида юрган эдим. Мен ошини ошаб, ёшини яшаган чол бўлсам ҳам, ҳали эсимни еганим йўқ: уйимга дастёр келин келаркан-у, сизлардек азиз инсонлар билан қариндош туғинарканман-у, йўқ дейманми? Ундан кейин, Хлояни — шундай дилбар, шундай гулбадан қизни ким ҳам келин қилишни хоҳламайди? Лекин, аф-

суски, мен қулман — ихтиёрим ўзимда эмас: бу гапдан хошам огоҳ бўлиши, Дафниснинг уйланишига унинг ўзи розилик бериши керак. Кел, оғайни, бу никоҳ тўйини кузгача қолдирайлик. Яқинда, шаҳардан бир-иккита танишлар келишувди; ўшалар айтишди: хўжайиннинг ўзи кузда бу ерга келмоқчимизи. Ана унда тўй қилиб, болаларимизнинг бошларини қовуштириб қўямиз. Ҳозирча улар бир-бирларини яхши кўришиб, худди ака-сингилдек юраверишсин. Илло бир нарсани билиб қўй, Дриас: сен оғиз солаётган йигит сени мендан кўра юз чандон пурнасаброқ кишиларнинг фарзандидир”. У шундай деб, Дриасни кучоқлаб ўпди, унга бир қадахдан май ичишни таклиф этди — ўзиям айни тушлик қиладиган пайт эди; кейин уни дўстона назокат ва ҳурмат-эҳтиром билан анча ергача кузатиб қўйди.

32. Ламон айтган охирги жумла ҳеч Дриаснинг хаёлидан кетмади, у уйига бораркан, ўзича шундай ўйларди: “Дафнис қанақа йигит ўзи? Уни эчки эмизган эди: демак унга худоларнинг ўзи ғамхўрлик қилишмоқда. У жуда кўхлик йигит; бурни пучуқ қари Ламонгаям, унинг боши кал кампиригаям сира-сира ўхшамайди. Тавба, унда уч минг драхма пул бор экан-а! Ҳолбуки, олдий чўпонда бунақа пул тугул шунча эшақолма ҳам топилмайди. Униям, Хлояга ўхшаб, ота-онани ташлаб кетганмикин-а? Ламон ҳам уни, худди мен Хлояни топиб олганимдек, топган бўлса-я! Балки у топилганида ёнида кимлигини билдирувчи буюмлар ҳам бўлгандир, чақалоқ Хлоянинг ёнида бўлганидек? О кошкийди чинданам шундай бўлса, ё бузрук Пан, ё азиза санамлар! Башарти у бирдан хешларини топса, ана унда, Хлоянинг ҳам кимлигини аниқлаган бўлармиди”. Дриас мана шундай хаёллар оғушида, сарбаланд орзумидлар қанотида парвоз қилганча хирмонга етиб келди. Келиб, унинг қандай гап топиб келишини кўзи тўрт бўлиб кутаётган Дафнисни кўрди, кўриб уни, куёвим, деб кўнглини кўтарди ва, кузга бориб тўй қиламиз, деб ваъда берди. У йигитга ўнг қўлини узатди: бу — Хлоя ҳеч қачон Дафнисдан ўзга ҳеч кимга хотин бўлмайди, деган маънони билдирарди.

33. Дафнис емадиям, ичмадиям, шу заҳоти Хлоянинг ҳузурига мисоли ўқдек учиб борди. Бориб қизнинг иш билан банд эканлигини кўрди: у совлиқларни соғар ва пишлоқ тайёрларди. Дафнис унга тўйлари қачон бўлишини айтиб, энди уни худди ўз хотинини ўпгандай, ҳеч ийманмасдан бемалол ўпди, сўнг унга кўмаклаша бошлади: челақларни олиб она-эчки ва совлиқларни соғди, тўқима саватларда пишлоқ ивитди: кўзичоқ ва улқчаларни она-лари тагига киритиб эмиздирди. Ҳамма ишни жо-бажо қилиб бўлишгач, улар ювинишди ва қоринларини тўйдириб олиб, пишган меваларни тергани кеттишди. Ҳамма нарса мўл-кўл, маъмурчилик палласи эди; боғларда, ҳатто ўрмонларда ҳам олмаю ноклар сероб эди; бу меваларнинг ҳил-ҳил бўлиб пишганлари тўкилган, қолганлари ҳали новдаларда маржондек тизилиб туришарди — тўкилган олма ва ноклар жуда хушбўй бўлиб, улардан шароб иси келар, тўкилмаганлари олтиндек товланиб кўзни қамаштирарди. Улар ҳамма ҳосили қоқиб олинган бир олма дарахтига рўпара келишди. Олмаларисиз ва япроқларисиз қип-яланғоч бўлиб қолган бу дарахт шўппайиб турарди. Лекин унинг қир учида битта олма сақланиб қолибди; бу каттакон, чиройли олма ажиб рангларда товланиб, ўзини кўз-кўз қиларди. Бу дарахтдаги олмаларни узган одам, унинг қир учига чиқиб олмани олишга қўрққан бўлса керак; эҳтимол, бу мўъжизали олма айнан ошиқ чўпонга бахшийда этилгани учун ҳам омон қолгандир.

34. Дафнис шу олмани кўриб қолди ва Хлоянинг “ҳайҳайлашига” қарамай, дарахт учига чиқиб уни узиб олмоқчи бўлди, Хлоя Дафниснинг сўзга кирмаганлигидан аразлаб, ўз қўйлари олдига кетди. Дафнис дарахт тепасига эпчиллик билан чиқиб, олмани узиб олди ва олиб келиб Хлояга совға қилди; қиз ҳануз жаҳлидан тушмаган эди; Дафнис унга юзланиб шундай такаллум қилди:

“Дилбар қиз! Бу олмани гўзал Ҳоралар* яратишган, кўркам олма дарахти уни парвариш қилган ва Куёш ўз ҳарорати билан пишириб етилтирган, Тақдир эса уни мен учун асраган. Мен уни кўрдим-у, ўз ҳолига ташлаб қўйишига кўнглим бормади: ахир у бандидан узилиб ерга тушса, ўтлаб юрган подалар босиб-янчиши, ё ўрмалаб юрган илон унга захрини сочиши, ё бўлмаса шундай кўримли ва чиройли олма вақт ўтиши билан қовжираб қоқига айланиши мумкин эди-да. Эсингда бўлса, маъбуда Афродитага ҳам, гўзаллиги учун айнан олма тухфа этилган эди; мен ҳам сенга олма армуғон этмоқчиман гўзалликдаги зафаринг шарафига. Сиз, гўзал хонимларнинг ҳакамларингиз ҳам қисмат бобида бир-бирига ўхшайди: Афродитанинг ҳаками қўй боқарди*, мен бўлсам эчки боқаман”.

У шундай деб, Хлоянинг куйлаги ёқасидан сийнасига олмани ташлади; кейин уни ўпмоқчи бўлиб энгашган эди, қиз унга шундай тотли бўса бердики, Дафнис битта олма деб дарахтнинг қир учига чиққанига асло афсусланмади: у олган бўса, наинки оддий бир олмадан, ҳатто олтин олмадан ҳам қимматроқ эди.

ТҮРТИНЧИ КИТОБ

1. Бир куни Митиленадан Ламоннинг хўжайинига қарашли бир кул келиб, соҳибининг узум пишиғида келмоқчи бўлганини айтди: заминдор, метимналиклар босқини экинзорларимга зиён-заҳмат етказмадимикин, деб ўз мулкини кўздан кечирмоқчиман. Ёз охирлаб, куз фасли яқинлашиб қолган эди, шу боис Ламон ўз хожасининг дилини шод айлаб, кўзини қувонтириш ниятида астойдил тайёргарлик кўра бошлади. У сувлар зилол бўлиб оқсин учун ариқларни тозалади, соҳибимнинг димоғига қўланса ҳид урилмасин, деб ҳовлидаги жамики гўнгни олиб чиқиб кетди, боғни ва гулзорни хожасининг кўзини қувонтириш учун, чиройли қилиб парваришлади.

2. Филҳақиқат, у барпо қилган боғ шоҳлар боғи янглиғ ғоят гўзал эди. Унинг ҳудуди тўрт стадияга чўзилган, кенлиги тўрт плетр* бўлиб, баланд адирга жойлашган эди. Боғни поёни йўқ яйловга қиёс қилиш мумкин эди. Бу ерда ҳар турли дарахтлар: олма, марсин, нок, анор, анжир, зайтун дарахтлари ўсарди; тоқларнинг новдалари нок ва олма дарахтларига чирмашиб, уларнинг қир учигача чиқиб кетган, тепадаги узум бошлари бошқа мевалар билан “тезпишарга” бас бойлагандек, қорая бошлаган эди. Боғда ана шундай мевали дарахтлар бор эди. Булардан ташқари бу ерда сарв, дафна, чинор ва қарағайлар ҳам ўсарди; бу дарахтларга печаклар чирмашган эди. Печакнинг тимқора ғуж-ғуж мевалари узум бошларига ўхшаб кетарди. Мевали дарахтлар гўё қандайдир кучнинг ҳимоясида бўлгандай, боғ ўртасида ўсардилар. Уларнинг гир атрофида манзарали дарахтлар худди одамзод қўли бунёд этган девор сингари зич бўлиб қад кўтарган эдилар. Бу боғнинг ҳамма томони тиканакли буталар билан ихота қилинган эди. Бу ердаги барча дарахтлар жуда батартиб, бир-биридан бир масофада ўсар, уларнинг юқори новдалари бир-бирларига бўй чўзишиб, япроқлари ўзаро туташиб кетган эди. Табиат бажарган бу иш гўё улкан санъат самарасидек бўлиб туюларди кўрган кўзга. Бу ерда, қатор-қатор жўякларда гуллар ҳам ўсарди; уларнинг баъзиларини Заминнинг ўзи ўстирган, бошқалари — ижод маҳсули эди; атиргул, савсаргул ва сумбулларни инсон қўли яратган, бинафша, нарғис каби илк баҳор гулларини она Заминнинг ўзи ўстирган эди. Ёзда бу ерда соя-салқин, баҳорда гуллар қийғос очилар, кўзда мевалар фарқ пишар, хуллас, йилнинг ҳар бир фаслида бу боғ ҳузур-ҳаловат, роҳат-фароғат оғушида бўлар эди.

3. Пастдаги кенг текислик бу ердан яққол кўринар, у ёқдаги подачиларни ва ўтлаб юрган подаларни кузатиш, шунингдек, денгизни ва соҳил ёқалаб сузиб ўтаётган кемалардаги баҳрийларни ҳам аниқ кўриш мумкин эди. Бу манзара ҳам боғнинг кўркига кўрк қўшарди. Унинг қоқ ўртасида тангри

Диониснинг ибодатгоҳи ва унга бағишланган меҳроб бор эди. Меҳробни чирмовуқ-печаклар оғушига олган, ток новдалари эса, ибодатгоҳни ўраган эди. Ибодатгоҳ ичида тангри ҳаётини тасвирловчи расм мавжуд эди; расмда бизга кўзи ёриётган Семелани*, пинакка кетган Ариаднани*, занжирбанд этилган Ликургни*, тилка-пора қилиб таланган Пенфейни* кўраман. Бу расмда яна мағлубиятга учраган ҳиндлар ҳам, балиқларга айлантирилган тирренияликлар* ҳам тасвирланган эди. Ва яна расмнинг ҳаммаёғида қайроқтош билан узум эзаётган сатирлар-у рақс тушаётган Вахх қоҳинлари ҳам бор эди. Ҳатто тангри Пҳам унутилмаган: у бир қоя чўққисида ўтириб, сибизғасини чалар ва гўё у чалган куйга маст бўлиб, сатирлар қайроқ тош ёрдамида узум эзитарди.

4. Ламон жонини жабборга бериб ўстирган боғ ана шундай эди; у дарахтларнинг қуриган шоҳларини кесди, ток новдаларини кўтариб таради; Дионисга қўйилган мрамор тошни гуллар билан беади; ариқ сувини гуллар ўсаётган жўякларга очиб юборди; боғда бир чашма бор эди — уни Дафнис топанган эди, — одатда бу чашма билан гуллар суғориларди; гарчи бу чашма гулларга хизмат қилса ҳам, ҳамма уни “Дафнис чашмаси” деб атади. Ламон доим Дафнисга, эчкиларингни яхшилаб семиртириб боқ, деб маслаҳат берарди: ахир хожалари келса, уларни кўраман, деб қолиши мумкин-да; хўжайин бу ерга кўпдан бери келмай қўйган эди. Дафниснинг эчкилар учун мақтов сўзлар эшитишига имони комил: у эчкиларни боқа бошлагандан бери улар икки ҳисса кўпайди; биронта ҳам эчки ё улоқчани бўри тортиб кетмади, эчкилари қўй-у қўчқорлардан ҳам семириб кетишди. Шунга қарамай, Дафнис, хўжайин уйланишимга тезроқ рози бўлсин, деган ниятда, жон-жаҳди билан сурувини парвариш қила бошлади, тонг гира-шира ёришгани ҳамано эчкиларни ўтлоққа ҳайдаб чиқар ва фақат кеч кириб қош қорайганида уйга қайтарар эди. У ҳар куни икки марта сурувини суғоргани ҳайдаб борарди ва муттасил атрофни айланиб, барра ўтли ўтлоқларни қидириб топарди эчкилари учун; доим сут идишларини янгилаб турар, сут соғадиган челақларни кўпайтиришга, пишлоқ тайёрланадиган тўқима саватларнинг сифимли бўлишига ҳаракат қиларди. Дафниснинг эчкиларга ғамхўрлиги шу даражага бордики, уларнинг шоҳларини мойлай, юнларини тарай бошлади. Дафнис боқаётган эчкиларга қараб, булар тангри Паннинг муқаддас суруви эмасмикин, деб ўйланиб қоларди киши. Хлоя ҳам эчкиларни парвариш қилишда Дафнисга кўмаклашарди; у ўзининг қўй-қўзиларини ҳам унутиб қўйиб, паққос эчкиларнинг ташвишини қиларди; шунинг учун бўлса керак, Дафнис, эчкиларим фақат Хлоянинг заҳматлари туфайли чиройли бўлиб қолишди, деб ўйларди доим.

5. Улар шундай ишлар билан банд бўлишган пайтда, бир куни шаҳардан яна бир чопар келди, келиб имкони борича тезроқ узумларни узишни буюрди ва ўзи ҳам, то узумлар эзилиб, улардан янги май ҳозирлашгунча шу ерда қолишини, сўнгра шаҳарга қайтиб кетиб, заминдор соҳибни бошлаб келажани айтди. Чопарнинг исми Эвдром* эди — вазифаси тез югуриш бўлгани учун шундай деб аташар эди уни. Чопарни иззат-эҳтиром билан кутиб олдилар ва филҳол узумларни узиб, уларни қайроқтош билан бостириб эзишга ва оқиб тушган узум шарбатини хумларга солишга киришдилар; шаҳардан келадиган меҳмонлар узум узиш жараёнини ўз кўзлари билан кўриб кўзлари қувонсин учун, узумнинг фарқ пишган катта-катта бошларини новдаси билан узиб асраб қўйдилар.

6. Дафнис шаҳарга қайтмоқчи бўлиб, йўлга отланган Эвдромни бир талай совға-саломлар билан сийлади; булар чўпон берадиган совғалар эди: бир кулча қаттиқ пишлоқ, битта улоқча ва яна қишнинг аёзли кунларида елкасига ташлаш учун бароқ юнгли оқ эчки териси, Эвдром бу совғалардан жуда мамнун бўлиб, Дафнисни ўпиб олди ва унинг тўғрисида хўжайинга мақтов сўзлар айтишга ваъда қилди. Шу тарзда у Дафниснинг руҳини кўтариб жўнаб кетди. Қаттиқ ҳаяжонланган Дафнис эса, яна Хлоя билан биргаликда сурувларни боқиб

юраверди; сирасини айтганда, Хлоя ҳам йигитнинг нохуш кайфиятини кўриб, ундан ташвишланаётганди: кўй ва эчкилардан, далачи деҳқонлару Хлоядан бўлак ҳеч қандай одамни кўрмаган бу ўспирин йигит энди умрида биринчи марта ўз хожасини кўриши керак (илгари унинг фақат номини эшитган) эди. Шунинг учун ҳам, Дафнис хожаси билан қандай учрашиб, қандай гаплашаркин, деб Хлоя хавотирланарди. У яна никоҳ тўйлари бўлишидан ҳам энди шубҳада эди — шунча орзу-умидларимиз ҳали пучга чиқмасайди, деб ваҳимага тушаётганди қиз. Лекин айни чоғда улар мудом ўпишишар, бир-бирларининг вужудига сингиб кетгудек маҳкам кучоқлашишарди. Вале уларнинг бўсалари маънос, оғушлари таҳликали эди — гўёки соҳиб бу ерга келган-у йигит билан қиз ундан ҳадиксираётгандай. Бу ташвиш ҳам етмагандай, устига-устак, яна бир фалокат содир бўлди.

7. Лампис исмли бир тўнг ва қўпол подачи бор эди. У ҳам Дриаснинг олдига бориб Хлояга оғиз солган, қизни тезроқ ўзига унаштириш учун, отасига бисёр-бисёр совға-саломлар олиб келган эди. Дафнис хўжайинининг розилигини олса, Хлояга уйланиши мумкинлигини тушунган бу подачи нима қилиб бўлса ҳам шаҳарлик соҳибни Дафнис билан Ламонга қарши ғазаблантириш йўлини ахтара бошлади. Хўжайин бу ердаги боғини жудаям яхши кўрарди — Лампис буни биларди. Шунинг учун, у бир имконини топиб, боғни барбод ва расво қилмоқчи бўлди. Бироқ, агар дарахтларни кессам, одамлар эшитиб қолишиб, мени тутиб олишади-ку, деб ўйланиб қолди, сўнг гулзорга ҳужум қилиб, ҳамма гулларни юлиб, йўқ қилиб ташламоқчи бўлди. У тун қоронғисида боғни ихота қилган ғовдан ошиб ўтиб, гул буталарининг бир қисмини юлиб, баъзиларини синдирди, яна бошқа бир хилларини худди ёввойи тўнгиз мисол босиб-янчиб ташлади. Кейин ими-жимиди қочиб кетди. Эрталаб Ламон булоқ суви билан гулларни суғоргани боққа чиқди; чиқди-ю ҳамма гул буталарининг топталганини кўриб, шу заҳоти, бу босқинчи ўғрининг эмас, балки душманнинг иши эканлигини тушунди ва эғнидаги кўйлагини чок қилиб, овозининг борича худоларга илтижо қила бошлади. Унинг наърасини эшитган Миртала қўлидаги челакни ерга отиб, кўчага югуриб чиқди, Дафнис ҳам эчкиларини ўтлоқда қолдириб югуриб келди. Юз берган фалокатни кўриб, энди учовлари айюҳаннос солдилар ва аччиқ-аччиқ кўзёш тўка бошладилар.

8. Бир қараганда, қаяқдаги арзимас гуллар деб бунчалик зор қақшаб қайғуриш ғалати туюларди. Ҳолбуки улар хўжайиннинг қаҳридан кўрқиб нола чекаётган эдилар. Агар шу тобда тепаларига бошқа бегона одам келиб, аҳволни кўрганида, у ҳам ўзини йиғидан тиёлмаган бўларди. Бутун гулзор поймол қилинган эди. Душман ҳужумидан омон қолган гуллар-ку ҳамон қақмоқдек порлаб очилиб турардилар, ҳатто ерга босилиб топталган гул гунчалари ҳам ғоят чиройли эди; боларилар ҳануз бу гулларга келиб кўнишар ва оҳ-нола чекаётгандай, тинимсиз ғувиллашарди. Қайғуга чўмган Ламон эса, нола чекиб дерди: “Шўрим қуриди! Гулларим нобуд бўлди! Э воҳ! Бинафшалар топталди. Надоматлар бўлсинки, сумбулларим, нарғис гулларимни ёвузлар поймол қилишди! Баҳор келганида улар энди қайта очилмайдилар. Ёз ҳам келади, илло улар атрофга кўрк беролмайдилар. Куз келганида, ҳеч ким улардан гултожлар ясамайди. Э воҳ! Ҳаттоки бузург илоҳ Диониснинг ҳам бу бадбахт гулларга раҳми келмайди! Ахир бу шўрликлар сенинг ёнгинангда, назаринг остида ўсардилар-ку; мен неча-неча марталаб бу гуллардан бошингга гултожлар кийдирган эдим-а! Бу гулзорни хожамга қандай кўрсатаман энди?! Маъшғум аҳволни кўриб дарғазаб бўлмайдами? Энди у мен, қари чолни қарағай шохига осдирса керак; ким билсин, мен билан бирга Дафнисни ҳам осар, гулларимни эчкиларинг топтаган, деб...”

9. Бундай нолаю афғонлардан улар аччиқ-аччиқ йиғлай бошладилар, энди улар фақат гулларга ачиниш эмас, ўзларининг тақдирларидан хавотирланиб фарёд чекардилар. Хлоя ҳам, Дафниснинг бошига тушадиган мусибатлардан, уни осиб кўйишларидан кўрқиб юм-юм йиғларди ва ишқилиб Дафниснинг

хўжайини келмасин-да, деб худоларга сифинарди. У гўё шаҳарлик соҳибнинг келганини, Дафнисни ҳеч аямай калтаклашаётганини ўз кўзи билан кўраётгандай, жуда оғир кунларни бошидан кечири бошлади. Шу кун кеч кириб, қоронғи тушган паллада чопар Эвдром етиб келди ва кекса хўжайиннинг уч кундан кейин келишини, унинг ўғли — бойвачча эса эртага етиб келажагини хабар қилди. Шу заҳоти улар юз берган воқеа ҳақида кенгашишди, Эвдромга, нимадан хавотирда эканликларини айтишиб, ундан маслаҳат беришни сўрашди; Эвдромнинг Дафнисга илтифоти баланд эди, у, биринчи галда ҳамма гапни бойваччага очиқ айтишлар, деб маслаҳат берди ва ўзи ҳам унга Дафнис ҳақида икки оғиз мақтов сўз айтажагини билдирди: у бойвачча билан бир онани эмишган ака-ука эди, шунинг учун у билан бемалол гаплашишга ҳадди сизарди. Бойвачча етиб келгач, улар шундай қилишди ҳам.

10. Астил от миниб келди. У ёлғиз эмас эди — ёнида унинг парасити* Гнатон ҳам бор эди. Астил эндигина соқол-мўйлаби сабза ура бошлаган йигитча, аммо Гнатон анчадан бери соқолини оларди. Ламон, Миртала ва Дафнис бойваччанинг оёғига бош уришиб, шўрпешона қарияга шафқат қилинг, шу бегуноҳ бандани падарингизнинг газабидан ихота қилинг, дея ёлборишди. Сўнг ҳамма бўлган воқеани бир бошдан сўзлаб беришди: Астилниг бу арзгўйларга раҳми келди, боққа кириб пайҳон қилинган гулларни кўрди ва уларни оқлашга ваъда бериб шундай деди: “Ўзим сизлар учун отамдан афв сўрайман, ҳаммасига менинг отларим сабабчи, уларни боққа боғлаб қўйган эдик, шўхлик қилишиб, гулларни босиб-янчиб ташлашибди, дейман”. Ламон билан Миртала худоларга сифинишиб, Астилга бу саховати учун эсонмонлик ва беҳисоб эзгуликлар тилашди, Дафнис бўлса, унга улоқчалар, пишлоқлар, она-болали қушлар, новдаларидан узилмаган узум бошлари ва олмалар совға қилди. Бу совғалар орасида энг лаззатли хушбўй Лесбос шароби* ҳам бор эди.

11. Астил Дафнис тортиқ қилган совғаларни мақтади, сўнг куён овига жўнаб кетди; у серҳашам, сердабада яшашга одагланган йигит эди, қишлоққа ҳам у янги кўнгилочар эрмаклар қидириб келган эди. Лекин то ёрилгунча еб-ичишдан ва беҳаёлик қилишдан бошқани билмайдиган, каттакон жигилдону қаппайган қорину қорин остидаги нарчасидан бошқа ҳеч вақоси бўлмаган Гнатон совға тақдим қилаётган Дафнисни дарҳол кўз остига олди. У табиатан баччабоз эди ва Дафниснинг шаҳарда ҳам топилмайдиган ҳусн эгаси эканлигини кўриб, дарҳол унга хушомад қилмоқчи бўлди ва, бу соддадил чўпон болани осонгина кўлга илинтираман, деб ўйлади. У шундай қарорга келиб, Астил билан овга боришдан воз кечди ва Дафниснинг эчкиларини кўриш баҳонасида, аслида эса — Дафниснинг ҳуснига маҳлиё бўлиш мақсадида ўтлоқ сари йўл олди. У Дафнис олдида ялтоқланиб, унинг эчкиларини мақтади, сибизғасида чўпонлар куйини чалиб беришни илтимос қилди ундан ва ҳаш-паш дегунча сени қулликдан озод қил дираман, кўлимдан ҳамма иш келади, деб мақтана бошлади.

12. Гнатон, Дафнисни кўлга ўргатиб олдим, деб ҳисоблаган эди, шу сабабли у ўша кун кечқурун йигитнинг ўтлоқдан эчкиларини ҳайдаб келишини пойлаб турди. Дафнисни кўрган заҳоти олдига югуриб келиб, уни кўчоқлаб ўпа бошлади, сўнг ундан худди такаларга орқасини ўгирган эчкиларга ўхшаб туришни илтимос қилди. Гнатонинг ниятига фаҳми етмаган Дафнис соддадиллик билан шундай деди: “Такаларнинг эчкилар устига қандай ирғишини яхши биламан, лекин таканинг такага, ёхуд кўчқорнинг, ўз совлиғи қолиб, кўчқорга иргиганини, ё бўлмаса хўрознинг товукчимас, хўрозни босганини ҳеч кўрмаганман”. Бундай жавобни эшитган Гнатон куч ишлашиб зўравонлик билан мақсадига эришмоқчи бўлди. Бироқ у фирт маст бўлганидан зўрға оёқда турарди. Дафнис уни итариб юборди, у “гурс” этиб йиқилди. Дафнис уни шу йиқилган ерида қолдириб, ўзи худди шўх тойчоқдек шата-лоқ отиб қочиб кетди. Энди Гнатонни биронта забардаст одам ётган еридан турғизиб олмаса ва қўлтиғига кириб уйга етаклаб бормаса, бошқа ҳеч ким

уни жойидан кўзгата олмасди. Дафнис эса, шу пайтдан бошлаб унга ҳеч яқин йўламай қўйди, Гнатондан ўзини олиб қочиш ва Хлояни ҳимоя қилиш мақсадида у эчкилари ўтлайдиган ўтлоқларни дам-бадам ўзгартириб турди. Дафниснинг нафақат жонон бола, шунингдек, кучга тўлган пахлавон йигит эканлигини кўриб, Гнатоннинг ўзи ҳам ундан узоқроқ юрди. Энди у бу бола ҳақида Астил билан гаплашиш учун қулай фурсатни кута бошлади, чунки бойваччанинг унга Дафнисни тухфа қилишига кўзи етарди — Астил унга доим саховат кўрсатиб келарди.

13. Лекин ҳозир бунинг мавриди эмасди — мулк соҳиби Дионисофан ва унинг завжаси Клеариста шаҳардан етиб келишган эди; улар билан келган юк ортилган оту хачирлар, қуллар ва жорияларнинг шовқин-сурони бутун атрофни тутган эди. Лекин орадан бир-икки кун ўтгач, Гнатон, барибир, муҳаббат ҳақида узундан-узун маъруза тайёрлади. Дионисофан соч-соқолига оқ оралаган норғил ва хушчеҳра одам эди, у ҳар қандай забардаст йигит билан ҳам беллаша оларди. У жуда ҳам бадавлат ва ғоят мурувватли, қалби пок инсон эди. У қишлоққа келган кунийёқ дала-дашт ва экинзорларнинг ҳомийлари бўлиши Деметра*, Дионис, Пан ва барча илоҳа санамлар йўлига қурбонлик қилди; маросимга қатнашганларнинг ҳаммасига бир жом май қўйди, эртаси кундан бошлаб у Ламон меҳнати самараларини кузатишга киришди. У далаларнинг шудгор қилиниб, молаланиб, чиройли эгатлар олинганини, тоқларнинг ёш новдалари пухта таралганини, боғнинг эса бағоят кўркам бўлганини (гулзорнинг пайҳон қилингани айбини Астил ўз бўйнига олди) кўриб жуда мамнун бўлди, Ламонни мақтаб, уни қулликдан озод қилишга сўз берди. Кейин у ўз эчкиларини ва навқирон эчкибоқарни кўргани ўтлоққа борди.

14. Тортинчоқ Хлоя ўтлоқ томон келаётган бир талай одамлардан чўчиб, ўрмонга қочиб кетди. Дафнис эса, қаддини адл тутганча ўз жойида туриб қолди: у белга қалин юнгни эчки терисини боғлаб, елкасига яп-янги тўрва осиб олган, бир қўлига янги тайёрланган пишлоқ ушлаб, иккинчи қўлига онасини эмадиган улоқча кўтариб олганди. Бир замонлар таңгри Аполлон Лаемердонт* хизматида бўлиб, унинг сурувларини боққан бўлса, у албатта Дафниснинг ҳозирги қиёфасида бўлган. Йигит келганларга ҳеч нима демади, аммо икки юзи анордай қизариб, кўзларини ерга тикканча, қўлидаги совғаларини узатди. Ламон эса бундай деди: “Хожам! Янги эчкибоқарингиз мана шу йигит. Сиз менга элликта эчки билан иккита такани боққани берувдингиз. Ҳозир мана шу йигитнинг ғайрати туфайли эчкиларингиз юз бош, такалар эса ўнга бўлди. Узингиз кўриб турибсиз, ҳамма эчкилар гўё бўрдоқига боқилгандай семиз, яна юнглари ҳам қалин, шохлари ҳам синмаган. Дафнис эчкиларни мусиқа тинглашга ўргатган; улар сибизга навосини эшитиб, чўпоннинг ҳамма хоҳишларини бажаришади”.

15. Эри билан келган бека Клеариста бу сўзларни жшитиб, Ламоннинг айтганларини амалда синаб кўрмоқчи бўлди ва Дафнисдан ўз одати бўйича, эчкиларига сибизга чалиб буйруқ беришни сўраб, унга хитон*, хламида* ва пойабзал ваъда қилди. Шунда Дафнис ҳамма келганларни, худди театрда бўлганидек, қатор ўтқазиб қўйиб, ўзи қора қайин тағига бориб турди ва тўрвасидан сивизгасини олди; аввалига у бир майин куйни назокат ила чалди, — ҳамма эчкилар таққа тўхтаб, бошларини кўтардилар; кейин у ўтлашга даъват этувчи куйини чалди — эчкилар бошларини ерга эгиб ўтлай бошладилар; сўнг у хушнаво нафис куй чалди — шунда ҳамма эчкилар барабар ерга ётиб олдилар; ана шунда унинг сибизгаси чинқироқ товуш билан жарангдор куй чала бошлади — эчкилар гўё бўри яқинлашиб келаётгандай, ура ўрмонга қочиб кириб кетдилар; бир оздан сўнг чўпон даъват куйини чалган эди, барча эчкилар ўрмондан қайтиб чиқиб, унинг олдига югуриб келишди ва гуж бўлиб атрофига тўпланиб туришди. Хаттоки, хизматкорлар ҳам ўз хожаларининг амрини шу эчкиларчалик пухта ва тез бажара олмасалар керак. Бу манзарани кўриб ҳамма ҳайрон қолди, ҳаммадан ҳам Клеариста кўпроқ таажжубда эди;

бу хушқомат ва, боз устига, ажойиб машшоқ чўпон йигитга бека бир талай совға-саломлар юборажагини айтди. Кейин улар уйга қайтиб келишди, ўтириб нонушта қилишди ва ўзлари таъовул қилган барча ноз-неъматлардан Дафнисга ҳам анча-мунча юборишди. Йигит шаҳарликларнинг бу антиқа таомларини Хлоя билан баҳам кўраркан, уйланиш учун хожасининг розилигини олишига энди қатъий ишонган эди.

16. Эчкилар ўтлаётган ерда кўрганларидан шахвоний нафси баттар ҳаққалак отган ва Дафнисга эгалик қилолмаса бир кун ҳам яшай олмаслигини билган Гнатон Астилни боғда ёлғиз сайр қилиб юрган пайтида учратиб, уни Дионис ибодатгоҳига бошлаб кирди ва бойваччанинг қўллари, оёқларидан пайдар-пай ўпа бошлади. Шунда Астил параситга юзланиб: “Нечун дабдурустдан бундай қилмоқдасан? Дардингни очиқ айт! Онт ичиб айтаманки, сенинг ҳар қандай истагингни ҳам бажаришга тайёрман”, — деган эди, Гнатон бундай жавоб айлади: “Гнатонингнинг куни битмоқда, хожам! Менким, шу чоққача фақат сенинг тўкин дастурхонингнинггина энг пурлаззат дастурхон деб мақтаган; дунёда ҳеч бир нарса сенинг ўткир майларингчалик мени вас-васага сололмайди, деб кўп марта қасам ичган; сенинг ошпазларингни Митилёндаги барча “бесоқол” болалардан афзал кўрган одам — камина энди фақат биргина Дафнисни энг дилбар бола деб ҳисоблайман. Бундан буён ўта нозик дид билан ҳозирланган энг лаззатли таомларга: хоҳ у қовурилган гўшт бўлсин, хоҳ балиқ, хоҳ асал қулчалар — буларнинг биронтасига ҳам қайрилиб қарамайман; мен жон-жон деб эчкига айланишни истаيمان, кошкийди эчкига айлансаму Дафниснинг назорати остида, унинг сибизғаси навосини эшитиб, ўт-ўланларни, япроқларни чимдиб-чимдиб ўтлаб юрсам. Гнатонингнинг ҳалокатдан қутқар, хожам, ҳеч вақт мағлуб бўлмаган муҳаббатим гунчасини очилмай сўлишига йўл қўйма, йўқса сенга, хожам, қолаверса, худолар номига қасамки, Дафниснинг кўча эшиги тагига бориб ўз жонимга қасд қилгумдир. Ана унда сен мени ҳеч қачон эркалаб, Гнатонжон деб чақира олмайсан”.

17. У ҳўнг-ҳўнг йиғлаб яна Астилни оёқларини ўпа бошлади, бу ҳолни кўрган бойвачча чидаб туролмади: у табиатан оққўнғил, бунинг устига, муҳаббат азобларини ўзи ҳам бошидан кечирган эди; у Дафнисни отасидан сўраб олишга, унинг шаҳарга олиб кетиб, ўзига — қул, Гнатонга — уйнаш қилишга сўз берди. Кейин у параситнинг кўнглини кўтариб, кайфиятини чоғ қилиш мақсадида кулиб туриб сўради: “Келиб-келиб қаёқдаги бир қулнинг ўғлига ошиқ бўлгани уялмайсанми? Наҳотки, ҳаммаёғидан эчкиларнинг сассиқ ҳиди келиб турган чўпон бола билан қовушгани шунчалик сабринг чидамаётган бўлса?” Астил шундай деб, гўё эчкининг бадбўй ҳиди димоғига киргандай бурнини жийирди. Фаҳш ботқоғига ботган бадахлоқ одамларнинг маишатларида ишқ ҳақида булбулигўё бўлиб жаврашга ўрганиб қолган Гнатон хожасига жавобан ўзи ва Дафнис ҳақида шундай гапларни айтди: “Ошиқ одам, хожам, агар у ҳақиқий ошиқ бўлса, бунақа нарсаларни ўйлаб ўтирмайди: гўзаллик унинг кўзига қандай қиёфада кўринмасин, шу заҳоти унинг шайдоси, асири бўлади; шунинг учун ҳам улар дарахтга, дарёга, ваҳший ҳайдонга ошиқ бўлишади. Айт-чи, ўз маъшуқидан ҳадиксировчи ошиққа кимнинг раҳми келмайди, дейсан? Шу боис, мана, мен ҳам қулнинг баданига ошиқ бўлганим билан, аслида ундаги озод одамга хос гўзалликни севиб қолдим. Кўрмайпсанми, унинг кўнғироқ сочлари сумбулга, қош остидан боқиб турган кўзлари олтин гардишдаги ёқутга ўхшайди? Икки юзи кип-қизил лоладек, оғзи тўла оппоқ тишлари садафдек тизилган. Қайси ошиқ одам шундай лазиз дудоқлардан ишқий бўса олишни орзу қилмайди? Баски, сен сурув боқувчи чўпонга ошиқ бўлиб қолган эканман, бу билан худоларнинг қилмишига амал қилмоқдаман: маъбуда Афродита чўпонлик қилиб юрган Анхизни ўзига мойил қилиб олган эди; Бранх* эчкибоқар эди, вале Аполлон унга шайдо бўлиб қолди; чўпон Ганимедни барча худолар султони Зевс ўғирлаб, Олимп чўққисига олиб чиқиб кетди, Бинобарин, биз ҳам бу боладан юз ўғирмаслигимиз керак, зотан, барча эчкиларнинг гўё ошиқ бўлгандек

унга итоат этганини ўз кўзимиз билан кўрдик. Шунинг учун, кел, биз ҳам бундай хушрўй йигитнинг ер юзида яшаб юришига имкон туғдирган Зевс бургутларига ҳамду санолар айтайлик”.

18. Астил кулиб юборди, айниқса, унинг охирги жумласидан қотиб-қотиб қулди ва, илоҳ Эрот ҳар қандайин ношудни ҳам сафсатабоз қилиб юборишга қодир, деб айтиб, Дафнис масаласида қулай фурсат топиб албатта отаси билан гаплашишга ваъда берди. Лекин ўртада бўлиб ўтган бу гапларни Эвдрон панада туриб эшитган эди, у Дафнисни яхши йигит деб ҳисоблар ва уни эъозларди; шунинг учун, Дафниснинг ҳусни латофати Гнатон томонидан топталишини кўз олдига келтириб, ғазаб отига минди ва шу заҳоти ҳамма эшитганларини Дафнис билан Ламонга етказди. Дафнис ҳайратга тушди ва ҳалитдан Хлоя билан бирга бирон ёққа қочиш ё бўлмаса, икковлари биргаликда ўз жонларига қасд қилиш ҳақида ўйлай бошлади. Ламон эса уйдан Мирталани чақириб, шундай зорланиб деди: “Шўримиз қуриди, хотин! Сирни очиш пайти келди. Эчкиларимдан ҳам, бошқа ҳамма буд-шудларимдан ҳам мосуво бўлсам керак энди. Илло тангри Пан ҳаққи, барча илоҳа санамлар ҳаққи қасамки, мени буқага айлангириб охурга банд этган тақдирларида ҳам, Дафниснинг қисмати ҳақида, уни чақалоқлигида қандай топганим, эчки уни қандай эмизгани тўғрисида очиқ айтмай, у билан бирга яна нималарни топганимни кўрсатмай туролмайман. Анави мараз Гнатон ўзининг ким эканлигини; қандай йигитга шайдо бўлганлигини билиб кўйсин. Қани, ўша белги буюмларни менга олиб кел-чи — кўл остимда бўлсин”.

19. Шундан сўнг эр-хотин яна уйга киришди. Астил эса, отасининг ҳозир бекор эканлигини кўриб унинг қошига борди ва Дафнисни ўзи билан шаҳарга олиб кетиши учун отасининг розилигини сўради, сўнг: “Бу чўпон қишлоқ йигитлардан юз чандон хушрўйроқ экан, шаҳарга борса, Гнатон бир зумда унга шаҳарликлар ишини қандай бажаришни ўргатиб қўяди”. Ота ўелининг илтимосини қондиришга сўзсиз рози бўлди ва Ламон билан Мирталани чақириб келгани одам юборди; хўжайин уларни хурсанд қилмоқчи бўлиб: “Энди Дафнис бундан буён эчкиларни боқиш ўрнига, ўелим Астилниг хизматида бўлади. Сенга эса Ламон, Дафниснинг ўрнига бир эмас, иккита чўпон бераман”, — деб айтди. Бу ерга тўпланган шаҳарлик хизматкорларнинг ҳаммаси, ўз сафларига шундай ўктам, хушчеҳра хизматкор қўшилишидан хурсанд бўлишди. Аммо Ламон хожасидан гапиришга ижозат сўраб шундай деди: “Эй хожам, мен қариянинг ҳаққоний ҳикоясига қулоқ беришингизни сўрайман; Пан ҳаққи, илоҳа санамлар ҳаққи қасамки, сўзларимда заррача ҳам ёлгон йўқ. Маълумингиз бўлсинки, мен Дафниснинг отаси эмасман, Мирталага ҳам она бўлиш бахти насиб этмаган. Уни чақалоқлигида бегона ота-оналар ташлаб кетишган — эҳтимол уларнинг бошқа болалари бўлгандир-у буниси ортиқчалик қилгандир; мен бу ташландиқ болани бир куни эчким эмизаётганида кўриб қолган эдим: ўша она эчки ўлганида уни боғимиз ёнига дафн қилдим — мен у эчкини Дафнисга оналик қилгани учун мудом эъозлардим. Шунингдек, мен ўшанда боланинг ёнига ташлаб кетилган белги буюмларни ҳам топган эдим — бу сирни, хожам, мана, энди ошкор қилмоқдаман сизга — ул буюмларни шу чоққача яшириб келдим; Дафниснинг насл-насаби бизникидан анча баланд эканлиги шу белгилардан ҳам яққол кўриниб турибди. Агар у Астилниг хизматида қилса, бунга мен монелик қилмасдим — чиройли ва саховатли соҳибга чиройли қул жуда ярашади. Аммо унинг Гнатонга ўйинчоқ бўлишига сира-сира чидолмайман; ахир у касофат Дафнисни ўзига “бесоқол” қилиш ниятида олиб кетмоқчи-ку Митиленага!”

20. Ламон шу гапларни айтиб бўлиб жим қолди ва дув-дув кўзёш тўка бошлади; Гнатоннинг ғазаби қайнаб, Ламонни бўралаб сўқди ва ҳатто қалтаклашга ҳам жазм қилди. Лекин эшитгани ҳикоядан ҳайратга келган Дионисфон хўмрайганча Гнатонга овозини ўчиришни буюрди ва Ламондан эшитганини яна бошқатдан сўраб-суриштира бошлади: “Фақат рост гапир, ўелингни ёнингда олиб қолиш учун ҳар хил ўйдирмаларни тўқий кўрма!” — деди у.

Лекин Ламон айтган гапидан қайтмади, жамики худоларни тилга олиб қасам ичди ва агар бир оғиз ёлғон сўзласа ҳар қандай оғир қийноқларга ҳам тайёр эканлигини айтди. Шунда Дионисофан ўзи билан келган хотини Клеаристага ўтирилиб, Ламон айтган гапларни мулоҳаза қила бошлади: “Бундоқ ўйлаб қарасам, битта чўпон ўрнига иккитасини олаётган Ламон нега энди ёлғон гапириши керак? Ундан кейин, бу хашаки қишлоқнинг бунақанги мураккаб воқеани ичидан тўқиб чиқаришига ҳеч ақлим бовар қилмайди. Ахир бу хунуккина чол-кампирдан шу қадар хушчехра ўғил туғилгани ажабланарли ҳол эмасми?”

21. Шу мулоҳазадан сўнг, улар гапни ортиқ чувалатмай, шу заҳотиёқ чақалоқ билан бирга топилган белги буюмларини кўрмоқчи ва уларнинг чиндан ҳам олий насаб кишиларга тааллуқли эканлигига ишонч ҳосил қилмоқчи бўлдилар. Миртала ичкарига кириб, эски тўрвага солиб яшириб қўйилган белги буюмларини олиб чиқди. Буюмларни биринчи бўлиб Дионисофан кўздан кечира бошлади ва чақалоқни қирмизи қўйлагини кўриб, зарб қилинган тилла камарга, сопи фил суягидан бўлган пичоқчага кўзи тушиб бор овози билан: “Ё бузург Зевс!” — деб ҳайқириб юборди ва филҳол бу буюмларни кўрсатиш ниятида хотинини ёнига чақирди, Клеариста уларни кўриб: “Ё ҳожатбарор Мойралар! Булар бизнинг ўғилчамиз йўрғагига солинган буюмлар эмасми? Биз Софросинага, чақалоқни шу ерга олиб келиб ташлашни буюрганмидик? Ҳа, булар бегона эмас, ҳаммаси ўзимиз билган буюмлар! О дадажониси, ахир бу — бизнинг боламиз-ку! Дафнис — сенинг ўғлинг, шу тобгача ўз падарининг эчкиларини боқиб юрган экан-а!”

22. Клеариста шундай деб гапираётганида Дионисофан севинчи ичига сигмаганидан юм-юм йиглаб, чақалоқнинг белги буюмларини ўпарди, Астил эса, Дафниснинг ўз укаси эканлигини билгач, елкасидаги ёпинчигини отиб юбориб, боғдан ўқдай отилиб чиқиб кетди — у ўз инисини биринчи бўлиб бағрига босиб ўпмоқчи эди. Унинг ўз орқасидан бир талай одамларни эргаштириб, “Дафнис! Дафнис!” — деб қичқирганча югуриб кетаётганини кўрган Дафнис, мени тутиб олишмоқчи шекилли, деб ўйлаб, елкасидаги тўрваси билан кўлидаги сибизғасини ерга отиб, баланд қоя чўққисидан ўзини денгизга отгани соҳил томон югура кетди; ота-онаси томонидан эндигина топилган Дафнис агар ҳалок бўлганида, тақдир ҳукми тамомила чапқасидан кетган бўларди. Лекин Астил шу заҳотиёқ Дафниснинг ниятини тушунди ва яна овозининг борича шундай деди: “Тўхта, Дафнис! Ҳеч кўрқма биздан, мен сенинг акангман, шу чоққача сенга хожанг ва беканг бўлганлар — отанг билан онангдирлар. Ҳозир Ламон бизга сени эмизган эчки ҳақида сўзлаб, қимлигини билдирувчи белги буюмларни кўрсатди; орқангга ўгирилиб бир қара: ҳамма хушчехра ва севинч билан қошингга келмоқда. Лекин сен даставвал мен билан — ўз отанг билан ўпишиб кўриш. Илоҳа санамлар ҳаққи қасамки, гапим рост”.

23. Дафнисни шундай қасам сўзлари билан зўрға тўхтатиб қолишди; Дафнис ўзи томон югуриб келаётган Астилни кутиб турди; у етиб келгач, уни кучоқлаб ўпди; бу аснода бошқа одамлар: жориярлар хизматқорлар, отаси ва у билан бирга онаси ҳам етиб келишди. Ҳаммалари севинч кўзёшларини тўқиб, Дафнисни кучоқлаб ўпа бошладилар. Унинг ҳам ҳаммага, ҳаммадан кўпроқ отаси билан онасига меҳри товланиб кетди; уларни гўё азалдан билгандай, кўксиларига бошини қўйди, иссиқ бағирларини ҳеч тарк этгиси келмасди: табиат даъвати қондошларни шунчалик тез бир-бирларига ишонишга мажбур эта оларкан. Аввалига Дафнис бир оз вақтгача ҳатто Хлояни ҳам унутди. Уйга қайтиб келишгач, у эгнига қимматли либослар кийди ва ўз отасининг ёнига ўтириб, ундан шу ҳикояни эшитди:

24. “Мен жуда барвақт уйлангандим, болаларим, барвақт бахтиёр ота бўлдим. Тўнғичига ўғил кўрдим, кейин қизим туғилди ва ниҳоят, учинчи фарзандим — Астил дунёга келди. Мен учта фарзандим етарли деб ўйлаб,

Астилдан кейинги туғилган мана бу боламдан воз кечишга қарор қилдим ва шу бумларни, уни таниб олиш белгилари сифатида эмас, балки дафн этиш учун маблаг сифатида у билан бирга қолдирган эдим. Лекин тақдир бошқача ҳукм чиқарди. Тўнғич ўғлим билан қизим бир хил касалга чалиниб, икковлари бир кунда нобуд бўлишди, сени эса халлоқ худолар ўлимдан асраб қолишибди — биз, чол-кампирларнинг қариган чоғимизда бир эмас, икки суян-чигимиз бўлсин учун. Чақалоқлигингда сендан воз кечганим учун мендан қаттиқ ранжима, болам, ўшанда сени ташлаб юбориш мен унун осон бўлмаган эди; сен ҳам, Астил, энди отамдан қоладиган мерос иккига бўлинаркан-да, деб хафа бўлма; ақл-заковатли одамлар учун ўз жигарининг топилгани жамики бойликлардан ҳам қимматроқдир; ака-ука бир-бирингизни севинг, эъзозланг, сизларга насиб этадиган бойликларга келсак, ҳар биттангиз бадавлатликда подшолар билан ҳам беллаша олурсиз. Мен сизларга ҳадсиз-худудсиз экинзорларни, беҳисоб қўли гул қулларни, хазина тўла олтин, кумушларни яна бисёр-бисёр молу давлатларни мерос қилиб қолдирурман, лекин Дафнисга яна махсус шу амлокни, унга қўшиб Ламонни, Миргалани ва Дафнисни, ўзи боққан эчкиларини ҳам ҳадя этмоқчиман”.

25. Дионисофанинг бу гапларига қлоқ солиб ўтирган Дафнис бирдан ирғиб ўрнидан туриб кетиб: “Яхши эсимга солдингиз, дада, мен ҳозир эчкиларни суғоргани олиб боришим керак эди: улар чанқашган, сувлоққа бориш учун сибизғам навосини кутишмоқда, мен бўлсам бу ерда ўтирибман-а”. Ҳамма гурра кулиб юборди — қаранг, бойвачча бўлибди-ю, ҳалиям эчкибоқарлик қилмоқчи-я. Эчкиларни боққани бошқа бир кулни жўнатишди. Жаноблар эса нажоткор тангри Зевсга атаб қурбонлик қилишди ва барчага зиёфат беришди. Бу зиёфатга фақат битта Гнатон келмади, у қўрқиб кетганидан бутун кун ва бутун тунни Диониснинг ибодатгоҳида тангридан ҳимоя ва паноҳ сўраб ўтказди. Заминдор Дионисофан йўқолган ўғлини топганмиш, эчкибоқар Дафнис энди бу амлокнинг хужайини бўлибди, деган миш-мишлар бир лаҳзада бутун атрофга овоза бўлди; шу куни эрталабдан бошлаб йигитни эзгу сўзлари билан, отасини совға-саломлар билан кутлагани чор атрофдан одамлар гала-гала бўлиб келаверишди. Биринчи бўлиб, Хлояни боқиб катта қилган Дриас етиб келди.

26. Дионисофан табрик билан келганларнинг барини бугунги шодиёна шохиди бўлсинлар ва байрам намоишида иштирок этсинлар, деб ўз ёнида олиб қолди. Бул зиёфат дастурхонга жуда кўп май, қанчадан-қанча нон, олам-жаҳон парранда гўштлари, қовурилган чўчқа болаларию ҳар турли ширинликлар тортилди. Маҳаллий илоҳларга бағишлаб анча-мунча қурбонликлар қилинди. Ана шунда Дафнис ўзининг чўпонлик бисотида бўлган ҳамма нар-саларни илоҳларга бахшийда қилди. Дионисга ўзининг сафар тўрваси билан битта эчки терисини инъом этди; Панга — сибизға билан эгри най; илоҳа санамларга — таёғи билан сут соғиладиган пақирини ҳадя қилди: буларнинг барини у ўз қўли билан ясаган эди. Бу таниш ва қадрдон буюмлар — отаси бераётган номаълум мол-давлатлардан юз карра азизроқ ва лазизроқ эди! Шу боис Дафнис ўзига яқин бўлган бу буюмлардан биттама-битта жудо бўларкан, аччиқ-аччиқ күзёш тўкди, лекин у сут пақирини илоҳларга бағишладан олдин, унга эчкиларни соғди, эчки терисини бўлса, олдин бироз ёпиниб юриб, кейин тухфа этди. сибизғасини ҳам инъом этишдан олдин унда бир куй чалди; бу буюмларининг барини олдин ўпиб, кейин бағишлади илоҳларга, эчкилари билан хайрлашди, ҳар битта такани номини айтиб чақирди. Кейин жилга сувидан ичди — илгари Хлоя билан икковлари доим шу жилга сувидан ичиб чанқоқларини босардилар. Лекин ўз муҳаббати ҳақида отасига оғиз очгани у ҳали журъат этолмаётган эди, қулай фурсат келишини кутарди.

27. Дафнис илоҳларга бағишловлар қилаётган пайтда Хлоянинг ҳоли бундай кечаётган эди. У қўйларини, турган гапки, ёлғиз ўзи боқиб ўтираркан, юм-юм йиғлар ва ўзига ўзи дерди: “Дафнис мени эсидан чиқариб юборди!

Энди у бойвучча қаллиқчаларга уйланишни орзу қилади. Нега ундан илоҳа санамлар ҳаққига эмас, эчкилари номи билан қасам ичишни талаб қилдим? Энди у эчкиларини ҳам ташлаб кетди, худди мени унутгандай. Ҳатто Панга ва илоҳа санамларга бағишлаб туҳфалар олиб келганда ҳам, ўз Хлоясини кўришни хоҳламади: У онасининг хизматидаги мендан кўҳликроқ жорияларни кўз остига олгандир балки. Майли, бахтли бўлсин. Мен эсам энди ортиқ бу ёруғ жаҳонда яшолмайман”.

28. Хлоя мана шундай гапларни айтиб, шундай ният қилган эди. Бу пайт подачи Лампис бир тўда қишлоқи йигитларни ўзи билан эргаштириб келиб, Хлояни ўғирлаб кетди; энди Дафнис бу қизга уйланмайди, Дриас албатта мени куёв қилади, деб ўйлаган эди у. Хлоя, уни зўрлаб олиб кетишаётганда зор-зор йиғлаб, фарёд чекди. Буни кимдир бехосдан кўриб қолибди ва югуриб бориб, Напага айтибди; Напа эри Дриасни, Дриас эса Дафнисни бу фалокатдан огоҳ қилди. Шўрлик йигит бу шум хабарни эшитиб жинни бўлаёзди: бундай гапни отасига айтиш учун журъат ҳам, мажол ҳам йўқ эди унда, шу боис у боққа кириб кетиб, зор-зор вовайло қилганча шундай деди: “Мени таниганлари бошимга бало бўлди! Бундан кўра чўпон бўлиб яшайверганим минг марта яхши эди! Қайтага, қул бўлган пайтларимда бахтлироқ эдим! У пайтларда мен Хлояни ҳар куни кўрардим, ҳар куни...¹ Энди, мана, Лампис уни ўғирлаб обқочиб кетибди; эҳтимол, кечаси у билан бир тўшақда ётар. Мен бўлсам, бу ерда бемалол еб-ичиб ўтирибман; илоҳ Пан ҳаққига, илоҳа санамлар ҳаққига ичган, ҳатто эчкиларим номи билан ичган қасамларим — ҳамма-ҳаммаси зое кетди”.

29. Дафниснинг бу оху ноаларини боғдаги ибодатгоҳда яшириниб ўтирган Гнатон эшитиб қолди; у, Дафнис билан қайта ярашиб олиш учун ҳозир айна пайти, деб ўйлаб, ёнига хожаси Астилнинг хизматкорларидан бир нечтасини олиб, Дриаснинг орқасидан югурди ва ундан подачи Ламписнинг уйини кўрсатишни сўради. Сўнг у Ламписнинг кетидан қува кетди, у етиб келганида Лампис Хлояни зўрлаб уйига олиб кираётган эди; Гнатон қизни ёвуз ўғрининг чангалидан тортиб олди, Ламписга шерик бўлган йигитларни қаттиқ қағтаклатди. У подачининг ўзини худди урушда асир тушган аскардай оёқ-қўлини боғлаб олиб кетмоқчи бўлган эди, лекин у айёрлик қилиб қочиб қолди. Гнатон қайтиб келганида Дионисофан пинакка кетган эди, аммо Дафнис мижжа қоқмай, ҳануз боғда зор-зор йиғлаб ўтирарди. Шунда Гнатон Хлояни етаклаб келиб маҳбубига топширди ва унга ҳамма бўлган воқеаларни бир бошдан сўзлаб берди, воқеани сўзлаб бўлиб шундай деди: “Ўтган ишга салавот, қўй, энди мендан хафа бўлма, ундан кўра, мени ўзингга қул қилиб ол, — сенга фойдам тегса тегади, илло зиёним тегмайди, дастурхоннинг неъматидан мени бебаҳра қолдирма, йўқса ўлиб қоламан”. Дафнис Хлояни кўриб, уни бағрига босаркан, Гнатон билан ярашди ва уни авф этди, — ахир у ҳеч унутиб бўлмайдиган яхшилик қилган эди-да, — Хлоядан эса ўзининг эътиборсизлиги учун узр сўради.

30. Дафнис билан Хлоя ўзаро келишиб олишиб, тўй ҳақидаги ниятларини ҳозирча сир сақлашга қарор қилдилар; Дафнис Хлояни шу ерда олиб қолиб, бирон жойга яшириб қўймоқчи ва ўз севгисини фақат онасига ошкор қилмоқчи бўлди. Лекин Дриас бунга рози бўлмади; у ҳамма гапни йигитнинг отасига очиқ айтишни жоиз топди ва Дионисофани тўйга розилик беришга ўзим кўндираман, деб ваъда қилди. Тонг отди. У Хлоянинг кимлигини билдирувчи белги буюмларни қизнинг халтасига солиб, боғда дам олиб ўтирган Дионисофан билан Клеариста хузурига келди. Астил билан Дафнис ҳам шу ерда эдилар. Ҳамма жим қолгач, Дриас шундай деб гап бошлади: “Мен ҳам худди Ламонга ўхшаб, шу чоққача бир сирни сақлаб келдим; энди шу сирни сизга очишга мажбурман; билингки, Хлоянинг отаси мен эмасман, чақалоқ-

¹ Қўлёзма матнида шундан кейинги сўзлар учиб кетган.

лигида ҳам уни боқмаганман; у бошқа ота-онанинг фарзанди; қизни чақалоқлигида илоҳа санамлар ғорига ташлаб кетишган ва уни бир совлиқ қуй эмизган. Буни мен ўз кўзим билан кўрганман, кўриб ҳайратга келганман, ҳайратланганча уйимга олиб кетиб тарбиялаганман уни. Хлоянинг ҳусни-латофати гапимнинг ҳақлигига шоҳиддир — зотан у биз, эр-хотинга заррача ҳам ўхшамайди; яна чўпон аҳли учун жуда ҳам қимматли ҳисобланмиш мана бу унинг ким эканлигини билдирувчи белги ашёлар ҳам гувоҳдирлар. Буларни ўзингиз бир кўринг ва қизнинг ота-онасини топишга уриниб кўринг; шояд бу қизимиз Дафнисга муносиб қаллиқ бўлса”.

31. Дриас ўз гапидаги охириги жумлани жўрттага кистириб ўтди, Дионисофан ҳам унинг айтганларини эътиборсиз қолдирмади; лекин шу чоқ у Дафнисга ялт этиб қараб, унинг докадек оқариб кетганини ва кўзёшларини артаётганини кўрди-ю алҳол ўглининг ошиқ эканлигини фаҳмлади; шунда у, ўзи учун ҳали ёт бўлган бу қиздан ҳам кўра, кўпроқ ўз ўглининг ташвишини қилиб, Дриаснинг айтганларини янада кўпроқ синчковлик билан сурйштиришга киришди. У Хлоянинг кимлигини билдирувчи белги буюмларни — олтин туфлича, билакузук ва рўмолчаларни кўриб, Хлояни ўз ёнига чақирди ва қизнинг кўнглини кўтариб деди: “Хафа бўлма, қизим, мана, қайлигинг ёнингда, ҳадемай отанг билан онангни ҳам топиб олурсан”. Клеариста ҳам Хлояни ўз келинидек қабул қилиб, уни ясантира, безантира бошлади; Дионисофан эса, Дафнис билан ёлғиз қолиб, ундан: “Хлоянинг номусига тегмаганмисан?” — деб сўради. Дафнис қасам ичиб деди: “Фақат ўпишишганмиз, бир-биримизга вафо қилиш ҳақида қасам ичганмиз — бошқа ҳеч нима бўлган эмас ўртамызда”. Дионисофан бундай қасамни эшитиб кулиб қўйди ва ўгли билан Хлояга хонтахта теграсидан жой олишни буюрди.

32. Мана шунда пардоз қилинган ва сайқал берилган гўзалликнинг нақадар беназир бўлишига имон келтириш мумкин бўлди. Бебаҳо либослар кийиб ясанган, сочлари чиройли қилиб таралган ва юз-кўзи чиннидай қилиб ювилган Хлоя ҳамманинг кўзига аввалги қиёфасидан шу қадар ғўзалроқ бўлиб кўриндики, ҳатто Дафнис уни зўрга таниди. Хлоянинг бу латофатини кўрган ҳар қандай одам ҳам, унинг белги буюмларини кўрмасданок, бу Дриаснинг қизи эмас, деб қасам ичиши мумкин эди. Шундай бўлишига қарамай, Дриас хотини Напа билан зиёфатга келишди ҳамда Ламон ва Миртала билан хонтахта теграсида ёнбошлаб ётишиб ишрат қилишди. Бундан кейинги кунларда ҳам илоҳалар йўлига қайта-қайта қурбонликлар қилинди, дастурхонга жомларда майлар қўйилди; ўз навбатида, Хлоя ҳам ўз буюмлари — сибизга, халта, қуй пўстаги, соф соғиладиган челақларни тангрларга бахшийда қилди; у ғор ичидан оқиб ўтувчи жилгага май паймо қилди, — ахир шу жилга ёнида у совлиқ қўйни эмиб жон сақлаган ва кейинчалик бот-бот шу жилга сувида ювинган эди-ку. Кейин у супурги олиб, ўзини эмизган қўйнинг қабрини супириб-сидирди — бу жойни унга Дриас кўрсатган эди. Ундан сўнг кўзичоқларига атаб сибизгасида қуй чалди, чалиб бўлгач, илоҳларга сиғиниб, уни чақалоқлигида ташлаб кетган ота-оналарини топиб беришни илтижо қилди, уларнинг Дафнисга муносиб қайнота ва қайнона бўлишларига истак билдирди.

33. Жаноблар қишлоқча тантаналарда мириқиб вақтичоғлик қилишди, сўнг Хлоянинг ота-онасини қидириб топиш ва тезроқ тўй тадоригини кўриш учун шаҳарга қайтмоқчи бўлишди. Эрталаб, улар сафар олдидан Дриасга уч минг драҳма совға қилишди, Ламонга эса, экинзорлардан йиғилган ҳосилнинг, шунингдек, узум ҳосилининг ҳам ярмини инъом этишди, яна ҳамма эчкиларни эчкибоқарлар билан биргаликда унга тўхфа этишди, булардан ташқари, ер ҳайдашлари учун тўрт жуфт ҳўкиз, қишлик кийим-бош совға қилишди ва энг муҳими — Ламон билан унинг хотинини куликдан озод этишди. Фақат шундай кейингина улар — ким от миниб, ким аравада, — зўр дабдаба билан Митиленага қайтдилар. Улар шаҳарга ярим тунда етиб келганликлари сабабли, шаҳар аҳли бундан ғофил қолди. Лекин тонг отиб, кун чиққач,

буларнинг уйига жуда кўп кишилар — эркагу аёллар, — тўпланишди. Эркаклар Дионисофанни ўлини топгани билан қутлашди, Дафниснинг нақадар барнолигини кўришгач эса, янада қизгинроқ табриклай бошлашди; аёллар эса, ўлини топган ва у билан бирга яна ушурўй келинни ҳам бошлаб келган Клеаристанинг қувончига шерик бўлдилар. Хлоя ўзининг бетимсол хусни-латофати билан ҳамма аёлларни ҳайратга солган эди: бу йигит билан қизни кўриб бутун шаҳар гулгулага тушди, одамлар ҳалитдан бу икки ёшнинг истиқболи саодатли бўлишини айтишиб, Хлоянинг ҳам ўз назокати ва латофатига муносиб бўлган ота-онасини топишига истак билдиришарди, бу ҳам етмагандай, кўпгина бадавлат бойвуччалар, бизларни шундай соҳибжамол қизнинг онаси бўлиш бахтига мушарраф эт, дея илоҳларга сифинишди.

34. Дионисофан ўйлаб-ўйлаб уйига етолмай, охири уҳлаб кетди ва хобида туш кўрди. Тушида илоҳа санамлар Эротдан Дафнис билан Хлоянинг никоҳ тўйини уюштиришни илтимос қилишганмиш ва шунда Эрот камони чилласини бўш қўйиб, садоғини бир чеккада қолдирганмиш-да, Дионисофанга дабдабали базм қуришни ва бу базмга Митилена шаҳрининг барча акобир фуқаросини таклиф этишни буюрганмиш, базм аҳлига охирги қадах сунилганида эса, Хлояни танитувчи белги буюмларни ҳар қайси меҳмонга бир-бир кўрсатиб чиқишни, шундан кейин тўй мадҳиясини ижро этишларини буюрганмиш. Бундай гаройиб тушни кўриб, бундай илоҳий амрни эшитган Дионисофан эрталаб ўрнидан тургани ҳамона замин, денгиз ва дарёлар ато этган жамики неъматлардан саховат билан ғоят дабдабали зиёфат уюштиришни буюрди ва бу зиёфатга Митиленанинг казо-казо боёнларини таклиф қилди. Кечаси зиёфат ниҳоясига етиб, охирги қадах тўлдирилганда — одатда, бу қадахдан тангри Хермес ҳаққига май паймо қилинар эди, — хонадон хизматкорларидан бири Хлояга тегишли белги буюмларини кумуш лаганда кўтариб чиқди ва чапдан ўнгга юриб, уларни ҳамма меҳмонларга бир-бир кўрсата бошлади.

35. Буюмларни ҳеч ким танимади, фақат энг тўрда ёнбошлаб ётган кекса Мегакл уларни кўриши билан, гўё бирдан ёшариб қолгандай жарангдор овоз билан баралла ҳайқирди: “Вой, мен нималарни кўряпман? О, нима бўлди сенга, қизгинам? Наҳотки сен, чинданам, тирик бўлсанг, ё бу буюмлар тасодифан биронта чўпоннинг қўлига тушиб қолдимиз? Илоҳлар хайрингни берсин, Дионисофан, айт менга, қаёқдан олдинг қизалогимнинг ёнида бўлган бу белги буюмларини? Менга гайирлик қилма, ўзинг-ку ўглинг Дионисни топдинг, энди менга ҳам қизимни топишимга имкон бер!” Шунда Дионисофан Мегаклдан, аввал болани нима учун ташлаб кетгайлигинг сабабини сўзлаб беришни илтимос қилди ва Мегакл ҳануз ўша янграқ овоз билан ҳикоя қила бошлади: “Бир пайтлар мен жуда қашшоқлашиб қолган эдим: ўшанда бутун мол-давлатимни жамоа байрамларини нишонлашга ва харбий кемалар қуришга* сарфлаган эдим. Ана шу пайтда қизим туғилди. Мен уни ўзим сингари қашшоқ этиб тарбиялашдан кўрқиб, йўрғагини мана шу буюмлар билан безаганча, овлоқ ерга олиб бориб ташлагандим: зеро билардим, ўзгалар боласини асраб олиб, ота бўлишни хоҳловчилар топилишини. Шундай умид билан мен қизимни санамлар ғорига олиб бориб қўйиб, унинг тақдирини шу илоҳалар ихтиёрига топширдим. Пешонамни қарангки, ўша пайтдан бошлаб, кун сайин уйимга мол-давлат ва бойликлар пайдар-пай оқиб келаверди. Ва лекин энди меросхўрим йўқ эди. Биронтагина фарзанд кўриш, — қиз бола бўлсаям майли эди, — менга насиб этмади; тангрилар эса, гўё мени мазах қилишаётгандай ҳар кеча хобимда: сени совлиқ қўй яна ота қилгай, деб такрор-такрор хабар қилардилар”.

36. Бу гапни эшитган Дионисофан Мегаклнинг жарангдор овозидан ҳам қаттиқроқ ҳайқириб юборди; у ўтирган ўрнидан ирғиб туриб кетиб, ичкаридан ғоят ажиб либослар кийиб ясанган Хлояни етаклаб чиқди. Ва деди: “Сен, Мегакл, мана шу болангни ташлаб кетгансан! Бу қизни илоҳаларнинг лутфмарҳамати ила бир совлиқ қўй эмизган, худди менинг Дафнисимни эчки

эмизганидай. Мана, ўзингнинг белги буюмларингни, унга қўшиб жигарбандинг — қизингни ол; ол-у кейин уни Дафнисга хотин қилиб бер. Сен билан биз буларнинг икковини ташлаган эдик, икковини қайта топдик, икковига ҳам Пан, санамлар ва Эрот гамхўрлик қилишибди”. Дионисофаннинг нутқи Мегаклга маъқул тушди, дарҳол ўз хотини Родага одам юборди ва жигарбанди — Хлояни бағрига босди. Улар шу ерда ётиб қолишди. Шу кунни Дафнис, энди сени ҳеч ким билан, ҳатто ўз отанг билан ҳам ҳеч қасқа юбормайман, деб Хлояга қасам ичди.

37. Тонг отиб кун чиқди. Шунда Дафнис билан Хлоя гапни бир ерга қўйиб яна қишлоққа қайтишга аҳд қилдилар ва ота-оналарига ялиниб-ёлбориб, ахири уларнинг розилигини олдилар — шаҳар ҳаётига ҳеч ҳам кўниқолмаётган эдилар-да. Шунга кўра, йигит билан қизнинг ота-оналари уларнинг никоҳ тўйини қишлоқда чўпонлар удумига мослаб ўтказмоқчи бўлдилар. Улар Ламоннинг уйига келиб тушдилар; Дафнис билан Хлоя Дриас билан Напани бу ерга бошлаб келишиб, уларга Мегакл билан Родани таништирдилар. Кейин дарҳол дангиллама тўй тадоригини кўра бошладилар. Бу ерда Хлоянинг отаси уни яна санамлар ихтиёрига топширди, талай-талай эҳсонлар қаторида қизининг белги буюмларини ҳам илоҳларга бахшийда қилди, Дриаснинг пулларини эса, ун минг драҳмага оширди.

38. Ҳаво ғоят мўъжизавор, осмон беғубор эди. Шу боис Дионисофан санамлар ғори олдига барра новдалар, япроқлар тўшаб базмгоҳ қилишни ва теварак-атрофдаги қишлоқлар аҳлини тўйга таклиф қилишни буюрди; тўйга келган меҳмонларни зўр саховат билан зиёфат қилди. Бу тантанادا Ламон билан Миртала ҳам, Дриас билан Напа ҳам, марҳум подачи Дорконнинг қариндошлари ҳам, қария Филет билан унинг ўғиллари ҳам, кекса заминдор Хромис билан унинг дўндик хотини Ликэнион ҳам меҳмон бўлдилар; тўйга ҳатто подачи Лампис ҳам келди — уни авф этган эдилар. Тўй бошдан-оёқ қишлоқ тўйидек чўпонларнинг жайдари тўйидек бўлиб ўтди. Кимдир ўроқчилар қўшиғини ижро этди, кимдир, гўё қайроқтош билан узум эзаётгандай, қочириқ гаплар айтиб ҳаммани кулдирди, Филет сибизга, Лампис най чалди, Дриас билан Ламон рақсга тушишди, Дафнис билан Хлоя бир-бирларидан кетма-кет бўса олишди: эчкилар эса, гўё улар ҳам тўй тантанасида қатнашаётгандай, шу ернинг ўзида ўтлаб юардилар. Бундай маросим шаҳарлик меҳмонларга унча ёқмаган бўлса ҳам, Дафниснинг қувончи ичига ситмасди: у баъзи эчкиларни отини айтиб чақирар, уларни ям-яшил новдалар билан боқар ва шохларидан ушлаб тумшукларидан ўпарди.

39. Шундай қилиб, Дафнис билан Хлоя нафақат никоҳ маросими кунини, ўз ҳаётларининг кўпроқ қисмини чўпончасига яшаб ўтказдилар: илоҳа санамларга, Панга, Эротга сизинишиб, уларни эъозладилар; сурувларидаги эчкилару қўйлар кўпайгандан кўпайиб борди: Дафнис билан Хлоя истеъмол қилган энг лаззатли таом — ҳўл мевалар билан сут бўлди. Улар ўғил кўришганида, уни эмизгани эчкига беришди, иккинчи фарзанд, қиз туғилганда, унга совлик қўйнинг маммасини тутдилар. Улар ўғилларини Филопемен*, деб, қизларига эса Агела* деб исм қўйдилар. Шу залда Дафнис билан Хлоя чўпончасига кун кечириб қартайдилар, улар ўз умрлари давомида санамлар ғорини безадилар, у ерга ажиб бир сурат қўйиб, Эрот шарафига меҳроб тикладилар, Пан учун эса, қарағай дарахти тагида эмас, ибодатгоҳ ичида бошпана қурдилар ва бу ибодатгоҳни Муҳориб Пан саждагоҳи деб атадилар.

40. Буларнинг ҳаммасини улар кейинроқ қилишди, албатта. Вале ўшал никоҳ тўйи кунини кеч кириб, қош қорайгач, ҳамма меҳмонлар сибизгалар, найлар чалишиб, катта-катта машъалалар билан йўлни ёритишиб, келин билан куёвни никоҳ хонасига кузатиб келишди. Улар хона эшигига яқинлашганларида никоҳ қўшиғини айтмадилар, балки гўё паншаха билан ер қавлаётгандай, дағал овозлар билан хониш қилдилар — чўпонлар удуми шунақа эди. Дафнис билан Хлоя эса, яланғоч бўлишиб чорпояга ётишди ва бир-

бирларини оғушларига олиб ўпиша бошлашди; бу тунни улар бедор ўтказишди — бойўғличалик ҳам ухлашмади. Бу оқшом Дафнис Ликэниондан олган сабоғини бошдан-оёқ амалда қўллади. Мана шундагина Хлоя, шу чоққача икковларининг ўрмонда қилиб юрган ҳамма уринишлари фақат чўпонлар ўйини эканлигини биринчи марта тушунди.

ИЗОҲЛАР

Лесбос — Эгей денгизиди, Кичик Осиё соҳилларига яқин жойлашган катта орол.

Санамлар — табиат қудратини ифодаловчи маъбудалар; улар тоғларда (ореадалар), ўрмонларда (дриадалар), дарёларда (наядалар) ва табиатнинг ўзга гушаларида яшайдилар.

Эрот — муҳаббат маъбуди; маъбуда Афродитанинг ўғли; у қўлига камон ушлаган қанотли ўғил бола қиёфасида тасвирланган — у камон ўқлари билан одамлар юрагини нишонга олган.

Пан — ўрмонлар ва ўтлоқлар маъбуди, чўпонларнинг пушти паноҳи; уни одатда шохдор ва эчкиоёқ серсоқол эркак қиёфасида тасвирлаганлар. Пан сибизгани кашф этган.

Митилена — Лесбос оролида катта бир шаҳар.

Икки юз стадияча — тахминан 37 километрча.

Дафнис — сицилиялик афсонавий чўпоннинг исми; у ўз муҳаббатни тан олмасликка қасам ичган ва санам Наидага бўлган эҳтиросини қондирилмаганидан изтироб чекиб ўлган; ривоятнинг бошқа бир талқини бўйича, у суюкли қаллиғига хиёнат қилган ва бу гуноҳи учун тангрилар уни кўр қилиб қўйганлар.

Сут челақлари... — Бирон сабаб билан ўз касбларини тарк этган чўпонлар, одатда, санамларга ва маъбуд Панга ўз сут челақларини, таёқлари, тўрвалари ва сибизгаларини бағишлаганлар.

Хлоя — уни чўпонга исм деб аташларига сабаб, эҳтимол, “хлэ” сўзи “барра майса, ёш ниҳол” деган маънони билдирганидан бўлса керак.

Вахх коҳиналарининг либоси — Оху териси — Вахх коҳиналари — шароб ва вақтихушлик худоси Вахх (Дионис)ни кузатиб юрвчи аёллар; уларни елкалари ёки белларини ёввойи ҳайвонларнинг териси ёпган ярим яланғоч, қўлларига ток новдалари чирмашган узун асо ушлаган ҳолда тасвирланганлар.

...Тўғри мени ҳам худди Зевсга ўхшаб эчки эмизган — олий тангри Зевс Кроннинг ўғли эди; Крон ўз болаларини туғилгани ҳамона ямламай ютиб юборарди; Кроннинг хотини Рея ўғли Зевс туғилиши биланоқ уни Крит оролига олиб бориб яширади; у ерда санамлар чақалоқни эчки Амалфеянинг сuti билан боқадилар.

Сатирлар — эчкиоёқли ўрмон маъбудлари, Диониснинг ҳамроҳлари.

...Бир-бирларига олма отиб... — олма — муҳаббат рамзи; одатда йигит ўзига ёқиб қолган қизнинг кўйлаги ёқасига олма ташларди.

Пития — маъбуд Пан севган қиз; у қарағай дарахтига айланиб қолган; Панга бахшида қилинган қарағай (юнонча “Питюс”) дарахтининг рамзи.

Тирия қароқчилари — Эгей денгизи қирғоқларини даҳшатга солган финикиялик денгизчилар.

Қарияда ясалган... кемалар — кичик Осиёнинг жанубий қисмида денгиз бўйида жойлашган музофот; бу ер ўзининг моҳир кемасозлари билан машҳур бўлган.

...Барча ўлжалардан ҳам қимматлироқ... йигитчани... — қароқчилар айрим пайтларда кулфурушлик ҳам қилганлар.

Дорконни дафн этишгач, Хлоя Дафнисни...ювинтирди — майит дафн этилгач, маросимга қатнашган ҳамма одамлар, ўликка яқин бўлганлигидан покланиш учун ювинишлари керак эди.

Қайроқтош — узумларни эшишга мўлжалланган мослама.

...Мен...кроносдан ҳам... каттароқман — Эротнинг бу гапи муҳаббатнинг мангу эканлигини ифодалайди; Эрот барча худолардан ҳам қудратлироқдир. Кронос — бу Крон ўғли, яъни Зевс.

Акс садога ҳамду санолар айтардим... — Акс садо ҳақидаги ривоят ушбу асарнинг III-китобидаги 23 бобда баён этилган.

Метилина — Лесбос оролидаги бир шаҳар.

Саркарданинг кемасига юнус балиқ етакчилиқ қилиб... — Ҳатто қадимги юнонлар ҳам юнус балиқларни (дельфинларни) одамларга нисбатан дўстона муносабатда бўлган онгли хилқат деб ҳисоблаганлар.

Сирина — бу ҳақдаги ривоят сибизганинг юнонча номи “сюринкс” сўзига дахлдор. Сибизга чўпон ва подачиларнинг энг хуш кўрган чолғу асбоби бўлиб, у чўпон ҳаётининг рамзи сифатида ифодаланади. Сибизгалар 5, 7, 9 ва 11 найли бўлган.

Ёвуз қушлар... — юнон ривоятларига кўра, баъзи қушлар, чунончи, бургут, омад ва шон-шухратдан дарак берар, бошқа бир хиллари — бахтсизлик ва фалокат даракчиси эканлар; бу ерда ёвуз қушлар ҳазил тариқасида тилга олинапти.

Иакхга ҳамду санолар айтишиб ва “Эво!” деб ҳайқиришиб... — Иакх — қадимги Аттика илоҳларидан бўлиб, уни Дионисга ташбиҳ этганлар. “Эвоэ!” — Дионис-Вакх байрамларида айтиладиган одатдаги нидо.

Иктидорда беназир чўпоннинг — яъни Паннинг.

Итис ҳақидаги хонишлари — Ривоятда айтилишича, Фракия шоҳи Терейнинг хотини Прокна ўғил туғади; унга Итис деб исм кўядилар; Терей ўз қайинсинглиси (Прокнанинг синглиси) Филомеланинг номусига тегиб, ўз хотинига хиёнат қилади ва бу кирдикори хотинининг қулоғига етиб бормасин учун, Филомеланинг тилини кесади. Лекин Филомела расмли гилам тўқиб, унда шоҳнинг барча қилмишларини тасвирлайди. Шунда бу опа-сингил шоҳдан қасд олиш учун гўдак Итисни ўлдирадилар ва саройдан қочадилар. Улар шоҳ таъқибдан қочиб борарканлар, тангри Зевсга тавалло қилиб, бизларни қушга айлантир, деб ёлборадилар. Зевс иродаси билан Прокна — булбулга, Филомела — қалдирғочга айланади ва ҳар йили баҳорда улар нобуд бўлган Итисни кўмсаб нола чекадилар. Терей эса худҳуд қушга айланган экан.

...Никоҳдан ўтиш — бошқа илоҳнинг ихтиёрида — яъни Эротнинг ихтиёрида.

Драхма — Қадимги Юнонистонда кумуш танга. Дафнис топган 3000 драхма деҳқон учун катта пул ҳисобланган.

Ҳоралар — йил фасллари маъбудалари; улар Зевснинг ёрдамчилари бўлиб, йил фаслларини ва давр чархини бошқаришади.

...Ҳакам қўй боқарди — бу ерда маъбудалар ичида энг гўзали деб Афродитани танлаган Парис назарда тутилмоқда.

Плетр — бир стадиянинг олтидан бири, яъни 31 метр.

Семела — Фива шоҳи Кадмнинг қизи, Зевснинг маъшуқаси; у Зевсдан Дионисни туғади. Лекин фоний банда бўлганлиги сабабли, Зевснинг чақмоқларидан куйиб кулга айланади. Бироқ Зевс ҳали онасидан туғилмаган Дионисни қутқариб қолади ва уни илоҳ санамлар билан илоҳ Ҳермеснинг тарбиясига топширади.

Ариадна — Крит шоҳи Миноснинг қизи; у бадқаҳр махлуқ Минотаврни ўлдиришда қаҳрамон Тесейга ёрдам беради ва у билан қочиб кетади. Аммо Наксос оролида ухлаб ётган чоғида Тесей уни ташлаб кетади: қизни у ерда Дионис топади ва унга уйланади.

Ликурт — Фракия шоҳи, Дионисга душманлик қилиб Вакх байрамини ўтказишларига қаршилик қилади ва бу қилмиши учун Дионис томонидан жазоланади.

Пенфей — Фиванинг ёш подшоҳи; Вакх байрамини нишонлашларига монелик қилгани учун, Дионис унинг онасини телбалик дардига мубтало қилади, натижада, бу онанинг кўзига ўғли ваҳший ҳайвон бўлиб кўринади ва она ўзга Вакх қонинлари билан биргаликда Пенфейни тилка-пора қилиб ўлдиради.

...Мағлубиятга учраган ҳиндлар ҳам, балиқларга айлантирилган тирренияликлар ҳам... — Дионис ҳақидаги ривоятлар бу илоҳнинг Шарқ мамлакатларига голибона юриши ва ҳатто унга олис Ҳиндистоннинг ҳам таслим бўлгани ҳақида ҳикоя қилади. Дионис чиройли йигит қиёфасига кириб, қароқчи-бахрийларнинг кемасида Эгей денгизидан сузиб ўтаётганида, қароқчилар бу йигитни қул қилиб сотмоқчи бўладилар, шунда Дионис уларни балиқларга айлантирган экан. Тиррения — Италиядаги бир музофот.

Эдром — бу юнонча сўз бўлиб, уни “чиройли югурувчи” деб таржима қилиш мумкин.

Парасит — текинхўр. Бадавлат одамлар атрофида, ўзгалар ҳисобига кун кўришни истовчи бекорчи ишёқмаслар уймалашиб, хўжайинга хушомад қилишар ва унинг

кўнглини овлашга уринардилар. Лонг яратган параситнинг исми эгасининг феълига муқобиллар: “Гнатон” юнонча — жигилдон сўзидан келиб чиққан.

Лесбос шароби — ўзининг хушбўйлиги ва ширинлиги билан танилган вино.

Деметра — деҳқон аҳлига ҳомийлик қилувчи маъбуда.

Лаомедонт — Троя шоҳи, Приамнинг отаси, Аполлон қотиллик қилгани учун жазога тортилиб, бир оз вақт Лаомедонтнинг кўлида чўпонлик қилган.

Хитон — тўғридан-тўғри баданга кийиладиган ва белбоғ билан бойланадиган енгсиз тор кўйлак.

Хламида — хитон устидан кийиладиган кенг ёпинчиқ (плашч).

Анхиз — Кичик Осиёдаги шоҳ, Приамнинг қариндоши; бир кунни у ўз сурувларини боқиб юрганида, Афродитага рўпара келади ва маъбуда бир қарашда уни севиб қолади; у Анхиздан Энейни туғади.

Бранх — Аполлоннинг арзандаси (ўзга ривоятларга кўра — ўғли), Аполлон унга келажакдан башорат қилиш санъатини ўргатган.

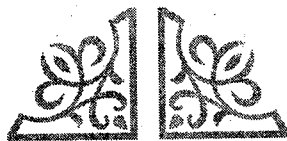
Ганимед — Фригия шаҳзодаси, гоёта дилбар фоний банда; тангри Зевс бургутга айланиб, уни Олимп чўққисига олиб чиқиб кетади; бу ерда Ганимед боқийликка мушарраф бўлади ва худолар базмида соқийлик қилади.

Мойралар — юнон ривоятларида қисмат маъбудалари.

...*Жамоа байрамларини нишонлашга ва ҳарбий кемалар қуришга* — бу ерда бойбадавлат фуқаролар зиммасига юкланадиган ва аксар пайт уларни хонавайрон қиладиган фахрий вазифалар — хорегия ва триерархия назарда тутилмоқда: хорегликни бўйнига олган киши байрамларда қатнашувчи хор аъзоларини ўз маблағи ҳисобидан ёллаши ва уларга кўшиқ айтишни ўргатиши керак; триерарх эса, ҳарбий кемани жиҳозлаши, эшкакчилар ёллаши, уларни ўз ҳисобидан боқиши ва кийинтириши лозим эди.

Филопеман — юнон тилида “Чўпонларни севувчи”, деган маънони билдиради.

Агела — юнонча “сурув” демакдир.

Хуана де ИБАРБУРУ

Мойчечакнинг шифобахш иси

СОҒИНГАНДА

О зиғир! Етил тезроқ чойшабга мато учун,
Чойшабда маҳбубимни дарҳол элитар уйку.
Севгилим келмоқчийди, ҳали замон қайтар у,
Қайтиб келади доим у навбаҳор келган кун.

О атиргул! Гунчангни ёзақолгин сен тезроқ,
Яшнат гулбаргларингнинг нафис ранги-рўйини.
Бутун гўзаллигингни ҳамда атир бўйини,
Сочиб турсин атрофга дилдор пайдо бўлган чоқ.

Нозик оёқлар учун кишанлар ясаш пайти,
Нафис қилиб тиллодан зудлик билан қуйилсин.
Муҳаббат босқонида маҳкам қилиб туюлсин,
Токи аразчи ёрим тагин кетмасин қайтиб.

Боғнинг ҳамма жойига гуллар эқаман бот-бот,
Токи эсдан чиқарсин қайтадиган йўлларин.
О, эҳтирос! Бўш келма, маҳкам боғла қўлларин,
О, муҳаббат! Содик ит бўлиб остонада ёт!

ЁВВОЙИ ИЛДИЗ

Тараққиётдан тўйиб кетдим мен,
Бутамни буркаб гулга,
Барчадек эмин-эркин.
Бахтиёр яшашни истайман ҳар он.
Чидагайман барига
Лек ёввойи илдизим
Чопиб ташлашларига
Йўл қўймайман ҳеч қачон!

Файзи
ШОҲИСМОИЛ
таржимаси

1885 йилда туғилган Хуана де Ибарбуру Уругвайдагина эмас, бутун Жанубий Америкада танилган шоиралардан биридир. 1915 йилдан матбуотда кўрина бошлаган адибанинг “Жавоҳир тиллар” (1917), “Ёввойи илдиз” (1922), “Шамоллар гули” (1930), “Йўқотиш” (1950), “Тақдир кўшиғи” (1954) шеърий тўпламлари, бир қатор ҳикоялар мажмуалари эълон қилинди. Хуана де Ибарбурунинг номи испан тилида ёзувчи Габриэла Мистраль, Альфонсина Сторни каби машҳур шоиралар қаторида туради.

ЭЛЕГИЯ

Хаётим оқиб ўтди ялқов дарё мисоли,
 Хеч нарсага қодирмас лоҳас қўлларим ҳоли.

Бўшашиб кетди бирдан менинг дунёда бари,
 На ишимда шиддат бор, на рақсим жилвалари.

На ёзнинг ҳарорати, на овулар кун мени,
 Оғушига олмоқда мотамсаро тун мени.

ИСЁНКОР

Қайиғингга чиққум мен исёнкор бўлиб, Харон¹,
 Сукунатда бошқалар майли, тўксинлар кўзёш.
 Ё қилсинлар ибодат, кўрқиб чекса-да нолон;
 Кўздаги қазабингга ким ҳам бера олар дош.

Ўлик қайиғингни, бил, уйғотар тирик руҳим,
 Бўзтўрғайдай бўзлайман мен у ерда сузаркан.
 Чироқлардай сочилар мовий шуъла — шуқуҳим,
 Тунд сув юзин ёритиб, қоронғилик бўзаргай.

Исёнкорман, чиқарман, мен Харон қайиғига,
 Тўкаман кўзёшлари, эрк бермайман йиғига.
 Қанча қазабланма, чол, мағрур феълим келмас бўш,
 Йўқ, мажбур қилолмайсан мени сен бўйсунингга.

Тушмам қайиқдан ўзим, ўзинг кириш бу ишга,
 Ёввойидек асиранг — мени ўзинг олиб туш.

АБАДИЯТ

Агар ўлсам жасадим қўйманг, асло, қабрга,
 Мени саёзроқ кўминг, сайхонлик бўлсин жойим.
 Қушларнинг чуғур-чуғур сайраши билан бирга,
 Дарёнинг шовуллашин эшитиб турай доим.

Саёзроқ кўминг мени, шундоқ ернинг бетига,
 Токи суякларимни иситиб турсин қуёш.
 Униб чиққан ўт-ўлан мазоримнинг четида,
 Кўзим бўлиб қузатсин офтоб уфққа қўйса бош.

Саёзроқ кўминг токи, исён кўтарса танам,
 Енгилроқ булар унга ётиш-чун тупроқ аро.
 Осон кўчар жасаднинг ерга айланиши ҳам,
 У ерда қутар уни совуқ зулмат қопқора.

¹Харон — Юнон мифологиясига кўра, ўлганларни ероти салтанатининг дарёси орқали
 Аид дарвозасигача ташувчи.

Икки қўлим кўксимда мангуга олар ором,
Толиқмас билакларим, энди чарчақдан холи.
Истамайман бунда мен қабр бўшлиғига ром,
Бўлиб яшашни абад кўрсичқонлар мисоли.

Гуллар экинг қабримга, илдиз отсин, барг ёзсин,
Менинг мўъжаз тупроғим чўмсин абадиятга.
Илдиздан униб чиқиб, руҳим қанот тутқазсин,
Гулсафсар кўзи билан қарай сизга, ҳаётга.

ЁВВОЙИ

Ташналигим қондириб тоза, тиниқ ирмоқдан,
Зерикмайман бир ўзим гир айланиб юрмоқдан.
Қўлимдаги ҳассамнинг чиқмас ёдидан ҳамон,
Шоҳига қушлар кўниб, сайраганин бир замон.

Шундай ўтказаман мен кунларни беғам ва соз,
Оёқларим остида майсазорлар пояндоз.
Майсазорлар ичида ертути пишган ғуж-ғуж
Ҳамда хўжағатлардан тераман ҳовуч-ҳовуч.

Яйловларда етилган ўт-ўланнинг ҳиди соз,
Эргашар қайга борсам хуш бўйлар менга ҳамроз.
Ел эсиб қолса борми, таралар шу заҳоти,
Маврак, беда, райҳонлар, ялпизлар таровати.

Мен эркинман ҳамда ёш, кўнглим доим хушчақчақ,
Малика Церера¹ дек, содиқ бўлардим бироқ...
Бироқ мен бир сайёдман, худди маъбуд Диана²,
Ҳар тонг майсазорларни айланаман мен яна.

ЧАРХЧИ

Ҳар тун мени қийнайди шу дард:
Янги қанотларга кўникиш маҳол!
Қани ахир, кеча шу маҳал —
Уйқусизлик менга тутқазган қанот?

О кун,
олтин қайчиларни,
пўлат ханжарни,
темир шамширларни
Қайровчи чархчи,
Кеча тунда тонг қанотида
Мен осмоннинг энг баланд
Тепасига қадар учиб боролдим...

Лекин эрта билан яна сен келдинг
Ҳамда сенинг чархловчи тошинг,
Айланаркан, қўшиқ бошлади.
Ва сен ўн иккита пичоғинг билан
Тунги қанотимни кесиб ташладинг.

¹ Церера — Рим мифологиясига кўра ҳосилдорлик маъбудаси (юнон. Деметра).

² Диана — Рим мифологиясига кўра Ой ва усимликлар маъбудаси (юнон. Артемида).

УЧРАШУВ

Мойчечакнинг шифобахш иси
 Офтоб мисол тилларанг — оппоқ —
 Кўз ўйнатар баҳорий туси
 Билан яшнар бирдай ҳаммаёқ.
 Уни асрар деҳқон момолар,
 Анча дардни шу гул даволар.
 Ҳамма жойда: тоғларнинг ёнбошида,
 Сернам текисликларда, серсув яшил чўлларда,
 Далаларни кесиб ўтган йўлларда,
 Эски ранчога яқин, кўҳна қабр тошида.
 Мойчечак тобланади
 Офтобга тугиб ўзни,
 Нурда ял-ял ёнади,
 Қамаштиради кўзни.
 Симираман мириқиб
 Унинг хушбўй исини.

Мен таниш йўллардан ўтиб бораман,
 Сарвлар соясидан кетиб бораман.
 Мойчечак бўйлари дуч келар бирдан,
 Сархуш бўламан-ов, хушбўй атирдан...

Тўйиб симираман — шифобахш, тахир,
 Томоқ қақраса-да бу таъмдан, ахир,
 Топ-тозадир у,
 Худди саратонда қултум муздек сув.

Гулларга сураман кўзимни яна,
 Унинг ҳиди билан дилда тантана.
 Оппоқ гулбарглари безар бошимни
 Ҳаяжон эгаллар ичу тошимни.

Бирдан ҳис қиламан, бўлади равшан,
 Бекор экан, бекор денгиздаги шан.
 Денгиз алдоқчидир, менга азиз ер,
 Барча элдошимга бирдай лазиз ер.

Денгизга у қадар талпинмас юрак,
 Биз асли деҳқонмиз, денгиз не керак.
 Еру тупроқ сингган қон-қонимизга,
 Мод-ҳод аро кирар жон-жонимизга.

Тоғлар, тепаликлар, қирлар, адирлар,
 Беноён яйловлар, майсазор ерлар,
 Ям-яшил ўрмонлар, мевазор боғлар,
 Кўзларни яшнатиб, дилни ардоқлар.

Салқин саҳарларда, тоза ҳавода
 Сўлим сайхонликка ёйилган пода,
 Бизларга яқиндир, яқин — бир қадам...
 Чексиз уммонларга қараганда ҳам.

Далаларда тинмай еллар елади,
 Уйимга ер ҳидин олиб келади.
 Ва ширин туйғулар кўзим ёшлайди.
 Танамда дилрабо қўшиқлар шавқи
 Ҳамда мойчечак-ла учрашув завқи
 Менинг юрагимда гуллай бошлайди.

Сол БЕЛЛОУ

Фурсат фанимат

Қисса

1

Томми Вильгельм ғам-ташвишларини пинҳон тута олар, бу борада бошқалардан қолишмасди. Унинг ўзи шундай деб ўйлар, қолаверса буни исботлай оларди ҳам. Бир пайтлар у актёр бўлган — чинакам актёр эмас, студияда ҳисобчи бўлган — шу боис артистликни баъзи усулларида анча-мунча хабардор эди. Устига- устак у сигарет чекарди, одам сигарет чекса, боз устига шляпа ҳам кийса, ошиғи олчи деяверинг: ким экани-ю кўнглидан нималар кечаётганини мутлақо била олмайсиз. У нонушта олдидан йигирма учинчи қаватдан газета-журналлар олиш учун белқаватга тушди ва кўринишим, умуман, чакки эмас, деган фикр хаёлидан кечди. Ҳолбуки, ишлари кўнгиладигдек эмас эди. Ун тўртинчи қаватга тушганида отам чиқиб қолмасмикан деган илинж билан кўз ташлади. Улар нонушта қилгани отлана туриб эрта-лаблари тез-тез лифтда учрашардилар. Кекса отасининг кўнгли учун ҳам бинойидек кўринишга ҳаракат қиларди. Лекин ўн тўртинчида лифт тўхтамасдан бир маромда пастлайверади. Ниҳоят эшиклари сассиз очилиб, Вильгельм холлга тўшалган қип-қизил тўлқинсимон гиламни пойи остида кўрди. Нимқоронғи холл мудраётгандай эди...

“Глориан” меҳмонхонасида асосан қариялар истиқомат қиларди. Бродвейнинг Етмишинчи, Саксонинчи, Тўқсонинчи авенюларида аксарият сон-саноксиз нью-йорклик чол-кампирашар бошпана топишган. Улар илиқ ва ҳаво очик кезларда Верди майдонидан Колумбия дорилфунунигача узанган ер ости йўлининг тўсиқлари бўйлаб, шунингдек, кафтдеккина боғчалардаги ўриндиқлардан бамайлихотир жой олишар, дўконлар, қаҳвахоналар, пардозхоналару қироатхонаю, клубларга сиғмай кетишарди. Вильгельм меҳмонхонада қари-қартанглар орасида ўзини қовушмагандай ҳис этарди. Қирқдан ошганига қарамасдан хийла навқирон кўринар, елкадор, барваста, оқ сариқдан келган киши эди; гарчи хиёл вазмин тортиб, букчайиб қолгандай туюлса ҳам кенг елкасига назар солган одам бақувват, соғлом экан деган хулосага келарди. Қариялар нонуштадан сўнг холлдаги кўкиш чарм диван ва оромкурсиларда ястанганча ғийбатга берилишар, газеталарга кўз югуртирардилар; тайинли ишлари бўлмагани учун ўзларини дуч келган нарса билан андармон қилардилар. Вильгельм эса қизгин ҳаёт тарзини хуш кўрар, тўшакдан тегик ҳолда сапчиб турар эди. Шу боис кейинги бир неча ой мобайнида, гарчи

**Абдуҳамид
ПАРДАЕВ
таржимаси**

Америкалик таниқли адиб Сол Беллоунинг асосий салмоқли асарлари йигирманчи асрнинг 50-60-йилларида ёзилган. Адиб асарлари ўзига хослиги ва бадиий теранлиги учун 1976 йили Нобел мукофотига сазовор бўлган. 1956 йили ёзилган “Фурсат фанимат” қиссаси қаҳрамони қирқ беш ёшли Томми Вильгельм товламачига йўлиқиб, боши берк кўчага кириб қолади. Боз устига уйдан бош олиб чиқиб кетган Томмига хотини ҳам асти тинчлик бермайди. Буларни адиб жуда маҳорат билан акс эттиради.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

69

ҳожати бўлмаса-да, одатдаги кун тартибини бузмаслик учун барвақт уйғонарди: саккиздаёқ чеккалари қиртишланган, тухумдай сип-силлик ҳолда пайдо бўларди. Газета, бир неча дона сигарет харид қилар, отаси билан нонушта қилишдан аҳвал бир ёки икки стакан кока-кола ичар эди. Нонуштадан кейин эса дарҳол юқорига кўтарилиб, ўз юмушларига шўнғирди. Умуман, ҳаммаси мана шу тариқа кечарди. Лекин ҳаёти ҳамини шундай давом этавермаслигини биларди ва аллақачондан буён хавф солиб келаётган, бироқ қандайдир ўта мавҳум кўнгилсизликлар ўта яқинлашиб қолганини сезиб, кўрқиб кетди. Хуллас, кечгача ҳаммаси бир ёқли бўлди-да.

Бундан қатъи назар кундалик одатига амал қилиб, холлдан шахдам қадамлар билан ўтиб борарди.

Газета-журнал дўконидagi Рубиннинг кўзлари хирароқ эди: балки кўзлари яхши кўрар, лекин чеккасидаги тўрсимон ажинлар сабаб кўзлари хирадай туюларди. У кийинишни жойига қўярди. Умри уззукун пештахта ортида ўтадиган одам кийим-кечаққа эътибор бериши шарт бўлмаса-да, Рубин олифталардек кийинарди. Қимматбаҳо жигарранг шим-костюм; сочларини ихчам тўгнағич билан танғиб олган. “Графиния Мари” фирмасининг тамғаси туширилган бўйинбоғи ўзига ярашган. Вильгельм яқинлашиб келаётганини Рубин пайқамди: у бир неча квартал нарида бўлгани билан дўконидан яхшигина кўриниб турган “Ансония” меҳмонхонасидан кўзини олмаётганди.

Маҳобатли “Ансония” Стэфард Уайт лойиҳаси асосида қурилган эди. Меҳмонхона биниси Мюнхен ёки Праганинг барокко услубида қурилган муҳташам саройларига ўхшаб кетар, фақат уларга нисбатан бир неча баробар баланд эди. Унинг доира шаклидаги томи телевидение антенналари билан тирбанд бўлиб кетган эди. “Ансония”нинг қиёфаси ҳавонинг ўзгаришига мос равишда худди денгиздай ё мармардай ўзгаради; туманда тоштахтадай қорайиб, ҳаво очиқлигида эса офтоб нурлари тагида кумушдай ярақларди. Меҳмонхона биниси бугун сувдаги аксидан фарқ қилмасди: юқори қисми оппоқ булут каби товланиб, қуйи қисми гумбаздай жимжима қиларди. Ҳар икковининг нигоҳи меҳмонхонада, ниҳоят Рубин тилга кирди:

— Муҳтарам отангиз нонуштага ўтиб кетдилар.

— Нима дедингиз? Бугун мендан барвақтроқ турибдилар-да?

— Кўйлагингиз жуда ярашибди-да, — деди Рубин. — Қаердан харид қилдингиз? “Сакс”данми?

— Йўқ, бу “Жак Фагман” фирмасиники. Чикаго.

Вильгельм ҳатто кайфияти ёмон кезларда ҳам ҳамон лутфан мийиғида кулиб қўя оларди. У кўйлагига яхшироқ разм солмоқчи бўлгандай бир қадам тисланди. Шу асно укувсизлигидан кулиб қўйди. У сара нарсаларни хуш кўрар, бироқ танлай билмас, шу боис эгнидаги либослари ҳеч қовушмасди. Вильгельм кулиб туриб, энгил тин олди: садафдай майда тишларини кўрсатиб жилмаяр экан, яноқлари таранг тортиб, кутилмаганда ҳайратланарли тарзда ёшариб кетди. Эгнида сарғиш мўйна пальто-ю, тилладай сочларига шляпасини кўндириб кийиб юрган эндигина коллежга кирган кезларида отаси девдай буй-бастинг билан истаган кимсани эсанкиратиб қўйишинг ҳеч гап эмас дерди. Вильгельм ҳамон ана шундай истараси иссиқ эди.

— Кўкимтир рангни ёқтираман, — деди у хушмуомалалик ва оқкўнгиллик билан. — Ювиш мумкин эмас. Фақат кимёвий тозалашга топшириш керак. Бироқ кимёвий тозалашдан кейин қоладиган қандайдир бадбўй ҳид кўнглимни айнитади. Лекин кўйлакнинг ўзи чакки эмас. Менга ўн саккиз долларга тушган.

Вильгельм бу кўйлакни харид қилмаган — раҳбаридан совға сифатида олганди, кейинчалик бу раҳбари билан ораларидан қорамушук ўтди-ю, юз-кўрмас бўлиб кетишди. Лекин буларнинг ҳаммасини Рубинга ипидан игна-сигача ҳикоя қилишнинг нима ҳожати бор. Рубин аслида шундай бўлганини билиши ҳам эҳтимолдан йироқ эмас, ахир у ернинг тагида илон қимирласа биледи. Дарвоқе, Рубин тўғрисида, унинг саломатлиги-ю, хотини борасида Вильгельм ҳам айрим нарсалардан бохабар эди. Лекин буларнинг ҳаммаси дахлсиз мавзулар бўлгани боис ноқулайлик туғдириб, гапнинг гапга қовушишига йўл бермасди.

— Бугун кўринишингиз жуда яхши, — деди Рубин.

Вильгельм хушомаддан мамнун бўлганини яширмади:

— Наҳотки! Ростдан айтаяпсизми?

Лекин бунга нима учундир ўзининг ишонгиси келмасди. У жеваклар, пакирлар зарҳал рамкалардаги буюкларнинг — Гарсия, Эдуард VII, Буюк Кир портретлари сигара қутилари билан аралаш-қуралаш бўлиб ётган пештахта ортидаги кўзгуга назар ташлади. Бу ер нисбатан қоронғи, кўзгу ҳам хиёл қийшиқ илинганига қарамай унинг кўринишини яхши деб айтиш қийин эди. Қаншаридаги энли ажин икки қошини бутунлай ажратиб турарди. Синчков ва бесаранжом нигоҳи, бурни, лаблари унинг ўзига кулгилидай туюларди. Оппоқ бегемот — мана у ким! Юм-юмалоқ афтандом, қулоғига етгудай оғиз, емирилиб кетган тишлар. Камига бошида шляпа-ю, оғзида сигара. Мен ўзи бир умр оғир меҳнат қилишим керак эди. Қилт этмай ухлатадиган даражада ҳолдан тойдирувчи меҳнат қилганимда бундай оғир иш бор куч-қувватимни сўриб олар — натижада қушдай енгил тортардим. Қаёқда дейсиз, олифтагар-чиликни маъқул кўрдим — ҳалигача шу аҳвол.

Ҳазилакам куч-ғайрат сарфлаганим йўқ, бироқ бунга қора терга ботиб ишлаш деб бўладими? Навқиронлик йиллари бинойидек хусни сабабли қурбон қилинмадими? Ўттизинчи йилларнинг бошларида жуда келишган бўлгани учун салкам киноюлдузга чиқариб қўйишди ва у ўзини Голливудга урди. Оқибатда етти йиллик умрини елга совурди. Орзулар, хомхаёллар — кўп ўтмай бари чиппакка чиқди, мағрурлигиданми, танбаллигиданми, ҳамон Калифорнияда ўралашиб юрарди. Охир-оқибат касбини ўзгартирди, лекин етти йиллик уринишлар, зўриқишлари йўқотишлар оқибатида қўли ишдан чиқиб қолган эканми, хуллас янги ҳунар ўрганиш вақти эса ўтиб борарди. У издан чиқиб кетди, ҳаётдан орқада қолди ва куч-қувватини кўнгилдагидай сарфлай олмади, ваҳоланки айни мана шу куч-қуввати барча кўргуликларнинг сабабчиси эканига заррача шубҳа қилмасди.

— Кеча нима учундир қарта ўйинига келмадингиз, — деди Рубин.

— Ҳа-я, келолмадим. Ўйин қалай бўлди?

Вильгельм сурункасига бир неча ҳафтадан буён деярли ҳар оқшом қарта ўйнар, лекин сурункасига ўйинни бой беришларга чек қўйиш кераклигини кеча англаб етди. У ҳеч қачон ютган эмас. Умр бўйи ютқазиб келаяпти. Ахир бир оз ютқазиб ҳам — бари бир ютқазиб эмасми? Қартабозликдаги бундай омадсизлик меъдасига тегди ва ёлғиз кино кўргани кетди.

— Ҳаммаси жойида, — деди Рубин. — Карл бир оз қизишиб, ҳаммага дағдаға қилди. Бироқ бу сафар доктор Тамкин унинг жиловини тортиб қўйди. Асабийлашиши сабабларини тушунтириб берди.

— Қандай сабаблар экан?

Рубин гапни чўзиб ўтирмади.

— Ҳаммасини бир бошидан айтишим қийин. Тамкинни биласиз-ку. Қўйинг, сўраманг. “Трюбин” оласизми? Биржа ёпилишида кўре қандай бўлиши қизиқтирмайдими?

— Қизиқтирганда нима. Кеча кечаси соат учда нима бўлганини ўзим билман, — деди Вильгельм. — Лекин газета ҳам ортиқчалик қилмайди.

Нима учундир у елкасини учуриб қўйди ва қўлини камзулининг чўнтагига солганча тугмадай хапдорилар, эзгиланган сигарет қолдиқлари, бошқа майда-чуйдаларни титкилар экан, бир неча цент йўқотгани эсига тушди.

— Фалати ҳол, — деди Рубин. У ҳазил қилмоқчи бўлди, бироқ овозида ҳазилдан асар ҳам йўқ эди ва салқиган қовоқлари остидаги кўзлари маъносиз олазарақ боқарди. У суҳбатдошини тинглайдиган аҳволда эмасди. Ҳаммасини ўзи билиб турган бўлиши ҳам мумкин, ахир у ернинг тагида илон қимирласа биладиганлар хилидан.

Вазият ҳақиқатдан ҳам танг эди. Вильгельмда озик-овқат биржасидаги лярдга учта буйруқ бор эди. Улар доктор Тамкин билан бу лярдларнинг ҳар бирини тўрт кун муқаддам 12,96 дан харид қилишган ва ўшандан буён нархи арзонлашиб борарди. Эрталабки почта билан қўшимча қафолат бадали тўлаш талабномаси ҳам келиб қолиши ҳеч гап эмас. Ҳар куни келади.

Психолог доктор Тамкин туфайли шу ишларга бош қўшиб юрибди. Тамкин “Глориан” да истиқомат қилар ва қарта ўйнагани келиб турарди. У нуфзули Уолл-стрит фирмасининг шўьбаларидан бирида кафолат бадалини одатдагидек тўлиқ тўламай туриб озиқ-овқат биржасида қатнашиш мумкинлигини Вильгельмга уқтирди. Ҳаммасини шўьбанинг менежери бажаради. Агар таниш бўлса — шўьбанинг барча менежерлари Тамкиннинг таниши эди — қисқа муддатли олди-сотдиларга рухсат беради. Бунинг учун банкка озроқ сармоя қўйсанг кифоя.

— Чапдастлик ва шиддат, — деди Тамкин Вильгельмга, — бундай олди-сотдиларнинг бугун сири шунда. Муҳими — чапдастлик: харид қилиш — сотиш, сотдингми — яна харид қилиш. Фафлатда қолиш керак эмас. Дарҳол шўьбага мурожаат қилиб, Чикагога зудлик билан шошилиночнома йўллаш керак. Ўзингни йўқотиб қўймасанг бас. Ва ўша куннинг ўзидаёқ акциялардан хушёрлик билан бохабар бўлиш даркор. Саноқли кунлар ичида соя, қаҳва, ер майдонлари, ёрма, буғдой, пахта эвазига эллик-йигирма минг доллар фойда қиласиз.

Чамаси, олди-сотди қонуниятларини доктор яхши билар эди. Акс ҳолда ҳар доим ҳам омад кулиб боқавермайди-ку?

— Одамлар очкўзликлари сабабли ютқазадилар, акциялар нархи орта бошладими, ўйиндан чиқиш кераклигини билишмайди. Улар алдоқчи эҳтиросга берилишади, мен эса аниқ ҳисоб-китобга амал қиламан. Ахир бу қаҳва қуйқасида фол кўриш эмас-да. Бу борада дадил бўлиш керак. Эҳ-ҳа! — дер эди боши кал, кўзлари чақчайган, лаб-лунжи осилган доктор Тамкин. — Биржада одамлар қанчалаб даромад қилишни билсангиз эди!

Ҳозиргина ҳардамхаёл бўлиб турган Вильгельм бирданига ўзгарди-да, хоҳолаб, гапни илиб кетди:

— Нима учун билмас эканман! Йигирма саккиз — йигирма йиллардан сўнг, ҳозир биржалар яна қанчалар кучайиб кетганини ким билмайди! Фулбрайтнинг асарини ким ҳам ўқимаган дейсиз! Ҳаммаёқда жарақ-жарақ пул. Ҳамма қоплаб олаяпти ҳисоб. Пул — бу...

— Мана шундай вазиятда сиз хотиржам ухлаб, қўл қовуштириб ўтираве-расизми? — деди доктор Тамкин. — Мен, ростини айтсам, мутлақо бундай қилолмайман. Арзимаган ортиқча сариқ чақаси эвазига беҳисоб фойда ортти-раётган урдабуронларни ўйлайман. Ваҳоланки, уларнинг на фаҳм-фаросати, на арзигулик иқтидори бор, фақат озгина ортиқча сармойасини муомаллага қўйиб, жарақ-жарақ пул қилишади. Мен азобланаман, изтироб чекаман, хузур-ҳаловатимни йўқотаман — ором нима эканини мутлақо билмайман. Ҳатто қандай йўл тутишга ҳайронман. Ён-атрофдагилар сармойаси кун сайин кўпайиб турганида бефарқ қараб бўладими? Шундайларни биламанки, улар қўлини совуқ сувга урмасдан ҳафтасига беш-ўн минглаб даромад қилишади. “Пьер” меҳмонхонасида биттаси бор. Ўзи бир пулга қиммат, бироқ ҳар куни нонуштага ўта қимматбаҳо шампань виносидан тўкиб ташлайди. Сентрал Парк Суатда яна биттасини билманман! — э, қайси бирини айтгай. Миллионлаб сармойалари бор. Пихини ёрган ҳуқуқшунослар уларга камроқ солиқ тўлашнинг минг хил йўлини ўргатишади.

— Менинг эса бор будимни шилиб олишди, — деди Вильгельм. — Хотиним қўшма солиқ баённомасига имзо чекишдан бош тортди. Ўттиз икки фоиз солиқ тўловчилар қаторига кириб қолдим — бир йилгина фойда кўрдим, кейин мени бошлаб туширишди. Бир неча йил омадсиз келганига нима дейсиз?

— Бу ишбилармонлар ҳукумати, — деди шунда Тамкин. — Ишончингиз комил бўлсин, улар ҳафтасига беш минг доллар фойда кўраётганлар...

— Менга шунча пулнинг нима кераги бор? — деганди ўшанда Вильгельм. — Бир оз доимий даромадга эга бўлсам бас! Бир озгина. Кўпининг кераги йўқ. Ана шу арзимас даромадга ҳам қанчалар зорлигимни билсангиз эди! Бир оз даромад қилиш йўлини ўргатсангиз сиздан ўлгунча миннатдор бўлар эдим.

— Албатта, ўргатганим бўлсин. Шаҳсан ўзим бу билан доимий шуғулла-наман. Сизга қвитанцияларни кўрсатишим мумкин. Биласизми, сизга нима демоқчиман? Азму қарорингизни тўла қўллаб-қувватлайман. Пул касалига ча-

линишдан кўрқаяпсизми? Пулнинг кетидан қувиш ганимлиқ ва очкўзликни келтириб чиқаради. Пулга муккасидан кетган кимсаларнинг аҳволини билсангиз эди! Кўйиб берсанг қотиллик қилишдан ҳам қайтишмайди.

— Биттаси шундай деганди, — қўшимча қилди Вильгельм. — Нимани хуш кўришингни айтсанг, кимлигингни айтиб бераман.

— Худди шундай, — маъқуллади Тамкин. — Бироқ буларнинг ҳеч ҳожати йўқ. Вазминлик билан оқилона ёндашса ҳам бўлади.

Вильгельмнинг отаси, кекса доктор Адлер, бутунлай бошқа оламга мансуб эди, бироқ кунларнинг бирида доктор Тамкин масаласида ўглини огоҳлантирди. Беарволик билан, зуғум қилмасдан — қария жуда мулойим табиатли эди — шундай деди:

— Уильки, эҳтимол, Тамкин дегани билан ҳаддан ташқари ош-қатиқ бўлаётгандирсан. У билан суҳбатлашишнинг гашти ўзгача. Бу борада бирон нарса деёлмайман. Зиёли эмасу, бироқ ўзини ўта ақили қилиб кўрсатишга уста. Булардан қатъи назар, билмадим, унга қанчалар ишониш мумкин.

Фойда-зиёни ҳақида мутлақо қайғурмасдан ўз отаси мана шундай лоқайдлик билан гапиргани Вильгельмга алам қилди. Доктор Адлер вазминликни ёқтирарди. Вазминликни! Пушти камаридан бўлган ягона ўгли кўнглидаги борини тўкиб солмайди, фикр-мулоҳазаларини очиқ айта олмайди! Сиз билан очиқчасига гаплаша олганимда, Тамкинга ялиниб ўтирармидим, ўйлади Вильгельм. Тамкин уни тушунади, ёрдам беришга интилади, отасига эса фақат битта нарса — хотиржамлик керак, холос.

Кекса доктор Адлер алақачонлардан буён ишламай қўйган, қўли қисқа эмас, пул масаласида ўғлига ҳам бемалол ёрдам бериши мумкин эди. Яқинда Вильгельм унга шундай деди:

— Дада, ҳозир ишларим юришмаяпти. Бу ҳақда гапириш мен учун оғир. Бирон бир хушxabарни сизга бажонидил маълум қилганим яхши эди, албатта. Бор гап шу бўлгач, дада, қўлимдан нима ҳам келарди.

Отасининг ўрнида бошқа одам бўлганида ўглининг бундай тавба-тазаррусини — қанчалар бой берганини, толиққанини, заифлашгани, қандай жар ёқасига келиб қолганини дарҳол фаҳмлаган бўларди. Вильгельм қариянинг кўнглига йўл топиш мақсадида вазминлик билан сўзлади. Овози титрамай, ҳар хил имо-ишораларсиз гапирди. Бироқ қариядан садо чиқмади. Фақат имо қилгандай бўлди. Сизтл Пьюжет бўғози соҳилида жойлашган ёки “Жаентс”¹ бу оқшом “Доджерс”² билан ўйнашини айтишди, деб ўйлаш мумкин эди, соғлом, келишган, фариштали қариянинг чеҳрасидаги биронта тук қилг этмади. У бир пайтлар мижоз-беморлар билан қандай муносабатда бўлган бўлса, ўғлига ҳам шундай муносабатда бўлди ва бу Вильгельмга шунчалар алам қилдики, йиғлаб юборай деди. Наҳотки, ҳеч нарса кўрмаётган бўлса? Наҳотки, ҳеч нарсани пайқамаяпти? Ўз пушти камаридан бўлган ўглининг ночор аҳволига шунчалар ҳам бефарқ бўлдими ота деган?

Ўта ранжиган Вильгельм калаванинг учини йўқотиб қўйди. Ҳамма қариялар ўзгаради, деди у ўзига ўзи. Уларни ҳам тушуниш керак: дорилбақога рихлат қилиш учун тайёрланишлар даркор. Шу боис аввалгидек тартибда яшай олмайдилар, ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетади ва ҳаммага — таниш-билишлару қариндош-уруғларга ҳам бир хил кўз билан қарай бошлайдилар. Дадам аввалгидай эмас, ўйлайди Вильгельм. Мен туғилганимда ўттиз икки ёшда эди, ҳозир саксонга бориб қолди. Боз устига унинг олдида ўзимни ҳам мишиқи болакайдай сезаётганим йўқ.

Келишган кекса доктор меҳмонхонадаги ўзга қари-қартанглар орасида ажралиб турарди. Уни ҳамма ёқтиради. “Бу қария профессор Адлес, терапиядан сабоқ берган. Нью-Йоркда энг яхши ташхис қўядиганлардан бири, жуда тажрибали эди. Кўриниши жуда яхши, тўғрими? Кекса олижаноб олим, беғубор, бамаъни — қараган сайин кўзинг қувонади. Ўзини жуда яхши сақлаган — ақллигини айтмайсизми? У билан исталган мавзуда суҳбатлашиш мумкин”, — деган гаплар оғизма-оғиз юрарди. Лифтчилар, официантқалар ва

¹⁻² Бейсбол командалари.

бекалар, регистраторлар, бутун маъмурият аъзолари доктор тўғрисида оғзидан бол томиб гапирарди. Бу эса қарияни жуда талтайтириб юборганди. Ҳамиша мана шундай иззатгалаб бўлган. Отасининг мана шундай иззатгалаб, худбинлигидан Вильгельм тутақиб кетарди.

У буклоглик “Трибюн” газетасидаги йирик, ваҳимали ҳарфларга тикилгани билан ҳеч нарса англамас, фикри-зикри отасининг манманлигида эди. Ҳайратомуз таъриф-тавсифларни докторнинг ўзи ўйлаб чиқарган. Лақиллатишаётгани одамларнинг ҳаёлига ҳам келмайди. Бундай ҳайратларнинг унга нима кераги бор? Меҳмонхонада ҳамма ўз юмуши билан банд, иш орасида йўл-йўлакай ҳол-аҳвол сўралади, холос — булар унга ҳеч керак эмас-да. Улбулни эсга олишди, икки-уч оғиз гаплашишди тамом, шу билан эсдан чиқди-кетди. Уларга қария мутлақо керак эмас. Вильгельм узоқ энтиқди ва соққадеккина кўзлари устидаги қошларини кўтарди. Унинг нигоҳи рўзнома хошиялари бўйлаб югурарди.

“... Умр қисқа, висол бебақо”...¹

Кутилмаганда ҳаёлига шу сатр келди. Бу аввалига отасига тегишли деб ўйлади, лекин аслида ўзига тааллуқли экани ҳаёлидан кечди. Бунини ўзи, ўзи ёдда тутиши даркор. “Огоҳ бўлгил, огоҳ: бебақо...” Доктор Тамкиннинг таъсири остида Вильгельм кейинги пайтларда бир замонлар ўқиган шеърларини эслаб кетди. Доктор Тамкин буюк инглиз шоирларини билар ёки билишини айтар ҳамда суҳбат чоғида ўқтин-ўқтин ўзининг аллақандай шеърларини ҳам кистириб ўтарди. Бундай мавзуларда Вильгельм билан анчадан буён ҳеч ким гаплашмай қўйганди. Коллежни эслашни ёқтирмасди, лекин у ерда айтишга арзигулик бирон фан бўлган бўлса — у ҳам биринчи курсда ўтилган адабиёт фани эди. Адабиёт хрестоматияси бўларди — Лидер ва Ловетт, “Инглиз шеърляти ва насри”, қалин, юпқа варақли қоп-қора дарслик. Уни ўқирмидим? — эслади Вильгельм. Ҳа, ўқиган. Худога шукрки, эслашга арзийдиган нимадир хотирасида қолган экан. У хотирлади:

“Кўзларим қувнатмас ям-яшил қирлар...”²

Бундай мисралар уни ҳамиша ҳайратлантирар, эндиликда эса яна ҳам кучлироқ таъсир кўрсатарди.

Вильгельм ҳақгўйликни афзал билар, лекин ёлгон ҳам гапирар, айниқса маълумоти масаласида қуюшқондан чиқиб кетарди. Пенсильвания дорилфунунини тугатганман, дея кеккаяр, аслида эса уни иккинчи курсда ташлаб кетган эди. Синглиси Кэтриннинг бакалавр илмий даражаси бор эди. Раҳматли онаси Брин Морни тугатган. Оиласида ёлғиз у олий маълумотсиз эди. Яна бир алам қиладиган жойи: отаси ўз ўғлидан ор қиларди.

Лекин бир гал гувоҳи бўлган — отаси суҳбатдошига мақтанарди:

— Ўғлим савдода катта даромад қилади. Дорилфунунни тугатишга сабри чидамади. Лекин жуда яхши топади. Ун минглаб даромад қилади.

— Ўттиз-қирқ минг атрофидами? — сўради мункайиб қолган суҳбатдоши.

— Бундай кам даромад қиладиган бўлса, сарф-харажатларига етмайди ҳам. Мутлақо етмайди.

Ноқулай аҳволга тушиб қолган Вильгельм сал бўлмаса хандон уриб, овзининг борича қаҳ-қаҳлаб кулиб юборай деди. Оббо қари товламачи-ей! Ҳеч қанақа пулдор эмаслигини билади, ахир. Мана, неча ҳафтадирки, на савдосотиқ, на раҳбарлик қилиш, на даромад бор. Бироқ бандаси алдамаса, кунини ўтмайди. Навқиронлик кезларимда дадам ҳеч қачон дўстлик қилмаган, ўйлади у. Гоҳ касалхонада бир неча кун қолиб кетар, гоҳ беморларидан бўшамас, гоҳида эса маърузалар ўқиш билан банд бўларди. Мени бутунлай ташлаб қўйган, мен билан ҳеч шуғулланмасди. Энди эса ўтказиб қўйгандай иддао билан қарайди. Эҳтимол, шундай бўлиши ҳам керакдир.

Вильгельм ошхонага киришни пайсалга солаётганига ажабланмаса ҳам бўларди. У Рубин растасининг нариги чеккасига силжиб борарди. “Трибюн”-ни очди — янги рўзнома эътиборини жалб этди. Сигарани чекиб бўлган,

¹ В. Шекспир, 73-сонетдан.

² Д. Мильтон, “Йўқолган жаннат”дан.

шляпа ҳам баҳона бўлолмасди. Бошқалардай фикр-мулоҳазаларимни пинҳон тута оламан, деб ўзини беҳуда алдар эди. Холбуки, кўнглидан кечаётганларни қиёфасидан бемалол ўқиб олиш мумкин эди. У эса бунини хаёлига ҳам келтирмасди.

Бу ерда, меҳмонхонада, тез-тез турли исми-шарифлар билан боғлиқ англашилмовчиликлар рўй берарди. “Сиз ахир доктор Адлернинг ўғлисиз?” — “Ҳа, лекин мен Томми Вильгельмман”. Доктор бундай саволга жавобан: “Ўғлим билан бошқа-бошқа фамилиядамыз. Мен анъаналарга амал қиламан. У янгиликка ўч”, — дер эди. Томми фамилиясини Вильгельмнинг ўзи ўйлаб топган. Голливудга жўнаб кетиш арафасида Адлер фамилиясидан воч кечиби, шундай насаб олди. Голливудга бориш фикри ҳам унинг ўзидан чиққан. Бироқ бу борадаги ҳамма айбни талантларни қидирувчи агентлардан бири, Морис Венисга тўнкарди. Лекин у студия номидан Вильгельмга аниқ ҳеч вақо ваъда қилмаган. Фақат у билан боғланган, бироқ синов тариқасида суратга тушишлар кўнглидагидек чиқмади. Шундан кейин Вильгельм Морис Венисни сиқувга олди, у бўлса: “Омадингни синаб кўрганнингнинг нимаси ёмон?” дея сувдан куруқ чиқди. Охир-оқибат Вильгельм ҳаммасига қўл силтаб, Калифорнияга йўл олди.

Кимдир шундай деган эди, бу Вильгельмга ҳам маъқул бўлган, яъни бутун мамлакатдан қаланғи-қасанғилар Лос-Анжелесга тўпланишган, гўё Американи хиёл қиялатишган омонат турганларнинг ҳаммаси юмалагунча Жанубий Калифорнияга келиб қолган. Унинг ўзи ҳам ана шундай қаланғи-қасанғилардан. У турли одамларга шундай дерди: “Коллежда нақ думбулнинг ўзи эдим-да. Бўй-бастим баланд, нақ девнинг ўзгинаси. Ва ўзимга ўзим қачон ақлинг қуйилиб, ҳақиқий эркак бўласан? — дер эдим”. У шалоғи чиқиб кетган машинани орқа-олдига қарамасдан физиоллатиб, турли шоирлар номи ёзилган сариқ ёмғирпўшни эғнига илганча, даканг хўроздай кеккайиб юрар, қиморбозлик қилар, ошна-оғайнилари билан наша чекар — сирасини айтганда коллеж меъдасига тегиб бўлганди. Кўнгли янгича ҳаёт тарзини тусаб қолди ва касб-хўнар ўрганиш масаласида ота-онаси билан жанжал чиқарди. Айни шу кезде Морис Венисдан мактуб келиб қолди.

Мактубнинг тарихи узундан-узун ва мураккаб бўлиб, турлича талқин қилинарди. Бор гаплар эса тилга олинмасди. Аввалига Вильгельм мақтанчоқлик қилди, кейин эса ўзига ўзи раҳми келиб, ёлгон гапира бошлади. Лекин у хотирасидан шикоят қилмас, уйдирма билан аслида бўлган воқеаларни ҳали яхши фарқлай олар, шу боис бугун эрталаб Рубиннинг дўкони ёнида “Трибюн”ни ушлаганча турар экан, аслида рўй берган ҳодисаларнинг қалтис йўсинини хаспўшламай эслашга қарор қилди.

Мамлакатда инқироз ҳукм сураётганини мен қаёқдан билай. Одам шунчалик ҳам ярамас бўладими: ҳеч қандай ҳозирлик кўрмай, кўр-кўрона таваккал қилса-я? Кўкимтир кўзларини чақчайтириб, кулчадай лабларини қимтиганча, боғинидаги пинҳон сир-синоатларнинг ҳаммасини шафқатсизларча юзага чиқара бошлади. Дадам бошимдан кечирганларимнинг ҳаммасига парво ҳам қилмасди. Ойим — ҳа, ойим — тарбиялашга ҳаракат қилган — қанақа жанжаллар, йиғи-сиғилару, ёлворилар бўлмаган. Қанча кўп алдасам, шунчалик кўп бақирар, шунчалик кўп асабийлашиб, талаб қиларди — сўлақмон! Шўрлик ойим-а! Мен билан боғлиқ умидларининг ҳаммаси сароб бўлиб чиқди. Рубин қўлидаги “Трибюн”ни беихтиёр гижимлаган Вильгельмнинг чуқур энтикканини эшитди.

Рубин тикилиб турганини, бугун ўзини қўярга жой томолмай изтироб чекаётганини сезганлигини пайқаган Вильгельм кока-кола аппаратага яқинлашди. Шиша идишдан хўплади, йўталди ва нима рўй берганини сезмади ҳам, чунки кўзини олайтирганча, оғзини дастпанжаси билан ёпиб, ҳамон ўйланарди. Гўё шамолдан ҳимояланган ёмғирпўшининг ёқасини ҳамшиша кўтариб юрар эди. Ёмғирпўшининг ёқасини ҳеч қачон туширмасди. Савлатли бўлгани учун дўнгдай елкасида спорт камзулининг ёқаси энсиз тасмадай бўлиб кўринарди.

Йигирма беш йил муқаддам Уэст-Энд авенюдаги меҳмонхонада янграган овози қулоқлари остида яна жаранглади:

— Ойи, бўлди-да энди, мендан актёр чиқмаса чиқмас, дорилфунунга қайтаман, тамом-вассалом.

Бироқ ойиси ўглининг боши берк кўчага кириб қолишидан хавфсирар эди. Шу боис деди:

— Уилки, тиббиёт билан шуғулланишга аҳд қилсанг, даданг ёрдамини аямайди.

Хатто эслашнинг ўзи даҳшат.

— Бироқ шифохонанинг яқинига йўлагани тоб-тоқатим йўқ. Боз устига хатога йўл қўйишим, беморнинг жонини баттар қийнашим, бу ҳам камдай ўлдириб қўйишим мумкин. Умуман айтганда, мен бутунлай бошқа одамман.

Ойиси шу ўринга келганда жияни Вильгельмнинг холаваччиси Колумбия дорилфунунининг математик лингвистика бўйича аълочи — талабаси жияни Артини намуна қилиб кўрсатаман, деб хато қилди. Арти ҳам бор бўлсин-да, унинг заҳар томиб турган муштдек афтига қараб бўлмас, башарасида холи ҳам бормиди-ей, боз устига ҳамиша пишиллар, пичоқ билан вилкани ушлай олмас, буларнинг ҳаммаси камдай бирга ўйнайдиган бўлсанг, ҳамиша феълларни туслаб, одамнинг юрагини ўйнатиб юборарди. “Румин тили — жуда осон тил. Барча сўзларга “тл” қўшимчасини қўшиб айтсанг, бас”. Ана шу Арти эндиликда профессор, ҳолбуки бир замонлар Риверсайд-Драйвда аскарлар ва денгизчилар ҳайкали ёнида биргаликда ўйнаганлар. Профессор бўлса ўзига. Шунча тилни ўргангунча мияси суюлиб кетмадимикан-а? Бундоқ қараганда Арти ўша Артилигича турибди, унинг нимаси афзал экан? Балки ундан омад юз ўгиргандир Эҳтимол, илми кўлайиб, олим бўлгач, яхшироқ бўлиб қолгандир. Қизиқ, ўрганган тилларини у чинақамига яхши кўрармикан, ёки бу шунчаки сурбетликми? Ҳозир сурбет кимсалар шунчалик урчиб кетганки... Ҳамма ҳамиша нимадандир норози. Омади юришганларнинг сурбетлик қилишларига Вильгельм айниқса тоқат қила олмасди. Бусиз кунлари ўтмайди. Камига кинога қилишни ҳам ёқтиришади. Эҳтимол, шундай бўлиши керакдир. Хатто яхшироқдир ҳам. Лекин бари бир ўта бемаънилик-да. Шу боис кечга бориб Вильгельм ҳолдан тойиб қолгудай бўлса, ҳаммасига сурбетлик, юзсизлик сабабчи деб ўйларди. Беҳуда елиб-югуришлар кўпайиб кетди. Боз устига ҳар қадамда алдамоқчи бўлишади. У аламини кимдан олишни билмас, аччиқ-аччиқ сўкинибгина енгил тортарди. Тубанлик! Лаънатилар! Ифлослар! — сўкинарди у ичида. Иккиюзламачилик! Товламачилик! Сурбетлик!

Агентнинг мактуби майнавозчиликдан бошқа нарса эмас экан. Вильгельм синф газначилигига даъвогарлик қилганида дорилфунун рўзномасида босилган суратини кўрган Морис Венис мактуб йўллаб, синов тариқасида суратга тушишни тақлиф қилади. Вильгельм шуни кутиб тургандай, поездга ўтиради-ю, Нью-Йоркка жўнаволади. Агент бесўнақай, чирдигум ва шу қадар семиз эдики, қўлларининг терисига ёғ ва эт мажбурлаб тиқиб ташлангандай ва бундан хатто жони оғриётгандай таассурот пайдо бўларди. Бошида бир тутам тола қолган, холос. Бироқ ранги тоза. У пишиллаб нафас олар, овози ёғ боғлаган томоғидан хириллаб чиқарди. Эғнига ўша пайтда удум бўлганидек ингичка қизгиш йўлли кўкимтир камзул кийган, шимининг почаси болдирига ёпишиб тургандай эди.

Илк бора қўл олишиб кўришганларидан сўнг ўриндиқларга чўкишди. Икки давангир Бродвейдаги торғина хонага аранг сигар, анжомлар уларнинг қаршисида ёш боланинг ўйинчоғига ўхшаб кетарди. Вильгельмнинг юзи у кезларда олмадай таранг бўлиб, тилладай сап-сарик, қалин сочлари товланар, елкалари кенг, қиёфаси тетик, нигоҳи беғубор, фақат оёғига келишган қадди-қоматига қовушмасди — бундан қатъи назар кўрган кимсанинг суқи киргудай йигит эди. Мана шу ҳолатда дастлабки қалтис хатони қилишга чоғланар эди. Гўё қўлига ханжар олиб, ўзини тилка-пора қилишга ҳозирланган кимсадай.

Бинолар қалашиб кетган марказдаги нимқоронғи торғина хона ўртасида стол узра энгашган кўйи Морис Венис ўзининг ишончга лойиқ эканини исботлай кетди:

— Мен мактубни махсус қоғозга битган эдим, лекин сиз мени текшириб кўришни истарсиз?

— Ким — менми? — хайрон бўлди Вильгельм. — Нималар деяпсиз?

— Мени қаллоб ҳисоблаб, сиримни фош этиш учун пайт пойлаётганлар бор. Ҳолбуки сариқчақа ҳам олмайман.

— Буни ҳатто хаёлимга ҳам келтирганим йўқ, — деди Вильгельм.

Морис Венис билан хушёр муомала қилгани яхшимиди? Чунки у ўзини зўр бериб оппоқ қилиб кўрсатишга уринарди.

Хириллаган, ёғ сиқиб қўйган товуш билан у ниҳоят таклиф қилди:

— Шубҳаланаётган бўлсангиз, кино идорасига кўнғироқ қилиб, Морис Венис, яъни менинг асида ким эканимни сўрашингиз мумкин.

Вильгельм ажабланди:

— Нимадан шубҳаланишим керак? Шубҳа-ғумон ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

— Кўйсангиз-чи, қандай нигоҳ билан тикилаётганингизни кўрмаяпманми? Боз устига манави каталакдай хона. Йўқ, сиз ишонмаяпсиз, ишонмаяпсиз. Марҳамат. Кўнғироқ қилинг. Тортингманг. Эҳтиёткорликка нима етсин. Мен учун фарқи йўқ. Айримлар аввалига мендан шубҳаланадилар. Олдинда уларни шон-шуҳрат ва беҳисоб сармоя кутаётганига мутлақо ишонгилари келмайди-да.

— Сизга ишончим комил деяпман-ку, ахир, — ўшанда Вильгельм самимий кулганидан ҳатто эгилиб ҳам кетди. Жуда асабийлашиб кулганди-да. Янгигина қиртишланган бўйни қизариб кетди — у сартарошхонага эндигина кириб чиққанди — юзи ловуларди, бу билан яхшироқ таассурот қолдиришни мўлжаллаганди. Беҳуда уринган экан: Венис ўзини кўз-кўз қилиш билан андармон эди.

— Ажабланыапсизми? Нимани назарда тутаётганимни ҳозир тушунтириб бераман, — деди Венис. — Бирон йил муқаддам айни шу хонада рўзномада бир ҳурилиқонинг суратига кўзим тушиб қолди. Ҳатто сурат дегулик ҳам эмас, шунчаки, сийнахалта рекламаси эди, бироқ мен унинг чинакам кино-юлдузи эканини дарҳол пайқадим. Рўзнома муҳарририятига кўнғироқ қилиб, бу қиз кимлигини суриштирдим. Менга реклама фирмасини рўкач қилишди, фирма билан боғланганим, рассомнинг исми шарифини айтишди, у эса модалар уйининг телефон рақамини айтди. Шунча уринишлардан сўнг ниҳоят унинг телефон рақамини топиб кўнғироқ қилдим: “Мен “Каскасин Филмс” агенти Морис Венисман”. Гапимни тугатмасимдан жавоб бўлди: “Тушингни сувга айт”. Қарасам, кушчани учуриб юбораман, уни аврашга ўтдим: “Мени маъзур тутасиз. Жуда келишган қиз бўлганингиз учун ўйлаб хушторларингиз сизга тинчлик бермасликларини аниқ. Менинг сафсата сотиш учун ортиқча вақтим йўқ, бусиз ҳам ишим бошимдан ошиб ётибди, шунинг учун гапимга кулоқ тутинг. Мана менинг телефон рақамим, буниси эса маъмурларимизники. Морис Венис, яъни мен қандай агент эканимни улардан сўрайқолинг”. Шундан сўнг у кино идорага кўнғироқ қилади. Кўп ўтмай менга телефон қилиб, тавба-тазарру қила кетди. Мен ҳам ўзимни тарозуга солмасдан, унақалардан эмасман, мақсадга кўчдим: ҳечқиси йўқ, дедим унга, эҳтиёткор одамни худонинг ўзи асрайди. Унга синов тариқасида суратга тушишни таклиф қилдим. Бу борада камдан-кам янглишаман. Бу эсингиздан чиқмасин. Бу қиз ҳозир ким бўлганини биласизми?

— Йўқ, — шошиб жавоб берди Вильгельм. — Ким?

Венис салмоқлаб ирод қилди:

— Нита Кристенбери.

Вильгельмнинг нафаси ичига тушиб кетди. Ўта ноқулай аҳволга тушиб қолди. У бу исми шарифни эшитмаган, Венис эса жавоб кутар, аксига ранжиб қолиши ҳеч гап эмас эди.

Венис ҳақиқатан ҳам хафа бўлди:

— Бу нимаси? Рўзнома ўқийсизми? Кино юлдузини танимасангиз-а.

— Маъзур тутасиз, — хижолат бўлди Вильгельм. — Машғулотлардан бўшай олмаяпман, ҳаётдан тамомила ортда қолиб кетибман. Уни танимаслигимнинг ҳеч боиси йўқ. У ҳақиқатан ҳам киноюлдузи эканига имоним комил.

— Юлдуз бўлганда қандай. Мана унинг сурати.

У Вильгельмга бир неча суратлар узатди. Чўмилиш кийимидаги танноз — бўйи бир қарич бўлгани билан кўкраги, сонлари чаккимас. Чидаса бўлади, эслади Вильгельм. Баландпошна, испан тарафи-ю енгсиз нимча. Қўлида елпигич.

Нихоят тилга кирди:

— Ута жозибатор.

— Фаришта деяверинг! Сийрати ҳам суратига мос. — Вильгельмни ҳайрон қолдириб деди: — У билан ўз бахтимни топдим.

— Наҳотки? — ажабланти Вильгельм суҳбатдоши нима деётганини англамасдан.

— Ҳа, оғайни, бизлар келин-куёвмиз.

— Вильгельм соҳил бўйида олинган яна бир суратни қўлига олди. Венис мовут халатни елкасига ташлаб олганча анави таннози билан бир-бирининг пинжига тикилганча тикилиб туришарди. Суратнинг тагига: “Малибудаги муҳаббат”, — деб ёзиб қўйилган эди.

— Сизларга, албатта, бахт тилайман. Мен сизларга...

— Биладан, — гапни чўрт кесди Венис. — Мени бахт-саодат кутаётир. Ана шу рекламага кўзим тушди-ю бахтимни топганимни ҳис этдим. Жон-жаҳдим билан бахт қушимни ушлаб олишга чоғландим.

— Ҳа-я, ёдимга тушди, — деди Вильгельм. — Маршалл Венис, продюсер, мабодо қариндошингиз эмасми?

Венис бу продюсернинг туғишган акасинингми, амакиваччасинингми ўғли экан. Ва, албатта, у деярли ҳеч нарсага эриша олмаган. Вильгельм энди буни яққол кўриб турарди: Каталакдай хароб кулба, бунинг устига зўр бериб мақтанар, қандайдир валломат эканини исботламоқчи бўларди. Сон-саноксиз бевандиша калондимоғлар орасида ким экани бетайин омадсиз одам. Ҳартугул у Вильгельмни ўзига мойил қилиб олди:

— Буларнинг ҳаммасидан кўзланган мақсад нима эканини сиз, албатта, билишни истайсиз. Сизларнинг рўзномаларингизга кўққисдан кўзим тушиб қолди. Суратга жуда чиройли тушаркансиз.

— Жуда сиз айтганчалик эмас, — Вильгельм шундай дер экан кулмоқчи бўлди-ю, лекин нафаси ичига тушиб кетди.

— Нима деяётганимни яхши биладан, — деди Венис. — Бу ҳунар билан биринчи кун шуғулланаётганим йўқ.

— Илгари ҳеч уйламаган эканман... сизнингча кинода қандай ролларни ўйнашим мумкин?

— Суҳбатимиз асносида сизни синчиклаб қузатдим. Кимгадир ўхшаяпсиз. Тўхтанг, тўхтанг... Кекса барваста актёрларимиздан кимнидир... Милтон Силлсними? Йўқ, уни эмас. Конуэй Тирл, Жек Малхоланими? Балки Жорж Банкрофтга ўхшарсиз? Йўқ, унинг турқи совуқ эди. Аминманки, Жорж Рафтнинг роллари сизга тўғри келмайди — ҳовлиқма, қайсар, бебош болаларга сира ўхшамаймиз...

— Ким билади дейсиз.

— Тунги клублардан чиқмайдиган олифтага ҳам ўхшамайсиз: танго, сершовқин қаҳвахоналар, енгил-елпи тараллабедод ҳам табиатингиз билан қовушмайди. Эдвард Жи Робинсонга ҳам ўхшамайсиз — йўқ, йўқ, ўхшамайсиз... Маъзур тутасиз. Ёки дейлик, Кегни ижро этган шоҳона рол — такси ҳайдовчиси, муштлашувлар, йўқ.

— Эҳтимол.

— Уильям Пауэлл сингари олифта ҳам эмассиз, Бадди Рожерс каби кайфиятсиз йигитчага ҳам ўхшамайман. Сиз ахир саксофон чалмайсиз-ку? Йўқ. Лекин...

— Нима — лекин?

— Топдим. Сиз Уильям Пауэлл ёки Бадди Рожерс сингари бирортасининг бошини айлантириб, йўлдан урадиганлар хилидансиз. Сиз ишонса бўладиган, оққўнгил одамсиз, лекин ҳадеганда омадингиз юришавермайди. Ёши ўтинқираган жувонлар тушунишмайди. Ойингиз сиз тараф. Одамнинг жонидайсиз: ҳатто энди балоғатга етган қизлар ҳам буни эътироф этишади. Ойингизни таъминлай оласиз. Бироқ улар қандайдир бошқача одамни хоҳлашади. Ҳаммаси равшан.

Вильгельм ўзига бошқача баҳо берарди. Вениснинг таърифи нафақат ажаблантирди, балки дилини оғритди. Буни қаранг-а, ўйлади у: мени ўшандаёқ омадсизга чиқариб қўйган экан.

Вильгельм ҳовлиққандай деди:

— Булардан қандай хулоса қилса бўлади?

Мана шундай одамнинг кинода киноактёр сифатида омади юришмаслиги мумкинлиги Вениснинг ҳатто хаёлига ҳам келмаганди.

— Сизнинг имкониятларингиз шундай, — деди у. — Сиз ахир бўлажак ўқитувчисиз. Хўш, нималарни ўрганаёпсиз? — У бармоқларини қирсиллатди.

— Бўлмағур нарсаларни.

Вильгельм ҳам шундай фикрда эди.

— Бирон самарага эришиш учун эллик йил эшакдай ишлаш мумкин. Бу соҳада биргина рол билан бутун дунёга танилса бўлади. Рузвельт, Свенсон¹ сингари машҳур бўлиб кетасиз. Шарқдан Ғарбгача, Хитойдан тортиб, Жанубий Америкагача сизни танимайдиган одам қолмайди. Бу сизга майнабозчилик эмас. Ахир бутун инсониятнинг эркатойига айланасиз. Инсоният эса бунга ташна. Биргина актёрга қўшилиб, миллиард-миллиард одамлар куладилар. Йиғласа, яна бирга кўзёши қиладилар. Гапимга кулоқ солинг, биродар... — Венис жўшиб кетди. Оғир вазни қуввайи ҳофизасини сиқувга олар, бундан халос бўлишнинг имкони йўқ эди. Буни Вильгельм ҳам ҳис этишини истарди. У бесўнақай, содда, холис, анчагина аҳмоқона афтини буриштирганча, хиёл хириллаган товуш билан самимий сўзлай кетди:

— Гапимга кулоқ солинг, ҳаммаёқда халқ азоб чекапти, бахтдан мосиво, ҳолдан тойган — азоб чекаётир. Уларга кўнгилахушлик керак, тўғрими? Янгича ҳис-ҳаяжонлар, кўмак, бахт-саодат ёки ҳамдардлик даркор.

— Гапларингиз ҳаққи рост, — деди Вильгельм. Вениснинг ҳис-ҳаяжони унга ҳам ўтди ва яна нима дер экан деб кута бошлади.

Бироқ Венис ортиқ гапириш нияти йўқ эди: у ҳаммасини айтиб бўлганди. Вильгельмга бир неча сарғиш варақларни тутқзади-да, суратга тушиш учун тайёргарлик кўришини айтди.

— Матнни кўзгу қаршида ўрганинг, — деди у. — Ўзингизни бўш қўйинг. Ролга кириг. Ҳис-ҳаяжонларингизга эрк беринг. Тортинманг. Имкон борича ҳаракат қилинг. Ролни ўйнай бошлагач, оддий одам эмаслигингизни, буларнинг сизга дахли йўқлигини унутманг. Хуллас, сиз эл қатори эмас, балки бутунлай бошқача одамсиз.

Вильгельм шу кўйи Пенсильвания бағрига қайтмади. Хонадоши лаш-лушларини Нью-Йоркка жўнатди, дорилфунун маъмурияти эса доктор Адлерга ўғли масаласида мактуб йўллади.

Бироқ Вильгельм яна уч ой Нью-Йоркда сандироқлаб юрди. У оила аъзоларининг хайрхоҳлиги билан Калифорнияда янги ҳаёт бошлашни мўлжаллаганди, бироқ хайрхоҳлик тўғрисида ҳеч қандай гап йўқ эди. У ота-онаси ва синглиси билан жанжаллашиб қолди. Қанчалар қалтис таваккалчилик қиладётганини кўра-била Калифорнияга йўл олганди. У ҳаммиша шундай қилишга кўникиб қолган эди. Узоқ мулоҳаза юритиб, жуда кўпчиликчиланишлар ва жанжаллардан сўнг айнан ўзи қайта-қайта рад этган йўлни танлади. Голливудга боришининг мутлақо ҳожати йўқлигига имон келтиргани ҳолда йўлга чиқди. Ваҳоланки, илк учратганида унга ўлсам ҳам уйланмайман деган жувонга охиروқибат уйланди-да. Тамкин билан ош-қатиқ бўлмайман деган одамнинг ўзи жоловини унинг қўлига қўшқўллаб топширди.

Лекин ўшанда ҳаёти янгидан бошланишига Вильгельм астойдил ишонган эди. Коллежда ўқишни кейин ҳам давом эттираверди. Венис уни тамомила йўлдан оздирган, бутун дунё Вильгельмни йўлчи юлдуз сифатида танлаганига ишонтирганди. Бунинг натижасида сон-саноксиз бандайи ожизларнинг ғариб қисматидан йироқ бўлади. Боз устига Венис юлдузларни кашф этишда устаси фаранг эканини ҳам айтди-да. Ҳақиқий истеъодларни бир қарашдаёқ пайқайман демаганмиди у.

¹ Свенсон Клод Август (1862-1939) — сиёсий арбоб, сенатор (1910-1933), Рузвельт ҳукуматининг аъзоси (1933-1939), машҳур меймор.

Бироқ синов тариқасида суратга тушиш натижаларини кўрган Венис тўнини тескари кийиб олди. У кезларда Вильгельмнинг нутқи равон эмас эди. Йўқ, у дудуқланиб гапирмасди, фақат гапирганида салгина тугилар ва овозини оҳанрабо тасмасига ёзаётганларида бу нуқсонни яққол аён бўлганди. Қолаверса кундалик ҳаётда кўзга ташланмайдиган айрим қусурлар ҳам экранда ошқор бўлиб қолди. У елкасини қисганида қўли энгининг ичига кириб кетарди. Паҳлавонларникидай кенг кўкраги ҳам нима учундир кўзга яққол ташланмасди. Узини сўлоқмондайман деб юрган кимса экранда айиқдек бесўнақай кўринарди. Юрганида ҳам тез-тез, энгил қадам ташлар, боз устига туфлиси сиқаётгандай маймоқланиши айиқнинг қадам олишини эслатарди. Венис бир нарсада янглишмаган эди. Вильгельмнинг қиёфаси ҳақиқатан ҳам диққатни тортар, тўлқинсимон оқ сариқ сочлари (эндиликда оқ оралаган) диққатни беихтиёр жалб этар, бироқ Венис унга ортиқ мойиллик кўрсатмади: у қўлини ювиб, қўлтиғига урганди. Вильгельмнинг ўзи ҳам ортиқ таваккал қилишга журъат этмади, бусиз ҳам катта хато қилган, оила аъзолари билан жиддий жанжаллашиб қолган.

Бу ёққа отланиш арафасида ота-онасига: “Венис зудлик билан етиб боришимни талаб қиялпти, боришим шарт”, — деган эди. Ушанда бундай ёлғон гапни айтишга қандай тили борди экан-а? У Венисга ёлвориб ҳам кўрди: “Энди нима қиламан? Коллежга қайтиш мен учун ўлим билан баробар, бунга чидай олмайман”, — деди.

Калифорния соҳилларига етиб олгандан сўнг Венис Мориснинг тавсияси бир пулга арзимаслигини англаб етди. Вильгельмга қараганда Вениснинг ўзи кўпроқ раҳм-шафқат ва мададга муҳтож эди. Бир неча йил ўтиб, Вильгельм яхши-ёмонни ажратиб, Лос-Анжелос шифохонасида санитар бўлиб ишлаб юрганида рўзномада Морис Вениснинг суратига кўзи тушиб қолди. У қўшмачиликда айбланганди. Вильгельм суд жараёнини синчиклаб кузатаркан, Венис ҳақиқатан ҳам “Каскаския Филмс” билан боғлиқ экани, бироқ бу имкониятдан ғаразли мақсадларда фойдаланиб, қўшмачига айланиб қолганини тушунди. У-ку, бузуқи экан, бироқ менинг айбим нима эди? Вильгельм сал бўлмаса ошқора йиғлаб юбораёзди. Венис билан боғлиқ шармандалик ишларга ҳеч ишонгиси келмас эди. Эсини йўқотган аҳмоқ, чамаси, омади юришмаган, охир-оқибат янглишибди, хўш, нима бўпти шунга? Шугина қилмиш учун ўн бешга ҳукм қилмайдилар-ку! Вильгельм кўнгил сўраб, Венисга мактуб ёзишни ҳам хаёлидан ўтказди. Келгусида бахтли бўлишини Венис қанчалар ҳаяжонланиб башорат қилганини эслади. Нимани Кристенберига уч йил беришганди. Исми шарифини ўзгартирганига қарамай Вильгельм уни ҳам таниди.

Уша кезлар Вильгельмнинг ўзи ҳам исми шарифини ўзгартирганди. У Калифорнияда Томми Вильгельм бўлиб олган эди. Бунини доктор Адлер тан олмади. У ўғлини қирқ йилдан зиёд Уилки деб чақириб келган, ҳозир ҳам шундай мурожаат қиларди. Хуллас, ўйлади Вильгельм рўзномани тамомила гижимлар экан, одам ўз-иҳтиёри билан деярли ҳеч нарсани ўзгартира олмайди. Упка-юрагини, асабларини, қадди-қоматини, мижозини ўзгартиришга қодир эмас. Буларнинг барчаси инсоннинг инсоннинг чеки йўқ, саломатлиги ҳам жойида рида. Инсон то навқирон, куч-ғайратининг чеки йўқ, саломатлиги ҳам жойида экан, маъкул бўлмаган нарсаларнинг ҳаммасини ўзгартиришга, бошқачароқ бўлишга интилади. У ҳукуматни ағдара олмайди; қайта тугилмайди; имкониятлари доираси чекланган, чамаси умуман ўзгара олмаслигини олдиндан сезган ҳам. Бундан қатъи назар таваккал қилиб, Томми Вильгельм бўлиб олади. Вильгельм ҳамини Томми бўлишни жуда-жуда истар эди. Тўғри, Томми сингари ҳис этишга бари бир кўника олмади ва ботинан Уилки эканлигича қолди. Қайфи ошган кезларда ўзига — Уилки ўта шафқатсиз муносабатда бўларди. Сен тўнкасан, Уилки, учига чиққан аҳмоқсан, аҳмоқ! Узини мана шундай аёвсиз сўкар эди. Эҳтимол, ўйлар эди у, Томми сифатида омадим юришмагани ҳам яхшиликкадир, — бари бир қандайдир сохта омад бўлар эди-да. Унинг ўзи эмас, балки унинг қиёфасига кириб олган Томмига омад кулиб боққани Вильгельмга алам қилган бўларди. Ҳа, албатта, ўшанда нодонлик қилди, бироқ йигирма ёшли навраста йигитчадан ортиқ нимани ҳам кутиб

бўларди, шу боис ҳаммасига навқиронлиги айбдор. У отасининг исмидан ҳам, қолаверса унинг ўзи тўғрисидаги мулоҳазаларидан ҳам воз кечди. Дарҳақиқат бу тўла эркинлик сари қўйилган қадам эди. Адлер деганда насл-насабинигина хаёлига келтирар, Томми эса шахсий эркинлиги, мустақиллигининг рамзи эди. Бироқ Уилкидан қочиб қаёққа ҳам бора оларди?

Ёшинг бир жойга боргач, бундай нарсалар ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмайсан. Қайсидир бобонгдан оқ сариқ сочларни; яна биттасидан бақувват, кенг елкаларни; нутқингдаги нуқсонлар битта амакингдан ўтганини, бошқасидан эса гуручдай майда тишларни ҳамда кўкимтир кўзлар ва дўрдоқ лабли оғизни яна биттасидан мерос қилиб олганингни ниҳоят англаб етасан. Кўчманчи халқларнинг қиёфаси шунақа бўлади — сўнгаги битта қабиланикига ўхшаса, рангрўйи бошқа қабилани эсга солади. Кўнглининг нозиклиги, гап кўтара олмаслиги билан ойисига ўхшар эди, дўппи тор келганида ночор аҳволга тушиб, юрагининг сиқилиши билан ойисининг худди ўзи эди.

Исми шарифини ўзгартириб, хато қилгани шубҳасиз. Бироқ энди бу хато ни тўғрилаб бўлмайди ахир, шундай экан, отаси ўта даҳшатли гуноҳ қилганини эслатиб, ҳамиша кесатаверишининг нима ҳожати бор. Қарғиш урган ўша кунга қўлидан келса, бажонидил қайтган бўлар эди. Бироқ қани ўша кун? Қайтариб бўлмайди. Ва мана бу юракни орзиқтирадиган хотиралар кимники? Отасининг хотираларими? Йўқ, Вильгельмнинг ўз хотиралари. Эслганда одамнинг кўнгли яйрайдиган бирон ишни қилганми ўзи? Афсуски, жуда оз, бармоқ билан санарли даражада оз. Авф этиш керак. Аввал ўзингни, сўнг ёруғ жаҳондаги ҳамма-ҳаммадан авф этиш даркор. Ахир қилган хатоларидан унинг ўзи пушаймон отанкида ловуллаб ёнмаяптими? Қанчалар изтироб чекаётганини отаси, ваҳоланки тасаввур ҳам қила олмайди.

— Ё раббий, — ёлворди Вильгельм. — Дарду ҳасратларимдан халос этгайсан. Бўлмагур ўй-хаёллардан халос айла, ожиз бандангни ўзинг ҳақ йўлингга солгайсан. Қанчадан-қанча бебаҳо давру давронни беҳуда совурганим учун мени авфу эт, тавба-тазаррумни қабул айла. Боши берк кўчадан чиқиб, янги ҳаёт бошлашимга мададкор бўлгайсан. Гофил бандангнинг кўзини очгил. Ўзинг раҳм-шафқат қилгайсан, Парвардигор.

2

Почта.

Мактубларни узатган почта хизматчиси бугун қиёфаси қандайлигига даярли эътибор бермади. Зимдан бирров қараб қўйди, холос. Бундай олиб қараганда, меҳмонхона хизматкорлари нима учун унга тилёгламалик қилишлари керак? Кимлигини бешқўлдай билишади. Мактуб билан бирга маълум маблағ тўлашга оид варақа узатганини хизматчи билар эди. Вильгельм ўзини бепарводай тутди. Бироқ ишлари кўнгилдагидек эмасди. Бу маблағни тўлаш учун куртаж — даллоллик ҳақи ҳисобидан — пул кўтариши керак бўлар, куртаж эса лярд — эритилган чўчқа ёғининг нархи тушиб кетгани сабаб пул берилмаётган эди. Давлат моддий ёрдам кўрсатиши ҳақида гап-сўзлар юарди. Вильгельм буларнинг барчасини дуярли яхши тушунмас, лекин фермерларнинг манфаатлари ҳимоя қилинаётганини, бозор раван ўзанга солинаётганини англагандай бўлди, демак ваҳима қилишнинг ҳожати йўқ. Бироқ отаси ҳозирча лоақал меҳмонхона ҳақини тўлаб турса бўлар эди-да. Уғлига бир оз ёрдамлашиб юргани билан давлати камайиб қолмайди. Бу унинг учун арзимаган иш, Вильгельм учун эса салкам ҳаёт-мамонт масаласи! Шунчалик ҳам бағритошми-а? Балки, ўйлади Вильгельм, илгари тантиқ бўлгандирман, уни беҳуда меҳрибон деб ҳисоблаб янглишган бўйишим мумкин. Аслида мутлақо бундай бўлмаган бўлиши ҳам мумкин.

Куни кеча отаси одатдагидек майинлик билан деди:

— Мана, Уилки, орадан шунча йиллар ўтиб, ниҳоят яна бирга яшай бошладик.

Вильгельм аввал енгил тин олди. Ниҳоят ўтмиш ҳақида бафуржа гаплашиб олди. Бироқ панд еб қолишдан чўчиди. Отасининг бу гапи тагида: “Нима

учун Бруклинда ўз уйингда хотининг ва икки ўглинг билан эмас, мен билан мана шу меҳмонхонада яшайсан? Бўйдоқ бўлиб бўйдоқ эмассан, бева бўлиб — бева. Ҳамиша бирон ҳунар кўрсатмасанг ҳисоб эмас. Хўш, мендан нима хоҳлайсан ўзи”, — деган маъно йўқмикан?

Вильгельм бир оз сукут сақлагач, тилга кирди:

— Битта бошпанада яшаётганимиз билан орамизда йигирма олти қават бор. Неча йилдан кейин топишдик?

— Сендан шуни сўраяпман-да.

— Жин урсин, дада, аниги эсимда йўқ. Ойим ўлгандан буёнми? Қайси йил эди?

Шу саволни бераркан, заъфарон чеҳрасида бирон бир ўзгариш зуҳур этмасди. Қайси йили эди? Гўё ўша йил, ой, кунни, кун нима бўлибди! — ҳатто ойиси жон таслим қилган соатни ёддан чиқарганмиш.

— Ўттиз биринчи йил эмасмиди? — тусмоллаб деди доктор Адлер.

— Нима? Ҳа-я, — деди Вильгельм. У ичидан зил кетди ва отасининг саволидан даҳшатли киноядан қалқиб кетди-да, бошини силкиб қўйди ва ёқасини ушлади.

— Ўзингдан қолар гап йўқ, — деди дадаси, — кексаларнинг хотирасига ишониб бўлмайди. Қиш экани аниқ эсимда. Ўттиз-иккинчи йилмиди?

Ҳақиқатан ҳам дадаси кексайиб қолди. Бироқ бу баҳона бўла олмайди, эътироф этарди Вильгельм. Мабодо кекса доктордан қайси йилдан ишлай бошлаганини сўрасангиз, аниқ жавоб беради. Лекин бунга ҳам ёпишиб олиш керакмас. Ўз отаси билан баҳслашишнинг нима ҳожати бор? Нима бўлганда ҳам отаси ахир.

— Менимча, ўттиз тўртинчи йил эди, дада, — деди у.

Доктор Адлернинг хаёлидан эса шундай фикрлар кечар эди: ё тавба, гаплашаётганимизда наҳотки хотиржам ўтиришнинг иложи бўлса? Гоҳ шимининг чўнтагидан тортса, гоҳ оёғини ликкиллатади. Кулфат-ку, ўз йўлига, ликкиллагани нимаси, бунақада ҳоли не кечади? Вильгельм оёқларини ғалати силкитадиган одати бор эди, гўё уйга киришга ошиқиб, остонадаги поёндозга пойабзалини артаётгандай бўлар эди.

— Бу ҳақиқатан ҳам парокандаликнинг бошланиши эди, тўғрими, дада?

Вильгельм доктор Адлерни тез-тез мана шундай довдиратар эди. Парокандаликнинг бошланиши? Бу билан нимага шама қилаяпти? Кимнинг, ниманинг парокандалиги? Оиланингми? Чол саросимада қолди, бироқ қармоққа илиниб, Вильгельмнинг ёзғиришларини эшитгиси келмади. У ўглининг ғалати феъл-атворида парво қилмасликни одат қилган эди. Шу боис суҳбатлашиш ҳадисини олгани учун ўглининг фикрига бажонидил қўшилди:

— Бу барчамиз учун даҳшатли кулфат — кўргилик бўлган эди.

Хаёлидан эса, ойисининг вафотидан қанчалар аччиқ изтироб чекаётганини гапиради, деган фикр кечди.

Улар юзма-юз турганча, бир-бирига сир бой бергиси келмасди. Йўқ, бу йўқотиш ҳеч қандай парокандаликни бошлаб бермаганди, умуман айтганда эса қандайдир парокандаликнинг бошланиши ҳам эди.

Вильгельм бунинг ажабланарли жойи йўқ эканини хаёлидан ўтказар экан, бармоқлари билан одатдагидек сигаретасининг кулини туширди-да, қолдигини чўнтагидаги бошқа қолдиқларга қўшиб қўйди. Отаси билан юзма-юз суҳбатлашиши асносида ўнг жимжилоғи титраб-ўйнар, лекин бу ғайришуурий равишда содир бўлаётгани учун пайқамас эди.

Булардан қатъи назар Вильгельм хоҳиши бўлса, отасидан ҳам бамаънироқ бўла олишига ишончи комил эди. Нутқидаги аҳамиятсиз нуқсонга қарамай — баъзи айрим сўзларни бирмунча зўриқиб, хиёл тутилиб талаффуз этар — таъсирли қилиб гапира оларди. Акс ҳолда савдо соҳасида ишлай олармиди! Яна суҳбатдошимни диққат билан тинглай оламан, деб ўйлар эди. Суҳбатдошини тинглай экан, лабларини қимтиб, нигоҳи ҳам ўйчан тус оларди. Тез толиқар, ўқтин-ўқтин, ўпқасини тўлдириб, асабий нафас ола бошлар: “Ҳа-ҳа... ҳа... ҳа. Фикрингизга тўла қўшиламан”, — дейишга ўтарди. Суҳбатдошининг фикрига мутлақо қўшилиб бўлмайдиган кезларда эса: “Билолмадим-а. Нима учундир ҳеч ишонгим келмаяпти. Бу, назаримда, қандай баҳо беришга

боғлиқ”, — дея талмовсирадди. У ҳеч қачон ҳеч кимни қасддан ранжитган эмас.

Отаси билан суҳбат асносида эса бирданига тугақиб кетаверар эди. Доктор Адлер билан суҳбатдан сўнг ҳар гал Вильгельмнинг таъби тирриқ бўларди, суҳбат оила мавзуида кечганида эса айниқса дили хира тортар эди. Мана масалан, ойиси вафот этган йилни эслашда чолга қўмаклашиб юборгандай бўлди, аслида эса: “Ойим ўлгач, ўзингизни қушдай — эркин ҳис этардингиз. Сиз ойимни бутунлай унутиб юборишга ҳам тайёр эдингиз. Боз устига Кэтриндан ҳам бажонидил воз кечиб юборган бўлардингиз. Мендан ҳам. Буларнинг ҳаммаси бўлмаган гап деб ҳам кўринг-чи”, — демоқчи бўлган эди. Вильгельм шуларни писанд қилишни мўлжаллаган, чол эса буларни тан олишни истамас эди. Охир-оқибат Вильгельмнинг асаби бузилди, отасининг эса парвойифалак эди.

Вильгельм ҳар сафаргидай ўзига дакки берди: “Ҳой лақма! Ахир ёш бола эмассан. Сен ўша кезларда ҳам гўдак эмас эдинг!” У бесўнақай, ўта йўгон тортган жуссасига бирров кўз югуртирди. Ёғ боғлаган танаси семириб, тўнғизнинг ўзи бўлиб кетибди-я. Кенжа ўғли Пол уни эркалаб “тўнғиз” деб атар эди. У бўлса ҳамон эски аламларини унутолмай кекса отаси билан олишиб ётибди. Ваҳолонки: “Алвидо, ёшлик! Алвидо, беҳуда созурилган бебаҳо лаҳзалар. Учига чиққан тентак эканман, ҳамон шундайлигимча қолаётирман”, — дея тақдирга тан бериш фурсати аллақачон етиб келган эди.

Хатолари Вильгельмга ҳалигача ўта қимматга тушарди. Хотини Маргарет расман ажралишга шошилмас, оқибатда уни ҳам, иккала ўглини ҳам моддий таъминлашга мажбур эди. Ажралишга баъзида розилик берарди-да, сўнг ўйлана-ўйлана мутлақо қабул қилиб бўлмайдиган шартларни қалаштириб ташлар эди. У эридан жуда йирик миқдорда пул ундириб беришларини талаб қиларди. Мактублардан бири, тахмин қилганидай, хотинидан экан. У умрида биринчи марта пул қоғозига аввалги санани қўйиб юборди ва хотини дарғазаб бўлди. Унга келгани ҳафтада муддати тугайдиган таълим суғуртасига тўланадиган пул қоғозини ҳам қўшиб юборган эди. Вильгельмнинг қайнонаси бу полисини Беверли Хиллздан харид қилган ва у қазо қилганидан сўнг икки йилдирки, бадални Вильгельмнинг ўзи тўлаб келарди. Нима учун бу ишга хотини тумшугини тикади-я! Болалар уники, уларга ғамхўрлик кўрсатаяпти ва бундан кейин ҳам ғамхўрлик кўрсатаверади. У траст-фонд очишни мўлжаллаганди. Бир пайтлар, албатта. Ҳозир эса молиявий аҳволни танглашиб қолгани учун ўй-ниятларини қайтадан кўриб чиқишга тўғри келаётир. Аниқравшан ёзилган иккита тўланадиган маблағ миқдорига кўзи тушди-ю, бу компания техниклари билан кўшмозор бўлмайдими, дея алам билан сўкинди. Юраги сиқилди, асабийлашганидан бошига оғриқ кирди. Ҳамманинг ҳамёни тўла деб ўйлашади-да! Дунёни сув босса, компания деганининг тўпигидан ҳам келмайди! Дафн маросимларининг суратларини чоп этиб, содда-гўлларнинг кўнглига гулгула солади, кейин эса “марҳамат қилиб, тўлаб қўйсангиз”, дегандай пул қоғози юборишади, сен эса бунча пулни қайси гўрдан топишни билолмай бошингни чангаллаганча ётаверасан. Қўли-қисқалик ва шармандалик. Йирик компанияга ҳам панд беришнинг имкони йўқ, шунинг учун нима қилишни билмай бошинг қотади. Илгари қарздор кимсани қамаб қўйишарди, энди эса яна ҳам қалтисроқ йўл тутаётирлар. Ҳозир қўли қисқалик — шармандалик, шу боис ҳар бир одамни мажбурлаб ишлатишяпти.

Маргарет яна нима тама қилди экан-а? Бошмалдоғи билан конвертни йиртар экан, мабода яна битта пул қоғози чиқадиган бўлса, ҳаммасини ўзига қайтариб юбораман; деган фикр хаёлидан кечди. Бахтга қарши, бўлак ҳеч вақо йўқ эди. Пул талаб қилинган қоғозларни чўнтагига солди. Аҳволи танглигига наҳотки Маргарет тушунмайди-а? Жуда яхши билади. Пайт пойлаб, илдизига болта ураяпти-да.

У “Глориана” меҳмонхонасининг ошхонасига кирди. Бу ерда Австрия-Венгрия услубида хизмат кўрсатиларди. Европа андозаларига мос равишда.

Ошхонага кириши ҳамон отасининг офтоб нурлари тушиб турган яланг бошига кўзи тушиб, бурро овозини эшитди. Вильгельм ошхона саҳнидан антиқа дадиллик билан ўтди.

Доктор Адлер Бродвей — Гудзон ва Нью-Жерсига туташ бурчакда ўтиришни ёқтирарди. Йўлнинг қарама-қарши тарафида зарҳал нопормон кошинли ўта замонавий қаҳвахона жойлашган. Иккинчи қаватда хусусий изқуварлар мактаби, тиш даволаш хонаси, бақалоқлар учун жисмоний машқлар бўлма-си, ветеранлар клуби ва яхудийлар мактаби жойлашганди. Чол қулупнайга шакар сепди. Куннинг авзойи бир оз бузуқлигига қарамай сув тўлатилган стаканлардан оппоқ дастурхонга ҳалқа-ҳалқа тушиб, товланар эди. Ёз бошланган, баланд дераза ичкарига очилган; ойнага капалак тўш урарди; деразаларнинг ёриқларига тикилган елими кўчиб кетган, оққа бўялган ромларнинг ранги хира тортганди.

— Ҳа, Уилки, — деди чол кечиккан ўғлига. — Қўшнимиз мистер Персли билан таниш эмасмисан? Ўн бешинчи қаватда туради.

— Салом, — деди Вильгельм.

Бегона одамни кўриб, энаси қотди, дарҳол ундан бирон бир нуқсон қидиришга киришди. Мистер Перслида оддий асо ўрнига дастали офир ҳасса бор эди. Сочининг бўялгани, манглайининг суяклари бўртиб чиқиб турганига ҳарҳолда чидаса бўлади. Доктор Адлер ўз ўғли билан ёлғиз нонушта қилмаслик мақсадида таклиф қилгани учун, албатта, мистер Персли айбдор эмас. Лекин Вильгельм турки совуқ қариядан ижирғанганнамо ботинан ўзи билан ўзи суҳбатлашарди: “Афтидан от ҳуркадиган, сочлари бўялган, тишлари сўйлоқ ва мўйлови осилиб қолган бу тасқара ким бўлди яна? Дадасининг навбатдаги немис ошнасимикан? Бундай турки совуқларни қайси гўрдан топади-я? Тишлари нимадан ясалган? Умрим бино бўлиб бунақа совуқдан совуқ қоплама тишларни биринчи кўришим. Кумушданми? Ё зангламайдиган пўлатми? Шунчалар ҳам бадбашара одам бўладими-а? Уф!”

Кўм-кўк кўзларини мистер Перслига қадаганча, Вильгельм спорт камзулида муштдеккина бўлиб ўтирарди. Ниманидир ёлворгандай бармоқлари дастурхон устида ўрмаларди. Вильгельм ниҳоят мистер Перслига нисбатан хайрихоҳлик билан қарай бошлади.

— Мистер Персли кийим-кечаклар билан кўтара савдо қилган, — деди доктор Адлер.

— Савдо билан шуғулланади, деган ўғлингиз шуми? — сўради мистер Персли.

Доктор Адлер жавоб берди:

— Ёлғиз ўғлим шу. Қизим ҳам бор. Турмушга чиқмасидан олдин тиббиёт соҳасида анестезолог бўлиб ишлаган. Бир пайтлар Маунт Синайда юқори лавозимда ҳам хизмат қилган.

У болалари ҳақида мақтанмасдан гапира олмасди. Вильгельмнинг нуқтаи назаридан қараганда эса мақташга арзигулик нарсанинг ўзи йўқ эди. Вильгельм сингари Кэтрин ҳам сочлари оқ-сарикдан келган, баланд бўйли эди. Суд репортерига турмушга чиқди, у шўрликнинг ҳаётини ҳам остин-устун қилиб юборди. Кэтрин ҳам ўзига Филиппа деган ижодий тахаллус танлади. Қирққа кирса ҳамки, ҳамон рассом бўлишни орзу қилади. Вильгельм унинг ижодий ишлари тўғрисида аниқ бир фикр айтмаган. Умуман сингиси билан аксарият келиша олмаганликлари сабабли чизган суратларини деярли кўрмаган. Кэтрин ҳаддан ташқари кўп ишлар эди, бироқ Нью-Йоркда бўёқ ва мўйқалам тутиб рассомлик даъвосини қилувчилар эллик мингтача бор. Буларнинг Вильгельм учун унчалик аҳамияти йўқ. Тушунмаган нарсасига аралашиб нима наф топарди.

Доктор Адлер бугун Вильгельмнинг шашти жуда пастлиги, сочлари тўзғиб ётгани ва устма-уст чекканидан кўзлари қизариб кетганини пайқайди. Оғзи билан энтикиб нафас олаётти, қизариб кетган кўзлари бесаранжом. Гўё ҳозироқ ўрнидан туриб, ёмғир ёғаётган кўчага отилиб чиқадиган кимсадай ёқасини кўтариб олганига нима дейсиз. Хизматда эканида бир оз бўлса-да ўзига оро бериб юрарди, энди эса шу даражада пала-партиш юришга кўникиб қолибдики, афт-ангорига қараб бўлмайди.

— Сенга нима бўлди, Уилки, яна ухламай чиқдингми?

— Шундай деса ҳам бўлади.

— Ҳаддан ташқари кўп дори-дармон ичишнинг оқибати бу. Ё тавба! За-

ҳар-заққум дори-дармонларнинг нимаси яхши экан-а?! Ҳозирги пайтда деярли ҳамма уларга ружу қўйган-да.

— Йўқ, дада, бу дорининг таъсиридан эмас. Шунчаки Нью-Йоркка қайтадан кўниқишим қийинроқ кечаяпти. Ҳолбуки шу шаҳарда туғилганман — галати-а? Бу ерда кечалари ҳеч қачон бунчалар шовқин-сурон бўлмас эди, аксига олиб ҳар бир арзимаган нарса ҳам муаммога айланиб кетаётир. Мана, автомобиллар тўхташ жойини олайлик. Муқим бирон жой топиш учун эрталаб саккиздаёқ етиб келишинг керак. Кечикканлар машинасини қаерга қўяди? Салгина хаёлинг фаромуш бўлдими, бас, уни чиқариб ташлашади. Фалокат босиб жаримага туширишса, вай десанг ҳам, дод десанг ҳам тўлашга мажбурсан, давлатга даромад керак.

— Ишингиз юзасидан машинага муҳтожлигингиз борми, — сўради мистер Перли.

— Ё тавба, ўта зарурат бўлмаса, бу шаҳарда қайси аҳмоқ машина рулига ўтиради?

Вильгельмнинг эски “пontiак” машинаси йўл бўйида турарди. Харажатларни фирма тўлаган кезларда машинасини гаражга олиб бориб қўяр эди. Эндиликда жойни бой бермаслик учун машинани Риверсайд-Драйвда турган жойидан қўзгатмас, мабодо “Дожер” командаси Эббетс-Филдсда ўйнасагина шанба кунлари ундан фойдаланар, ўғилларини ўйин томоша қилгани олиб борарди. Утган шанба “Дожер” ўйинчилари шаҳарда йўқ эдилар, шунинг учун ойисининг қабрини зиёрат қилиб келди.

Доктор Адлер у билан бирга бормади. У ўғлининг машина ҳайдашини мутлақо ёқтирмасди. Вильгельм тезликни мутгасил оширар, камдан-кам ҳоллардагина биринчи қаторга тушар, сигнал чалмас, светофорларнинг чироқларига эътибор бермас эди. “Понтиак”нинг филофлари осилиб қолган, сигарет кулидан доғ-дуғ бўлиб кетганди. Битта сигарета кулдонда ҳамиша тутаб ётади, иккинчи қўлида, учинчиси ҳар хил қоғоз парчалари, кока-кола шишалари, қаргала орасида пастда ётган бўлади. У машина бошқариб бораётган бир пайтда гоҳ мудраса, гоҳ баҳелашади ва имо-ишоралар қилади, шу сабаб доктор унинг машинасини яқинига ҳам йўламайдиган бўлиб қолди.

Вильгельм қабристондан газабланган алфозда қайтиб келди — ойиси билан бувисининг қабрлари ўртасидаги ўриндиқни безорилар синдириб кетишибди.

— Бу тирранча безорилар жуда ҳаддидан ошаяпти-да, — ёзғирди у. Ўриндиқни иккига бўлиб ташлаш учун ҳазилакам болға билан уриш керакми? Қўлимга тушса таъзирини берган бўлардим!

У янги ўриндиқ харид қилиш учун дадам пул берармикан, деб кутди, бироқ дадаси бунга мойиллик кўрсатмади. Шахсан мен, деди у, жасадимни куйдиришни афзал деб биламан.

Мистер Перлс деди:

— Яшаётган хонангизда ухлай олмаётган бўлсангиз сизни айблай олмайман. — Гўё яхши эшитмагани учун хиёл банд овоз билан гапирди. — Сизнинг ёнингиздаги хоналардан бирида, янглишмасам, анави ашула муаллими Парижи истиқомат қилади-а? Айримларнинг меҳмонхонада қилаётган ишларини кўриб, ёқа ушлайсан. Бир неча мушук ва кучуклари бор эстон аёли қайси қаватда яшар эди? Уни аллақачон ҳайдаб солиш керак.

— Уни ўн иккинчи қаватга кўчиришган, — аниқлик киритди доктор Адлер. Вильгельм нонуштага йирик шишада кока-кола харид қилди. Чўнтагини пинҳона кавлаштириб, иккита таблеткани пайпаслаган бўлди, уларни чўнтагининг ичиде филофидан ажратиб олди. Қўл сочиқ билан оғзини беркитганча, фенафен ва юникэп ичди, бироқ ҳамиша хушёр докторни алдай олмади:

— Уилки, қанақа дори ичаяпсан?

— Дармондорилар. — У сигаретасининг қолдигини орқасидаги столда турган кулдонга қўйди: докторнинг сигарета тутунига хуши йўқ эди. Сўнг кока-коладан ичди.

— Нонуштага нима ичаяпсиз, апельсин шарбати эмасми мабодо? — сўради мистер Перлс. — Ўғли билан кинояли оҳангда гапиргани докторнинг гашини келтирмаслигини, чамаси у пайқаган эди.

— Кофеин мия фаолиятини кучайтиради, — деди кекса доктор. — Ва нафас олиш марказларига ҳам тегишли тартибда таъсир кўрсатади.

— Йўлда кўп юрганнинг оқибати бу, — тушунтирди Вильгельм. — Узоқ йўл босганингдан кейин миянг чайқалиб кетади. Ошқозон-ичаклар тўгрисида-ку гапирмаса ҳам бўлади.

Дадаси ҳам изоҳ берган бўлди:

— Уилки “Рожерс корпорейшн” билан ҳамкорликда ишлаган. Шимолий-шарқий секторда савдо бўйича узоқ йиллар уларнинг вакили эди, бироқ яқиндан бери улар билан ишламаяпти.

— Ҳа-я, дарвоқе, — деди Вильгельм. — Уруш тугаганидан буён улар билан бирга ишлар эдим.

У кока-коладан ҳўплади, муз сўрар экан, гоҳ у, гоҳ бу қарияга шубҳаланиб вазмин қараб кўярди. Официантка уларнинг олдига иккита қайнатилган тухум кўйди.

— “Рожекс” дегани қандай маҳсулот ишлаб чиқаради? — сўради мистер Перлс.

— Болалар мебели. Жажжи оромкурсилар, столчалар, чангилар, спорт анжомлари, ҳалинчаклар.

Буларни бирма-бир айтишни Вильгельм дадасига кўйиб берди. Бесўнақай гавдаси билан зўр бериб хотиржам ўтиришга ҳаракат қилар, бироқ оёғи ўлгур бетиним ликилларди. Майли-да! Дадаси учун мистер Перлснинг кўнглини топиш керак бўлса, марҳамат, у зиммасидаги вазифани ошириб уддалашга тайёр.

— Мен “Рожекс корпорейшн” билан салкам ўн йил ҳамкорлик қилдим, — деди у. — Тасаруфимдаги жойларнинг ярмини қайтариб беришимни талаб қилганларидан кейин орани очиқ қилиб кўя қолдим. Фирмага янги ходим — куёвларини ишга олишганди. Бу унинг тақлифи эди.

Кўнглидан эса бу бадбашара қари туллакка худо билади, нима учун ҳисоб беришим керак, деган фикр кечар эди. Ҳеч ким бундай қилмайди. Мен лақмадан бўлак. Бошқалар ўлақолсаям сир бой бермайди. Бундан қатъи назар у давом этаверди:

— Мен ишлаётган жойнинг миқёси битта одам учун кўплик қилади, деб туриб олишди. Ҳақиқатан ҳам каттагина туманда ёлғиз ўзим ишлар эдим. Бироқ гап бунда эмас. Аслида адолат юзасидан олиб қараганда мени бошқарув таркибига вице-президент сифатида киритишлари керак эди. Лавозимимни ошириш фурсаги келган эди, айни шу паллада қайси гўрдандир анови куёв-тўра пайдо бўлиб қолди шундан сўнг...

Доктор Адлерга Вильгельм ўзини ҳаддан ташқари ерга уриб юборгандай туюлди-да, орага суқилди:

— Ўғлим-ўн минглаб даромад қилар эди.

Пулдан гап очилиши биланоқ мистер Перлснинг овози чийиллади:

— Ростданми? Ўттиз икки фоиз солиқ тўловчилар сирасиданмиди? Балки ундан ҳам юқорироқ бўлгандир?

У азбаройи қизиқувчанлик билан савол берганди. Уф! Пул деса, томдан ташлашади-я, ўйлади Вильгельм. Уларга пул бўлса бас! Жони-дили пул! Ҳатто пулга сигинадилар! Бандаларнинг кўзига пулдан бўлак ҳеч вақо кўринмайди. Ёнингда пулинг бўлмаса, одам қаторига кўшмайдилар ҳам! Пулсин яшаб юрганинг учун ёлвориб узр сўрашинг керак. Шармандалик! Тамом-вассалом. Ҳамма жойда шу аҳвол. Бундай аҳволдан қутулишнинг бирон-бир чораси бормиқан?

Бундай фикр-мулоҳазаларга эрк бериб бўлмайди. Эсинг оғиб, шайтонлаб қолишинг ҳеч гап эмас. Шу боис ҳар хил ўй-хаёлларга чек кўйиб, овқатлангани тутинди. Пустлогини арчишдан олдин тухумни кўлсочиқ билан артди. Пустлогини арчиб бўлганида тухумнинг оқига бармоқларининг изи тушиб қолган эди. Доктор Адлер бунга миқ этмай жирканиб қараб ўтирар эди. Ўғлим дегани мутлақо тили бормайди! Уйқудан турганидан сўнг кўлини ҳам ювмаган. Соқолини электр устарада олади, шунинг учун кўлини совуқ сувга уришининг ҳожати йўқ. Учига чиққан ипирисқи. Доктор умрида атиги бир марта Уилкининг хонасига мўралаган — шу-шу қадам босмайман деб қасам ичган! Вильгельм ички кийимда, оёғида пайпоқ, каравотда ўтирганча бейсбол намоиш қилинаётган телевизорга тикилиб, қаҳва идишида джин ичар эди:

“Ур! Бос! Бўлсанг-чи! Айланиб ўт, Дюк!”. Гавдасини зарб билан тўшакка ташлади. Каравот синиб кетишига бир баҳя қолди. Оғзидаги джинни сувдай пуркар, қулочкашлаганча “Дожер” командасига ишқибозлик қиларди. Хонада кирчир чойшабларнинг бадбўйи анқир эди. Каравотнинг ёнида бир литрлик шиша, адоқсиз тунларни қисқартириш учун мўлжалланган бемаъни ойномалар, олдиқочди китоблар сочилиб ётарди. Вильгельмнинг ёввойи махлуқдан фарқи қолмаганди. Доктор шунга шама қилган эди, у ўзини оқламоқчи бўлди: “У ёқ, бу ёқни тартибга келтирадиган хотиним бўлмаса нима қилай”. Бунга ким айбдор ахир, деб сўрайдиган марднинг ўзи йўқ. Албатта, бу борада Маргаретнинг ҳеч қандай айби йўқ. Келини ўглининг уйга қайтишидан ҳамон умидвор эканини доктор аниқ билар эди.

Вильгельмнинг қўлидаги пиёла титрар эди. Даҳшатли даражада қизариб кетган кўзлари ҳамон олазарақ чақчайди. У пиёлани столга зарб билан урди, тутаб соб бўлаёзган сигарани оғзига тикди...

— Улар мендан осонлик билан кутулиб бўпти. Бу ёрда иззат-нафс ҳақида гап кетаяпти.

— Сен “иззат-нафс” масаласи ҳақида гап кетаяпти, демоқчимисан?

— Ҳа-да. Ҳаққимни талаб қилишим керакми-йўқми? Менга бошқарувдаги ўринлардан бирини ваъда қилишган. — Бегона одамнинг гувоҳлигида шундай қўнғилсиз гапларни тилга олгани учун Вильгельмнинг ўзи уялиб кетди, заъфарон юзи бўзарди, сўнг яна ҳам тундлашди. У ҳамон Перслига қарата гапирар, бироқ нигоҳини дадасидан узмасди. — Бу туманда ахир биринчи бўлиб мен иш бошлаганман. Улар билан рақобатлашиб, мижозларни оғдириб олишим ҳеч гап эмас. Булар ахир менинг мижозларим. Гап уларнинг виждонсизлиги ҳақида боряпти — уларнинг мудароиси мендан воз кечиш эди-да.

— Сиз айнаи ўша мижозларингизга бошқача маҳсулот таклиф қилишни ўйлаганмидингиз? — мистер Персли ниманидир тушунмаётган эди.

— Бунинг қийин жойи йўқ? “Рожекс” маҳсулотларининг нозик жиҳатларини жуда яхши биламан.

— Бемаънилик, — деди дадаси. — Бемаъниликтан бошқа нарса эмас, Уилки. Бошинга ортиқча ташвиш орттирасан, холос. Бу аҳмоқлигинг билан нимага эришасан? Сен маош ҳақида, вазифаларингни бажариш тўғрисида ўйлашинг керак.

Хафа бўлиб, ғазабланган Вильгельм стол остида оёқларини зарда билан силкитганча хўроздай гердайиб жавоб берди:

— Вазифаларимни эслатишнинг ҳеч бир ҳожати йўқ. Уларни йиллар мобайнида уддалаб келяпман. Бирон кимсадан сариқ чақа ҳам умидвор бўлмай кунимни кўриб келаётганимга йигирма йилдан ошаяпти. Керак бўлса W.P.A.¹ учун зовурлар қазидим, бироқ ҳеч кимга ўлигимни ортганим йўқ.

— Уилкининг кўрмаган нарсаси қолмаган, — деди доктор Адлер.

Кекса докторнинг чеҳраси қип-қизил бўлиб, фарқ пишган зарғалдоқдай товланарди. У миқтидан келган бакуватгина хушбичим чол эди. Эғнида оқиш катак нимча. Чўнтагида эшитиш аппаратлари. Қизғиш-қора йўл-йўл кўйлаги кўксига ёпишиб турибди. У марказдан йироқдаги дорилфунунда умрини ўтказган. Вильгельм унинг ўрнида бўлганида лоақал ўз хунарига ҳурмат юзасидан мақтанчоқ чавандоздай кеккаймаган бўлар эди.

— Ҳа-а, — деди мистер Персли. — Сизнинг аҳволингизни тушунса бўлади. Сиз қурашмоқчисиз. Ёшинг бир жойга боргандан кейин ҳаммасини бошидан бошлашнинг ўзи бўлмайди, бироқ уддасидан чиққанга хайрли ишнинг кечи йўқ. Бари бир ўзингиз кўниккан ишнинг этагидан маҳкам ушлаганингиз маъқул, бошқа ишга уннаб, ўзингизни қийнаманг.

Вильгельмни яна хаёл олиб қочди: нима учун, дейлик, уни ва унинг ҳаётини эмас, балки айнан мени ва менинг ҳаётимни муҳокама қилишимиз керак? Мен эса нодонман, нодон. Ҳамиша ҳовлиқаман. Менинг масаламни ҳал қилиб беринглар, деб тилимдан тутиламан. Ҳамма ҳам кўнглини ёргиси келади, бироқ эсли-хушли одам икки дунёда ҳам сирини бой бермайди. Фа-

¹ 1935 йилда ишсизларни иш билан таъминлаш мақсадида ташкил этилган ва 1942 йилгача фаолият кўрсатган ташкилот.

қат аҳмоқларнинг тили бир қулоч бўлади. Ақлли одам нодоннинг гапларини маъқуллаб ўтириб, ҳамма сирларини билиб олади-да, боз устига насихат ҳам қилади. Нега ахир шундай бўлиши керак? Қарияларнинг ёши уни сергаклантирди. Ҳақиқатан ҳам буларнинг билмаган нарсаси йўқ. Нима ҳам дерди.

— Ҳозир эса, — деди доктор Адлер, — Уилки ҳар хил таклифларни хотиржамлик билан мулоҳаза қилиб кўряпти. Шундай эмасми, Уилки?

— Умуман, шундай, — деди Вильгельм.

У мистер Перслининг наздида обрў-этибор кўтаришни дадасига қўйиб берди. W.P.A. зовурлари оиланинг обрўйига путур етказганди. У анчагина толиқди. Рухияти вазмин тортиб, қадоктошдай, буқурдай, чўкиндидай елкасидан боса бошлади. Чуқур тин олиб, анча енгил тортиганидан сўнг ҳам саркашлик қила олмади, қўққисдан бир умр елкасини тоғдай эзувчи мана шу мавҳум юкни ҳис этди. Инсон шунинг учун ҳам яшайди, шекилли. Айни шу баҳайбат, бесўнақай, беҳаловат, бўтқадай семиз, малла сочили Вильгельм ёхуд Томми исми қайсар кимса ҳозир, айни паллада шу ерда бўлиб — айни паллада тушунчасини Тамкин билан зўр бериб англашишга уринмасин — икки ўғилнинг отаси, айни кунларда “Глориана” меҳмонхонасида яшовчи қирқ тўрт ёшли мана шу Вильгельм, ёхуд Томми Вильгельмнинг айнан ўзи, моҳиятдан иборат юкни елкасида кўтариб юришга маҳкум эди. Юкнинг нархи, қиймати маълум эмас. Эҳтимол, ўзига ортиқча баҳо бериб юборгандир? Мана шу Томми Вильгельм. Ҳаёлпарастликка мойил икки оёқли махлуқ. Ўзини нима учун яшаётганини биладигандай қилиб кўрсатади-ю, аслида бу хусусда лоақал бирон марта чуқурроқ ўйлаб кўрмаган ҳам.

Мистер Персли тилга кирди:

— Вазиятни мулоҳаза қилиб, бир оз ҳордиқ чиқаргандан сўнг нима учун Флоридага йўл олиш мумкин эмас? У ерда ҳамisha арзончилик ва осойишталик ҳукм суради. Ажойиб ўлка-да. Боз устига анбаҳ пишай-пишай деб турибди. Ана шу ерда икки акр¹ ерим бор. Чинакам Ҳиндистон дейсан.

Мистер Персли ажойиб ўлка тўғрисида галати лаҳжа билан гапираркан, Вильгельмни гангитиб қўйди. Анбаҳ — Ҳиндистон? Буларнинг қандай даҳли бор?

— Бир замонлар, — деди Вильгельм, — Кубадаги меҳмонхоналардан бирини кўз-кўз қилиш билан шуғулланардим. Бу меҳмонхонани Леонард Лайонска ёнида ёки бирон бошқа жойда қўйиллатиб тарғиб қилсанг бас бамайлихотир текиндан-текин дамингни олаверасан. Анчадан буён одамга ўхшаб оёғимни узатиб ҳордиқ чиқарганим йўқ, жуда чарчадим, бир мириқиб дам олсам, чакки бўлмасди-да. Ё гапим нотўғрими, дада?

Бу билан қандай аҳволга тушиб қолганимни дадам билади демоқчи бўлди. Қўлнинг кири бўлган пул учун жон олиб, жон берапти. Дам олиши ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Хиёл анграйсанг бас — янчиб ташлашади. Бу мажбуриятлар охир-оқибат бошига етади-да. Қоқилма ҳам, янглишма ҳам. Пул, сармоя! — ўйлади у. Пулим борлигида ҳисобини қилмасдим. Сигирдай соғишарди. Қўлимдан қанчадан-қанча пул ўтмади. Аҳволим танглашиб қолган айни паллада пулни қаердан олишга ҳайронман?

У деди:

— Гапнинг очиги, дада, ўлгудай чарчадим.

Лекин мистер Персли оғзи қулоғида орага суқилди:

— Доктор Тамкиннинг айтганидан англашимча, сизлар биргаликда фойда кўриш мақсадида пул тикибсизлар?

— Ута учига чиққан туллак-да, — деди доктор Адлер. — Одамни илондай аврайди. — Қизиқ у ростдан ҳам врачмикин?

— Аксинча бўлиши мумкин эмас, — деди Персли. — Ҳамма уни врач деб ўйлайди-ку. Беморлар ҳақида кўп гапирди. Устига устак рецептлар ҳам ёзади-а?

— Билмадим, текшириб кўрмаганман, — деди доктор Адлер. — У товламачи.

— Менимча, психолог-руҳшунос у, — деди Вильгельм.

— Психологми, психиаторми, бошқами, билмадим, — деди доктор Адлер.

— Уни ҳеч тушуна олмайман. Ҳозир шунақаларнинг ошиғи олчи. Тамкин анойи эмас. Бу ерда малака ошираётгани ҳақида лом-мим деб оғиз

¹Акр — бир гектар. (тарж.)

очмайди ҳам, лекин билишимча, Калифорнияда врачлик қилса керак. У томонларда бунинг йўли осон кўринади. Лос-Анжелос дорилфунунини тугатган деган дипломи минг долларга сотиб олса бўлар. Назаримда, фармокологиядан хабари бор, гипнозни ҳам биладиган кўринади. Бироқ мен унга ишонмаган бўлардим.

— Нима учун? — сўради Вильгельм.

— Чунки айтаётганларининг ҳаммаси ёлгон бўлиши мумкин. Чиндан ҳам шундай кашфиётлар қилганига ўзинг ишонасанми?

Мистер Персли яна яйраб кулди.

— Унинг тўғрисида “Форчун” да мақола чиққан, — деди Вильгельм. — Ҳа, “Форчун” журналида. Мақолани менга ўзи кўрсатди. Журналдан қирқиб олинган мақолани ўз кўзим билан кўрдим.

— Мақола бўлса, нима қипти? — деди доктор Адлер. — Бутунлай бошқа Тамкин ҳақида бўлса-чи. Эҳтиёт бўл, у товламачи. Ҳатто жинни бўлиши ҳам мумкин.

— Жинни дейсизми?

Мистер Персли орага суқилди:

— У жинни ҳам, соғлом ҳам бўлиши мумкин. Соғни жиннидан ажратиб бўлмайдиган замонлар келди-да.

— Юк машиналари ҳайдовчилари учун электр асбоб. Бош кийимга ўрна-тилади. — Доктор Адлер Тамкиннинг самарадорликка оид таклифларидан бирини таърифлашга киришди. — Агар ҳайдовчи машинани бошқариб бораётганида кўзи илингудай бўлса, бу асбоб уни дарҳол уйғотади. Уйқу элтиши билан қон босими ўзгариши нагижасида ишга тушади.

— Бунинг нимаси ғайритабиий? — ҳайрон бўлди Вильгельм.

Мистер Персли деди:

— У менга гаввослар кийими ҳақида гапиргани, атом ҳужуми рўй бер-гудай бўлса, шундай кийим билан Гудзоннинг тубида жон сақланар эмиш. У шундай кийим билан сув остида Олбанигача бора олишини айтди.

— Воҳ-ҳо-ҳо-ҳо! — бўғилиб хохолади кекса доктор Адлер. — Буни қаранг-э. Ниагара шаршарасининг остига саёҳат қила қолмасмикан?

— У шунақа хаёлпараст, — деди Вильгельм. — Бунинг ажабланидиган жойи йўқ. Ихтирочиларнинг ҳаммаси шунақа. Менинг ҳам антиқа гоёларим бор. Ҳам-ма ҳам бирон нарса қилсам дейди. Айниқса америкаликлар.

Бироқ дадаси унинг даъволарига қулоқ солмади ва Перслига юзланди:

— Сизга яна қанақа ихтироларини гапириб берди?

Ярашмаган йўл-йўл кўйлак кийган дадаси, турқи совуқ мистер Персли хузур қилиб кулишаркан, Вильгельм ҳам ўзини тутиб туролмади, уларга қўшилиб, астойдил яйраб кулди. Лекин унинг дили оғриди. Улар озиқ-овқат биржасидаги қиморга ўхшаб кетадиган ўйинда иштирок этиш учун сўнгги етти юз долларини ишониб топширган кимсани масхаралаб кулаётган эдилар-да. Бугун у ўн, ўн яримда иссиқ ўрнидан туриши керак ва ўшанда ҳам-маси равшан бўлади.

3

Оппоқ дастурхонлар, стаканлар ва ялтироқ кумуш идишлари оралаб, рўпа-радан тушаётган ёруғлик кўйнида тебранганча баланд бўйли мистер Персли ғира-шира холл томон кетиб борарди. У ҳассасини қўлдан кўймай, қўпол ортопедик пойабзалини судраб босарди. Булар Вильгельмнинг эътиборидан четда қолган экан. Доктор Адлер Персли ҳақида гап очди.

— Шўрликнинг аҳволи жуда оғир, — деди у. — Суяк силига йўлиққан, аста-секин кемириб борапти.

— Бу шунақа оғир касалликми? — сўради Вильгельм.

— Оғир бўлгандаки... Мен билган одамларнинг ичида, — деди доктор, — ҳаммадан ҳам Перслига раҳмим келади.

Вильгельм дадаси нимага шаъма қилаётганини тушуниб, индамай қўя қолди. У овқатланар эди. Овқатни шошилмай тарелкага солди, пармуда булқасини

хамда дадасининг қулупнайини, кейин эса чўчка гўштининг қолганини ҳам еди. Яна бир неча пиёла қахва ичганидан сўнг дастурхондан кўлини тортди. Ва у бесўнақай, боз устига беҳаловат кимса энди нима қилсам экан-а, дегандай саросимада ўтирар эди.

Ота-бола узоқ вақт сукут сақладилар. Вильгельм отасига яхшироқ кўри-ниш учун қилган ҳаракатларининг ҳаммаси зое кетди. Чолнинг хаёлидан шундай фикрлар кечар эди: яхши оиланинг фарзанди дейишга тил бормайди. Менинг ўғлим шунақа исқирт бўлса-я? Ўзини эпақага келтириш наҳотки шунчалар қийин? Қандай қилиб бундай аҳволга тушиб қолди? Турқининг совуқлигини айтмайсизми?

Вильгельм қоядай бўлиб ўтирарди. Аслида дадаси унга ошиғич талабчанлик билан қараётган эди. Ваҳоланки, Вильгельмнинг қиёфасида қайсидир маънода назокат зуҳур этган. Оғзи катта бўлгани билан бежиримгина, манглайи ва хиёл йирикроқ бурни юзига файз бағишлар, оқ оралаган малла сочлари қизғиш-кўнғир тусда товланарди. Вильгельм “Рожекс”да хизмат қилиб юрган кезлари Роксберидаги йирик бинонинг айвонли икки хонасини боғчаси билан бирга ижарага олганди. Мана шундай ҳаво ҳукм сурадиган баҳор охирлаб қолган паллаларда қиладиган иши бўлмаса, эрталаб оромкурсида ҳузур қилиб ором оларди. Ана шундай хотиржамлик (ўша паллаларда ҳам кўнгилсизликлар бўлганини ёдидан чиқарган эди), — ана шундай осуда дамлар энди қаёқда дейсиз. Гўё ҳеч қачон ҳузур-ҳаловат кўрмагандай. Нью-Йорк, қари дадаси — бугунги ҳаёти шундангина иборат. У дадасидан яхшилик чиқмаслигига ишонч ҳосил қилди. Дадасига аҳволи оғирлигини неча марта шама қилмади дейсиз. Балки дадасининг ҳақиқатан ҳам дахлсизлик ҳуқуқи бордир. Бундай нарсалар тўғрисида гап очадиган бўлса, баттар бўлишини Вильгельм ахир яхши билар эди. Шу боис тилини тишлаб ўтирарди. Ахир ишнинг расвоси чиқади-да. Бироқ ич-ичдан келаётган қандайдир нидо унга тинчлик бермасди. Мабодо ҳаммиша хушёр бўлмаса, ҳаммаси издан чиқиб кетишини, бу эса тажрибадан унга маълум бўлишича, муқаррар ҳалокага олиб боришини у билар эди. Боз устига, қариб қолгани учун дадасидан бирон нарса умид қилиши яхши эмаслигига ҳар қанча урингани билан ўзини ишонтира олмасди. Йўқ. Йўқ ва яна йўқ. Мен унинг ўғлиман, ўйлар эди у. У менинг дадам. Мен ўғилман, у қарими-ёшми, дадам. Шундай фикрлар хаёлидан кечар экан, гарчи миқ этмай ўтирар, дадасини ҳам ўрнидан кўзғалишига имкон бермасди.

— Уилки, — деди қария, — бирон марта ҳовузда бўлдингми?

— Йўқ, дада, бирон марта ҳам бўлганим йўқ.

— “Глориана”даги ҳовуз, билсанг агар, Нью-Йоркдаги энг яхши ҳовузлардан бири. Йигирма беш метр, кафели ҳам кўк. Жуда ажойиб. Вильгельмнинг кўзи тушган. Жин ўйнагани бораверишда, ана шу ҳовуз ёнидан ўтилади. Унга хлорли сувнинг кафелга ўтириб қолган ҳиди ёқмасди.

— Рус ҳамда турк ҳаммомларига тушсанг, кварц чироқлари олсанг ва массаж қилдирсанг, чакки бўлмасди-да. Кварц чироғи-ку, шарт эмас. Бироқ массаж қилдирсанг — жонинг киради, қолаверса, чўмилишнинг ҳам соғлиққа фойдаси катта. Оддий сув одамни тинчлантиради, шу боис спиртли ичимликлар сингари бемаъни нарсалар-у, ҳар хил дори-дармонлар ичишдан кўра кўпроқ наф кўрган бўлар эдинг.

Демак, дадамдан мана шу насиҳатдан бўлак ҳеч вақо умид қила олмайман, деган хулосага келди Вильгельм.

— Мен эса, — деди у, — фақат руҳий хасталаргина сув билан даволанадилар, деб ўйлабман.

Доктор бунини ўғлининг одатдаги сўзамоллигига йўйиб, кинояомуз жавоб берди:

— Нима бўлганида ҳам, чўмилиш соғлом одамни жинни қилмайди. Шахсан мен чўмилсам, роҳатланаман. Қисқаси, ҳаммом ва массажсиз ҳаётимни тасаввур қила олмайман.

— Балки гапингизда жон бордир. Ҳарҳолда синаб кўриш керак. Кеча оқшом бошим тарс ёрилгудай оғриди, тоза ҳавога чиқишимга тўғри келди, сув омибори атрофини айландим, спорт майдони ёнида бир оз ўтирдим. Болаларнинг елиб-югуриб ўйнаётганларини кўриб, кўнглим яйради.

Доктор маъқуллади:

— Маъна, нима дегандим сенга.

— Настариннинг гуллари хазон бўлапти, — деди Вильгельм. — Хазон бўлиши билан ёз бошланади. Шаҳарда шундай. Қандолатпазлар очиқ ҳавода савдо қила бошлайдилар, йўлақларда эса содали сув сотишга киришадилар. Шу ерда улғайганимга қарамай, дада, шаҳар ҳаётига ортиқ чидай олмаяпман, қишлоққа бош олиб кетгим келаверади. Шаҳарга хос гавжумлик юрагимни сиқади. Чидаб бўлмайди. Сиз нима учун бирон осойишта жойда яшашни истамайсиз?

Доктор ихчам панжасини столга қўйди, гўё Вильгельмнинг аъзойи баданини пайпаслаб кўраётгандай эди.

— Мен ҳам шаҳарда вояга етганман, — деди доктор Адлер. — Сенга бу ер ёқмаётган экан — бош олиб кетганинг маъқул.

— Кетаман ҳам, — деди Вильгельм. — Ишларимни бир ёқли қилиб олсам бас. Ҳозирча эса...

Дадаси гапиргани қўймади:

— Ҳозирча гиёҳвандлик моддалари истемол қилишни тўхтатсанг, айна муддао бўлар эди.

— Уларга сиз айтганчалик зўр бераётганим йўқ, дада. Мен ахир... Шунчаки бир оз енгил тортиш учунгина... — У сал бўлмаса, “қулфатлардан” деб юбораёзди, бироқ шикоят қилмасликка аҳд қилгани ёдига тушди.

Доктор ўз гапига туриб олди. У ўғлига насихатдан бўлак ҳеч вақо бера олмас, шунинг учун яна бир марта такрорлади:

— Чўмилиш ва тоза ҳавода сайр қилишга нима етсин, — деди доктор.

Унга навқирон, тетик, омади юришган ўғил керак, шундай фикр хаёлидан кечаркан, Вильгельм деди:

— Тиббий маслаҳатларингиз учун, дада, жуда катта раҳмат. Бироқ менинг дардимни ҳаммомнинг буғхонаси даволай олмайди.

Вильгельмнинг овозидаги нола, ранги қўққисдан оқариб кетгани, камар билан тангиланига қарамай қорнининг туртиб чиққани нимадан далолат беришини дарҳол англаган доктор доғуридан тушди:

— Бирон нохуш хабар борми? — сўради у.

Вильгельм кўнглидаги бор дарду ҳасратини тўкиб солишга чоғланар экан, аъзойи бадани зирқираб кетди. У чуқур нафас олди-да, нафасини чиқармай қотиб қолди, аввалига бўғриқди, сўнг ранги қув ўчганча, кўзига ёш олди.

— Нохуш хабар? — деди у.

— Муаммоларингга бундай жиддий тус беришинг яхши эмас, — деди доктор. — Бунинг оқибати яхшилиққа олиб бормади. Бедаво дардлар, бахтсиз ҳодисалар борлигини ҳам эсдан чиқармаслик керак.

Унинг бутун қиёфаси: яхшиси менга тиргалма, Уилки, хотиржамлигимни бузма, ахир тинчгина яшагани ҳаққим борми-йўқми, деяётгандек эди.

Вильгельмнинг ўзи ҳам зўр бериб оғирроқ бўлишга интилар; феъл-атворини яхши билгани боис қизишмасликка ҳаракат қиларди. Устига-устак дадасининг феълидан ҳам яхши хабардор эди. Шу боис мулойимлик билан гап бошлади:

— Мабодо муқаррар нарса тўғрисида гапирадиган бўлсам, ўлимга нисбатан биз тирикларнинг ҳаммамиз ягона масофада турибмиз ҳисоб. Ишларим пачава экани, албатта, ҳеч қандай янгилик эмас. Уғилларимнинг икки сугуртаси бўйича бадал тўлашим керак. Маргарет юборибди. Ҳаммасига мен баюлардон бўлишим лозим. Онасидан ул-бул мерос қолган. У эса солиқ баённомасига киритишни хаёлига ҳам келтиргани йўқ. Мени эса қароқчидан баттар тунашни билади. Буларнинг ҳаммасини сиз яхши биласиз-ку.

— Биламан, албатта, — деди доктор. — Боз устига унга кетма-кет юборишни бас қил, деб айтганман ҳам.

Вильгельм нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади-ю, бироқ индамади. Йўқ, бунга мутлақо чидаб бўлмайди.

— Гапимга тушунсангиз-чи, дада, ахир улар менинг болаларим. Менинг ўғилларим. Ахир уларни жонимдан ортиқ кўраман. Улар бирон нарсага муҳтож бўлишларини хоҳламайман.

Доктор гүе унинг гапларини эшитмагандай хайрхоҳлик билан деди:

— Ҳа, албатта. Ана шу полислар бўйича пулларни бари бир хотининг олади.

— Олмаса, баттар бўлмайдами. Бундай пулга кўз тиккандан ўлиб қўя қолганим афзал.

— Вой-буй, анавини қаранглар-а, — чол чуқур тин олди. У ўлимни эсла-тишларини ёқтирмасди.

— Синглинг Кэтрин-Филиппа яна менга хиралик қилаётганини сенга ай-тибмидим?

— Нима деб ёпишаяпти?

— Асарларнинг кўргазмаси учун галерея ижарага олмоқчи.

Вильгельм адолат юзасидангина оғиз очишга журъат этди:

— Бу тўғриси айтганда, дада, ўзингизга ҳавола.

Оппоқ сочли, боши юм-юмалоқ чол деди.

— Аксинча, Уилки. Чизган суратларининг ҳаммаси бир пулга қиммат. Май-навозчиликдан бошқа нарса эмас. Балки болаликка қайтишим фурсати ет-гандир, лекин нима бўлганда ҳам анави айтганчалик гўл эмасман. У тўрт ёшли эканида, янглишмасам, мамнуният билан унга қаламлар харид қилар-дим. Бироқ ҳозир қирққа кирди, бемаъниликларига чидайдиган аҳмоғини топиб бўпти. Етар, бас. У ҳеч қанақа рассом эмас.

— Мен ҳам уни ҳақиқий истеъдодли рассом деб даъво қилмоқчи эмас-ман, — деди Вильгельм. — Лекин у муносиб иш билан шуғулланаяпти, шундай экан бунинг нимаси ёмон.

— Ундай бўлса, эркалигини эрига қилсин.

У синглисига имкон қадар адолатли бўлишга, дадасининг кўнглини олишга астойдил ҳаракат қилди, бироқ чолнинг тўнини тескари кийиб олиши унга ҳар галгидек таъсир қилди.

— Пул ва аёллардан гап очилар экан, — деди у, — бирон нарса дейишга ожизман. Бироқ, қани менга айтинг-чи, Маргарет нима сабабдан менга шун-дай муносабатда бўлаяпти?

— Ундан қочиб қутула олмаслигини исботламоқчи. Айни шу томондан сиқувга олиб, уйга қайтармоқчи.

— Тириклайн гўрга тикмоқчи бўлаётгани нима-ю, яна уйга қайтармоқ-чи бўлаётгани нимаси, дада? Мен ҳам одамман. У мени адои тамом қил-моқчи, сиз буни пайқамаяпсиз, холос.

Дадаси Вильгельмга ажабланиб қаради. Бу яна қанақа бемаънилик? Виль-гельмнинг эса хаёлидан шундай фикр кечарди: бир-икки марта мана шундай обидийда қиласан-да, демак учига чиққан галварс бўлсам керак, деб ўйлай-сан. Галварс ҳам гапми, ғирт тўнка. Шундай эканинг билан гурурланасан ҳам. Ваҳоланки, мақтанадиган нарсанинг ўзи йўқ, нодон! Ҳеч вақо йўқ. Да-дамга ҳеч қандай даъвойим йўқ. Мақтаниш учун ҳам ҳеч қандай асос йўқ.

— Мен буларнинг ҳеч бирини тушунмайман. Лекин токи шундай ҳулосага келган экансан, у билан алоқани нега бутунлай узиб қўя қолмайсан?

— Бу нима деганингиз дада? — ажабланди Вильгельм. — Ҳаммасини ту-шунтирдим, шекилли, сизга. Менга қолса, у билан аллақачон орани очик қилган бўлардим. Тўрт йил муқаддам уйдан бош олиб чиқиб кетар эканман, ҳаммасини — буюмларни ҳам, жамғармани ҳам, мебелларни ҳам унга қол-дирганман. Ҳаммаси силлиққина ҳал бўлишини истагандим — оқибати нима бўлди? Дейлик, менинг кучугим Пеналь. Болаларимдан айрилганимнинг ўзи ҳам етар, лоақал кучугим бирга бўлсин деган ниятда уни сўраган эдим, хо-тиним кескин қайриб ташлади. Ҳолбуки кучукка қайрилиб ҳам қарамайди. Сиз уни, менимча, кўрмагансиз. Австралия овчаркаси. Одатда уларнинг бир кўзи оқ ёки оқич бўлади, шу камчилигини айтмаганда, кучукмисан, ку-чук-да! Уларга ёқтирмайдиган овқатини мутлақо бериб бўлмайди ёки ноҳўя гапириб қўйсангиз ҳам балога қолдим деяверинг. Лоақал шу жониворни ҳам менга раво кўрмади! Бағритошлик ҳам эви билан-да.

Вильгельм ҳаддан ташқари қизишиб кетди. У жиққа терлади, юзини қўлсо-чиқ билан артди. Доктор Адлер ўғлим ҳис-ҳаяжонларига ҳаддан ташқари эрк берапти, деган ҳулосага келди.

— Менга панд бериш имконияти пайдо бўлса, бас, икки дунёда ҳам қўлдан чиқармайди. Чамаси, фақат шунинг учун яшаётгандай. Тобора кўпроқ талаб қилиш касалига чалинган. Икки йил аввал яна ўқишни, яна битта диплом олишни хошлаб қолдилар. Бу зиммамдаги юкни яна ҳам оғирлаштирди, лекин бундан қатъи назар, ҳа майли, янги диплом олгач, маоши кўпроқ ишга жойлашиб олса ажаб эмас, дея ён бердим. У эса аввалгидай мени соғиб ётибди. Ҳали фалсафа доктори бўлишни кўнгиллари тусаб қолса ҳам, ажаб эмас. Айтишича, авлодидаги аёллар узоқ умр кўрармиш — демак мен ўла-ўлгунча унга товон тўлашим керак экан-да.

Доктор асабийлаша бошлади:

— Буларнинг ҳаммаси майда гаплар. Ўйтибор беришга ҳам арзимамайди. Аллақандай кучук дейсанми-ей? Бундай бачканалик сенга ярашмайди. Бирон яхшироқ адвокат топсанг, ҳаммасини ҳал қилиб бермасмикан?

— Йўқ, дада, мен сизга ҳаммасини айтдим-ку, ахир. Адвокатим бор, уники ҳам бор, иккаласи ҳам кетма-кет тўлов қоғози юборишади, оқибатда қон бўлиб кетаяпман. Эҳ, дада, дада, аҳволим қанчалар оғирлигини билсангиз эди! — Вильгельм тамомила мушкул аҳволга тушди. — Адвокатлар — биласизми? — ажрим чиқаришади, у душанба куни ҳаммасига қўшилиб, розилик бергандай бўлади-ю, сешанба куни яна пул талаб қила бошлайди. Шу тариқа ҳаммаси яна бошидан бошланади.

— Унинг галати хотин эканини бошидаёқ пайқаганман, — деди доктор Адлер. У Маргаретни илк кўргандаёқ ёқтирмай турмуш қуришларингизга хайрхоҳлик билдирмасдан ўз оталик бурчимни бажарганман, деб ҳисоблар эди.

— Галати хотин дейсизми? Унинг аслида ким эканини ҳозир кўрасиз. — Вильгельм йўғни бўйинини тирноқлари кемтилган, кўнғир доғли бармоқлари орасига олиб, ўзини бўға бошлади.

— Нима қилаяпсан? — қичқирди чол.

— У менга нисбатан қандай муносабатда бўлаётганини сизга кўрсатаяман.

— Бас қил! Бас қил деяпман! — Чол ғазаб билан столга мушт туширди.

— Дада, ахир, у мендан нафратланади. У мени бўғаётир. Нафас олгани кўймапти. У бошимга егишни олдига мақсад қилиб қўйган. Йироқдан жонимни эговляпти. Тез кунда юрагим ишдан чиқади, ё бўғилиб ўламан. Нафас ололмапман.

— Бўйнингдан қўлингни ол, жинниликни бас қил, — деди унга дадаси. — Лўливозликни ҳам тўхтат. Бундай найранглар билан мени лақиллата олмайсан.

— Нима десангиз, деяверинг. Марҳамат. — Вильгельмнинг юзи бўғриқиб, ранги қув ўчди, пишиллаб нафас ола бошлади. — Лекин сизга айтиб қўйшим керак: унга йўлиққанмандан буён қулман, қул. Мустақиллик баённомаси — фақат қора танлилар учун. Менга ўхшаган эрлар — бўйнига темир занжир солинган банди. Рухонийлар Олбанига йўл олиб, қонунни қайта кўриб чиқадилар. Улар ажралишларга қарши. Ҳакамлар: “Кўнглингиз эркинликни тусаб қолдими? Жуда соз, шундай экан, икки ҳисса кўпроқ меҳнат қилишингга тўғри келади, камида икки ҳисса кўп ишлайсан! Ишла, тўнка!” — дея дарғага қилишади. Оқибатда шўринг курғур эрлар пул учун бир-бирларининг ёқасидан олишади, шу тариқа улардан биронтаси ўзидан нафратланадиган хотинидан қутулиб ҳам олган бўларди, йўқ, қаёқда дейсиз — уни бошдан-оёқ компания сотиб олган. Маош унга сув ва ҳаводай зарурлигини билган компания бечорани кўз очгани қўймайди. Эмин-эркинлик тўғрисида гапирмай қўя қолинг. Миллионлаб соф даромад қиладиган бой-бадавлатларгина эмин-эркин бўлишлари мумкин. Қашшоқ ҳам ҳамма нарсдан ҳоли бўла олади, чунки у билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Менга ўхшаган манглайи шўр кимса эса токи жони чиқмагунча эшақдай ишлаши керак.

Бунга жавобан дадаси деди:

— Буларнинг ҳаммасига, Уилки, сенинг ўзинг сабабчисан. Вақтида олдини олишинг керак эди.

У булбулигўё бўлиб сайраётган Вильгельмни тўхтатиб, гапидан адаштириб юборди. Вильгельм шу боис нима дейишини билмай, нафаси ичига тушиб, пешонасини тириштирганча, дадасига мўлтайиб қараб қолди.

— Мен сени ҳеч тушуна олмаяпман, — деди чол. — Мен умрим бино бўлиб бундай аҳволга ҳеч қачон тушмаганман.

Дадасининг бу гаплари Вильгельмнинг сабр косасини тошириб юборди, қўлларини силкиганча вайсай кетди:

— Мана шу гапингиз, дада, ортиқча бўлди. Нима бўлганида ҳам бундай демаслигингиз керак эди.

— Хўп, майли, мен гапирмадим, сен эса эшитмадинг, — деди унга дадаси. — Лекин мен бутунлай ўзгача ҳаёт кечирганман. Ойинг билан муносабатларимиз ҳам тамомила бошқача эди.

— Одам қуригандай ойимга ҳам ўхшатасизми-а, — деди Вильгельм. — Ойим, ахир, суянган тоғингиз эди. Сиз билан қасдлашиш ойим раҳматлининг ҳатто ҳаёлига ҳам келмаган.

— Бундай сафсатабозликни бас қил, Уилки, — деди доктор. — Сен нима-ни ҳам билардинг.

— Нима дедингиз? Ахир аслида ҳам шундай эмасмиди?

Бу гаплардан чолнинг энсаси қотиб, юмалоқ бошини силкиб қўйди, кўйлаги устидан кийган нимчасининг гижимларини тўғрилаган бўлди-да, хотиржамлик билан ястаниб олдики, икки ўртада бўлаётган гаплардан беҳабар кимса ўрта ёшлардаги одам муҳтарам отаси билан одатдагидек суҳбатлашяпти, деган ҳаёлга борарди. Вильгельм бесўнақай гавдасини қаерга қўйишни билмас, кўкимтир кўзларига қон қуйилган, заъфарон сочлари аланга тусини олганди. Адолатсизлик уни ғазаблантирган, иззат-нафсини камситган эди. Бироқ ўз дадаси билан охиригача суҳбатлашиб олишни истаб, пастроқ келишга ҳаракат қилди:

— Ойимни Маргарет билан тенглаштирманг, мени ҳам ўзингизга ўхшатманг, чунки, дада, сиз ҳаётда омади юришган одамсиз. Омаддиларнинг ҳамиша ошиғи олчи. Мен эса омадсизман.

Докторнинг кекса хотиржам қиёфаси кўққисдан қаҳрли тус олди. Қизилқора йўл-йўл кўйлаги остидаги кўкраги тез-тез кўтарилиб туша бошлади. У деди:

— Шундай. Ҳаммасига машаққатли меҳнат билан эришганман. Мен лалайиб юрмаганман, танбаллик қилмаганман. Отам Вильямсбергга атиги мато билан савдо қиларди. Бизларни ҳеч ким одам қаторига қўшмасди — бу қандай кўргулик эканини биларсан? Шунинг учун ҳар бир имкониятдан унумли фойдаландим.

— Маълумингиз учун мен ҳеч қачон ялқовлик қилмаганман, — деди Вильгельм. — Эҳтимол, етарли даражада қатъиятли бўлмагандирман. Тўғри, жуда кўп хато қилдим. Дейлик, сизнинг изингиздан боришим шарт эмас, деб ўйладим. Шу боис сизга ўхшаб химияни ўрганмадим.

Дадаси гапини давом эттирди:

— Мен дуч келган ойимчанинг кетидан югурмаганман. Машҳур артист бўлиш ҳаёлимга ҳам келмаган. Кубада ҳордиқ чиқариш учун эса фурсатим бўлмаган. Мен ўз уйимдан бир қадам ҳам силжимасдан фарзандларимни тарбиялаганман.

Об-бо, ўйлади Вильгельм кўзлари олайганча. Биринчидан, жой қуриб кетгандай нима учун мана шу ерда, унинг тумшугини тагида яшяпман? Нью-Йорк шунақанги беҳосият шаҳарки, барча рангларни ювиб юборди. Бошим ҳам говлаб кетди. Нима қилаётганимни ўзим билмайман. Дадам пулларимни тортиб олмоқчи ёки менга ҳаваси келаяпти, деб ўйлаётган кўринади. Нима-ни хоҳлаётганимни, ўлай агар, тушунган бўлса.

— Дада, — деди Вильгельм, — сиз мени ноўрин айбляпсиз. Голливудга бориб ҳақиқатан ҳам хато қилганман. Бироқ ўғилларимни яхши кўраман: Ноилож бўлганим учунгина Маргаретни ташлаб кетдим.

— Нима сабабдан иложи бўлмади?

— Нима десам экан... — деди Вильгельм азбаройи лўнда жавоб беришга уриниб. — Бошқа иложи бўлмагач, қўлимдан нима ҳам келарди.

Дадаси кутилмаганда ўта кўполлик билан сўради:

— Ётиш-туриш масаласида қийналиб қолдингми? Бир оз чидасанг, ҳаммаси яна изга тушиб кетарди. Ҳаммада ҳам шундай бўлади. Эсли-хушли одам сабр қилади. Сен эса, чамаси, ҳовлиққансан, энди аҳмоқона хаёлпарастлигинг жабрини тортавер. Ё гапларим нотўғрими?

Тўғри бўлгандаки! Тўрт томондан ҳамма Вильгельмга шундай деб ниқтаётгандай эди, у эса бошини сарак-сарак қилганча, тинглар, ўйлар эди. Ниҳоят тилга кирди:

— Тиббиёт нуқтаи назаридан, шундай бўлса бордир. Гапларингиз балки тўғридир. Мен Маргарет билан мутлақо чиқишолмай қолдим. Бир оз сабр қилмоқчи ҳам бўлдим, бироқ бардошим етмади. Бизлар тамомила бегона одамлар эканмиз. У мени тушунишни хоҳламади, демак, мен уни тушунишим лозим эди, лекин бунинг уддасидан чиқа олмадим.

— Уйдан чиқиб кет, деб айтмаганига ишончинг комилми? — сўради доктор.

— Шундай қилганида бунчалар изтироб тортмаган бўлардим. Уйдан ўзим бош олиб чиқиб кетдим. Кетмоқчи эмас эдим, бироқ қолишнинг ҳам имкони йўқ эди. Кимдир мардлик қилиши керак эди. Мен шундай қилдим ҳам. Мана энди азобини тортаяпман.

Доктор ҳеч қандай эътирозга ўрин қолдирмай деди:

— “Рожекс”дан нима учун ҳайдадилар?

— Ҳайдаганлари йўқ, мен сизга гапириб берган эдим ахир.

— Бекор айтибсан. Сен ўзинг бундай қилмаган бўлардинг. Ахир сенга пул жуда зарур-ку. Бирон-бир ҳунар кўрсатган бўлсанг керак. — Чол кесиб-кесиб, дағдаға билан гапирарди. — Аравани қуруқ олиб қочавермай, ростини айт. Нима бўлган эди? Яна бирортасига илакишиб қолдингми?

Вильгельм жон-жаҳди билан ўзини оқламоқчи бўлди.

— Кимга илакишаман, дада? Ҳаммаси айтганимдай бўлган.

— Балки биронта эркак кишидир, — талмовсиради чол.

Вильгельм тамомила эс-хушидан айрилиб, дадасига тикилди. Ранги ўчиб, томоғи қуриб қолди. Ҳатто хиёл бўзариб кетгандай бўлди.

— Ўйлаброқ гапирсангиз бўлармиди, — деб жавоб берди у бир оз сукут сақлагач. — Бродвейда яшаётганим учун ҳозирги ҳаётни ҳаммадан яхши биламан, деб ўйлаясизми? Одам ўз ўғли тўғрисида ҳам шундай гумонларга борадими? Қўйинг-э!

— Мен сени бирон нарсада айбладимми? Лекин Роксберида ахир нимадир рўй берган-ку. У ерга ортиқ қайтиб бормайсан. Қандайдир рақобатчи компания ҳақида гапираяпсан. Бўлмаган гап. Нима биландир обрўйингга путур етказгансан. Қандайдир ойимтиллалар, балки, йўлингга интизор бўлиб ўтиргандир. Йўқ деб кўр-чи?

— Иш давомида нималар бўлмаган. Қолаверса, роҳиб эмасман.

— Бу шунчаки кўнгилхушликка ўхшамаяпти. Ҳойнаҳой биронтаси чинакамга бошингни айлантираётган кўринади.

Шу гапларнинг нима ҳожати бор эди, ўйлади Вильгельм, дадамнинг бир оғиз ширин сўзини эшитиш учун жонимни азобга қўйишим шартмиди? Дадаси эса ўғлини ҳеч нарсадан тап тортмайдиганлар хилидан деб ўйлар эди.

— Роксберида ҳақиқатан ҳам биттаси билан топишгандим. Биз бир-биримизни ёқтириб қолдик-да, бирга яшашга қарор қилдик. Бироқ то хотиним билан ажрашмагунимизча унинг сабри чидамади. Хуллас, Маргарет ниятига етди. Боз устига у жувон католик бўлгани учун руҳоний олдидан ҳам ўтишим керак эди.

Вильгельмнинг мана шу гаплари ҳам доктор Адлернинг кўнглини юмшатмади, кексаларга хос хотиржамлигига таъсир қилмади, юзида ҳам ҳеч қандай ўзгариш бўлмади.

— Буларнинг ҳаммаси қуруқ сафсатадан бўлак ҳеч нарса эмас, — деди у.

Вильгельм яна ўзини қўлга олди. Дадаси неча ёшга кирганини эслади. Албатта, аввалги дадаси эмас. Ўзини беҳуда ҳаяжонланишдан асраб, асабини бузгиси келмаяпти. Мен эса калавасининг учини йўқотган одамдай, тўғри мулоҳаза юрита олмапман. Балки ҳаммаси изига тушиб кетар, бу савдолар ҳам эсимдан чиқиб, яна хотиржам мулоҳаза юрита бошласам, ажаб эмас. Йўқ, қаёқда дейсиз. Ғам-ҳасрат одамнинг қушандаси-ку.

— Ростдан ҳам хотининг билан ажрашмоқчимисан? — сўради отаси.

— Шундай бўлганида кошки эди.

— Шундай экан, — деди доктор Адлер, — назаримда, ўз қадрига етадиган одам хотинини бошига чиқариб юбормаган бўларди.

— Дада, дада ахир! — деди Вильгельм. — Ҳар доим шу аҳвол-а. Ё менда қасдингиз борми? Аввалига менга ёрдамлашмоқчидай бўлиб, ишларимни суриштирасиз. Мен лақмалигимга бориб, дарду ҳасратимни тўкиб соламан. Бироқ сиз билан бир оз гаплашдимми, тамом, баттар асабийлашаман. Нима учун, ахир? Бағритош бўлиб кетгансиз. Ҳаммаси учун ўзинг айбдорсан, деганингиз нимаси? — Вильгельмнинг қони қайнаб кетди. — Фақат ўлишнигина ўйлайсиз. Ҳолбуки, бу дунёга мени ҳам боғлаб қўймаган. Сизнинг ўглингиз, яъни мен ҳам ўламан. Бу борада, биринчидан, мен айбдор эмасман. Ҳар банданинг ўз вақти-соати бор. Лекин мен ойдинлаштириб олмоқчиман, ёрдам бериш ниятингиз йўқ экан, менинг аҳволим билан қизиқиб нима қиласиз? Ташвишларимнинг сизга нима ҳожати бор? Ҳамма айбни менга тўнкаш учунми? Ўзингизни оппоқ қилиб кўрсатмоқчимисиз? Мен эса, сизга қолса, рўпарангизда ўтирганча, ўглингиз мана шунақа ярамас бўлгач, нима қила олардингиз, деб сизга таскин беришим керакми? Шундайми? — Вильгельмнинг зардаси қайнаб, юрагини сиқа бошлади, кўзёшларини аранг тийиб қолди. Шунча шарманда бўлгани ҳам етар. Азбаройи асабийлашганидан нафаси ичига тушиб тугилиб қолди.

— Афтидан, қандайдир ниятинг борлиги учун мен билан шундай кўпол муомалادا бўлаяпсан, — деди доктор. — Мендан нима истайсан? Нимани кутаяпсан?

— Нима кутаяпсан, дейсизми? — Қайта сўради Вильгельм. У ўзини тутала олмайдиган аҳволга тушиб қолганди. — Ёрдам кутаяпман, ёрдам!

Вильгельмнинг алам билан бақириб гапириши чолни кўрқитиб юборди, кўшни столда нонушта қилаётганлар ажабланиб қарай бошладилар. Вильгельмнинг юзи бўғриқиб кетди:

— Мен итдай қийналяпман, сиз эса парво ҳам қилмайсиз. Мени кўргани кўзингиз йўқ.

— Нима учун қилмишларингни маъқуллашим керак? Улар ростдан ҳам менга ёқмайди, — деди доктор Адлер.

— Хўп майли. Фейл-атворимни ўзгартиришимни хоҳлайсизми? Ўзгартирдим ҳам дейлик, кейин нима бўлади? Нима бўлиши мумкин? Дейлик, ўзимга ортиқча баҳо бериб, умрим бўйи хато қилдим. Эҳтиёткорлик ҳақида ўйламадим ҳам. Бироқ энди нима қил дейсиз? Умримнинг ярмидан кўпи ўтиб бўлди. Ярмидан кўпи. Сиз эса ғирт аҳмоқсан, деганингиз-деган.

Чол ҳам мувозанатини йўқотиб қўйди.

— Менга ёрдам беринг, деб жар солаяпсан. Сен аҳмоқ ҳе йўқ, бе йўқ армияга жўнаворганингда мен ҳар ой Маргаретга пул юборганман. Оилали бўлганинг учун сени ҳарбий хизматдан озод қилган бўлардилар. Сен эса ўзингга бино қўйиб, урушга бординг. — Хўш нимага эришдинг? Тинч океани фронтга бўйлаб бўзчининг моксидай югурганинг қолди, холос. Исталган югурдак ҳам бу ишни сендан дўндириб удалаган бўларди. Бошқа иш қуриб кетгандай ҳарбий хизматга ёлланиб ўтирибсан.

Вильгельм жавоб беришга шайланиб, айиқдай бесўнақай гавдасини кўтарди, ҳатто столга тираган панжалари вазминлигидан оқариб кетди, бироқ чол оғиз очиргани қўймади:

— Бошқа қариялар нўноқ, болаларига ёрдам бераман деб қай аҳволга ташаётганларини кўриб турибман. Мен бундай қиладиган аҳмоқ эмасман. Бир ёки кўпи билан икки йиллик умрим қолгандир. Мен-ку, ўлиб кетаман, лекин сен мана шу ерда судралиб юраверасан. Буни ҳеч ўйлаб кўрдингми? Мен эса ҳамма томонини мулоҳаза қиламан.

У мени тинч қўйинглар, демоқчи эди. Аслида эса унинг гапларидан иккимиздан яхшироғимиз, кадрлироқ ва эътиборлироғимиз бу дунёни аввалроқ ташлаб кетиши кераклиги адолатданми, деган маъно чиқарди. Умуман, шуни назарда тутган бўлиши ҳам мумкин; бироқ Вильгельмнинг ўзи мажбур қилмаганида буни ҳеч қачон очиқдан-очиқ айтмаган бўларди.

— Дада... — Вильгельм кутилмаганда ниҳоятда мулойим бўлиб қолди. — Дада, мени тушунмайди, деб ўйлайсизми? Менга қолса, қани эди жуда узоқ умр кўрсангиз. Қани эди, мен ўтиб кетгандан кейин ҳам яшайверсангиз.

Ўелининг бундай меҳрибончилигига дадаси лом-лим демай, нигоҳини олиб қочди ва бу Вильгельмнинг қонини қайнатиб юборди:

— Бироқ сиз мени итдан баттар ёмон кўрасиз. Пулдор бўлганимда-ку, бошимдан сув айлангириб ичардингиз. Тортишмай қўя қолинг худо ҳаққи. Ҳамма гап пулда. Ота-бола — апоқ-чапоқ яшаган бўлардик. Сиз мен билан фахрланиб, меҳмонхонадагиларнинг ҳаммасига оғзингиздан бол томиб мақтанган бўлардингиз. Лекин, минг афсуски, мен ундай эмасман. Мен сизнинг наздингизда қирқдан ошиб-ошмасдан шарти кетиб, парти қолган омадсиз ландавурман.

Дадаси бунга жавобан деди:

— Сенга пул беролмайман. Беришни бошласам бас — кейин охири бўлмайди. Синглинг билан бирга сўнгги тийинимгача қоқиштириб оласизлар. Мен ҳали ўлганимча йўқ, ҳозирча тирикман. Ҳозирча шу ердман. Ҳаётим давом этаяпти. Сен каби ёки яна аллақандай кимсалар сингари яшаяпман. Бирон бир кимса елкамга чиқиб олиб, бошимда ёнғоқ чақишига икки дунёда ҳам йўл қўймайман. Тамом-вассалом! Сенга ҳам, Уилки, шуни маслаҳат бераман. Ҳеч кимнинг юкини елкамга олма.

— Пулларингизни чангаллаб ўтираверинг, — деди алам билан Вильгельм. — Э, менга қолса, тузлаб ташламайсизми!

Давоми бор

Мафкуравий-сиёсий тазйиқ ва истеъдод кудрати

Истиқлол берган энг муҳим неъматлардан бири шуки, у ижод, илм аҳлини узоқ давом этган яккаҳоким мафкура тазйиқларидан халос этди; фикр эркинлиги учун кенг йўл очиб берди. Фанда, жумладан, адабиётшунослиқда “тақиқланган”, “ман этилган” ҳудудларни бартараф этди, энг мураккаб, чигал мавзу-муаммолар устида ҳам бемалол баҳс-мунозара юритиш, турлича талқинлар, хилма-хил қараш-фаразларни илгари суриш имкониятлари туғилди.

Яқин кечмиш, аниқроғи, шўро даври адабиёти тарихининг чигал, мунозарали жиҳатларидан бири улкан сўз усталари ижодий тақдирида тоталитар мустабид тузум адабий сиёсатининг асоратлари, айти пайтда ўшандай мафкуравий-сиёсий тазйиқ шароитида чин истеъдодларнинг фавқулодда ижодий жасорати масаласидир.

Инглиз адиби Жорж Оруэлл “Адабиёт ва тоталитаризм” мақоласида таъкидлаганидек, тоталитаризм фикр эркинлигига шунақа тажовуз қилдики, бунинг авваллари тасаввур ҳам этиш мумкин эмасди; унинг фикрни назорат қилиши фақат тақиқлаш мақсадларини эмас, балки муайян режаларни назарда тутди; у нафақат айрим фикрларни ифодалашга қаршилик қилади, балки нималар ҳақида ўйлаш лозимлигини уқдириб туради, шахс қабул қилиши лозим бўлган мафкура яратилади, унинг ҳис-туйғуларини бошқаришга тиришилади... Адиб “Биз учун муҳими, ана шундай муҳитда адабиёт яшай олади”, деган савол қўйиб, “Йўқ!” дея қатъий жавоб қайтаради. Унингчун, ижод бу энг аввало туйғу, туйғунинг эса мутлақ назорат қилиш мумкин эмас, агар ёзувчига эркинлик берилмаса, ижодий инстинкт ўз-ўзидан йўқолади... Бу фикрлар 1941 йили айтилган. Уша давргача ва ундан тоталитар режим ҳукм сурган мамлакатлар адабий ҳаётидаги кўпга мудҳиш ҳодисалар адиб фикрини тасдиқлайди. Айти пайтда бадиий ижод, адабий жараён шундай сирли-сеҳрли ҳодисаки, унда улғу адиб фикр-хукмига зид ҳоллар ҳам юз берди. Тоталитар режим адабий сиёсати таҳдид солиб турган йилларда, гарчи бу таҳдид, тазйиқ, адиблар ижодий тақдирида чуқур асоратлар қолдирган бўлса-да, чин истеъдод эгалари ўшандай машъум замонда ҳам ўзлигига содиқ қолиб, юксак санъат намуналари яратганликлари чиндан-да ноёб ҳодиса. Машъум 30-йиллар шароитида дунёга келган Ойбекнинг дилбар лирикаси, Абдулла Қаҳҳорнинг мумтоз ҳикоялари, “Кеча ва кундуз”, “Қутлуғ қон”, “Шум бола”, “Сароб” каби ўлмас асарлар бу фикрни тўла тасдиқлайди.

Абдулла Қаҳҳорнинг — 30-йиллар бошларида, эндигина бир-иккита дурст ҳикоя яратган, ҳали ёзувчи сифатида элга танилмаган ёш қаламкашнинг “Сароб” дек роман ёзишга журъат этиши ва муваффақияти худди Қодрийнинг ижодий жасорати — илк романи каби ҳайратомуз ҳодиса бўлди.

Агар Қодирий илк романида мозийга қайтиб иш кўрган, тарихимизнинг энг мураккаб, қалтис палласи ҳақида одамларни ўйга толдирувчи, ҳаяжонгалазгага солувчи асар яратган бўлса, Қаҳҳор замондошлари, 20-йилларнинг чигал, зиддиятли ҳодисалари ҳақидаги ўқувчини баҳсларга чорловчи гаройиб етук роман ёзди. Дунё юзини кўрган пайтида ҳам, ундан кейин ҳам XX аср ўзбек адабиёти тарихида бу қадар кескин, бир-бирига зид баҳс-мунозараларга, хилма-хил талқинларга асос берадиган, гоёвий-мафкуравий, сиёсий жиҳатдан ўткинчи, ожиз, чекланган ўринлари бўлишига қарамай йиллар талотумларида омон ўтиб ўзининг бадиий қимматини сақлаб қололган бошқа бирор йирик асарни кўрмаймиз.

30-йилларда қалам тебратган улкан сўз усталарида бўлгани каби Қаҳҳорда, жумладан унинг ўша йиллар маҳсули “Сароб” романида замонасининг ҳукмрон расмий мафкураси таъсири мавжуд. Адибнинг ўзи таржимаи ҳолида “Сароб”нинг ёзилиш сабаби ҳақида тўхталиб шундай дейди:

“Буюк бурилиш йили бошланди. Шаҳарда нэпман, қишлоқда муштумзўр жон талвасасига тушди. Тақдир мени шу душман синф вакиллари бўлган ёски ва “янги” зиёлилар, ўзини миллат ҳомийси, миллатчи деб атаган бир гуруҳ ватан хоинлари билан учраштирди... Кўлимга янги қалам олганимда буржуа миллатчилиги ҳақида кўрган ва билганларимни тенгқурларимга, бутун халққа айтишга шошилдим. Мен адабиёт кураш қуроли бўлишига ҳеч қачон бунчалик зарурат ҳис қилмаган эдим”.

Жуда кўп фактлар, кейинги қузатиш, тадқиқотлар шундан далолат бераётирки, “буюк бурилиш йили” деб аталган палла А.Қаҳҳор айтганидан ўзгача — мамлакат тарихида улкан фожиа, мусибатлар даврининг бошланиши бўлди, қолаверса, шаҳарда нэпман, қишлоқда муштумзўрларнинг жон талвасасига тушиши — тоталитар маъмурий буйруқбозлик системасининг жиддий кўпуровчилик сиёсати оқибати эди. Суриштирмай ёппасига уруш эълон этиш, ғазаб ёғдириш халқимиз, маънавиятимиз, маданиятимиз учун қанчалик қимматга тушгани, эндиликда ҳаммага аён. Ёзувчи назарда тутган, “дин ва дин аҳлларига қарши” кўксида йиғилиб ётган алам ҳам, “буржуа миллатчилиги ҳақида кўрган ва билганлари”ни тенгқурларига, бутун халққа айтишга шошилиши, бунда “адабиёт кураш қуроли бўлиши”га ўзида зўр зарурат ҳис этиши — барча-барчаси роман ёзилган 30-йиллар бошларидаги фожиавий даврнинг истеъдодли ёзувчиси онги, ижодий мезонларига салбий таъсири эди. Бу ҳол, бу кайфият муайян даражада “Сароб” романида ўз ифодасини топди. Романда ёзувчи бир ёқламалик билан бир гуруҳ “синфий душман”, яширин аксилинқилобий миллатчилик ташкилоти аъзолари, бу гуруҳнинг шўро тузумига қарши уюштирган “фитна”си, “кўпуровчилик ишлари”, адабиёт, маданият, матбуот соҳасидаги “аксилинқилобий ҳаракатлари”ни фош этишга уринади. Муродхўжа домла образини мустасно қилганда, бу гуруҳ вакиллари, уларнинг ёвуз ниятлари, кўпуровчилик фаолияти бир қадар яланғоч, хийла юзаки берилган; яширин ташкилотга оид тафсилотлар анчайин жўн, нўноқлик билан битилган детектив саргузаштларни ёдга туширади. Муаллиф бу ўринларда тадқиқотларда таъкидланганидек, 30-йиллар бошларида майдонга келган “аксилинқилобий жиноий ҳаракатларни фош этиш”га қаратилган айрим манбалардан фойдаланган, ўша манбалар руҳига мос тарзда ёзувчи адабиётни фақат синфий душманга қарши кураш қуролига, уларга нисбатан қаҳр-ғазаб туйғуларини ёғдириш воситасига айлантиради. Ҳолбуки, сўз санъати етук реалист ёзувчи кўлида ҳар доим синфий-мафкуравий кураш қуроли эмас, ҳодисаларни, ҳатто душман деб санаган синф, табақа одамларини ҳам ҳалол, объектив кўрсатиш, холисона бадиий таҳлил этиш, ҳодиса моҳиятини очиб бериш воситаси бўлиб келган. Адабиётимиз бахтига етук реализм анъаналари руҳида яратилган “Сароб” адиб даъво қилганидай, фақат душман синф одамларини нуқул қаҳр-ғазаб билан фош этувчи саҳифалардан иборат эмас. Аслида бу хил ўринлар асарда нисбатан оз. 63 бобдан иборат романнинг (учинчи нашри) бор-йўғи ўнга яқин бобида шундай лавҳалар бор.

Шуниси характерлики, 30-йилларда вульгар социологизм оғуси билан заҳарланган таъқидчилар эътиборини биринчи галда асардаги аксилинқи-

лобий миллатчилик билан боғлиқ худди ўша нисбатан заиф, яланғоч, куруқ фош этувчи саҳифалар ўзига тортади ва романни улар бошда “буржуа миллатчилигини фош этувчи асар” сифатида олқиш билан қарши оладилар. Бироқ орадан кўп ўтмай романга муносабат ўзгара бошлайди. Романда улар илгари ўйлангандан кўра жиддийроқ ва муҳимроқ жиҳатлар борлигини англай бошлайдилар. Ҳаммадан бурун асар бош қаҳрамони — улар назаридаги синфий душман, миллатчи Саидийнинг тақдири ва талқини, қолаверса, миллатчиларга қарши турган ижобий қаҳрамонлар фаолияти мутлақо қониқтирмайди. “Сароб”га бағишланган муҳокамаларда, қатор тақризларда ёзувчи Саидийга хайрхоҳлик билдиради, “Романнинг бош қаҳрамони Саидий ўтакетган миллатчи бўлишига қарамасдан, ёзувчи уни мақтайди, уни ўқувчига мумкин қадар яхши кўрсатишга, ўқувчини Саидий изидан эргаштиришга тиришади...” (Ҳ.Мусаев); “Саидийга ачиниш туғдириши буржуа миллатчиларига нисбатан нафрат туғдирмайди, балки хушёрликдан тойдиришга олиб боради, бу — ёзувчининг хатосидир” (Ю.Султонов), дея айюҳаннос соладилар. Бугина эмас, Саидийнинг маъшуқаси Мунисхондаги нурли жиҳатлардан ҳам ўша танқидчилар ғазаб отига минадилар, муаллифнинг миллатчи қизи, аксилинқилобчи синглиси, миллатчи йигит маъшуқаси “Мунисхонга муҳаббат билан қараши”ни тоқат қилиш мумкин бўлмаган бир ҳол, адибнинг яна бир жиддий ғоявий хатоси деб биладилар.

Ҳолбуки, худди ўша масалада, романнинг бош қаҳрамонлари Саидий, Мунисхон характерлари, тақдири, руҳий олами бадий тадқиқи, талқинида асарнинг асосий руҳи, реалистик кудрати, умуман реализмнинг сеҳрли кучи намоён бўлган; муаллиф ўз шахсий майли; ўша кезларда таянган ақидалари, даврнинг ҳукмрон расмий мафкурасига зид ўлароқ реал ҳодисанинг объектив манзарасини акс эттирган, ҳодисаларни, бу одамларни бор мураккаблиги, мусбат ва манфий томонлари билан холисона кўрсатган. Ёзувчи ҳар қанча қоралашга, фош этишга уринмасин, хушёр, дидли китобхон Саидий, Мунисхонларни тўғри тушунадилар. Аллоҳ уларни шу тарзда яратганлигини, улар оғир қисматга мубтало эканини, қолаверса, давр, мураккаб зиддиятли муҳит, шароит қурбони бўлганликларини кўриб, ҳис этиб туради, беихтиёр уларга ачинади, уларнинг ташвиш, алам-изтиробларига шерик тутинади.

“Сароб” романида ёрқин, курашчи ижобий қаҳрамонларнинг йўқлиги, борлари эса заиф чиққани ҳақида кўп танқидий гаплар айтилади. Айни пайтда бу борада ёзувчини оқлаш учун ҳар хил баҳоналар излаш, мавжуд ижобий кучлар ҳам чакки эмас, дея ўзини овунтириш ҳоллари ҳам бўлди. Бироқ бу хусусда муҳим ҳақиқатни айтишга ҳеч ким журъат этолмади. Хўш, қатор танқидчилар назарида “душман синф, миллатчи тимсоли бўлмиш Саидий”га ва унинг теварагидаги бир гуруҳ шахсларга қарши кураш олиб бориши, уларни тор-мор этиши-лозим бўлган курашчи қаҳрамонлар кимлар бўлиши мумкин эди? 20-30-йилларга оид архив ҳужжатларидан, ўша йиллари матбуотда босилган, бугунгача сақланиб қолган мунозара материалларидан, кўпдан-кўп танқидий руҳдаги мақолалардан маълумки, ҳақиқатан ҳам ҳаётда Саидий типдаги зиёлиларга қарши аёвсиз кураш олиб борган, уларни ер билан яксон этган, кейинроқ қатағон қилинишига замин ҳозирлаган ҳужумкор кучлар, улар олиб борган кураш усули ижодий зиёлилар, адабиёт учунгина эмас, умуман, халқ, жамият учун оғир кўргилик бўлгани эндиликда ҳаммага аён. Нега буларни яқиндан билган, бевосита бу ҳодисаларга шохид бўлган Қаҳҳор романга шундай курашчилар образини киритмади? Нега романдаги Кенжа, Эҳсон, Шафрин сингари ижобий кучларда шунақа жангарилик йўқ, аксинча улар анчайин майин-мулойим, Саидийга нисбатан муруватли одамлар?! Жангари қаҳрамонларни асарга олиб кирмаслик фақат роман поэтикасининг ўзига хослиги билангина изоҳланмаса керак. Ҳарҳолда Қаҳҳордек реалист санъаткор бу хил расмий мафкура билан куролланган, синфий рақибларни асло аямайдиган жангари курашчиларнинг ҳақиқий башарасини билган, лоақал холис реалист савқи табиий сажия орқали беихтиёр англаган. Эҳтимол бундай шахсларни асло ижобий қаҳрамон қилиб бериш мумкин эмаслигини, айни ўша кезларда улар ҳақида

бор ҳақиқатни айтиш, ифодалаш мушкул эканини тушунган, ҳис этган ҳолда, яхшиси, бундай шахсларни асарга киритишдан ўзини тийган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Балки бу ҳам ёзувчининг гуманизм, реализмга садоқати оқибатидир.

80-90-йиллар танқидчилигида “Сароб” романидаги “аксилнқилобий миллатчилик” билан боғлиқ масала яна кўтарилди: “Сароб” муаллифи замонасозликда, “ўткинчи ақидалар, муваққат мезонлар, юқори доираларнинг кўрсатмаларида уқтириб ўтилган ҳақиқатларга таяниб ижод қилган”-ликда (О.Отахонов) айбланади. Танқидчи Р.Кўчқоров “Сароб” романининг ижодий тарихи, яратилишига туртки бўлган манбалар таҳлилига бағишланган ишида “миллий зиёлиларнинг буржуазия кетидан кетганлиги... бугун романининг етакчи пафосини ташкил этади”, асар “замон ва сиёсат талаби, муаллифнинг пировард мақсади, ҳатто омма онгу шуурига таъсири нуқтаи назаридан ҳам конкрет сиёсий романдир”, “20-йилларда иш кўрган аксилнқилобий, миллатчилик ташкилотларининг “кирдикорлари”ни бадиий ишонарли фош этиш романининг бадиий ғоявий фундаментини ташкил этади... бугун асар мана шу асос устига қурилган” деган хулосага келади.¹

Устоз танқидчи О.Шарафиддинов эса бу қарашга зид ўлароқ: “Роман матнини синчиклаб кўздан кечирилса, босиқлик билан таҳлил қилинса, миллатчиликни фош этиш адибнинг асосий ғоявий нияти бўлмагани аён бўлади. Ҳатто Саидий учун ҳам миллатчилик асосий, етакчи, доимий сифат эмас. У йўл-йўлакай миллатчи бўлган ва уни ҳалоқатга олиб келадиган омил ҳам миллатчилик эмас. Ҳарҳолда Саидий биринчи навбатда, худбинлик қурбони бўлади”, — деб ёзади.² Р.Кўчқоров ўз ишида “Сароб” муаллифи аксилнқилобий ҳаракатларни фош этувчи манбаалардан барақали фойдалангани, ҳатто уларни ўзлаштириб, кўчириб олгани хусусида кўплаб далиллар келтиришга ҳарчанд уринмасин, роман ўша манбалар руҳида ёзилган деб даъво қилмасин, бундай уринишлар асар моҳиятига айтарлик таъсир кўрсатмайди. Мабодо “Сароб” илмий-публицистик рисола бўлганида Р.Кўчқоров танқиди туфайли умри тугаган, кўчирмачиликдан иборат бир нарсасифатида узил-кесил фош этилган бўларди. Ҳолбуки, “Сароб” биринчи галда роман, санъат асари. Танқидчи келтирган далиллар эса “Сароб”даги аксилнқилобий миллатчилик ташкилоти аъзолари фаолиятига оид нисбатан заиф саҳифалар тўғрисидаги мавжуд танқидий мулоҳазаларни яна бир бор тасдиқлайди, холос. Романдаги асосий нарсас — ундаги етакчи қаҳрамонларнинг қисмати, руҳияти таҳлили масаласидир. Бу роман биринчи галда хазон бўлган муҳаббат, увол бўлган умр достони, икки кўркам ёшнинг — бир-бирига муносиб, аслида бахт учун туғилган, аммо табиатидаги ожизликлар туфайли ҳаётда чалгиган, адашган қалбларнинг аччиқ фожиали қисмати, руҳий изтироблари ҳақидаги асар сифатида ўқувчини ҳаяжонга солади.

Саидий билан Мунисхон муҳаббати, улар умрининг заволи топишида, шубҳасиз, бу ёшлар тушиб қолган шароит, вазиятнинг, зиддиятларга тўла даврнинг ҳиссаси, таъсири катта, айна пайтда инсон боласи номукамал бир зот. Тақдири азалнинг ўйиними, пешонага ёзилганининг рўёбга чиқишими ёки инсоний ожизликлар оқибатидами — рўй берган омадсизлик ва бахтсизликлар учун биринчи галда уларнинг ўзлари айбдордирлар; ўз тақдирларига нисбатан лоқайдлик, худбинлик, мақсад йўлида собитсизлик, мутелик, ихтиёрни ўзгалар кўлига топшириб разолат билан иттифоқ туғиниш, бундан ҳам ёмони разолатга кўникиш инсон боласи учун энг оғир гуноҳ, кўргилик, катта фожа. Асарда биз Саидий ва Мунисхоннинг аччиқ севги ва умр савдоси, руҳий изтироблари, драмаларга тўла қалб дафтари билан танишиб аламли ўйларга толамиз. Бу жиҳатдан “Сароб” жаҳон адабиётидаги айна шу хил руҳий фожиалар тасвир ва таҳлил этилган энг етук асарлар билан бир қаторда туради. “Сароб”дан кейин XX аср ўзбек адабиётида “Сароб” таъсирида, унга эргашиб ёзилган бахтсиз севги, адашганлар

¹ Р.Кўчқор. Мен билан мунозара қилсангиз... Т., “Маънавият”, 1998, 20, 34, 50-бетлар.

² XX аср ўзбек адабиёти тарихи. Т., “Ўқитувчи”, 1999, 269-бет.

қисматидан ҳикоя қилувчи талай асарлар пайдо бўлди, улар орасида ўқувчиларга маъқул бўлганлари ҳам бор. Аммо, очиги, уларнинг ҳеч бири бу масалаларни умуминсоний дард-алам, қалб драмаси, дарди даражасига кўтаролмади.

Эрих Фромм “Франтс Кафканинг “Жараён”и” мақоласида жаҳонга машҳур бу роман бош қаҳрамони ва унинг фожиаси сабабларини таҳлил этиб қуйидаги жиҳатларга эътиборни тортади: Йозеф К. “ривожланишдан тўхтаган” кимса, “бировнинг қўлига қараган” одамдир; “унинг барча ишқу амали бошқаларга музтар бўлишга қаратилган, у ҳеч қачон бировга нимадир беришни ёки ўзи чора-тадбир излаб топишни мақсад қилмаган”, ўзгаларга қалом одам; “Муаммо унинг ўзида, ботинида экани, ўзини фақат ўзигина халос эта олишини ўзи тушунмаган” шахс; “Ҳаёти самарасиз ўтаётганини ва тобора таназулга юз тутаётганини гира-шира англайди”, бироқ бунинг олдини олишга қурби етмайди; “аслида эса у ўзи учун, ўзининг инсоний шарафи учун курашмоғи лозим эди”; “Қ.нинг аҳволи қоронғуда бировнинг ёрдамисиз йўл тополмайдиган одамнинг фожиали тараддудидан далолат беради...”

Рамзлар воситасида ёзилган “Жараён” қаҳрамони — XX аср бошларида яшаган, Саидийга замондош бўлган ёш зиёли йигит ҳақида айтилган бу сўзлар изчил реалистик йўлда битилган “Сароб” романига, унинг қаҳрамонига ҳам ҳайратда қолар даражада дахлдордир. Мана шу муштараклик ҳам “Сароб”нинг умумбашарий аҳамиятига молик асар эканини тасдиқлайди.

Романда Саидий билан Мунисонни ҳалокатга олиб келган руҳий маънавий омиллар, жумладан, улар табиатига хос худбинлик, шахсиятпарастлик, шуҳратпарастлик ҳақида кўп ёзилди. Бунинг учун муайян асослар бор, албатта. Бироқ романдаги етакчи қаҳрамонлар характери биз аввал тасаввур этгандан кўра серқирра, маъно, моҳият-жиҳатидан хийла сержило. Етакчи қаҳрамонлар, биринчи галда, Саидий характери, руҳияти, ҳатти-ҳаракатлари, қисмати синчиклаб кузатилса, табиатига хос энг характерли жиҳат унда қатъият-сабот, “шахси бутунлик”, мустақил фикрлаш ва иш тутишнинг етишмаслигида эканига иқроор бўласиз. Саидий ёзувчи насридаги етакчи персонажлар каби ҳаёт шафқатсизликлари топтаб ташлаган, хўрланган, таҳқирланган, муте, итоаткор, омадсиз шахс. У “Сароб”дан олдин ёзилган “Бошсиз одам” ва ундан кейин яратилган “Бемор”, “Ўғри”, “Анор”, “Ўтмишдан эртақлар” қаҳрамонларининг бошқа бир шароитдаги, йирик жанрдаги “онгли” — зиёли қиёфасидаги кўринишидир. Гарчи Саидий зиёли — журналист, ёзувчи бўлса-да, моҳиятан Сотиболди, Туробжон, Қобил бобо, Бабарлардан айтарли фарқ қилмайди... Унда Аллоҳ берган бир инсон боласига лойиқ ақл-идрок, инсоний туйғу, ҳусн, куч-қувват бор, бироқ унда қатъият, сабот йўқ. Чўлпон иборалари билан айтганда муҳит гирдобида бир сомон парча, ҳаёт оқимида бамисоли оқар сув юзасидаги похол чўпдек қалқиб боради, ҳар амал, ҳар ишни “ҳақ” деб биледи ва шу тариқа ўз вазни-қадрини бой беради. Бошлаган бирор ишини, орзу-ният йўлидаги интилишини охирига етказмайди: ўқишни ора йўлда ташлаб кетади, комсомол сафида, шўролар идорасида ишлаб, улар тарафида туриб ҳам буни ёлчитмайди; аксилинқилобий миллатчилар гуруҳи томон оғиб, ношудлиги, оғзи бўшлиги туфайли бу ерда неча бор қовун туширади; ташкилот топшириғига кўра янги одамлар топиб, янги гап бошлашга чоғланади, “кечалари ўйлаб ётиб, кимнинг олдига бориш ва қандай қилиб гап бошлаш тўғрисида маълум қарорга келади, аммо тонг отгандан кейин муваффақият қозонишга шубҳаланади, у кишининг олдига боргани отланганида эса, ўзини тамоман ожиз сезади”. Давраларга кирганда ҳам биров ўргатган сўзларни майнадай тақрорлайди. Ёзувчилик истеъдодини рўёбга чиқариш бобида ҳам ланжлик қилади. Ижодда ҳам нукул бировларнинг иродаси, маслаҳати, тақдим этган мавзуси тузиб берган плани асосида иш кўради, гоҳ у, гоҳ бу ижтимоий-сиёсий гуруҳ қўлида қурол бўлаётганидан хижолат тортмайди. Унда чин истеъдод соҳиби учун зарур шарт — журъат, жасорат етишмайди. Озгина қаршиликка дуч келдики, дарҳол ижодий ниятидан воз кечади. Биргина мисол. Саидий қишлоққа борганида у ерни ёқтириб қолади;

ер-сув ислоҳотига хайрхоҳлик кўрсатиб, у ҳақда роман ёзишга чоғланади. Шу орада бир баҳса айтилган “Ислоҳот ўзбек қишлоқларини хароб қилади”, “Ислоҳот ёмон десангиз романингиз босилмайди, яхши десангиз...” тарзидаги мулоҳазалар туфайли дарҳол фикри ўзгаради, қолади. “Шу дамда ўзининг бошлаган романидан шунча совидики, давом эттириш учун бир калима сўз топаолишига ҳам кўзи етмас эди” деб ёзади муаллиф.

Бу йигит шахсий — интим ҳаётда ҳам ўта нўноқ. У гўзал қиз Мунисхонга кўнгили бериб, унинг меҳрини қозонади. Севги деб аталмиш илоҳий неъмат наҳидасидан баҳраманд бўлиш имконияти туғилади. Ҳаётидаги энг қувончли, тотли онлари унинг Мунисхон билан илк учрашув, мулоқот дамларидир. Бироқ мана шу бахтни ҳам асраб қолишга қурби етмайди. Бу ношуд, нотавон бандаи мўмин хомхаёлларга учиб, китоблардагидай фаровон турмушга эришиш, машҳур ёзувчи бўлиб етишиш орзусида таянч-шароит қидириб Муродхўжа домла хонадонига ичкуёв бўлиб келади. Мунисхондек фаришта қолиб, ўз тақдирини Сорахондек тасқара билан боғлайди. Бу ҳол Саидий табиатидаги ожизлик, субутсизлик, ҳаётда йўл қўйган хатоларнинг энг қалтири ва хатарлиси, шахсий инқирознинг авж нуқтасидир. Энг ачинарлиси, Саидий ҳаётида нималар юз бераётганини билиб, бу ҳақида ўзига ҳисоб бериб, оқим ўзини қаёққа олиб кетаётганлигини ғирашира фаҳмлаб туради, шунга қарамай кўзини чирт юмади-да, “хайр, нима бўлса бўлар...” дея қўл силтайди. Бу хонадонда Саидий аввало ижтимоий шахс сифатида ўзлигини бутунлай бой беради: “оламга, унинг барча ҳодисаларига Муродхўжа домланинг кўзи билан” қарайдиган, “ҳар бир товушнинг унинг қулоғи билан эшитадиган” бўлади: бора-бора бу одамнинг даст-ёри, малайи, боринги, оддий қулга айланади. Саидийнинг энг жўшқин меҳнат, ижодий фаолият онлари эзгу мақсадларига ёки сиёсатга эмас, Муродхўжа домланинг моддий манфаатларига хизмат қилади. Шу тариқа оқ-қорани тушунган, маърифатли, зиёли бу кимса мутелик, итоаткорлик, қуллик туйғуси бобида адиб ҳикояларидаги маърифатдан йироқ, оми персонажларни ҳам йўлда қолдириб кетади. Бу ҳол 30-йиллар шароитида жиддий бир огоҳлантириш эди. Жамиятнинг маърифатли, онгли аъзоси бўла туриб ҳам Саидий каби қатъиятсизлик туфайли жаҳолат ботқоғига ботиб кетиш, инсон ихтиёрини ўзгалар изнига топшириб оддий малайга, қулга айланиб қолиш мумкинлигини, афсуски ўша кезларда биров сезди, биров сезмади; сезганлар эса журъатсизлик оқибатида ўзларини билмасликка солдилар. Бу нарса миллат, жамият учун қанчалар қимматга тушганлиги маълум...

Қалтис вазиятларда бош қаҳрамон қисматида, руҳиятида юз берган ўта зиддиятли, фожиаи ҳолатлар катта маҳорат билан кўрсатилган. Инсон боласи учун энг оғир кўргилик, фожиа ўзининг кўнгили майлига зид бориш, таъби суймаган ишни қилиш, бундан ҳам оғири — жирканч вазиятга ўзини мослаш, тақдирнинг шафқатсизлигига, омадсизликка кўникиш, омонат асослар орқали ўзини овутишдан иборат. Саидий домла хонадониди ана шундай мушкулотга дуч келади: ақл-тасаввурга сиғмайдиган ҳол юз беради — секин-аста Саидий қалбидаги баркамол гўзал қиз Мунисхон ўрнини маънавий қашшоқ, жисмоний хаста, ўта хунук-тасқара Сорахон эгаллай бошлайди. Ёзувчи бу руҳий жараёни бутун мушкулоти, оғриқлари, азоб-изтироблари билан ифода этади. Айниқса, Саидийнинг кўнгилига вазиятга ўзини кўникириш, Сорахондан “фазилат”лар қидириш жараёни тасвири ёзувчининг ноёб бадиий кашфиётидир. Деярли шундай ҳол Мунисхонда ҳам юз беради. Мунисхон ҳам ўз навбатида Саидийдек кўркам, истъёдолли йигит қолиб, вазият тақозоси, ака хоҳиши, амри билан маънавий тубан, кўримсиз, жирканч одамга зўрлаб узатилади. Мунисхон ҳам бу вазиятга кўникиш, жирканч кимсадан “фазилат” қидириш азобини чекади. “Икковининг фарқи шундаки, Мунисхон ўзини алдай олмаган — фазилатдан нуқсон ва нуқсондан фазилат яшадан ожиз келган минутлар”да аламини йиғидан, Саидий эса ичкиликдан олади. Айниқса, бир-бирининг васлига ета олмаган, икки бахтсиз, омадсиз ёшнинг бир-бирига рўпара келгандаги ҳолати — қалбларда кечаётган изтироб, уни яширишга қанчалик уринмасинлар, барибир ошкор бўлиб туриши ифодаси ёзувчи санъатининг беназир эҳсонларидан-

дир. Икки ёш тўйдан кейин бир-бирларига дуч келганида иккови ҳам узоқ жим қолади, сўнг Саидий “Кутлашим мумкинми?” — деб сўрайди. Шу ўринда ёзувчи: “Бу сўзни у жуда тез айтди, аммо айтиб бўлгунча кўзидан ёш чиқиб кетаёзди” деб ёзади. Ўша кездеги қаҳрамон қалбидаги изтироб нақадар нозик, таъсирчан ифодаланган! “Мумкин!” — дейди сир бой бермаган Муниҳон бояги саволга жавоб тарзида ўзини хурсанд ва бахтиёр кўрсатишга тиришиб. Саидий бунга ишонмайди, Муниҳоннинг шу ҳаракати унинг юрак-бағрини эзиб юборади. Муниҳон яна узоқ вақт шу мушкул юмушни давом эттиради, ҳар гал Саидийни кўрганда ўзини турмушидан, оилавий ҳаётдан мамнун кўрсатишга тиришади. Бунинг оқибати аён. Муаллиф ёзади: “Бу узоққа чўзилган дард натижаси шу бўлдики, Муниҳоннинг гўзаллиги ҳар кимнинг кучоғида бир қатордан қола бериб тугаёзди”.

Саидийнинг қабоҳатга кўникиши, у билан мурасага келиш жараёни ифодаси нисбатан кенг, изчил ва маҳорат билан амалга оширилган. Ниҳоят, Саидий алдовлардан — Муниҳоннинг фазилатларидан нуқсон ясашдан чарчайди, ўзига тасалли бериш учун бошқа йўл топади — қачон Муниҳон тўғрисида ўйласа, дарҳол ўзига ўзи “Мен уни олмоқчи эмас эдим” дейди ва кўнглининг фарёдини ичкилик билан босишга уринади. Шу мушкул дақиқаларда рўпарасида бот-бот Сораҳон пайдо бўлади. Саидий эса ҳар гал Сораҳондан қандайдир фазилат “кашф” этади. Сораҳоннинг Саидий ҳузурига чойнак кўтариб кириб, маст ҳолда учиб ётган бу одам оёқ кийимини ечиб қўйиши, устига кўрпа ёпиши, айниқса бош томонига, бошқа жойга эмас, уйғониб пайпаёлаганида кўли етадиган жойга совуқ чой қўйиши қатта қаромат бўлиб туюлади. Яна бир гал Сораҳон Саидийнинг оқ шоҳи кўйлагига қаердадир илашган қизил ипни олиб ташлайди. Адиб ёзади: “Чойнак уни ҳамма хунук қизлардан ажратган бўлса, бу ипни олиб ташлаш уни Саидийга озгина яқинроқ келтирди”. Энди Саидий Сораҳоннинг тавия башарасидан зўр бериб чирой ахтаришга тушади ва “қатта бир нарса” кашф этади: “Сораҳоннинг кўзи қора, киприклари бу кунгача кўрган ҳамма қизларникидан узун”. У ўзини овутишда давом этади: “Сораҳон хунук, бу рост, аммо истараси иссиқ”. Бу фикрга яна бир фикр қўшади: “Баъзи қизлар чиройли бўлса ҳам, истараси совуқ бўлади, ҳуснда истаранинг аҳамияти зўр”. Яна бошқа зўрма-зўраки далил-исботлар келтиришда давом этади: “Никоҳ учун муҳаббат шарт эмас”, “Бу хотин хунук, буниси чиройли”, дейишда маъно йўқ, “турмуш учун чиройли хотиндан хунук хотин яхши”. Шу тариқа Саидий мажбуран ўзини тавби суймаган ошни ейишга ҳозирлайди.

Ёзувчи бу билан чекланмай, қабоҳатга мослашган бандай мўминнинг бу хонадондаги хўрликлари, инсонлик шаъни, нафсониятнинг оёқ ости этилиши, тасқара хотин, булбулигўё қайнона, маккор қайнота томонидан таҳқирланиши, хаста опаси бошига тушган чидаб бўлмас хўрликлар, буларнинг устига ишдаги, ижоддаги омадсизлик, таназзул тарихини батафсил кўрсатади. Саидийнинг ўша кезлардаги ночор ҳолати, изтироблари ўқувчи қалбини ларзага солади. Ёзувчи қаҳрамоннинг аянчли қисмати хусусида бир персонаж тилидан лўнда қилиб шундай дейди: “Раҳимжон ҳозир шалоғи чиққан аравадай Муродхўжа домланинг томорқасида ағанаб ётибди”. Ниҳоят, Саидийнинг ички ҳаёти билан ташқи ҳаёти орасидаги кундан-кун ўсиб бораётган қарама-қаршилиқ унинг жонига қасд қилар даражасига этади: у телба ҳолга тушади.

Асарнинг илк наشري ва охириги вариантдаги қаҳрамон ҳалокати тафсилотидаги фарқлар хусусидаги баҳсларда, кейинги вариантда Саидийнинг тўсатдан фаол ва кўпоровчига айланиши, бутун бошли юк поездини ҳалокатга учратиши образ мантиқига зид, чунки Саидий табиатан бундай ишга қодир эмас, деган танқидий фикрлар асослимасдай туюлади. Аслида ҳаётдан, яшашдан тойган, ҳаёт сурурини ҳис этишдан тўхтаган, ҳаётга, яшашга интилишни бемаънилик деб билган, шахс сифатида емирилиб битган кимса учун шу хилдаги “мантиққа зид” безориларча телба ҳатти-ҳаракат табиийдир. Муаллиф Саидий ҳалокатидан сал бурун унинг хаста ётган опаси хусусидаги ўйларини беради: “Опаси ётган подвалнинг қор қоплаган пас-так деразасидан қизғиш шуъла тушиб турар эди. Саидий буни кўриб опаси-

нинг “тузалиб кетарман” деганини эслади ва унинг ҳаётдан бўлган умиди аввал гашини, кейин аламини, газабини келтирди. Саидий ҳозир опасининг тиззалари шишиб кетган оёқларини уриб синдиришга, хира кўзларини ўйиб олишга, томоғини гажиб ташлашга тайёр эди”. Шундай руҳий кайфият-ҳолатдаги одам учун сўнгги безорилик табиийдир. М.Горький “Шахсининг емирилиши” мақоласида ёзганидай, “безорилик-шахсининг руҳий-жисмоний емирилишининг шунчаки оқибати, унинг таназзули сўнгги нуқтага етганига шаксиз далилдир!”

Юқорида таҳлил, мулоҳазалардан чиқадиган хулоса шуки, асар марказида турган Саидий моҳиятан фаолият, ижод, сиёсат одами эмас, балки қисмат бандаси: у ўзини ҳам бахтли қилишга қодир шахс эмас: у “аксилнқилобий миллатчилик” гуруҳи муҳитига эмас, бошқа бир муҳитга тушиб қолганда ҳам уни шундай аянчли қисмат кутарди. Саидий ижтимоий-мафкуравий, сиёсий қурашдаги иштироки туфайли эмас, биринчи галда табиатидаги ожизликлар — мутелик, қуллик туйғуси, иродасизлиги, мужмаллиги, оқимга қараб оқадиган лоқайд бўлганлиги учун инқирозга, ҳалокатга учради. Саидий тушиб қолган шароит, 20-йиллардаги тарихий вазият, мафкуравий-сиёсий қурашлар, “аксилнқилобий миллатчилик” деб аталган ҳаракатлар асар учун бир фон ҳолос: синчиклаб разм солинас Саидий ҳаёти, қисматидаги, энг кескин драмалар, фожиалар мафкуравий, ижтимоий-сиёсий қурашлар майдонида эмас, оилада, шахсий — интим ҳаётда рўй беради. Саидий хилидаги кимсаларнинг фожиаси ҳамма даврларда, ҳамма халқлар ҳаётида юз бериши мумкин бўлган умумбашарий фожиадир. Мутелик, қуллик психологияси ва унинг аччиқ оқибатлари масаласи миллат раънақининг заволи сифатида Қаҳҳорни ҳаммиша аламли ўйларга толдирган, қаттиқ изтиробга солган, бинобарин бу нарса ижодидаги етакчи тамойиллардан бирига айланган: айна шу ҳол адибнинг бошқа қатор етук асарлари қатори “Сароб” романининг ҳам етакчи пафосини белгилайди.

Романда бу хулосани тасдиқлайдиган яна бир асос бор. Асарда “аксилнқилобий миллатчилик” ҳаракатига дахлдор шахслар орасида нисбатан муваффақиятли, жонли чиққан образ Муродхўжа домладир. У ҳам романда миллатчи зиёлилар вакили, миллатчилик мафкурасини ташувчи фигура сифатида эмас, ўзгачароқ, қиёфада кўринади. Аввало у инқилобий алғов-далғовлар даврида фарқ бўлиш олдида турган оила кемасини, бойлигини, ҳаётдаги мавқеини ҳар боб билан асраб қолишга уринаётган тадбиркор оила бошлиги: бахтсиз туғилган ёлғиз фарзанди учун ўзгалар бахтсизлиги ҳисобига бахт ато этиш умидида юрган устамон, худбин одам сифатида эсда қолади. Унинг миллатчилиги, аксилнқилобий ҳаракатлардаги иштироки йўл-йўлакай шунчаки эслатиб ўтилади. У Саидийни оила даврасига тортар, ичкўёв қилиб олар экан, бунда у мафкуравий-сиёсий мақсадларни кўзлагани йўқ. Биринчи галда у ўз тинчини, жонини, моддий манфаатини ўйлаган: “оламда домланинг кўзига фақат икки нарса кўринади: бири — мулк-амлок, иккинчиси — жон”. Ҳатто у Саидийни сиёсат бобида асраш-авайлаш йўлини тутди. Муродхўжа домла “Мехробдан чаён”даги Солиҳ маҳдумни эслатади. Маҳдум Анварнинг билимидан, истеъдодидан фойдаланиб қандай пул ишласа, домла ҳам Саидийнинг истеъдодини худди шундай пулга сотиб ейди. Домла оилага даромад келтираётган Саидийни сиёсат бобида асраш-авайлаш йўлини тутиши ҳам бу одамнинг асл қиёфасини ойдинлаштиради. Фойда келтираётган кезларда Саидийга нисбатан ҳурмат-эҳтиромни жойига қўяди, инқироз-омадсизлик бошланиши биланоқ ундан юз ўгиради, Саидийнинг шарбатини сўриб бўлиб, пўчоғини пуфлаб ташлайди. Бинобарин бу образ ҳам муайян гоёвий мақсадларга — миллатчилик мафкурасини фош этишга хизмат этувчи восита эмас, балки табиий инсоний зиддиятлар, ожизликлари билан жаҳон адабиётида мавжуд шу турдаги персонажлар сифатида турувчи ёрқин характердир.

¹ М. Горький. Асарлар, Ўн томлик. X том. 1978, 42-бет.

“Сароб” бадиий ижоднинг гаройиб ички қонуниятларини яна бир бор тасдиқловчи, реализмнинг сирли-сеҳрли куч-қудратини намоён этувчи бадиий ҳужжат сифатида ҳам қимматли. Бамисоли Ҳиндистонга боришни кўнглига тугиб океан сафарига отланган Колумб беихтиёр Америка қитъасини кашф этгани каби Қаҳҳорнинг “буржуа миллатчилиги”ни фош этишни ният қилиб ёзган “Сароб” романи туб моҳияти эътибори билан бошқача — башариятга хос инсоний ожизликлар ва уларнинг фожиавий оқибатларини ифода этувчи нодир санъат асари бўлиб чиққан. Ёзувчининг ўзи ҳам англаб етмаган “онг ости” ҳиссиёти, қалб тубидаги илоҳий туйғу уни ҳақиқат, чинсанъат йўлига бошлаган. Асардаги замоннинг ўткинчи довуллари, алдамчи ғоялари таъсирида тарафкашлик билан битилган нисбатан бадиий заиф ўринлари борлиги кишида таассуф уйғотади, бироқ, улар романнинг юксак бадиий қимматини, XX аср ўзбек адабиёти равнақидаги салмоқдор ўрнини инкор этиш учун асло изн бермайди.

“Сароб” романи устидаги юқоридаги кузатиш, таҳлил ва мулоҳазалар фақат Абдулла Қаҳҳор ижодий тақдири эмас, умуман, XX аср ўзбек адабиёти хусусида айрим жиддий хулосалар чиқариш учун асос беради.

90-йиллар танқидчилигида бот-бот XX аср ўзбек адабиёти жаҳон замонавий адабиёти тараққиётидан ажралиб ортада қолиб кетган, жумладан, Қаҳҳор ва унинг авлоди коммунистик мафкура ва социалистик реализм доирасидагина ижод этган, деган таъналар айтилди. Бундай таъналарда қисман асос бор. Шу билан баробар мустабид мафкура таъйикларига, социалистик реализм қатъий талаблари асоратларига қарамай, айти шу мафкура, шу методга мансуб деб қаралган қатор сўз усталари ижодида XX аср жаҳон модернистик адабиётидаги етакчи тамойилларга ҳамоҳанг жиҳатлар борлиги аён. Абдулла Қаҳҳор ва унинг авлоди социалистик реализм доирасидагина қолиб кетган эмаслар. Ойбек шеърлятида, Қаҳҳор насрида бу ҳол яққол кўринади. “Сароб” романида, хусусан, марказий персонаж Саидий характери-шахсияти, руҳияти, маънавий инқирози ифодасида экзистенциализм фалсафасига асосланган адабий тамойилларнинг мавжудлиги, яъни шахс фақат моддийонча тасаввур — ижтимоий муносабатлар маҳсули, шахс фожиаси эса нуқул ижтимоий, сиёсий-мафкуравий зиддият, муносабатлар оқибати сифатидагина эмас, айти пайтда, шахс табиатидаги туғма, табиий, сирли-сеҳрли хусусиятлар, инсоний ожизликлар самараси, ижтимоий-ёт, тарихий шароит, сиёсат, мафкурага бўйсунмайдиган онг-шуурдан ташқаридаги англаб етилмаган ёки англаб етиш мушкул бўлган ҳолатларнинг зуҳури тарзида берилиши ёзувчининг катта ижодий жасоратидир.

Умарали НОРМАТОВ,
профессор

Пилар УРБАНО

Киролича София

Танаффус қилиб ўтирмай, гўё китоб саҳифаларини варақлагандай бошқа мавзуга кўчамиз. Энди Грецияда 1967 йилнинг 21 апрел куни рўй берган давлат тўнтариши ҳақида гаплаша бошлаймиз. Бу пайтга келганда, қирол Константиннинг тахтга чиққанига эндигина уч йил бўлган эди.

“Уша кунларда биз Грецияда, Психикодаги уйимизда эдик, - деб ҳикоясини бошлайди қиролича. — Онамнинг 50 йиллигига келган эдик. Бу 18 апрел куни бўлган эди. Эрим Мадридга қайтиб кетди. Мен бир неча кунга уйимизда қолдим. Отамнинг вафотидан кейин онам ўзига кела олмади. У жуда оғир кайфиятда юрар эди...”

21 апрел куни ҳаммамиз Татой қасрида кечки овқатга қолдик. Укам мени уйга олиб бориб қўймоқчи бўлди. Мен унга бунинг ҳожати йўқлигини айтдим ва машинада ўзим соқчилар билан йўлга тушдим. Тундаги соат бирлар атрофида Психикога етиб бордим. Йўл-йўлакай бирон шубҳали нарса, бирон-бир қалтис ҳаракат сезганим йўқ. Ҳеч нарса диққатимни жалб қилгани йўқ. Уйқуга чўмган шаҳарда одатдаги сарин бир тун эди.

Тонгга яқин соат уч билан тўрт орасида бизни онам уйғотди: “Туринглар, аллақандай жиддий гаплар бўляпти, шекилли. Лекин нималигини ҳали англаб етганим йўқ!” Чиндан ҳам, уйимизни солдатлар қуршаб олишган эди.

Радионинг кулогини бурадик — фақат ҳарбий музика янграмоқда. Орадан кўп ўтмай, ахборот ўқилди: бригада генерали Паттакос ва Макарезос ҳамда Пападопулос деган полковниклар қиролнинг номидан ҳаракат қилиб, исён кўтаришипти.

Улар кичик офицерларни ва солдатларни қиролни ҳимоя қилиш мақсадида ҳаракат қилишаётганига, сўл экстремистларнинг коммунистик фитнасини босирмоқ ниятида эканларига ишонтиришипти.

Бу менга аввал бошдан оқ ёқмади. Уша кезларда Грециядаги сиёсий ҳаёт жуда беқарор эди — бир йилда бешта ҳукумат ўзгарди ва уларнинг ҳаммаси озчиликнинг ҳукумати эди.

Кўп ўтмай қароргоҳимизни танклар қуршаб олди. Уларнинг тўплари бизнинг уйимизга қаратилган эди. Гўё бизни “ҳимоя” қилиш учун келган бу кўшинларнинг капитани қиролича Фредерикога дағаллик билан ҳокимона оҳангда “Мен буйруқни бажаряпман, бу ердан ҳеч ким чиқиб кетмайди” деди. Менинг онам ҳамон бу аскарлар бизни юз бериши мумкин бўлган ҳужумдан ҳимоя қилади деб ўйлашда давом этарди. Шаҳар телефони узиб қўйилгани маълум бўлгач ва онам ўғли билан алоқа боғлаблмагандан кейингина у гап нимада эканини англади. Шунда у боққа чиқади ва боғда турган соқчиларнинг машинасидан Татойга радио телефон орқали қўнғироқ қилади. Тино билан гаплашади. Шунда кечки соат 7 бўлиб қолганди...”

Охири. Боши аввалги сонда

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

107

Қиролича Софиянинг ҳикоясига бошқа бир гал унинг синглиси Иринадан эшитганларини қўшимча қиламан.

“Акам шу қадар ҳаяжонланган эдики, одатда бир маромда босиқ гапирадиган одам бу гал қаттиқ-қаттиқ гапирди. У онамга жуда аниқ қилиб шундай деди: “Содир бўлаётган воқеаларга менинг мутлақо даҳлим йўқ. Менинг буйруқларимни бажаришмаяпти. Ҳеч ким мени ҳеч кимдан халос этгани ҳам йўқ. Ҳозир мен тартиб ўрнатмоқ учун бош штабга жўнаб кетяпман”.

Фитначилар телефон алоқасини қирқиб қўйишибди. У ҳам бир текис ишламас экан. Қирол мудофаа вазири билан гаплашаётганда (у пайтда вазир ноҳарбий одам бўлган) линияда ҳаммавақт ҳарбийларнинг овози ва солдатларнинг сўкиниши эшитилиб турган. Солдатлар ўз лаҳжаларида қиролни “анави нусха” деб, генералларни “бобо” деб, полковникларни “кучук” деб аташар экан. Константин “гапирётган ким, кимни тилга олаяпсизлар?” деб сўраганда, алоқа узилиб қолипти. Константин оламдан узилиб, ёлғиз қолипти.

Ҳарбийлардан бунақа оқибатсизликни кутмаган эдик. Биз армияни тартибнинг посбони сифатида яхши кўрар ва ҳурмат қилардик. Константин саросимага тушиб қолган ва “пассив қаршилик кўрсатиш” мавқеида турган: у вақтдан ютмоқчи бўлган, армиянинг парчаланиб кетишига ва фуқаролар урушига йўл қўймастикни ўйлаган, беҳуда қон тўқилмасин деган. У бутун халққа эшиттириб, “менинг тахтим грекларнинг қонига арзимади” деган. Буларнинг бари апрел ойида юз берган. Бир неча ойдан кейин эса 1967 йилнинг 13 декабрида у бир гуруҳ демократик кайфиятдаги офицерларга таяниб, “аксил тўнтариш” ясамоқчи бўлган. Бу офицерлар Конституцияни қўллаб-қувватлаган ва ҳарбий хунтага қарши курашга тайёр бўлган офицерлар эди. Лекин бу “аксил тўнтариш”да қирол тарафига фақат авиация ва флот офицерларигина ўтган, холос. Куруқликдаги қўшинлар фитначиларни қўллаб-қувватлашган. Бироқ, армиянинг парчаланиб кетишини истамеган Константин грек ҳарбийларининг бир қисми иккинчи қисмига қарши жанг қилишини хоҳламаган; у мамлакат бошига граждандар урушининг даҳшатларини ёғдириш фикридан батамом узоқ эди. Шунинг учун ҳам охир-оқибатда у Грецияни тарк этди”.

Финачилар сиёсий партияларнинг фаолиятини чеклаб қўйишди ва коммунистларга мамлакатнинг ижтимоий ҳаётида иштирок этишни қатъиян ман этишди. У пайтларда “савуқ уруш” авжида эди, икки блокнинг қарама-қаршилиги энг баланд пардаларга кўтарилган эди. Эҳтимолки, шундай шароитда сиёсий партиялар фаолиятини чеклаб қўйиш борасида қаттиқ сиёсат юритган грек ҳарбий хунтаси Америка маъмурларининг кўзига ёш ва тажрибасиз қирол бошчилигидаги монархияга қараганда барқарорликни таъминлашда ишончлироқ куч бўлиб кўринган бўлиши мумкин. Яна шу фактни ҳам эътибордан соқит қилиб бўлмайдики, яқинда НАТОга қабул қилинган Греция жуғрофий нуқтаи назаридан алоҳида стратегик аҳамиятга эга бўлган ҳудудда жойлашган эди. Ночор вазиятда Вашингтон қирол Константин II га ёрдам бериш у ёқда турсин, уни бутунлай ёлғиз қолдирди.

“Менинг укам, - деб давом этади қиролича, - яна бир неча ой мобайнида — апрелдан декабргача ўзининг “аксил тўнтариш”ини тайёрлаган кезларда давлат раҳбари бўлиб қолаверган. Бошқа мамлакатларнинг сиёсатчилари ва журналистлари унга роса маломат тошларини ёғдиришди, уни “тахтга ёпишиб олгансан, шунинг учун хунтага ён бергансан, у билан ҳамкорлик қилгансан, хўрликларга чидагансан” деб айблашди. Худди шу гапларнинг ўзини улар Хуан Карлос билан менинг тўғримда ҳам гапиришган — гўёки биз фақат ўзимизнинг шахсий обрў-эътиборимизни, иззатимизни ўйлаб, Франконинг ёнида ҳамма хўрликларга чидаган эмишимиз... Оқибатда кўп йиллар мобайнида улар бизга бурунларини жийириб қараб келишди.

Укам масаласига келадиган бўлсак, 1952 йил Конституциясига риоя қилмоғи учун ва бошқаларни ҳам унга риоя қилишга мажбур этмоқ учун имкони бор даражада ҳамма ишни қилди. У шу Конституцияга қасамёд қилган эди ва шу Конституцияга биноан Греция “Демократик монархия” деб эълон қилинган эди. Ҳарбийлар унга жуда қаттиқ босим кўрсатишларига қарамай,

Хуан Карлос Конституцияга ўзгаришлар киритишга кўнишни истамади. “Демократик монархия” деган тушунчанинг ўзи греклар учун жуда галати жаранглайди, чунки асрлар мобайнида монархия дегани уларнинг онгида “муस्ताбидлик”, “зулмкорлик” деган тушунчаларни аңлатиб келган.”

Қирол греклар учун ҳамиша ҳокимимутлақ бўлиб келган. Аксинча, “республика” тушунчаси ҳамиша “демократия” тушунчаси билан ёнма-ён келган. Менинг отам, кейинчалик укам ҳам монархистик бошқарув ичида демократияни мустаҳкамлашга, монархистик демократияни барпо этишга интилишган... Буни амалга ошириш ўн йил ўтгач, бу ерда — Испанияда менинг эримга насиб этди. Аммо расман тан олганда Греция 1975 йилнинг июнигача монархия бўлиб қолаверди”.

Мени қиролича Софийадан қирол хонадонининг қувғиндаги аччиқ, аламли ва ибратли тажрибасидан қандай сабоқ чиқариб олганини сўрадим.

У қиролларга хос салобат билан аста бошини кўтаради. Унинг нигоҳи бўшлиққа қадалади. Гўё мендан узоқлашгандай ва хаёллар уммонига чўккандай маънос оҳангда жавоб беради. “Бундай тажриба бошқалар учун сабоқ бўла олмайди, чунки ҳар бир одам ўз қисматидаги мушкулотларни кўради... Ҳар бир одамнинг ўзи қоқиладиган тоши бор. Ҳаёт чиндан ҳам бошқа бир масалада қимматли сабоқ беради: Конституцияга мувофиқ иш юритадиган қирол ҳамиша ўйин қоидасига қаттиқ риоя қилмоғи керак, ҳеч қачон ўз ваколатлари доирасидан чиқиб кетмаслиги лозим, унинг аралашуви жоиз бўлмаган ишларга аралашмаслиги керак. Чунки бунақа ишларнинг ҳеч қайсиси беиз кетмайди, уларнинг ҳар қайсисига жавоб бериш зарур. Турли-туман ғалвалар учун қанчалик жавоб бермоқ керак! Фуқаролар қироллар ва шаҳзодалардан хулқ-атворининг юксак даражада бўлмоғини талаб қилишга ҳақли. Қироллик номуси дегани ҳам, аслида, шунинг ўзи. Юртни бошқармоқ учун қирол номусли бўлмоғи шарт”.

— Қироллик номуси дейсизми? Бу нима дегани?

— “Инсоннинг номус-ори — энг асосий нарса. У ҳар биттамызда бор. Агар инсон номус-оридан ажралса, у тамом бўлган одам. Ҳар қандай оддий инсон учун номус-ор қанчалик муҳим бўлса, қирол учун ҳам шунчалик катта аҳамиятга эгадир. Бироқ қироллик ор-номуси олифталик ёхуд шунчаки, сиполик эмас, бу — биринчи навбатда — масъулиятдир. Сиз мендан “бу нима дегани?” деб сўраяпсиз. Бунинг маъноси шуки, ҳамиша, ҳар доим, ҳаммавақт ўз манфаатларининг умумий манфаатларга бўйсундира билмоғинг керак. Қироллик ахлоқи жуда қаттиқ ва у зиммага кўп нарса юклайди. У сенинг зимманга одамларга хизмат қилиш масъулиятини юклайди. Кимда-ким подшолик қилмоқни истар экан, у, даставвал, одамларга хизмат қилишни ва фидойиликка тайёр бўлмоқни ўрганиб олмоғи лозим, ўзи тўғрисида камроқ ўйлаб, одамлар ҳақида кўпроқ ўйламоғи керак...”

Беш йил мобайнида Караманлис қирол Константин билан уни Грецияга қайтариш имконларини излаб музокаралар олиб борди. Ниҳоят, Караманлис полковникларга очиқ хат ёзиб, “қонунийлик рамзи” сифатида қиролни мамлакатга қайтаришни талаб қилди.

Афинада ва Салоникда чоп этиладиган иккита газета ва хатни эълон қилишга журъат этди. Хат жамоатчилик ўртасида катта шов-шувга сабаб бўлади. Шундай бўлишига қарамай, Пападопулос бунга жавобан Константинни умуман тахтдан маҳрум этди”.

Шундан сўнг бир қатор ҳодисалар рўй берди, биринчи қарашда улар ўзаро боғланмагандай кўринар эди-ю, лекин аслида мамлакатда ҳарбийларнинг этиги жонли ҳаётни эзгилай бошлаганидан далолат берарди. Талабаларнинг чиқишлари шафқатсизлик билан бостирилди, инсон ҳуқуқлари мислсиз даражада бузила бошлади. Буларнинг бари охир-пировардида шунга олиб келдики, Греция Оврўпа кенгашида ўз ўрнидан маҳрум бўлди. Шундан кейин Пападоулоснинг ўзини қамоққа олишди. Унд хавфсизлик хизматининг бошлиғи қамоққа олди. Бу воқеаларнинг энг авж нуқтаси шу бўлдики, янги Кипр республикасининг президенти архиепископ Макариоснинг ҳаётига суиқасд қилинди. Суиқасдни ўнг экстремистик кўнлар уюштирган эди. Бу Гре-

цияда ҳам, Туркияда ҳам фавқулудда ҳолат жорий қилишга сабаб бўлди ва бутун минтақада ҳарбий тўқнашув хавфи юзага келди. Бу хатолар ва зўравонликлар силсиласи ҳарбий хунтанинг тагига сув қуйди ва унинг йиқилишига олиб келди.

Ана шундай вазиятда 1974 йилда яна Караманлис керак бўлди. Бу тажрибали давлат арбоби шу йиллар мобайнида ички сиёсий ғалвалардан ташқарида турган эди. Республика президенти Гизикис унга янги ҳукумат тузишни ва монархияга қайтиш керакми ёхуд республикани таъсис этиш керакми деган масалада референдум ўтказишни топширди. 1975 йилда роса чаптастлик билан ўтказилган референдумдан кейин Греция республика деб эълон қилинди. “Конституциянинг бир моддаси бекор қилинди — бу моддага кўра Греция демократик монархия деб ҳисобланар эди, - дейди қиролича — Референдум халққа бир тузоқ бўлди. Қонунчилик бузилган эди”.

Қироличанинг чеҳраси қаҳрли тус олади. У кесиб гапира бошлайди. Унинг оғзидан кўрғошиндай оғир, залворли таъналар чиқа бошлайди.

“Караманлис қирол Константинни алдади. Унинг ишончини суистеъмол қилди. Греклар кўзига ўзини қонунчиликнинг халоскори қилиб кўрсатди. Қирол ўйнамоғи керак бўлган ролни ўзлаштириб олди. Монархия ўрнига республикани жорий қилди. Шу мақсадда ўзининг мансабидан — ҳукумат бошлиғи эканидан фойдаланди ва ўзининг жамики таъсир кучини шахсий манфаатлар йўлида ишга солди...”

Орадан икки йил ўтгандан сўнг, Караманлис Республика президенти сифатида Испанияга расмий ташриф билан келганида, - деб менга гапириб берди малика Ирина ошқора тантанавор оҳангда, - опам София биз билан хаёсизларча ўйин қилиб бўлмаслигин унга кўрсатиб қўйди”.

Гап бундай бўлган эди. Одатда давлат бошлиқларининг ташрифи олдиан маросимлар вақтида қандай давлат белгиларидан фойдаланиши келишиб олинади. Бироқ 1984 йилда Караманлиснинг Испанияга расмий ташрифи вақтида бундай бўлмади. Қирол саройидаги тантанали зиёфатга қиролича София кўзни қамаштирадиган зарбоб қўйлақда келди. Унинг кўйлагини қимматбаҳо жавоҳирлар безаб турарди. Бошида олмос тошлар қадалган платинадан ишланган тож. Қиролича бу тожни баъзи бир фавқулудда ҳоллардагина киярди. Кўкрагида мовий лента бўлиб, у ҳам кашталиқ ва бриллиантлар қадалган эди. Чап елкасида каттагина салб шаклидаги олтин тўғноғич, у аввал ўтган қирол сулоласининг рамзи, марказда эса Грециядаги қирол хонадонининг рамзи.

Табрик вақтида Караманлис қироличанинг кўнглини хушлаб, эътиборини жалб қилмоқ учун юнон тилида “укангиз қалай юрипти?” деб ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Қиролича индамади. Сукут чўзилиб кетди. Юнон тилини тузуккина биладиган ва меҳмон нимани сўраганини тушунган қирол Хуан Карлос Греция президентини ўнғайсиз аҳволдан қутултириш йўлини топди — у хотинининг ўрнига “Қайним Франко замонидегидек ўзини эмин-эркин ҳис этмоқда” деб жавоб берди.

Кейин овқат вақтида Караманлис ўзининг ўн йил аввалги хиёнатини оқламоқ учун нималардир демокчи бўлган эди, қиролича қуруққина қилиб унинг гапини кесди: “Жаноб президент, мен Испаниянинг қироличасиман, марҳамат қилиб, менга Грециянинг ички проблемаларини гапирманг”.

1996 йилнинг 17 ва 19-январ куни. Ана шу сўнгги икки учрашув вақтида биз 1969 йилнинг 23 июлида шаҳзода “қирол унвонининг вориси” сифатида қасамёд қабул қилинганидан бошлаб 1975 йилнинг 22 ноябригача қирол сифатида қасамёд қилганига қадар ўтган давр ичида нималар содир бўлгани тўғрисида шаҳзода билан малика испан тахтига чиқишдан олдин бу юртда олти йил мобайнида қандай ҳаёт кечиргани ҳақида гаплашамиз.

Шу ерда, мана шу хонанинг ўзида менинг эрим ва унинг маслаҳатчилари шаҳзода давлат бошлиғининг вориси этиб тайинланиши муносабати билан Хуан Карлоснинг кортес депутатлари қаршисида сўзлайдиган нутқининг матнини тайёрлашган. Бу иш анча енгил кўчди, ҳаммалари бир оила аъзолари-

дек бемалол ўтириб, аҳиллик билан ишлашди. Уларни умумий мақсад бирлаштириб турарди. Эсимда, франкочилар ва бош вазир Карреро Бланко шаҳзодни “18 июл монархиясининг вакили” деб эълон қилишни талаб қилдилар. Бироқ охир-пировардида бу иборадан бутунлай воз кечишди. Бошқа иборани қолдиришди: “Мен Испания қироллари хонадонининг бевосита давомчисиман. Менинг оиламда иккита қироллик тармоғи туташиб кетган. Мен ўз салафларимнинг муносиб давомчиси бўлишга ваъда бераман”. Шундай қилиб, Хуан Карлос монархистик ва сулолавий мавзуларни ўзининг франкочи ҳукумат қонунларига мойиллигини таъкидлаш билан боғлади, чунки қортес қарши-сида у ўзининг Конституцияга — “Давлатнинг асосий қонуни”га содиқ экани ҳақида қилмоғи керак эди.

— Ҳазрати олийлари, дон Хуан Карлос қасамёд қилаётганда жиндай ташвишлироқ кўринганмиди?

— Ҳа. Жуда ҳам. У биронта ҳам одам фурсати келиб, уни “қасамхўр” деб айблашни истамас эди.

— “Қасамхўр” дейсизми? Бундан чиқадики, у ўша пайтлардаёқ франкочиларнинг қонунларини ўзгартиришни ўйлаб юрган экан-да?

— Ҳа, у тузумни ўзгартирмоқчи эди. У абсалют монархия тузумини ўрнатишни истамас эди, у демократик давлатда қирол бўлишни хоҳлар эди, испанлар қандай партияларга мансуб бўлишмасин, уларнинг ҳаммасининг қироли бўлишни истар эди. Бу уни анча ташвишлантирар эди. Аммо Торкуато Фернандес Мирандо унга тушунтириб, Давлатнинг асосий қонуни тузумни ич-ичидан ўзгартиришга имкон беришини айтди. У шундай деди: “Қонундан қонунга бормоқ керак”. Мустабилликдан демократияга ўтишнинг маъноси ҳам ана шунда эди: ўтмиш билан алоқани узмаган ҳолда, революцион зилзилаларни четлаб ўтиб, янги қонунлар яратиш йўлидан бормоқ керак. Ўз-ўзидан аёнки, Испанияда Франко вафот этиб, Хуан Карлос қирол сифатида қасамёд қабул қилганида ҳам худди шу масала кўндаланг бўлган эди.

— Сизларни “Испания шаҳзодаси ва маликаси” деб аташни ким ўйлаб чиқарган? Баъзилар буни сиз ўйлаб топгансиз дейишади, ҳазрати олийлари. Баъзилар Карреро Бланко ўйлаб топган дейишади.

— Ҳа, бу ажабтовур тасодиф бўлган эди. Бир куннинг ўзида эрталабдан бошлаб биз ҳаммамиз бу тўғрида бош қотира бошладик. Афтидан, масаланинг ечими ҳам бир вақтда топилган бўлса ажам эмас. Ҳеч ким келишиб олгани йўқ.

— Сеньора, ўйлайманки, шаҳзода каудильонинг вориси бўлгунча унга анча узоқ кутишга тўғри келишини тушунган бўлиши керак. Бунақа узоқ кутиш эса унга зарар етказмасдан қолиши мумкин эмас эди. Эҳтимолки, у Франкониинг ҳаётлигидаёқ қирол бўлишни ўйлагандир?

— Йўқ! Агар Хуанито Франко ҳаётлигида қирол бўладиган бўлса, бу билан ҳаммаси барбод бўлур эди. Франкочиларнинг муддаоси ҳам аслида шу эди — улар Хуан Карлосга “Ҳаракат”нинг ёхуд шунга ўхшаш бошқа бирон нарсанинги қироли бўлишини таклиф қилишмоқчи эди. Бироқ шаҳзода бу тўғридаги гапни эшитишни ҳам истамасди. Бу йўлга киргандан кейин демократияга келиш амримаҳол эди. Аммо шаҳзода шуни қатъий билардики, у Испанияда чинакам демократия учун кураш олиб боради. Унинг яна шунга ишончи комил эдики, ўтмиш билан алоқани кескин узиб бўлмайди. Ушанда гапирганларидек, “ҳар бир қадамни ўйлаб кўйиб”, олға бормоқ керак эди. Баъзи бировларга бундай ҳаракат ҳаддан зиёд секин туюлар, баъзи бировларга эса, аксинча, ҳаддан ташқари тез кўринарди. Аммо фақат шу йўл билангина низолар ва тўқнашувларни четлаб ўтиш мумкин эди.

1969 йилнинг 23 июлида Сарсуэлада эрталаб адлия вазирининг қатнашувиде шаҳзода Франкониинг вориси сифатида қасамёд қабул қилади. Куннинг иккинчи ярмида қортеслар залида бениҳоя тантанавор ва ҳаддан зиёд дабдабали бир шароитда Хуан Карлос ва Бурбон қасамёд қабул қилади ва Испания шаҳзодаси деб эълон этилади. Эртаси куни унга уч турдаги кўшинлар — армия, авиация ва флот генерали деган унвон берилди.

Дон Хуан маросимга келмади. Умуман, у тахтга чиқишга бўлган ҳар қандай умиддан маҳрум бўлганига узоқ вақт кўника олмади.

Гарчи қиролича менга Хуан Карлос Франко ҳаётлигида ҳукмдорлик қилишни хоҳламаганини айтган бўлса-да, шаҳзоданинг ўзидан ташқари яна жилла бўлмаса икки марта Франкони истеъфога чиқишига ва ҳокимиятни Хуан Карлосга топширишга кўндиришга уриниш бўлганини инкор қилиб бўлмайди. НАТОнинг Ўрта Ер денгиздаги флотига қўмондонлик қилувчи адмирал Маунтбаттен воқеалар суръатини тезлаштириш мақсадида бу масалани президент Никсон ва дон Хуан Карлос билан муҳокама қилган.

Никсон билан қилган ошқора ва самимий суҳбатларида адмирал Испаниядаги қирол хонадонининг ёш вориси ҳақида мақтов гапларни гапирган ва “АҚШ унга ёрдам бермоғи керак” деган. У Америка давлатининг бошлиғи Франкони ўзи тирикликлик чоғида васият қилишга ва ворис шаҳзодани тахтга чиқаришга кўндирмоғи керак деб қаттиқ турган. Бунини ўша йилларда Марказий Разведка Бошқармасининг директор муовини бўлиб ишлаган Вернон Уолтерс ҳам тасдиқлайди. У президент Никсондан топшириқ олган экан. Бу топшириқ махфий бўлмаса ҳамки, анча нозик топшириқ бўлган экан — у Мадридга бориб, Франко билан ғоят нозик масалани гаплашиб келмоғи керак экан. Бу — 1971 йилда рўй берган. Франконинг Уолтерсга жавоби бундай бўлипти: бир томондан, “шаҳзода Хуан Карлос ягона номзод”, иккинчи томондан эса, “ворислик вақти-соати билан амалга оширилади. Президент Никсонга етказингки, Испанияда тартиб ва барқарорлик мен томонимдан тегишли фурсатда амалга ошириладиган тегишли тадбирлар ёрдамида кафолатланади”.

Қиролича эри билан 1971 йилнинг январиди АҚШга қилган биринчи расмий ташрифини эслайди. Никсон шаҳзода билан расман суҳбатлашганда унга маслаҳат бериб, Франко тартибларидан узоқроқ бўлиш учун беҳуда уринмай кўяқолганингиз маъқул деб маслаҳат беради. Франконинг фикрича, унинг ёшлигини ўзиёқ, истарасининг иссиқлиги, киришимлилиги Испанияда у давлат тепасига келгач, ҳамма ишлар бошқача бўлиб кетишидан далолат бериб турипти. Аммо Никсоннинг бу маслаҳатига қарамай, шаҳзода ўзининг баъзи бир ғояларини баён қилиш учун Америка оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишга қарор қилди.

“Айниқса, — деб таъкидлайди қиролича, — унинг “Чикаго трибюн” газетасига берган интервюси жуда жиддий бўлди. У ўша пайтларда ҳали тилга олиш расм бўлмаган масалани гапирди — Испания халқи демократик эркинликларни хоҳлайди, — дейди, демократияга йўл очиб бермоқ даркор эди.

Биз Мадридга қайтишимиз билан эртаси куниёқ ташвишли қиёфадаги Кастаньон де Мена келди: “Ҳазрати олийлари, Франконинг столи устида Америка матбуотида айтган гапларингиз турипти”. Шунда эрим унга айтди: “Жуда яхши-да, ўзим бориб, унга испанчага таржима қилиб бераман”. У газетани олиб, Франконинг ҳузурига йўл олди. Унинг хонасига кириб, Франкога мурожаат қилди: “Менинг генералим! Бу баёнотни мен Чикагода берган эдим”. Франко хотиржам эди. У жилмайиб шундай деди: “Ҳа, ҳазрати олийлари, шундай гаплар борки, уларни ўша ерда айтса бўлади, лекин бу ерда айтиб бўлмайди. У ерда айтган гапингизни бу ерда такрорлаб юрманг...”

Мен қироличадан “бункер” одамлари тўғрисида, яъни демократияга ўтишга охиригача қаршилиқ қилган ашаддий ўнгллар ҳақида гапириб беришини сўрадим.

“Улар бизни ёқтирмас эди, лекин бунини билдиришмасди. Улар биз билан ҳаммаша хушмуомала бўлишарди. Ва ҳатто бизга меҳрлари бордай қилиб кўрсатишарди. Бироқ, албатта, Франкога ҳурматлари юзасидан шундай қилишарди. Бу гуруҳнинг ғоявий етакчиси Хирон эди. У бу ерда — Сарсуэлага Хуан Карлос қасамёд қилганидан кейин уни табрикламоқ учун келган ва ўзи билан фалангачиларнинг эски гвардиясининг вакилларини ҳам бошлаб келганди. Уларнинг бу илтифоти ўша кезларда анча салмоқли аҳамиятга эга. Шунини эсдан чиқариш керак эмаски, ўша пайтдаги Испанияда реал кучга эга бўлган бирдан-бир уюшган ташкилот “Миллий ҳаракат” ташкилоти эди. Франко тузуми шу ташкилотга таянарди. Фақат эски парламентгина (кортеслар) янгилик учун йўл очиб бера оларди. Яна бир тоифа одамлар бор эди — гарчи

улар ҳамма масалада қиролнинг фикрига қўшилмасалар-да, унга қарши бо-ришган эмас ва шу билан мамлакатда хотиржамликни сақлаб қолишга са-бабчи бўлишган. Бу одамларга ҳам тан бермоқ керак. Албатта, ўша кунларда социалистлар билан коммунистларнинг қандай мавқеда турганлари ҳам го-ят муҳим эди, лекин ҳокимият уларнинг қўлида эмас, фалангачиларнинг қўлида эди. Ва бу одамлар янгиликка ён бериб, ўзлари бир чеккада қолишга журъат тополдилар. Уйлайманки, буни миннатдорлик билан эслаб юрмоқ керак.

Мағлуб бўлган ғолибларни ҳимоя қилиб айтган қироличанинг бу гаплари шу қадар ғаройиб эдики, уларни эшитиб мен ҳанг-манг бўлиб қолдим. Кей-ин эса қиролича шаҳзодага хориждаги сул муҳолифат билан алоқа боғлашга ёрдам берган одамлар тўғрисида ҳикоя қилади. Ахир, ўша пайтларнинг ўзида *иккита Испания* мавжуд эди ва Хуан Карлос ҳар иккала Испаниянинг қироли бўлмоқчи эди.

“Франко даврида яширин ҳолатда бўлган социалистларнинг биронтаси билан учрашганмисизлар?” - деб сўрайман қироличадан.

“Эсимда, - дейди қиролича. — Фернандо Моран бизнинг саёҳатларимиз вақтида бир мартами — икки марта биз билан бирга бўлган эди. Шаҳзода у билан кўп суҳбатлашган. Бизнинг ёнимизга муҳолифат етакчиларидан яна бири Луис Салана ҳам келиб турарди. У одатда бошига мотациклчининг қалпоғи-ни кийиб келарди.

Форс империясининг минг йиллиги байрам қилинганида шоҳ Ризо Паҳлавий жуда катта зиёфат берди. Зиёфатда биз бу дунёнинг кўпгина буюклар-и билан мулоқотда бўлдик. Ўша зиёфатда биз Руминиянинг президенти Чаушеску билан танишдик. Биз ҳали бу одамнинг мудҳиш ёвузликлари тўғри-сида ҳеч нарса билмас эдик. Жамики коммунистик раҳбарлар ўртасида у би-лан Тито Ғарбнинг алоҳида хайрхоҳлигини қозонишган эди. Ўша кезларда шаҳзода Хуан Карлосни демократик монархия масаласида испан коммунист-лари қандай мавқеда бўлишлари мумкинлиги жуда қизиқтирар эди. Шунда Чаушеску шаҳзодага ўзининг ёрдамини таклиф қилди: “Вақти-соати келган-да сизга ёрдамни тегиб қолиши мумкин деб ўйлайман”. Коммунистлар раҳ-намоси Сантьяго Каррильо Чаушескунинг таклифи билан Руминияга тез-тез бориб турарди. Орадан анча вақт ўтди. Менинг эрим қирол бўлди. Вақт ке-либ, у коммунистларнинг ниятларини билмоқчи бўлди. Шунда у Чаушеску-нинг ваъдасини эслади ва унинг ҳузурига ишончли одамини юборди. Соци-алистларга қараганда коммунистлардан қирол кўпроқ хавотирда эди, чунки улар Франко тартибларига кўпроқ душманлик руҳи билан қарар эдилар. Улар-нинг орасида ашаддий ўнглр ҳам, шу жумладан, ҳарбийлар ҳам бор эди ва уларнинг ўртасида ошқора ихтилоф чиқиши ҳеч гап эмасди.”

Ҳа. Ўшанда иккита Испания мавжуд эди. Тўғрироғи, иккита Испания эмас, битта Испаниянинг иккита ярми... Уларнинг ўртасида эса қирол бамисоли дорбоздек дор устида мувозанатни зўрға тутиб турарди, чунки у чиндан ҳам ҳар икки томоннинг, жамики испанларнинг қироли бўлмоқчи эди.

Ҳаётининг сўнгги йилида Франко икки марта оғир хасталикни бошидан кечирди. Шунда шаҳзода давлат бошлиғи вазифасини бажаришни зиммасига олишга мажбур бўлди. Ўша пайтдаги сиёсий лаҳжадан фойдаланиб, қироли-чадан дон Хуан Карлоснинг икки марта Франкога “муовинлик” қилгани тўғрисида сўрайман. Қиролича бу саволни эшитиб, асабийлашади.

Ҳеч қанақа икки марта муовинлик бўлган эмас. Иккинчи мартасида у давлат бошлиғи вазифасини зиммасига узил-кесил олган эди. Ўшанда врачлар унга каудильонинг аҳволи жуда ҳам ночор дейишган эди. У ўлим тўшагида ётган Франконинг ҳузурига кириб шундай деган: “Менинг генералим, ҳеч қайси-миз — на сиз, на мен шошилаётганимиз йўқ... Хасталикнинг қандай кечи-шини кузатиб борамиз. Худо хоҳласа, шифо топиб, оёққа туриб кетасиз. Мен хурсанд бўламан. Бироқ вужудга келган вазият вақти-соати келганда қирол сифатида сизга ворис бўлишимга имкон бермайди”. Воқеа ана шундай бўлган: бу муваққат “муовинликлар Испаниянинг бўлғуси қиролининг тим-солини бузади. Биз буни ўзаро муҳокама қилганмиз. Биз монархия гоёси-

нинг ўзи хатарли аҳволда қолганини тушунар эдик. Франконинг ўрнини бир марта босиш мумкин, ундан ортиқ бўлмайди. Иккинчи марта шаҳзода давлат бошлиғи вазифасини зиммасига узил-кесил олди. Франко вафот этгани учун эмас. Ҳатто Франко вафот этмай қолганда ҳам, у давлат бошлиғи вазифасини зиммасига узил-кесил олишини шарт қилиб қўйган эди.

1975 йил кузида Франконинг хасталиғи яна жуда жиддий тус олган вақтда шаҳзода Хуан Карлос ўз ватандошларининг диққатини жалб қилди — унинг қилган иши ҳамма учун кутилмаган, аввалдан башорат қилиб бўлмайдиган иш эди. Испанлар аллақачон бир нарсага кўникиб қолган эдилар — уларнинг тасавурида давлат бошлиғи амалда, жисмонан мавжуд эмас, балки номигагина мавжуд бўларди. Франко халқ қаршисида камдан-кам пайдо бўларди — уни фақат баъзи бир расмий маросимлардагина юксак минбарда кўриш мумкин эди.

Шаҳзода эса кутилмаганда каудильога қараганда бутунлай бошқача иш тутди. Гўзал тонглارнинг бирида у ўз самолётининг моторини ўт олдириди-ю, Испания саҳросидаги бир масканга бориб қўнди. Бу маскан Марокашнинг чегараси эди — ўша кезларда у ерда жуда кескин чегара низоси вужудга келганди. Ушанда машҳур *мусулмонларнинг яшил юриши* уюштирилган бўлиб, улар чегарадан ўтиб, испан аскарларини сиқиб кела бошлаган эдилар. Олий кўмондонликнинг фаолиятсизлиги важдан солдатлар анча вақтгача нималар бўлаётганини билолмай гаранг бўлишди, ўзларини тақдир измига ташлаб қўйилган деб ҳис қилдилар ва саҳрода кумлар аро сарсон бўлдилар. Улар энди ўт очмоққа жаҳд қилган эдилар, чунки марокашликлар ҳар куни Испания саҳросининг худуди бўйлаб қадам-бақадам силжиб бормоқда эдилар. Худди шу фурсатда шаҳзода учиб келади ва испан легионининг аскарларига мурожаат қилиб, уларни тинчлантиради ва вазиятни юмшатади.

Кейинчалик Хасан II Хуан Карлосга қўнғироқ қилади: “Сизни табрик-лайман. Энди биз Саҳро муаммосини тинч вазиятда муҳокама қила оламиз”. Қирол Хасанга шунақа бир қатъий ҳаракат керак эди. Бизнинг солдатларимиз эса куч ишлатмай Саҳрони тарк этиш имконига эга бўлди. Бу чинакам муваффақият эди”.

Биз ҳикоямизда Франко вафот этган дақиқаларга яқинлашяпмиз.

Ўша пайтларда нимани ҳис қилгандим? Мен “мана, ниҳоят содир бўлди” деган ўйга бордим. Кўпдан ҳамма кутиб келган тугун ечилди. Бизнинг турмушимизда ҳеч қанча ўзгариш рўй бермади. Менинг эрим аллақачон амалда давлат бошлиғи эдим. Бу нарса ғалаги туюлиши мумкин, лекин ўша кезларда мен ўзимиз тўғримизда эмас, Франконинг оиласи ҳақида кўпроқ ўйлаган эдим. Улар учун чиндан ҳам бошқа ҳаёт бошланмоқда эди. Улар Эль Прадо қасрини тарк этмоқлари керак эди, улар Испаниянинг энг қудратли ва энг нуфузли оиласи деган мақомларидан маҳрум бўлмоқда эди. Ҳокимият уларнинг қўлидан кетмоқда эди. Мен ўзимни уларнинг ўрнига қўйиб кўрмоқчи бўлдим. Ушанда ҳатто бошимиздан кечган ўтмиш воқеалар эсимга тушди: биз, албатта, бутунлай бошқа шароитда Афинани тарк этиб, муҳожирликка жўнаган эдик... Шунинг учун ҳам ўша дақиқаларда мен имкони борича уларга ҳамдард бўлишга, қўлимдан келганча бошларига тушган мусибатни енгиллатишга ҳаракат қилдим.

Франконинг қизи Карменсите туфайли васият ўқилди. Уни Армас ўқиб берди. Ўша пайтда бу жуда муҳим эди, чунки васиятнинг бандларидан бирида испанлар янги қиролни қўллаб-қувватламоқликлари кераклиги айтилган эди. Армас васиятни телевидение орқали ўқиб эшиттирди ва бу ҳам муҳим роль ўйнади. Франко васиятни Карменситега айтиб туриб ёздирган экан. Карменситенинг ўзи уни машинкада кўчириб ёзипти ва отасининг хоҳишига бинноан сақлаб келипти. У васиятни ҳеч кимга кўрсатмай яшириб қўйиши ҳам мумкин эди. Лекин Карменсите — унақа эмас — эсли-хушли, инсофли аёл. Бу аёл бизнинг йўлимизга гов қўйиш эмас, аксинча, бизга ёрдам беришга интилди. Шунинг учун ҳам бу аёл герцогиня унвонига муносиб эди. Орадан кўп ўтмай, қирол уни бу унвонга мушарраф этди.

Франконинг вафоти муносабати билан эълон қилинган расмий мотам бир неча кун давом этди ва қирол парламентда қасамёд қабул қилиб бўлгунча тўхтатиб қўйилди. Мен “нима кийсамикин?” деб ўйландим. Албатта, мотам кунлари қандай кийиниш масаласи ўз-ўзидан равшан эди. Лекин шунга қарамай, мен ташқи қиёфам билан испанларга янги замонлар бошланаётганини намойиш этмоқчи, энди ҳамма нарса бошқача бўлишини билдириб қўймоқчи бўлгандим. Шунинг учун қизил кўйлак кийишга аҳд қилдим. Тореодорлар плашчининг астари шунақа рангда бўлади.

Тож кийиш вақтида саҳнада қирол оиласи жам бўлиб ўтирди. Қасамёд қилиш дақиқаларида қирол марши янграб турарди. Деворга эса янги тугро — Испания қиролининг тугроси илиб қўйилган эди.

Саҳнада — ёш қиролича: устида ял-ял ёниб турган қирмизи либос, қадди-қомати тик, юзида — виқорли тантанавор табассум... У куйи залга қарайди — залда беҳисоб қора костюмлар ва оқ кўйлаklar, қизил рангли ридолар, ҳарбий мундирлар. Меҳмонларга ажратилган жойларда қирол Хусайн — у ҳамиша шаҳзодани қўллаб-қувватлаб келган; Имельда Маркос, Пиночет, Вильяверде оиласи, ҳатто энага Нани. Ҳаммалари қора кийган... Маликалар Маргарита ва Пилар, аёллар, болалар... Дон Хуан йўқ.

У — Парижда. Мана, қиролича укасини — тахтидан туширилган Константиини кўряпти. Бир лаҳза — уларнинг кўзи кўзига тушади. Қиролнинг кўзларида ёш қалқийди. У ёнидан дастрўмолини олиб, кўлида гижимлайди. Унинг ияги кўтарилиб тушаётгани кўриниб турарди. Лекин у ўзини босиб олди.

Донья София эри билан биринчи марта Мадридга келганини эслайди. Улар қирол билан усти очик “ролле-ройс” да тикка туришипти. Машина пойтахт кўчалари бўйлаб аста илгарилаб бормоқда. Машина Франконики эди, лекин унга Қирол хонадонининг ҳаворанг номерини ўрнатиб бўлишипти. Икки ёндан машинани отлик полиция кўриқлаб боряпти. Отлар гижинглаб йўрғалайди. Янги от гўнгининг ҳиди анқийди. Одамлар қичқиришади, чапак чалишади, машина ортидан югуришади.

Қиролича ҳикоя қилади: “Одамлар жуда кўп эди. Ҳамма бақириб-чақирришарди. Ким нима деб қичқираётганини ажратиб бўлмайди. Уларнинг орасида бизни алқаб қичқираётганлар ҳам, бизга қарши хитоблар айтаётганлар ҳам бор. “Франко-о-о, Франко-о-о, Франко-о-о!” деган хитоблар, ундан кейин “Йўқолсин Бурбонлар!” деган чақирик, шу лаҳзанинг ўзида “Яшасин қирол!”, “Яшасин София!”, “Яшасин Хуан Карлос!” деган ҳайқириклар қулоққа чалинади.

Кейин эса биз қирол қасрининг балкониға чиқдик. Кўз ўнгимизда намоен бўлган манзарани кўриб, аъзойи баданимиз жимирлаб кетди. Пастда — майдонда одамлар уммони жўш урарди — улар бизга ишонар, биздан катта ишларни кутишарди. Бор-йўғи бир неча кун ичида улар бизга ишондилар... Шу пайтда қирол менга деди: “Бу ҳам қийин, ҳам осон. Халқ ўзгаришлар бўлишини истайди. Лекин биз ўзимизни ҳозир халқни ҳам оқизиб кетаётган тўлқин ихтиёриға бериб қўймаслигимиз керак. Мағлубиятга йўл қўйишимиз асло мумкин эмас. Биз ҳамма нарсани ўринлатиб бажо келтирмоғимиз керак”. Мен унга жавоб бердим: “Ҳаммасини бажо келтирамиз, Ғалаба қилмоғимиз учун деярли ҳамма нарса муҳайё! Ахир, таҳликадан кўра умид кўпроқ-ку!”

1996 йилнинг 14 феввали. Фожедан хабаринг борми? Қандай даҳшат! Ишона олмаман... Террорчи ёлғиз бўлганга ўхшайди. У тўғри кабинетга кириб борган кўринади... Ё Парвардигор!

Шундай ажойиб одам нобуд бўлди-я! Шаҳзода ва менинг ўғлим саросимада. Бу одам унинг устози эди, унга конституцион ҳуқуқдан дарс берарди. Фелипе уни яхши кўрарди, унга қойил қоларди... У яқин кунлар ичида қирол билан учрашмоғи керак эди-я! Ахир у Давлат кенгашининг аъзоси бўлган эди-да!

Қиролича менга мудҳиш бир хабарни айтади: Ҳозиргина Конституцион суднинг собиқ президенти Франсиско Томас Вальентега суиқасд қилишипти. Ҳали қироличанинг ҳаяжони босилгани йўқ, овози титрайди, бўғзини йиғи бўғади.

Томас университетда ўз хонасида ишлаб ўтирган экан. ЭТАга мансуб террорчи хонага кириб, бошига икки марта ўқ узипти-ю ўлдирипти.

“Нима иложинг бор, ахир? Қўлингдан нима келади? Нима деган бедодлик-а, бу?” Унга нима деб жавоб беришни билмайман. Ҳатто мендан гапига жавоб кутяпгимми-йўқми — буни ҳам билмайман.

Менинг бу ерга келганимга ҳам бир неча ой бўлиб қолди — ташқарида, қаср деворларининг ортида хилма-хил воқеалар қалашиб кетган. Коррупция ҳоллари фош бўлди, Социалистик партиянинг ичида инқироз содир бўлди. Бу бутун мамлакатнинг сиёсий ҳаётида мушкул ҳолатни вужудга келтирди. Заҳира жамғармаларидан ноқонуний фойдаланиш муносабати билан янги ғалавалар кўпайди. Махсус аксил террорчи қисмларнинг полициячилари томонидан қилинган қотилликлар ҳақидаги ахборот ҳаммани даҳшатга солди. Катта сиёсатчиларнинг ва ҳатто қиролнинг ҳам телефонини хуфия эшитиб туришар экан. Сиёсатчилар ўртасидаги даҳшатли олди-бердилар тўғрисида китоб эълон қилинди. Бу ишлар кўпинча қиролнинг номидан қилинар экан, сиёсий раҳнамолар ўртасида низолар, қирпичоқлар, баъзи бир генераллар ҳамда собиқ юксак рутбалик одамларнинг таъқиб қилиниши ва қамоққа тиқиб қўйилиши ҳақида ҳам китоблар чиқди.

Бироқ қиролича мамлакатда содир бўлаётган воқеалар тўғрисида мен билан бирон марта ҳам гаплашмади. Бугун эса шу пайтгача амал қилиб келаётган расмга хилоф равишда унинг ўзи мени рўй берган воқеа тўғрисида суҳбатга тортди.

— Нега? Ахир нима сабабдан йигирма яшар бола ўз ҳаётини бунчалик хавф-хатарга қўяди? Нима бало, у яшашни истамайдими?

— Ҳазрати олиялари, бу ерда мантиқан жавоб топиб бўлмайди. Лекин фаҳимча, бу воқеаларнинг замирида пул бор. Бу ишга катта пул аралашган. Шунинг учун ЭТАнинг тарихи ҳеч қачон адоқ бўлмайди.

— Хўш, нима учун?

Бизнинг ролларимиз алмашди. Энди қиролича савол беради, журналист эса жавоб топишга тиришади.

— Менимча, мамлакатдаги вазиятни беқарорлаштириш учун шундай қилинади. Худди шунга ўхшаш, зўравонлик уруғ боғлаб кетганини Ирландияда ҳам кузатяпмиз. У ерда Ирландия инқилобий армиясига мансуб террорчилар ишбузиқилик қилишяпти. Ҳолбуки, у ерда масаланинг сиёсий ечими топилгандай кўринган Исроил билан Фаластин ўртасидаги қирпичоқ-чи? Ким бу ердаги можарони ҳал қилишни истамайдми? Бу ерда мафкуравий масала кўндаланг тургани йўқ, ҳазрати олиялари. Бу ерда ҳам пухта тайёргарлик кўрган қотиллар ва катта пуллар ҳаракат қилмоқда. Пул бўлса, чангалда шўрва. Ҳамма нарсани сотиб олиш мумкин.

— Хўп, майли. Айтайлик, пул — баҳона. Айтайлик ЭТАга мансуб қотилга катта пул тўлашади, шунинг учун у ўз ҳаётини тиқиб, қотиллик қилади. Лекин, бари бир, бир масала жавобсиз қолаверади: лекин нима сабабдан у пул учун шу ишларни қилади? У бу пулларни нима қилади? Кейин Гавайя оролларига бориб, денгиз бўйида кумлоқда баданини офтобга тоблаб ётадимми? — Қиролича нафрат билан қўлини силтайди. Унинг кўзларида, лабларида ижирганиш белгилари зуҳур этади. — Мени ҳаммадан ортиқроқ хафа қиладиган нарсаси, — умуман бу дунёда ёвузликнинг борлиги. Шу одамларни қаранг — шунча ёш-у, фикри-зикри мутлақо айниб кетган. Шунинг кўриб қаттиқ изтироб чекаман. Ахир бу ўринда фақат испан, ирланд ёхуд ислом террорчилари ҳақидагина гап кетаётгани йўқ... Қийин-қийин, Томасга қийин бўлди! Шу ҳам “қахрамонлик” бўлди-ю! Ахир бу шўринг курғурни кўча-кўйларда юрган ҳар бир испан каби жуда осон ўлдириш мумкин эди. Улар яна бутун дунёнинг кўз олдида “енгилмас кўшин” бўлиб кўринишга даъво қилишади. Йўқ, террорчилик — турган-битгани ёвузлик, ундан бошқа нарсаси эмас.

Бугун кўп оялар мобайнида биринчи марта қиролича билан суҳбатимизни бот-бот бўлиб туришипти: адъютант аллақандай қоғозларни олиб кирадимийей, ҳадеганда ички телефон жиринглайди. Бир ҳукумат раиси Адольфо Суареснинг 1981 йилдаги истеъфоси ҳақида гаплаша бошладик. Мен бу истеъфо-

ни изоҳлайдиган бир қатор баҳона-ю сабабларни қалаштириб ташлайман: “Унинг учун овоз берган ўнглларнинг” ишончидан маҳрум бўлишди. Сўл марказдагиларнинг овозини ола билмади, улар ўз овозини Фелипе Гонсалесга беришади”. “Кўзга кўринмас ҳокимиятларнинг босимидан чарчади. Булар — банклар, тадбиркорлар, ҳарбийлар... Унинг ўз партиясидаги баронларнинг хуружи. Бу баронларнинг хуружи. Бу баронлар у ўтирган ўриндиқни тортиб олмоқ ниятида эдилар. Балки, қиролнинг ўзи ҳам ундан безор бўлган бўлса, ажаб эмас...”

Қиролича менинг гапимни охиригача тинглади. У менинг гапимга қўшилди-йўқми, бу тўғрида индамайди, мен билан талашиб-тортишмайди ҳам. Лекин битта қўшимча далил келтиради. Бунинг далили ҳам жуда аниқ:

Ҳаммадан ҳам муҳими шунда эдики, Адольфо демократик жамиятда раҳнамо кенг халқ оммасининг мададига эга бўлмоғи кераклигини, ўзининг бақувват партияси бўлиши лозимлигини тушунди. Унинг бунақа партияси йўқ эди. У юқоридан қўйилган, қирол томонидан тайинланганди. “Демократик марказ иттифоқи” партияси, сирасини айтганда, унинг партияси эмас эди. Бу партияга бир нечта атоқли сиёсатчилар қирар эдилар, лекин улар эртаю, кеч бир-бирлари билан баҳслашганлари баҳслашган эди...

Қироличанинг Адольфо Суфесга самимий хайрхоҳлиги борлиги яққол сезилиб турарди. Уларнинг ҳаётлари бир-бирлари билан ёнма-ён кечган, энг кескин, энг оғир, энг хатарли даврларда мамлакат тарихи барпо бўлаётганини хис қилиб туришганда улар бирга бўлишган.

“Суарес — катта шахс, у ҳақиқий кабальеро. У биз учун қариндошдан аъло эди, у жуда саховатпеша ва садоқатли дўст эди...”

1996 йилнинг 24 апрели. Қабулхонада қироличани кутиб ўтирибман. Ёзувларимни кўздан кечириб, қирол ва қиролича билан учрашган кўпгина казозказоларга берган тавсифларга рўпара келаман.

Мана, масалан, румин диктатори Николас Чаушеску ҳақидаги ёзув “Мен учун бирор кимсани “даҳшатли одам” деб таърифлаш жуда оғир. Шунга қарамасдан, жаноб Чаушеску менинг кўзимга худди шунақа одам бўлиб кўринди. Бунинг устига ўлгудай дағал экан. У бизнинг меҳмонимиз эди. Биз уни Арамхуэс қасрига жойлаштирдик. Иззат-икромини ўрнига қўйдик. Танқис таомлар тайёрладик — лекин у таомларнинг биронтасига қўл тегизмади. Буларнинг бари бизнинг ҳузуримизда рўй берди. У ҳеч нарсадан тотиниб ҳам кўргани йўқ. Заҳар бериб қўйишади деб ўйладимикин? Унинг хотини билан қизи ҳам ўзларини худди шундай тутишди”.

Қирол Ҳасан II нинг инжиқликлари бор экан. У ўзининг ошпазини бирга олиб юрар экан. Ошпазининг ёнида ҳамма нарса — сабзавот, гўшт-ёғ, мевачева, зиравор бор... Бир гал биз уни меҳмонга таклиф қилдик. Қирол ёнида кўпдан-кўп ҳамроҳлари ва озиқ-овқат солинган катта-катта яшиқлари билан келди. Мен унга дедим: “Ҳасан, меникида турадиган бўлсанг, нима қилиб, шунча овқатни кўтариб юрибсан?” Бу гапимга у дарҳол жавоб берди: “Ахир сенинг сабзавотларингнинг бари Эль Пардодан-ку!” Унинг бу сўзларида ҳеч қандай таҳқирли жиҳат йўқ эди. Ҳамма нарса унинг дидига мос келиши керак. Албатта, биз тановул қиладиган таомларнинг баъзи бирларини у истеъмол қилолмайди, буни унинг дини ман этади...

Ясир Арофат тўғрисида қиролича жуда илиқ гапларни айтади: “Улар бу ерда бизникида Исхақ Рабин билан бирга нонушта қилишган эди. Ҳамма нарсага тез муносабат билдиради. У жуда ҳам ажойиб одам. Фақат ўз халқини деб яшайди... Рабин эса мужмалроқ, аммо у билан қанча кўп мулоқотда бўлсанг, шунча амин бўласанки, бу одам теран тўйгуларга қобил одам”.

Михаил Горбачевга қиролича кишини лол қолдирадиган тавсиф беради: “Менга у чинакам демократ бўлиб туюлди. У ҳаддан зиёд даражада ўзига ишонган одам кўринар эди. Аммо Ғарбда қайта қуриш нақадар ардоқли кўринса ва унга ишонган бўлсалар, Россияда Горбачев хижолатга соларлик алпозда кўринарди. Унинг ёшлигининг ўзиёқ, унинг ҳазилкашлиги, бағри очиқлиги, оилавий турмуши одамларга шубҳали кўринарди. СССРда афкор омма

уни тушуна олмади. СССРда давлат тўнтариши содир бўлганда, қирол уни Испанияга таклиф қилди — у Канар оролларига келди... Бир ярим йилдан сўнг — 1993 йилнинг декабрида биз у билан Ганноверда учрашдик. Рим клубининг 25 йиллигини байрам қилиш танталарида бир дастурхон атрофида ўтириб қолибмиз. Биз унинг ўзини ва оиласини давлат тўнтариши вақтида қўллаб-қувватлаганимиз учун Горбачев анча вақтгача бизга миннатдорлик изҳор қилиб юрди.

Жон Кеннеди бизни Оқ уйда қабул қилди — у пайтларда биз ҳали “хусусий одамлар” эдик, никоҳ сафарига юрган эдик. Бу — бошқа ҳеч кимга ўхшамаган, мутлақо ўзига хос шахс ва сиёсатчи эди. Жуда ҳам ўзига хос қарашларга эга эди — бундай қарашлар Америка учун ҳам, бутун жаҳон учун ҳам буткул янги эди. У бизга жуда маъқул тушди. Биз ҳаммамиз навқирон эдик ва бир зумда умумий тил топиша қолдик. Шу ернинг ўзида у бизни уйига таклиф қилди...

Рональд Рейган президент бўлишдан аввал мино артисти бўлган ва кейин ҳам артистлигича қолган. Биз у билан ва унинг хотини Нэнси билан анча вақт бирга бўлганмиз. Рейган сиёсат тўғрисида кам гапирар эди, кўпроқ Голливуд тўғрисида сўзларди. У ҳаммавақт гапидан чалғиб турар ва ўзининг актёрлик ҳаётидан ҳар хил гаройиб воқеаларни айтиб берарди.

Жорж Буш билан биз Хьюстонда танишганмиз. У пайтларда Буш ҳали президент эмас эди. Кейин у 1991 йилда Мадридга келди. Уша пайтда бизда Яқин Шарқ бўйича тинчлик конференцияси ўтмоқда эди. У билан эрим ўртасида яхши муносабатлар пайдо бўлди. Буш кейинчалик “Испан қироли Горбачев билан муносабатлар ўрнатишда “катализатор” бўлди деган эди”.

Билл Клинтон билан 1991 йилда танишганмиз — у ўша кезларда Арканзас штатида губернатор эди. Биз уч кунлик Бильдерберг форумида учрашдик. Бу форум казо-казоларнинг йиғини эди.

У ўз номи Амстердамдаги “Бильдерберг” меҳмонхонасидан олган эди. Бу меҳмонхонада 1954 йилда Нидерланд шаҳзодаси Бернардининг ташаббуси билан биринчи учрашув бўлиб ўтган эди. Учрашувнинг асосий ғояси қуйидагича эди: иккинчи жаҳон уруши тугаган бўлса-да, дунёда ҳали кескинлик сақланиб турипти. Бу йиғин шундай шароитда давлат арбобларига, сиёсат арбобларига, сиёсатчиларга, молия пешволарига, мутафаккирларга, олимларга, ноширларга, касаба уюшмаларининг раҳбарларига атлантик ҳамдўстликни мустаҳкамлаш йўлидаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлашга ёрдам бермоғи керак. Муҳокама қилинадиган мавзулар ва мунозараларнинг ўзи жуда махфий тусга эга — унинг тўғрисида ҳеч қанақа ахборот берилмайди ва матбуотда ҳеч қандай маълумот босилмайди. (Шубҳа йўқки, шу сабабдан бу йиғин тўғрисида ва унинг казо-казолар йиғини экани ҳақида кўпдан-кўп мишмишлар ва шубҳа-гумонлар майдонга келган.) 1989 йилда навбатдаги учрашув испан ороли Ла Тохада бўлиб ўтди. Ушанда форумни қирол Хуан Карлос очган эди.

Хиллари Клинтон ҳақида қиролича теран бир ҳурмат билан гапирди: “У жуда ҳам мардонавор аёл, жуда ажойиб инсон. У чиндан ҳам ижтимоий муаммоларга жуда қизиқади ва муҳтожларга ёрдам уюштириш ташвишида юради. У менга маъқул келади.

Мен унинг давраида ўзимни жуда яхши хис қиламан. У сира ҳам рисоладаги умр йўлдошларидан эмас. Унинг ўзи таниқли адвокат, катта шахс, лекин у тўғрида газеталарда ёзганларидек, манмансираб кетган аёл деб ўйламайман. Аксинча, ўйлайманки, унинг шаънига айтиладиган бунақа адолатсиз таъна-дашномлар унга қаттиқ ботади. Бугунги кунда журналистлар... жуда ҳаддиларидан ошиб кетишган. Мен унинг ўз шахсий манфатлари йўлида эрининг мавқеидан фойдаланади деб мутлақо ўйламайман”.

Қиролича бировни бунчалик жон куйдириб ҳимоя қилганини биринчи бор кўришим. Кейин эса ўзининг жўшқинлигига ўзи ҳайрон қолгандек, бироз тизгинини тортди: “Ҳа, энди бу менинг фикрим-да! Клинтонлар шунақа одамларки, уларни бир кўрганингдан сўнг анча вақтгача унутолмайсан”. Улар

ҳам сенинг унутишмайди. Нимадир муҳим бир нарса кўнглингда қолади — бирон иборами, табассумми, жозибамми...

Жискар билан биз у ҳали молия вазири бўлиб юрган кезларда мулоқотга киришган эдик. Жуда бежирим одам, хипча, лекин тузукроқ юмор туйғусига эга эмас, ҳазил-мутойибани билмайди. Лекин жуда истараси иссиқ одам. Елисей қасри президентларни ўзгартириб юборади, уларни дағалроқ қилиб қўяди. Ҳокимият, умуман одамларни ўзгартириб юборади — улар ҳиссиброқ ва мутакаббурроқ бўлиб қолишади.

Франсуа Миттеран билан ҳазиллашсанг ҳам, жиддий гаплашсанг ҳам бўлаверарди. У билан кулиб туриб жиддий муаммоларни муҳокама қилиш мумкин. Миттеран ҳамisha менга эркинроқ ва табиийроқ одам бўлиб кўринган. У Оврупага доир ишларни — француз, немис, дания, австрия ишларини жуда яхши биларди. Мендан кўра яхшироқ биларди. У Елисей қасрининг ошхонаси деворларига илинган сувратларни менга кўрсатарди-да, улар тўғрисида батафсил ҳикоя қилиб берарди. У бизнинг қироллик хонадонимизнинг тарихи тўғрисида ўзимиз билгандан кўра кўпроқ биларди, Испания қиролининг фаолияти ҳақида мақтовли гапларни гапирар, бизнинг мамлакатимизнинг зўравонликсиз, ҳеч кимни кўкрагидан итариб, четга чиқариб қўймай, диктатурадан демократияга ўтишни маъқулларди. Фақат биргина шу иши учун қирол тарихга киради, дерди у.

Табиийки, қиролича Франко тўғрисида ҳам гапирарди.

Шаҳодани ворис деб эълон қилинганидан сўнг эр-хотин Франколар бизни Пасоде-Мейрасдаги қароргоҳларига бориб, тўрт-беш кун дам олиб кетишга таклиф қилишди.

Биринчи марта биз улар билан бир уйда истиқомат қилмоғимиз керак эди. Шу пайтга қадар фақат Эль-Пардо қасрида расмий учрашувлар бўлиб турарди. Мен шаҳзодага дедим: “Энди биз оилавий шароитда Франконинг гап-сўзларини эшитиш имконига эга бўламиз, миллий ва халқаро сиёсат масалаларида унинг фикрлари қандай эканини билиб оламиз. Эҳтимолки, у бунга давр ва келажақ ҳақидаги қарашларини биз билан баҳам кўрса ҳам ажаб эмас... Бу биз учун жуда катта тажриба мактаби бўлур эди. Аммо Франко тушлик вақтида ҳам, кечки овқат вақтида ҳам миқ этиб оғиз очмади. Унинг неваралари, қизи, куёви гапиришди, донья Кармен гапирди, биз гапирдик, лекин Франко ҳаммани кузатиб ўтирди, нималарнидир ўйлаб ўтирди-ю, тамадди қилди, лекин бирон нарса деб оғиз очмади. Биз “ҳа, энди кейинроқ, қаҳва ичиб ўтирганимизда гапиради-да” деб ўйладик. Қаёқда дейсиз! Биз телевизор теварагига ўтириб олиб, ҳаммамиз чурқ этмай, телевидение бошловчисининг гапларини тингладик. Сўнгра у ишлагани, ёхуд дам олгани, ё спорт билан шуғуллангани чиқиб кетарди ва биз уни ортиқ кўрмас эдик. Франко жуда одамови, индамас эди, биров билан мулоқотга киришишни ёқтирмас эди.

— Ҳеч кимни ўзига йўлатмасмиди? Улуғвормиди? Сирлимиди?

— Йўқ. Ҳеч кимни йўлатмасди десак ҳам, улуғвор эди десак ҳам тўғри бўлмас. У буйи пастроқ қария эди. Жўнгина одам эди. Сирли дейсизми? Йўқ, бундай ҳам эмасди. Билъакс, батамом равшан, тушунса бўладиган одам эди. Унинг оғзидан чиқадиган гапларнинг ҳаммаси тушунарли, жўн гаплар эди. Бунақа гапларни истаган одам ҳам айтаверарди. Аммо у оғзини очиб, бирор нарса дейиши биланок ҳамма унинг сўзларини изоҳлашга ва унинг нима демокчи бўлганини тушунтириб беришга ҳаракат қиларди. Давра бўйлаб юриш бошланарди.

Қироличадан бу ерда, мана шу уйда, 1974 йил 23 феврал воқеаларини қандай кечирганларини айтиб беришни сўрадим.

Қиролича диққат-эътиборини дарҳол бир нуқтага жамладида, чайналмай, айлангирмай, гапнинг индаллосига кўчди-қўйди:

“Йигирма учинчи феврал кун кеч соат олти-ю йигирма минутда полковник Техеро парламентга кириб келди. Қирол ўзининг иш кабинетида эди, мен эса хонамда китоб ўқиб ўтирдим. Хизматчи аёл кириб, менга деди: “Сеньора, парламентда отишма бўлаётганини эшитдим!” Мен дарҳол эримга

кўнғироқ қилдим. У воқеадан хабардор экан. Мен жуда хавотир олаётганимни айтдим. Синглим Иринага хабар қилдим. Бу пайтда у бассейнда чўмилмоқда эди. Биз дарҳол менинг хонамга тўпландик. Ирина, болалар ва мен... Аввалига қиролнинг кабинетига тушдик, кейин эса унга халақт бермаслик учун салонга ўтдик. Воқеаларни радио ва телевидение орқали кузатиб турдик. Қирол бир зум ҳам кабинетини тарк этгани йўқ. Турли хил одамлар билан телефон орқали гаплашиб турди. Бугунги тун сўнгсиз-адоқсиз телефон орқали сўзлашувлар туни бўлди.

Қиролнинг ёрдамчиси Сабино ҳам ўз кабинетида ишлаб ўтирган экан. Вақти-вақти билан биз қиролга ва Сабинога қаҳва, бутерброд етказиб турдик. Менинг келинларим Пилар билан Маргарита келди. Оиламиз аъзолари ва бизга яқин одамлар, эримнинг дўстлари тўпландик...

Қон тўкилмаганини эшитиши биланоқ қирол хотиржам бўлиб қолди. Оғир дақиқаларда у ҳайрон қоларлик даражада хотиржам ва совуққон бўлиб қолади. Мен ҳаммавақт уни комил ишонч билан телефон орқали гаплашаётган ахволда кўриб турдим. Бу сал-пал очиқ денгизда кема устида бўладиган манзарани эслатарди: вазиятга хўжайинлик қилмоқ учун кимдир ҳамма ҳисобкитобларни қилиб, кемани тўғрилаб олмоғи керак.

Телевизорда ҳамма воқеалар тўғридан-тўғри олиб кўрсатилди. Биз унда ярим доира бўлиб ўтирган депутатлар қаршида Техеро қандай турганини, Суарес ўзини қандай тугганини кўриб турдик.

— Ҳазрати олиялари, одамларнинг гапига қараганда, капитан Муньекас “ҳарбийлар ҳокимиятининг замони келди” деб эълон қилиши билан, сиз эл оғзига тушиб кетган “Бунинг ортида Армада¹ турипти” деган машҳур иборани айтган экансиз.

— Бу унчалик тўғри эмас. Воқеа ҳақиқатда қандай бўлганини айтиб берсам дегандим. Мен бу сўзларни айтганим йўқ. У пайтда ҳатто фитнесчиларнинг орқасида Армада турганини хаёлимга ҳам келтирганим йўқ. Тўғри, Альфонсо Армаданинг кўкқисдан кўнғироқ қилгани мени таажжубга солди. У рўй берган ҳодисани гапириб бермоқ учун қиролга учрашмоқни таклиф қилди. Бироқ ўша оқшомда кишини таажжубга соладиган фаройиб воқеалар ҳаддан ташқари кўп эди. Армадани мен ҳаммиша бошқаларга буйруқ беришни яхши кўрадиган бир жангари қаторида кўрардим. Бироқ мен у пайтларда бу одам сиёсий фитнесларга қўшилмоғи мумкин деб сира хаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Бундан ташқари, Армадани Техеро билан боғлаш етти ухлаб, тушимга ҳам кирмаган эди.

— Борингки, сиз бу иборани айтмаган ҳам бўлинг. Бироқ қай бир дақиқадан бошлаб, қирол ҳам, қиролича ҳам Альфонсо Армадага ишонмай қўйишган эди-ку?

— Қаерида бўлган генерал Хусто Техеро парламентда кўтарган тўс-тўполонидан кейин кўнғироқ қилиб, Сабинадан “генерал Армада сизларнинг ёнингизда эмасми?” деб сўрагани менга жуда эриш туюлди. Нима учун улар Армадани бизнинг ёнимиздан излашади. Бу ҳол мени жуда ҳам сергаклантирди. Лекин мен қиролга ҳеч нарса демадим. Қирол ҳаракат қилмоқда эди. Унга етиб келган ахборот ҳам етарлик эди. Мен унинг ҳузурига келиб, “Менга қара, Хуанито, бу иш менга шубҳали кўриняпти” десам хўп ғалати иш бўларди-да! Амалда бошқача бўлди: эртаси куни қирол билан Сабино Армаданинг нима учун қасрга келмоқчи бўлганини тушунтириб беришганда, кўнглимдан “ахир, Армада бу ерда бўлиши мумкин эди-ку, бунинг ҳеч қанақа ғайритабиий жойи йўқ эди; у бизнинг уйимизга бир пиёла қаҳва ичмоқ учун ҳам кириб чиқмоғи мумкин эди, биз унга ишонардик” деган фикр ўтди. Фитнакорлар бошқа нарсдан умидвор бўлишган. Агар улар Армаданинг бизниқанда эканини кўрсалар, бу улар учун яхши белги бўлур эди — демак, қирол тўнтаришни қўллаб-қувватляпти. Агар шундоқ бўлса, бу чиндан-да жуда хатарли бўлур эди. Биз бўлсак, буни ҳатто хаёлимизга ҳам келтирмаймиз.

¹ Генерал Альфонсо Армада Франкога яқин одам.

— Сизлар бу ерда ўзларингни қамал ҳолатига тушиб қолгандай ҳис қилмадингларми? Ушанда кўпларни бир нарса ҳайрон қолдирган эди — фитнакорлар қиролнинг телефон алоқасини узиб қўйишмади ва бу ерга қирол қасрини босиб олиб, қиролни мажбур қилмоқ учун Брунете дивизиясини юборишмади. Буни қандай изоҳласа бўлади?

— Бундан осони йўқ! Ҳарбий фитначилар қиролнинг ўз тарафларида эканига, у тўнтаришни қўллаб-қувватлашига астойдил ишонишган. Телефонни узиб қўйиш, телевизион кўрсатувларни ўчириб қўйиш ва шу йўл билан қиролни яккалаб қўйиш уларнинг эсларига келмаган ҳам. Аммо қирол телевидение орқали гапириб, тўнтаришни қоралагандан кейин ҳаммамизнинг аҳволимиз кескин ўзгарди. Жамики испанлар эркинроқ нафас олиб, хотиржам ухламоқ учун уйларига йўл олганида биз бирдан хатарли аҳволга тушиб қолдик.

— Телевидение журналистлари қандай қилиб Сарсуэлага кириб келишди ва улар қиролнинг телевидение учун нутқини қандай қилиб ёзиб олишди?

— Мондехар фитначилар капитанига мактуб йўллаб, унда қиролнинг чиқишини ёзиб олмоқ учун гуруҳ юборишни таклиф қилган. Афтидан, у фитначилар зобитига хотиржам қилувчи бирор гап айтган бўлса керак. Шунинг учун унинг таклифи ҳеч қандай тўсиққа учрамади. Улар жуда кеч келишди. Тунги ўн иккидан ошиб қолган эди. Қирол гапираётганда мен кабинетда йўқ эдим. Мен унинг чиқишини кейин, ҳамма билан бирга телевидениедан бераётганларида кўрдим. Менга унинг чиқиши маъқул бўлди. Назаримда, у камоли ишонч билан жуда равшан қилиб, шахдам-шахдам гапирди.

— Қиролнинг телевидение орқали чиқиши жуда муҳим аҳамиятга эга бўлди, — деб давом эттиради ҳикоясини қиролича, — бироқ бу дақиқаларга келганда қирол вазиятни қўлга олиб улгурган эди. У гоҳ бир одам билан, гоҳ иккинчиси билан узундан-узоқ музокаралар олиб бориб, тўнтаришнинг олдини олиб қолди. Музокараларнинг ҳаммасини у телефон орқали олиб борди. Менга қолса, қирол фитнани телефон орқали бостирди дердим. Ҳарбийлар ўртасида унинг обрўси катталиги ҳам жуда иш берди.

Қирол ҳеч қачон ҳарбийлар томонидан хавф-хатар кутмаган эди. Ҳарбийларнинг анча-мунчаси унинг дўстлари, ўртоқлари эди. Қирол улар билан бирга академияда ўқиган, улар билан бирга ҳордиқ фурсатларини ўтказар эди. Уларнинг кўпчилиги қасримизга келиб туришар ва қирол уларга тўла ишонар эди. Қирол уларнинг чиқишини кутмаган эди. Бу алланечук мудҳиш бир кўргилик бўлган эди. Худди Грецияда полковниклар фитнаси менинг укам Константин учун муглақо кутилмаган ҳодиса бўлгани каби... Аммо йигирма учинчи феврал куни мен ҳаётимда биринчи дафъа қиролнинг якка-ю ёлғиз эканини ҳис қилдим. Ҳамма қарорларни унинг ўзи қабул қилмоғи керак эди. Укам Константинни дарҳол ҳамма алоқа воситаларидан маҳрум қилишган эди. У ночор аҳволга тушиб қолганди. Менинг эрим эса, аксинча, танлаш имконига эга эди. Ва у муайян даражада ҳаракат эркинлигига ҳам эга эди. У танлаб олмоғи мумкин эди. Ва у Конституцияга садоқатини сақлаб қолишини афзал билди. У демократиянинг ғалаба қозонишини истаган эди. Аммо у шундай ҳаракат қилиб, фитнани бостирдики, бу жараёнда бир ҳарбий қисм бошқа ҳарбий қисмга қарши жангга кўтарилмади”.

Эҳтимолки, қиролича бу талатўполонлар вақтида бир нарсадан беҳабар қолгандир — ҳарбий тартибсизликлар энг авж нуқтага кўтарилган кейинги пайтларда ҳам қироличанинг номи ажиб бир тилсимотдай одамларга таъсир кўрсатган эди. Менга бу тўғрида кейинчалик, орадан кўп йиллар ўтиб кетгандан сўнг генерал Хосе Хусте гапириб берган эди. У фитна кунларида Горунетенинг зирҳли дивизиясига қўмондонлик қилган эди. Агар бу дивизия Теххеронинг чиқишини қувватлаганда, фитначилар муваффақият қозонишлари ҳам мумкин эди.

Хусте ўша кунларда жуда мушкул вазиятга тушиб қолди — унинг йўқлигида дивизия бўлинмаларининг командирлари сафарбарлик ҳақида буйруқ олишади. Генерал Хусте бундан бутунлай беҳабар. Унга фақат бир масалада хабар қилишади. Бу хабарда “23 феврал куни кечқурун соат 6 да парламент-

да умуммиллий аҳамиятга молик бўлган муҳим ҳодиса рўй беради ва бу ҳаракатларни қирол ва қиролича қўллаб-қувватлайди” дейилган эди.

Генерал уни алдашаётганини ҳис қилди. Унинг миёсида жўнгина бир фикр чарх урди: “Қироличанинг фитначиларни қўллаб-қувватлаши асло мумкин эмас!” Бир лаҳзада у кўққисдан 1967 йилдаги бир воқеани аниқ-тиниқ эслади — у кезларда Хусте Римда испан элчихонасида ҳарбий маслаҳатчи бўлиб ишларди. У аэропортда Афинадан Мадридга қайтаётган маликани кутиб олганди. Малика жуда эзгин ва маънос аҳволда эди — яқиндагина Афинада содир бўлган полковниклар фитнаси маликани жуда эзиб қўйганди — Хусте кейин бир марта ҳам маликани бунақа оғир қайфиятда кўрган эмасди. Шунинг учун тўсатдан унинг кўнглига ўша жўн ва муайян фикр келди — йўқ, қиролича ҳеч қандай шароитда фитначилар томонидан турмоғи мумкин эмас.

Зирҳли танклар дивизиясининг қўмондони фактларни таҳлил қилиб кўриб, қиролнинг ёрдамчиси Сабино Фернандес Кампога кўнғироқ қилди. Сабино Армаданинг Сарсуэл қасрида экани ҳақидаги ахборотни рад этди. Шундай қилиб, зирҳли танк кўшинлари казармаларида қолишди, бундан кейин эса Мадридни қўлга олиш мақсадида бўлган “Диана” операцияси буткул барбод бўлди.

1996 йилнинг 10 июли. Ўрганиб қолган йўлимдан кетиб бормоқдаман. Манави сўнги адирдан кўтарилсам бас — Сарсуэлага етиб оламан.

Бу ерда менинг озмунча умрим ўтмоқдами? Эндиликда мен учун бу ерда ҳамма нарса теран маъно касб этган. Мен китобни қандай ёзишни биламан. Бугун мен ҳар нима қилиб бўлса-да, қиролича ўзи тўғрисида нима деб ўйлашини билиб олишга жаҳд қилдим.

Дарҳол шу мавзуга кўчаман.

— Қироличанинг биографияси қирол ҳаётининг акс-садосига ўхшаши менга унча ёқмаяпти.

— Менинг ҳаётим қиролнинг ҳаёти-да! Бошқа ҳаётим йўқ менинг. Испан шаҳодасининг ҳаёти қай бир нуқтасидан бошлаб менинг ҳаётимга айланган. Эндиликда эса бу — қиролнинг ҳаёти. Менинг мақомим — қиролнинг умр йўлдоши эканимда. Менинг ҳаётимда нимаики муҳим нарса бўлса, одамлар менинг ҳаётимда нимагаки қизиқса, буларнинг бари менга Тожга мунсублигим, испан қироли хонадонига мансублигим билан белгиланади. Испан қироли билан бирга мен испан халқининг манфаатларига хизмат қиламан. София — ўз йўлигами? Мен — юнон маликаси тарзида ўз йўлигаман. Тамом — вассалом!

— Бир марта менга “қироличанинг нима эканини аниқлаш учун ўйлаб кўришим керак”, деб жавоб берган эдингиз, ҳазрати олиялари. Мен яна қайтариб шу саволни бераман.

— Қиролича қамрови жуда кенг тушунча. Аёл киши бош бўлган, оиланинг қалбини ташкил қиладиган, аёлнинг вазифаси оилавий ўчоқни сақлаб қолиш эканини аниқлаган ҳар бир хонадонда аёл киши — шу уйнинг қироличасидир. Ҳар бир эркакнинг ва ҳар бир аёлнинг энг муҳим вазифаси бошқа одамларга хизмат қилишдир. Қирол ҳам одам, у ҳам бошқаларга хизмат қилади. Бошқаларга хизмат қилиш, бошқа одамларнинг инон-ихтиёрида бўлиш — подшолик қилишнинг энг яхши шаклидир. Подшоликнинг энг олий маъноси ва гўзаллиги ҳам шунда. Мен қиролича бўлиб, кўнглим истаган ҳар қандай ишни қила олмайман, мен одамлар мендан кутадиган ишларни қилмоғим керак. Шу туфайли ҳаётимнинг ҳар куни, ҳар соати мамлакат манфаатларига хизмат қилишга йўналтирилган. Мен қаердаки одамлар менга муҳтож бўлсалар, яна ўша жойга йўл олмоғим даркор. Оиласига бош бўлган ҳар бир аёл ўз хонадониди худди шундай қилади — у ўзини ўйламайди, балки ўзининг яқинларини ўйлайди. Бу маънода мен қироличалар ҳақида оила бошлиқларидай гапирётган эканман, қироличаликни уларнинг касби-кори сифатида таъкидлаётганим йўқ, албатта.

— Лекин қироличалик, биринчи навбатда, мақом дегани, шундай эмасми?

— Менинг шахсий мақомимни белгилаш зарур бўлса, айтиш мумкинки, мен қиролнинг хотиниман. Республика президентининг хотини ҳар қанча фаол

ҳаракат қилмасин ва халқ ўртасида довруғи ҳар қанча зўр бўлмасин, у давлатнинг бир қисми эмас. Мен эса давлатнинг бир қисмиман. Ҳа, шунанга. Қирол билан қиролича икковимиз — Тоҷу Тахтни ташкил қиламиз. Тоҷу Тахт эса — ҳукумат, парламент, юридик ҳокимият, мухторият билан биргаликда “давлат” деган нарсанинг моҳиятини ифодалайди.

— Баъзи бир испанлар “Мен қиролича туфайли монархия тарафдориман!” дейишади. Бу тўғрида нима дейолашсиз, ҳазрати олиялари!

— Бундай дейиш хатарли. Давлат федерализми ёхуд мухториятлар ҳақ-ҳуқуқининг тарафдори бўлганидек, монархия тарафдори бўлмоқ керак, негаки булар Конституциямизда ёзиб кўйилган. “Конституциямизда ёзиб кўйилган” деган далил кўп ҳам илҳомбахш ёхуд ҳаяжонли жарангламайди. Унинг оҳанги совуқроқ, лекин юридик қувватга эга. Монархия бизнинг давлатимизнинг шакли. Бинобарин, уни қўллаб-қувватлаш билан испанлар ўз Конституцияларига риоя қилган бўладилар.

Жавоб бекам-кўст. Бироқ менинг саволимда бошқа бир нарсага шама бор эди: баъзи бир испанларнинг қиролдан кўра қироличага хайрхоҳликлари баландроқ. Ҳозир мен ўша саволнинг ўзини яна қайтадан, бошқачароқ қилиб бераман:

— Шунини таъкидлаб айтмоқчиманки, кўпгина испанлар шундай деб ўйлашади ва ҳатто гапирйишади ҳамки, сизни кўриб туришса уларнинг ўзларига ишончи ҳам ортади, хотиржамроқ ҳам бўлиб қолишади.

— Дуруст... Лекин шуниси ҳам борки, уйда хонадоннинг онасини ўз ўрнида эканини кўриб турсанг, ҳамиша кўнглинг хотиржам тортади-да... Бироқ, роҳини айтсам, мен бу ерда нечўқдир алоҳида бир иш қилаётганимни билмайман. Мен ҳеч қанақа алоҳида иш қилаётганим йўқ!

Бизнинг ана шу суҳбатимиздан бир ой ўтгач, 1996 йилнинг 21 августида мени Греция қироли Константин испан қиролларининг Пальма де Майоркадаги чоғроқ қароргоҳида қабул қилади. Бу ерда қирол одатда қиролича Анна Мария ва болалари билан ёзда бир неча ҳафта дам олади.

Шошмай анчагина суҳбатлашамиз. Суҳбатимиз гоҳта мароқли. Демократия, конституцион монархия, Оврўпа Иттифоқи ва Греция тўғрисида кўп гаплашамиз. Бироқ биладики, мен унинг ҳузурига опаси тўғрисида гаплашгани келганман.

— Қиролича қадриятларни ардоқлайди?

“У — жуда қаттиқ диний эътиқодларга эга аёл. Худога эътиқод унинг бутун ҳаётини, ахлоқини, дунёқарашини белгилайди. Бундан ташқари, айни чоқда оила — турмуш ўртоғи ва фарзандлари ҳам унинг учун жуда муҳим аҳамиятга эга. Оила — биринчи ўринда. Сиз, албатта, пайқаган бўлсангиз керак — опам бизнинг ҳаммамизни йиғиб туради. Яна бир гапни айтмай — унинг бутун ҳаёти битта асосий мақсадга бўйсундирилган — у ҳамиша шу мақсадга содиқ қолади. Бу — испанларга хизмат қилиш, Испаниянинг қиролчаси бўлишдир. Ана шу учта нарса унинг ҳаёти, фолиятининг таркибий қисмини ташкил қилади. У ҳеч қачон буни эсидан чиқармайди. Ва бундан ҳеч қачон чекинмайди ҳам.

Энди бошқа бир нарса ҳақида. Тоҷу тахт дегани ҳамиша ҳамжиҳатлик билан ишлаш деганидир. Мен яхши билан — у ерда, юқорида одам жуда оғир юкни ҳис этди, ўзини ёлғиз деб ҳис қилади. Шунинг учун айтаманки, ёнингда Испания қироличасидай аёлнинг тургани жуда катта бахт. Ҳақиқат шундаки, қирол Хуан Карлос зиммасидаги унча осон бўлмаган вазифаларни ўтар экан, ҳамиша қироличага таяниши мумкин. Мен ҳатто айтар эдимки, уларнинг ҳамкорлиги илҳомбахш ва завқ-шавққа тўла. Қироллик мажбуриятларини ўташ унчалик жўн гап эмас. Яна таъкилаб айтаманки, қироллик — бу ҳамиша бир команда бўлиб ҳамжиҳатлик билан ишлашдир. Агар борди-ю, команда аъзоларидан лоақал биттаси оқсаб қолса, унинг қасри ҳаммага тегади. Агар ҳамма аҳил бўлиб, ҳамжиҳатлик билан ишласа, қироллик тузуми мустаҳкамлана боради, унинг обрў-эътибори ортади. Уйлайманки, Испаниянинг мисоли худди шундан далолат беради. Иттифоқо, Хуан Карлоснинг фарзандлари бор, хотини бор ва уларнинг ҳаммаси бир-бирларига ҳавас қилар-

лик садоқат билан биргаликда ишлашади, ҳар қайсилари ўзларининг истез-додлари имкон берган даражада умумий ишга ҳисса қўшадилар”.

Сухбатга қироличанинг жиёни ва дугонаси Татъяна Радзивилл аралашади:

Қиролича ҳамиша — уйда ҳам, кўчада ҳам, оилада ҳам, одамлар ҳузурда ҳам бирдай ўзгармай қолади. У ҳамиша табиий. Ҳеч қачон ясамалик қилмайди, Ҳеч қачон иккиюзламалик қилмайди. Ўзининг туйғуларини яширишни билмайди. Ҳамма ишни дил-дилдан, табиий қилади, ҳеч қачон ролга кирмайди.

Табиатан тортинчоқ бўлишига қарамай, қиролича одамлар билан мулоқотга киришишдан, айниқса, кўча-кўйда биринчи марта кўрган ва бундан кейин, эҳтимол, ҳеч қачон кўрмайдиган одамлар билан суҳбатлашишдан жуда катта лаззат олади. Кўпгина шаҳарларда — Прагада, Боливия пойтахти Ла-Пасда, Севилье ва Парижда, Римда ва бу ерда — Пальма-де-Майоркада бир неча маротаба шунақа бўлган эди. Бу — гоёнда таҳсинга шоён! Қиролича бир зумда одамлар билан тил топишиб кетади. Бир кунги биз қиролича билан қаҳва олгани навбатга турдик. Олдимизда бир инглиз хоними турган эди. У бир неча марта ўгирилиб, қироличага қаради. Унинг чеҳрасида кўнглидан кечаётган фикрлари зуҳур этиб турарди: “Ҳа, ўхшашга жуда ўхшайди, лекин қиролича бўлиши сира ҳам мумкин эмас!” Ниҳоят, бу хотин яна бир марта ўгирилди-да, бир зум тикилиб туриб, сўради: “Мени маъзур тутгайсиз, сиз Испания қироли Хуан Карлоснинг рафиқаси қиролича София эмасмисиз?” Бир зумда мулақот табиий равишда инглиз хоними билан София ўртасида самимий мулоқот бошланиб кетди. Қиролича турфа хил одамлар билан ҳам умумий тил топишиб кетаверади. Буни у шуҳратини ошириш йўлида ёки янги ахборотлар, маълумотлар олиш учун қилмайди, балки унга одамларнинг ўзи билан танишиш, гаплашиш мароқли.

Бир гал Прагада биз Карл кўпригидан ўтиб борардик. Биздан бироз нарида соқчилар боришяпти. Тўсатдан, бир турист югуриб келиб, қироличага мурожаат қилди: “Наташа, менга қара. Автобус соат нечада жўнайди?” Бу одамга унинг чеҳраси жуда ҳам таниш кўриништи, у қироличани ўзларининг таржимони Наташа деб ўйлапти. София хандон уриб кулиб юборди: Бу жанобга рўпарасида турган хоним ким эканини айтиб беришганда, шўрлик қисқич-бақадай қизариб кетди.

Яна бир қизиқ воқеа рўй берган эди. Бу ҳам Прагада бўлган эди. Биз машинада аэропортга кетаётган эдик. Уртадаги ўриндикда чех ҳукуматининг хавфсизлик хизмати ходими ўтирипти. Қайси бир дақиқада у қироличага ўгирилиб, деди: “Хавфсизлик хизматининг ходими бўлмасимдан аввал, мен психиатор врач эдим. Бу ишга ўрнашмоқ учун эса менга қаратэни ўрганишга тўғри келган эди”.

Қиролича эса буткул хотиржам оҳангда унга бемалол жавоб берди: “Мен ҳам илгари болалар хастахонасида энага бўлиб ишлаган эдим. Кейин бир неча йил мобайнида қаратэни ўргандим”. Гап шундаки, қиролича чиндан ҳам қаратэдан яшил белбоғ эгаси эди”.

1996 йилнинг 7 октябри. Мана, сўнгги учрашувимизга ҳам етиб келдик. Куз охирлаб қолган. Тонглар ҳам кечроқ отадиган бўлиб қолган. Ҳазин ўйлар фасли. Булутлар ғужуми, қимтиниб олган тоғлар...

Бугун қиролича менга муҳаббат тарихининг қаерида нуқта қўйиш кераклигини айтмагунча ҳеч қаёққа кетмайман.

Хайронликдан қироличанинг кўзлари бақрайиб қолади. Шунга қарамай, мен биламан — у бу саволни — “аёл кишининг аёл кишидан сўрайдиган саволини” кутган. Мен беихтиёр қўлимни дафтар-қаламимга чўзаман, ҳолбуки ҳеч нарсани ёзиб олиш ниятим йўқ. Хижолатдан шундай қилияман. Агар у менга “йўқ” деса-чи? Сукут. Саккиз, тўққиз, ўн, ўн бир сония сукут.

— Муҳаббат дейсизми? Муҳаббат — бу жонли туйғу. У туғилади, ўсади, ўзгаради, пишиб балогатга етади. Умуман айтганда, вақт ўтиши билан муҳаббатнинг ўзи ўзгариб боради.

Миямдан бир фикр липпиллаб ўтади:

“У менга бирор янгилик айтадиган кўринмайди”. Қиролича менинг кўзларимга тик қарайди:

— Менимча, ҳамма ҳам бир хил нарсани бошидан кечирса керак. Менинг муҳаббатим, бизнинг муҳаббатимиз ўсиб, улгайиб дўстлик даражасига етди. Жуда мустаҳкам дўстликка айланди. Мен... мен унинг дугонаси, дўстиман... Биз ўз йўлимиздан бирга кетиб боряпмиз. Бу йўлнинг охир-адоғи йўқ...

Биз анча-мунча йилларни бирга яшаб қўйдик... Фарзандлар кўрдик. Биз ҳеч қачон ўзимиз ёлғиз қолмаймиз. Атрофимизда ҳаммавақт ёшлар кўп бўлади: фарзандларимиз, фарзандларимизнинг дўстлари, дўстларимизнинг фарзандлари... Уйимизнинг ҳамиша қувноқ ёшлар билан гавжум бўлиши мени хурсанд қилади, менга куч ато қилади. Бу жуда ҳам соз-да: руҳинг кўтарилади, ҳаракат қилишга, елиб-югуришга мажбур бўласан, ёлғиз қолишни афзал кўраман — жиндай куч йиғиб олай дейман-да... Ўқийман, музика тинглайман, ҳаёл сураман...

— Ёш бир жойга бориб қолганда, муҳаббат ҳам сўлади, турмуш икки-чикирлари одамни эзиб қўяди, эру хотин бир-бирини миридан-сиригача билиб олади... Муҳаббатни қандай асраб қолиш мумкин?

— Индамаслик муҳаббатни ўлдиради. Бошқа эр-хотинлар ўзларини қандай тутишларини билмадим-у, биз бир-биримиз билан кўп гаплашамиз. Гаплашиб туриш — жуда муҳим нарса. Ҳатто бирор томон аразлаб, қовоқ-думоқ қилиб турганда ҳам бир-бирлари билан гаплашавериш керак. Индамаслик, ўзаро мубоҳасанинг йўқлиги — оилаларни емирадиган омилдир. Одам ичидагини айтиб, ёрила билса, ичида қолиб кетадиган кўпгина ранжликлар, шубҳалар, гумонлар тарқайди, уларга ўрин қолмайди, бир-бирини тузукроқ тушуна бошлайдилар.

Биз жуда ҳам турфа хил одамлармиз. Ҳаммамизнинг дидларимиз бошқа-бошқа, кўникмаларимиз ҳар хил. Унга радио-телефонлар, мотоцикллар тезлик ёқади. Мен музикани, санъатни ёқтираман. Вақтим бўлганда отни эгарлайман, лекин қизим Еленага ўхшаб, отни миниб олиб, жон ҳолатда тўғри келган томонга чоптириб югуравермайман. Мен аста, отни қадамлатиб сайр қилишни яхши кўраман. Менинг эрим, аксинча, кемани бошқариш ёхуд самолётни учуришни ёқтиради. Мен эса йўловчи бўлишни афзал биламан: кеманинг устида бирор жойга ўрнашиб оламан-да, денгизни, уфқни томоша қилишни яхши кўраман, энгил тўлқинлар мавжидан завқланаман. Бамисоли қироличадай... - деб кулади София. — Лекин биз икковимиз ҳам денгизни ва елканни жон-дилимиздан яхши кўрамыз. Имкони бўлганида икковимиз яхтага ўтириб, денгизга чиқиб кетаверамиз.

Биз бир-биримизга сира ўхшамаймиз. Ҳа, рост. У жуда очиқ, мен анча писмиқман. У доворак ва жасур. Мен кўрқоқман. У ҳаммавақт биринчи ўринда юради, мен ҳамиша иккинчи ўриндаман.

У жуда ҳам зийрак, кўп нарсани аввалдан сезади, мен эса мантиқни афзал кўраман — ҳамма нарсага аста-секин, босқичма-босқич, зинама-зина етсам дейман. У дарҳол вазиятни англаб олади ва худди този итдай одамни ҳидидан билади. Вазиятга ва одамларга баҳо беришда камдан-кам адашади. Мен эса, аксинча, то ҳамма нарсанинг тагига етиб, ҳамма томонини билиб олмагунимча, бирор кимса ҳақида узил-кесил бир фикрга келмайман. У тезкор, мен — оғир карвон... У лов этиб ўт олиб кетиши ҳатто ўшқириб ташлаши мумкин, мен ичимга ютиб, индамай қўяқоламан. Кимдир ёки нимадир жуда ҳам гашимга тегиши мумкин, лекин бунга ҳеч ким пайқамай қолади. Мен ҳамма нарсани ичимга ютавераман. Менинг асабларим темирдан. Хуллас, биз зинҳор-базинҳор “бир олманинг икки палласи” бўладиган одамлардан эмасмиз, лекин бир-биримизни тўлдирамыз.

— Қиролича анча қаттиққўл ва талабчан она дейишади. Қирол эса болаларга кўпроқ қайишар эмиш. Болалар у билан осонроқ тил топишишар экан. Шу гап тўғрими?

— Мен ҳамиша болалар тарбияси билан жуда кўп шуғулланганман. Мақтабга уларни ўзим олиб борардим, ўқитувчилари билан суҳбатлашардим, уларнинг ўқишини мунтазам кузатиб борардим... Оталарга эса (бу гап менинг фарзандларимнинг отасига ҳам тааллуқли) сахий кўриниб, болаларнинг кўнглини олишдан ҳам осони йўқ. Бизнинг қисматимизга эса жиддий бўлиш

ва талабчанлик ёзилган. Жиддий қиёфада қатъий қилиб “фалон соатда уйда бўлишинг керак” деб айта билмоқ керак. Лекин мен ҳаминша яхши она бўлишга ҳаракат қилганман — керак вақтларда уларни койинганман, керак вақтда суйганман ҳам.

— Ким билан турмуш қуриш масаласида фарзандларга маслаҳат бериш қийин ишми?

— Агар ўғлингиз ўзига тўғри келмайдиган номуносиб бирор қизга уйланишни ихтиёр этса, ёхуд уйланмаслик керак бўлган қайлиққа уйланмоқчи бўлса, бунга йўл қўймасликка ҳаракат қилиш керак. Маслаҳат дейсизми? Албатта, ҳар хил маслаҳатлар беравериш мумкин. Агар бу маслаҳатларингиз бефойда бўлса-чи? Фарзандингиз сиз кўрсатган йўлга юришни, ақл билан иш тутишни истамаса-чи? Фарзандингиз сиз кўрсатган йўлга юришни, ақл билан иш тутишдан бошқа иложингиз қолмайди. Унда уларга ўзларининг оиласини барпо этишга ёрдам бермоқ керак. Аммо уйланиш ва эрга тегиш болаларнинг ўзларининг иши. Улар ўзлари топишиб, ўзлари ҳал қилмоқлари керак... На ота-оналар, на бошқа биров бу ишга аралашмоқлари керак эмас.

Қадди-қомати келишган, малла сочили қирол йиллар ўтиб, борган сари ўзига ўзи кўпроқ ўхшайдиган бўлиб бормоқда. Гўёки йиллар ўтгани сайин у ёшликдаги қиёфасига қайтаётгандай... Юришига қарасангиз, қуруқликка тушиб қолган денгизчини эслатади. Қўларини кўп силкитади. Унинг ҳазиломуз ва ҳатто жиндай бетакаллуф ҳаракатлари суҳбатдошини хижолатга солиб қўйиши ҳам ҳеч гап эмас. Сантьяго Каррильо ўз вақтида Сарсуэлага ташрифидан кейин менга айтган сўзларини эслайман: “Хуан Карлос (у “қирол” демайди, жўнгина қилиб Хуан Карлос деб қўя қолади) бутун умрини Франкониинг зулми остида ўтказгани сезилиб турипти. Унинг гапларини микрафон орқали эшитиб туришган, унинг кетидан мугтасил пойлаб юришган. Хуан Карлос шундай шароитда яшаган ва шунга кўниқиб қолган. Кейин у имо-ишора билан, кўз ифодалари ва кўз қисишлари билан гаплашишни ўрганган”. Бу мулоҳазада муайян асос бор. Бунинг устига қиролнинг сал-пал қўлоғи оғирроқ. Умуман, у ҳақиқий Бурбон — худди акробатга ўхшаб мураккаб ҳаётий вазиятларда эпчиллик билан иш тутатади. Ҳар қандай одам билан бир зумда тил топиша олади.

Ана шу борган сари ўз-ўзига ўхшаб бориш кўзгу олдида туриб қилинган машғулотларнинг оқибати ёки синчиклаб амалга оширилган ўз-ўзини назорат қилишнинг оқибати эмас. Йўқ, буларнинг бари унинг қониди бор — у ўз сиймосини туғма закийлик билан шакллантириб боради.

Қирол кулранг кастюм-шимда чиқиб келди. Бўйинбоғи табиий шойидан. Кўриниши бениҳоя бежирим!

Қирол мени каминнинг ёнига жойлашиб ўтириб олишга таклиф қилади. Тепада деворда — Ласлоннинг портрети ва Далининг суврати илинган. Деразадан боғ манзараси кўриниб турипти. Лекин аллақачон қоронғи чўка бошлади. Ҳарҳолда, ноябр ойи-да!

— Хўш, суҳбатимиз нима тўғрисида бўлади?

— Қиролича ҳақида, ҳазрат олийлари.

— Ундай бўлса, мен гапни шундай бошлайки, биз тўйдан олдиноқ жиддий муаммоларга тўқнаш келдик. Мен учун шуниси кундек равшан эдики, мен Испанияга қайтмоғим керак. Қиролича ҳам шуни истар эди. Биз Испанияда яшашни ихтиёр этгандик, шу ерда яшаб, Испанияга хизмат қилмоқчи, мамлакатда монархияни тиклаш йўлида фаолият кўрсатмоқчи эдик...

— Тожу тахтни қўлга олмақчи бўлгансиз-да?

Мен уйланишим муносабати билан ўз режаларимни ўзгартирмоқчи эмас эдим.

Тўй сафаридан кейин Грецияга келдик. Бу ерда минг тўққиз юз олтимиш учинчи йилнинг январими-февралида мен қайнотам қирол Павелга шундай дедим: “Менга қаранг, амаки, (мен уни “амаки” деб атайман, қиролича Федерикани эса “Федерика хола” деб чақираман). Сиз менга ёрдам бермоғингиз керак. Сиз отам билан гаплашиб беринг ёхуд унга мактуб ёзиб айтинг. Сиз

тушунасиз-ку, у ҳам тушунсин-да! Менинг ўрним Испанияда, мен Испанияда яшаганман; мен мактабда ўқиганимда, ҳарбий академияда, сўнгра университетда таҳсил кўрганимда бутун тирикчилигим, сарф-харажатларим Франконинг бўйнида бўлган. Шундоқ экан, бутун мен унинг юзига қараб, “Менинг генералим, алвидо, сизни Худога топширдим” деёлмайман-ку! Франко менинг отам билан келишиб олган эди. Нега бу битимни барбод қилмоқ керак?” Шундай қилиб қирол Павел менинг отамга мактуб ёзди. Шундан кейин биз бу ерга — Сарсуэлага келдик.

— Менга қиролича тўғрисида гапириб берсангиз, дегандим.

— Яхши. Қиролича тўғрисида гапирай, бўлмаса. Биз бу ерга келганимизда, ўзаро инглиз тилида гаплашар эдик. Бироқ қиролича зиёли ва тиришқоқ аёл сифатида испан тилини ўрганишга киришди. У адабий тилни жуда тез эгаллади, кўпгина ибораларни ўрганди, ҳатто баъзи лаҳжаларни ҳам ўзлаштирди. Испан тилида жуда соф гапирадиган бўлди. У испан тилида шундай гапирадики, ҳатто манман деган испан аёллари ҳам унинг олдида ип эшолмай қолишади. Тўйимиз ўтиши биланоқ у испанлашишга жаҳд қилди ва чиндан ҳам юз фоиз испан аёлига айланди-қолди. Бундан ташқари, мен сизга айтсам, қиролича бошданоқ ҳамма нарсани бир зумда илғаб оларди, ҳамма нарсани сезарди, бирам зийрак эди-ки, қўяверасиз... У худди ҳақиқий испан аёлидай сочини тароқ билан орқасига турмаклаб олар, мантильяни ҳам жуда ўхшатиб киярди. У ҳамма нарсани ўрганиб олишни истарди. Биз никоҳдан ўтиб бўлгандан сўнгра черковдан чиқишимиз биланоқ, бундан буён унинг ватани Испания бўлади деб аҳд қилди. У жуда камдан-кам ҳолларда “сиқилиб кетдим” деган гапни озгига олади. У ҳамма кучини Испанияга бахшида этди, бутун фаолиятини испанларнинг монархияни қўллаб-қувватлаши йўлида сарфлади. У бу ишга бутун вужуди билан берилди ва мислсиз ғайрат-шижоат ва умидворлик билан шуғулланди. Бу шунчаки ёниб ўчадиган ингилиш эмас эди. Йўқ, у бу ишда доимий тарзда, кунба-кун шуғулланди. Ниҳоят, бунинг оқибатида бутун, мана, монархияга эга бўлиб турибмиз.

Биз эндигина уйланган чоғларимизда София мен билан бирга фабрикаларга ва қишлоқларга борарди. Бундай сафарлар осон кечмасди. Қиролича сизга айтдими-йўқми, билмайман — бир гал Медина — дель-Кампода биз картошка бўрони остида қолгандик. Бошқа бир қишлоқда эса бизга тухумлар ёғдиришди. Бир гал бизнинг машинамизни дарғазаб оломон қуршаб олди. Машинани ўзим ҳайдаб кетаётган эдим. Тўсатдан машинанинг олдида аллақандай қиз пайдо бўлиб қолди. У нималардир деб қичқирар эди. Шунда малика машинанинг ойнагини тушириб, бошини чиқарди-да, қизга мурожаат қилди: “Сен нима истайсан? Берироқ келиб гапингни айт. Бехуда қичқирма!” Қизалоқ нима қилишини билмай довдираб қолди.

— Сиз қироличани қачон яхши кўриб қолган эдингиз?

— Яхши кўриб қолгандингиз дейсизми? Бу минг тўққиз юз олтмиш биринчи йилда рўй берганди. Биз герцог Кентскийнинг никоҳ тўйида бирга бўлгандик.

— Нима сабабдан ошиқ бўлиб қолгандингиз? Қироличанинг нимаси сизни жалб қилганди?

— Ҳм-м... Нега ошиқ бўлиб қолганманми? Умуман айтганда, қироличанинг бутун туриш-турмушига ошиқ бўлиб қолганман. Унинг қай бир жиҳати менга манзур бўлган-у, қай бир томонлари ёқмаган, деган гапни айта олмайман. Бундан ташқари мен ҳам унга маъқул тушганимни ҳис қилдим. Бу эса менинг кўнглимни кўтариб юборди. Шундан кейин унга меҳрим янада товланиб кетди.

— Сиз бутун қалбингиз билан, бутун эҳтиросларингиз билан севиб қолганмисиз? Ёки бу ишга ақл-идрок ҳам қўшилганмиди?

— Саволингиз ажойиб бўлди-ку! Эҳтирос билан дейсизми? Мен эҳтиросга берилиб, бошини йўқотиб қўядиган одамлар тоифасидан эмасман. — Шундай деб қирол кўзларини бақрайтирди-да, ҳазиллашиб ўзини Ромеога ўхшатди. — Бунинг устига биз София билан инглиз тилида гаплашардик. Мен эса инглизчада унчалик бурро эмасман. Мен унга: “Менга қара, София, бирон жойга

бормаймизми? Бемалол суҳбатлашардик, бир-биримизни кўпроқ билиб олардик”, - дедим. Менинг бўлгуси қайнонам қиролича Фредерико Софиядан ажралолмай қолганимни пайқаб, “Бу йигит мендан қочиб қутулолмайди”, деган экан. Шундай деб, у киши бизнинг — яъни мен, отам, онам ва опасингилларимнинг Корфуда “Мон Репос” да дам олишимизни уюштирган. У киши бизга “Мен сизларга самолёт юбораман, ҳаммаларингиз келинглар” деди. Биз икки оила ёзни бирга ўтказдик. Сентябр ойда ўн биринчидан ўн учинчига қадар Софиянинг ота-онаси Швейцарияда бўлмоқлари керак эди. Биз София икковимиз улар билан бирга Швейцарияга бормоқчи ва ўша ерда турмуш қуришга аҳд қилганимизни расман эълон қилмоқчи бўлдик. Ахир, Швейцарияда Лозанна шаҳрида менинг бувим қиролича Виктория Эухения истиқомат қиларди. Аммо менинг бўлгуси қайнонам унаштириш маросимини тезроқ ўтказишни талаб қилди. “Ҳозир шу ерда учрашув бўлади. Никоҳ — октябрда. Бир кун ҳам кечиктирмай. Менинг хоҳишим шу!” Аммо биз икковимиз — мен ҳам, София ҳам бундай қилишга рози эмас эдик. Менга босим ўтказётганларини сира ҳам жиним кўтармайди... Ҳақиқатда эса менга ҳеч ким босим кўрсатаётгани йўқ эди, лекин бошқалар мен учун менинг ҳаётимни йўлга солиб юборишига сира ҳам ўрганмаган эдим. Шунинг учун шундай дедим: “Сизлар менга ишонмоқларинг керак. Чин эркакча сўзим. Лекин мен ҳамма ишни шошмасдан, босиқлик билан, жиндай вақт оралатиб қилишни яхши кўраман. Уйлаб иш қилишни ёқтираман. Биз икковимиз ҳам қилаётган ишимизнинг тўғрилигига тўла амин бўлганимиздан кейингина бу ишни амалга оширамиз. Бунинг устига-устига, бу вақтга келиб, менинг ота-онам Корфуга кетиб қолишган эди. Аммо менинг қайнона бувим бизнинг ниятларимиз ҳақида ота-онамга расман мактуб йўллаб, уларнинг дарҳол етиб келишларини илтимос қилишни ва унашганимизни эълон қилишни талаб қилишда давом этмоқда эдилар. У шундоқ оёқ тираб туриб олган эдики, оқибатда ҳамма ишни барбод қилишга сал қолди.

— Ҳаётингизда қиролича сизга нима берди?

— Икковлон ўзаро тақдирларини кўшиб, ҳаёт йўлларида бирга-бирга одимласалар, икковлари ҳам ўзгаради. Биринчиси иккинчисига таъсир кўрсатади. Қиролича, айниқса, бошида менга жуда кўп нарса берди. Менимча, икковимиз ҳам бир-биримизга жуда кўп нарса бердик. Мен сабабчи бўлиб, у бутунлай бошқа бир ҳаётни таниди. Мен ҳам ундан кўп нарса ўргандим. Қиролича ҳеч қачон орқада қолган эмас.

Даставвал қироличага чиндан-да қийин бўлган иш — қаср эшигидан чиқиб, оддий фуқаро аёлдай турмуш кечира бошлаш бўлди. Менинг қизларимга қаранг — уларга бу ишни қилиш мутлақо қийин эмас, бироқ қандай ўзгаришлар содир бўлди? Аммо унинг — қирол қизининг аҳволи қандай кечган? Бошқа ҳамма нарсани қўйиб турганда ҳам, у саройда яшаган ва бу ерда сарой расм-русмларига қаттиқ амал қилинган. Грек қиролининг саройида дугоналари ва ҳатто ўз укасини сенсирашга ҳам руҳсат берилмас эди. Агар улар бирор нарсани харид қилишни истаб қолсалар, уни саройга келтириб беришарди. Шунинг учун қироличага, айниқса, жуда қийин бўлган. Масалан, у ресторанга боролмаган, кинога билет ололмаган, тиш докторига қатнай олмаган, саргарошхонага бориб, ўзига оро беролмаган. Нимасини айтасиз — умуман, остона хатлаб кўчага чиқа олмаган, магазинма-магазин юролмаган... Кейин эса буларнинг бари унга жуда хушёқиб қолган. Шунда у қисқа фурсатда буларнинг барига мослашиб олди ва ҳатто оддий бир талабадек таҳсил олмақ учун университетга ҳам кирди. У ҳатто кўзи ёриганда ҳам саройда қолган эмас, оддий хастахонага борган. Машинани ўзи ҳайдар эди, болаларни мактабга ўзи олиб борарди. Биз у пайтларда шаҳзода-ю малика эдик, холос. Мақомимиз ҳали аниқ эмас эди. Шу сабабдан ҳеч қанақа соқчиларимиз ҳам йўқ эди.

— Ҳазрати олийлари, мен бошқа нарсани сўрагандим.

— Ҳа, саволингизни унутганим йўқ. Фақат бир нарсани таъкидлаб айтмоқчиманки, монархияни тежашда қироличанинг ҳам хизматлари қатта. У ҳаммиша менинг садоқатли дўстим, вафодор рафиқам ва ҳаммиша менинг ёнимни

олиб келган. Айниқса, биз ҳали “ҳеч ким” бўлган вақтларимизда, оғир дамларни бошдан кечираётганимизда жуда асқотган. Уша пайтларда отам билан муносабатларим мураккаблашиб кетди. Шунда ҳам малика мени ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаган эди. Ҳолбуки, аҳвол жуда оғир эди — олти ой мобайнида отам мен билан гаплашишни истамади. Отам мени фирромлик қиляпти, мени алдаяпти деб ўйлаган эди, ўшанда...

— Сиз чиндан ҳам олдиндан ҳеч нарса билмаган эдингизми, ҳазрати олийлари?

— Лекин Эшторилга жўнаб кетиш олдидан Франко сизга шама қилиб, “қайтгандан кейин сизни кутаман, ҳазрати олийлари” деган экан-ку?

— Пилар, мен ҳеч нарсани билмасдим. Онам, хотиним, болалар ҳақи қасамёд қиламанки, ҳеч нарсадан хабарим йўқ эди. Франко менга ҳеч нарса дегани йўқ. Эшторилда отам мендан ичимдагини суғуриб олишга ҳаракат қилди. Ахир, ўша пайтдаёқ анча-мунча миш-мишлар юрар эди. “Сен бир нарсани биласан-у, мендан яширяпсан. Менга айтадиган ҳеч қанақа гапинг йўқми?” — “Ота, мен ҳеч нарсани билмайман”. Бу гап рост эди. Франконинг мендан сўрагани шу бўлдики, отамнинг уйида қанча вақт бўлмоқчи эканимни ва қачон қайтишимни билмоқчи бўлди. У қайтиб келганим ҳамон мени кўрмоқчи эканини айтди. Мен Эль Пардо қасрига борганимда эса кутилмаган бир тарзда мени “қирол унвонига эга бўлган ворис” қилиб тайинлашини айтди.

Отам буни эшитиб, жуда қаттиқ дарғазаб бўлди. У ҳатто ҳамма қироллар хонадонига мактуб йўлламоқчи бўлипти ва менинг ворис этиб тайинланганимдан норози эканини маълум қилмоқчи ихтиёр этипти. Бу мен учун жуда қаттиқ зарба бўлур эди. Отам мактубни ёзишга ёзипти-ю, лекин жўнатмапти.

Ана шунақа... Кейинчалик, Лозаннада “Сан-Франс” қаҳвахонасида отам билан чой ичишиб ўтирганда, мен унга дедим: “Ота, содир бўлган воқеа — илгари сиз қабул қилган қарорнинг оқибатидир. Мен ҳамиша сизнинг гапингизга кириб келганман. Холисона айтганда, қирол бўлмоқ учун сиздан кўра менда имконият кўпроқ. Аммо вақти-соати келиб, бирон вақтда ҳукмдорлик қилишимга ишончим комил эмас. Франко ўз қарорини бекор қилмоғи мумкин. Сизга аниқ қилиб айтишим мумкин бўлган гапим шуки, биз икковимиз ҳам бир-биримизга муҳтожмиз. Мен мамлакат ичида туриб сизга муҳтожман, сиз мамлакат ташқарисида менга муҳтожсиз. Негаки, менинг орқамдан муттасил кузатиб юришади ва мен муҳолифат билан ҳеч қанақа алоқага кириша олмайман. Сиз эса мамлакатдан ташқарида бўлганингиз учун бундай алоқа ўрната оласиз. Фақат шу йўл билан — муҳолифат билан мулоқотга киришиш орқалигина эътиқодларининг қандай эканидан қатъий назар, ҳамма испанлар манфаатига хизмат қилувчи демократик монархияга келиш мумкин”.

... Отам сукут ичида гапларимни тинглади-да, “Бу гапларга ишонмоғим жуда қийин” деди. Яна бир неча вақт мобайнида у “сен ҳамма гапдан хабардор бўлгансан, мени алдаяпсан” деган гапини такрорлашдан қолмади, мен эса ҳамма гапни инкор этавердим. Ниҳоят, у бир оз юмшади: “Майли, кўяқол, сенга ишонганим маъқулроққа ўхшайди. Берироқ кел, кучоқлашайлик!” Икковимизнинг ҳам кўзимизга ёш қалқди, кучоқлашдик-да, бир-биримизнинг елкамизга қоқдик.

Шу кундан бошлаб, менинг отамдан яхшироқ маслаҳатчим ва ёрдамчим бўлмай қолди. Албатта, менинг дилрабо рафиқамни истисно қилганда. Отам билан менинг ўртамадаги дилхиралик менинг ҳам, рафиқамнинг ҳам ҳаёти-мизни кўп оғулади.

— Сизда Франко тўғрисида яхши хотиралар қолганми?

— Ҳа. У мени жуда яхши кўрарди. Бу сезилиб турарди. Малика ҳам дарҳол шунга эътиборини қаратган эди. “Сени кўрганида Франко ийиб кетарди-я!” — дерди у менга. Франконинг жамики оила аъзолари бизга жуда яхши муносабатда эдилар. Ахир, Франко қиролнинг тахтга чиқиши учун йўл очиб бермоғи шарт эмас эди.

Қиролича ҳақида суҳбатимизга қайтиб, айтмоғим керакки, София — жуда ажойиб она. Фарзандларимнинг омади бор экан деб ўйлайман. Дунёда бунақа

омад камдан-кам болаларга насиб бўлади. Она улардан бор меҳрини аямас, улар учун жойини беришга тайёр эди.

Қироличанинг менга дегани шу бўлганки, унинг тўғрисида ҳар нима деса бўлаверар экан, фақат уни “профессионал” деб бўлмас экан”.

Қиролнинг чехрасида жиндай ранжиш зухур бўлади. У лабларини чўччайтириб, кўзини ола-кула қилади.

— Хуш, бу муносабат билан мендан қайси гапларни эшитмоқчи бўляпсиз? Мен, албатта, уни чинакамига профессионал деб ўйлайман. Нимасини айтай — биз ҳаммамиз — биз қиролича билан ҳам, шаҳзода Фелипе ҳам профессионал бўлмоққа мажбурмиз. Қисматимиз шундоқ бўлгандан кейин иложимиз қанча? Баъзан ўғлимга шундай дейман: “Буларнинг бари менга мангуга берилган” деб хаёлингга келтира кўрма!”. Бунда ризқингни меҳнат қилиб топмоғинг керак. Менинг касбим шунақаки, мен ҳар куни, ҳар дақиқа хизматдаман. Хўп, майли, агар мени профессионал дегингиз келмаса, майли, бошқа бирон сўз билан атай қолинг. Алихўжа — Хўжаали — фарқи йўқ. Ҳеч нарса ўзгармайди. Менинг айтадиган қатъий гапим битта — ишқемас, бекорчихўжа одам қирол бўлмайди. Тожу тахт дегани — ҳар кунги меҳнат. Бу меҳнат ҳар куни ва йил бўйи тўхтамайди.

— Болалар тарбиясида қирол билан қиролича ўртасида баҳслар бўлиб турармиди?

— Ҳа, буларди, албатта. Айни шу масалада биз жуда кўп талашиб-тортишардик. Мен кўнгилчанроқ, очикроқ одамман, қиролича эса талабчанроқ, дийдаси қаттикроқ, расм-русмларга риоя қилишни қаттиқ талаб қилади. Эҳтимол, менинг бу гапларим унча тўғри эмасдир, лекин ҳарҳолда у расмиятлар тўғрисида, анъаналарга риоя қилиш ҳақида мендан кўра кўпроқ қайғуради. Ўз фарзандларининг феъли-атвори тўғрисида қиролича нечоғлик қайғуришини тўлароқ тасаввур этишингиз учун сизга битта мисол келтира қолай: қироллик қасамёдини қабул қиладиган кунда биз машинада кетиб боряпмиз. Халқ бизни муборакбод қилмоқда. Мен ҳаяжондаман. Қалбимда туйғуларим жўшиб, жавлон урмоқда. Бўлғусида қандай ҳукмдорлик қилишмини ўйлаб боряпман. Хўш, нима деб ўйлайсиз — шу чоқда қироличанинг миёсида қандай фикрлар гужғон ўйнаётган бўлсайкин? Ҳозир уни ҳар нарсадан ортиқ ташвишлантираётган нарса болаларининг феъли-атвори. Ахир, улар бошқа машинада кетиб боришяпти. Қироличани улар ўзларини қандай тутаётгани, одамларнинг табрикларига қандай жавоб бераётгани безовта қилмоқда...

— Бунинг ёмон жойи борми, ҳазрати олийлари?

— Йўқ! Албатта, бу жуда яхши. Мен, аксинча, бу гапларни унинг шанига мақтов сифатида айтяпман. Болалар ваҳидан қиролича нечоғлик қаттиқ ташвиш чекиши мумкинлигини кўрсатмоқчи бўляпман, холос.

Лекин у сиёсатга аралашмайди. У менинг тасарруфимдаги ишларга бурнини суқаверадиган одамлар тоифасидан эмас. Қиролича давлат ишларида босим кўрсатяпти, ҳар хил можаролар турини тўқияпти, ишларда турли ишқаллар чиқаряпти деган гапларни ҳеч қачон ҳеч кимдан эшитмайсиз.

— Сизнинг кўпдан-кўп ошна-оғайниларингиз, улфатларингиз бор. Ҳарбий академияда, дорилфунунда бирга ўқиган ўртоқларингиз, яхтклубдаги ошна-оғайниларингиз. Қиролича гайрлик қилмайдами?

— Йўқ. Сирасини айтганда, мен дўстона давраларимизни ўзгаларнинг даҳл қилишидан жуда авайлаб-асрайман. Негаки, қиролича даврамизга кириб келиши ҳамано барча дўстларим дарров ўзгаради-қолади ва ҳаммалари “ҳазрати олиялари, ҳазрати олиялари” деб расмий оханга ўтиб олишади. Ҳолбуки, қиролича бундай бўлишини мутлақо истамайди. Лекин шунақа бўлади.

— Умуман олганда, қироличанинг рашки зўрми?

Қирол менга тикилади. Жавоб берсаммикан — йўқми деб тарадудланади. Ҳарҳолда, шахсий ҳаёт, қироллар турмуши... Қирол енгилгина тарзда бошини чайқайди.

— Ҳа, деса ҳам бўлади. Йўқ деса ҳам бўлади. Эҳтимол, бу нарса сизни таажубга солар. Мен бундай деган булар эдим — қироличанинг рашки бор, лекин бу рашк унча малол келмайди. У ўз қадрини ерга урмаган ҳолда рашк қилди.

— Қиролга яна битта саволим бор. Бу саволни қироличадан ҳам сўраган эдим: сиз ўғлингиз Фелипсга уйланишда ишқ-муҳаббат асосида иш тутишни маслаҳат берармидингиз ёхуд ҳисоб-китоб билан уйланишини раво кўрармидингиз?

— Уйлайманки, бу гапим унча чиройли бўлиб кўринмаса-да Фелипс ўзига муносиб қайлик топмоғи керак. Унинг хотини зиммасидаги вазифаларини аъло даражада адо этмоғи лозим. Ҳамма жойда у билан бирга бўлмоғи шарт. Ҳолбуки, бизнинг турмушимиз сира ҳам осон кечмайди, кўп ҳолларда жуда жиддий мушкулотларга рўпара келинади. Умуман олганда, бу масалада мени ўйлантириб қўядиган ҳеч қандай жиҳат йўқ. Баъзан мен ўғлимга дейман: “Фелипс, сен қалбинг билан ақлингни бир-бирига омухта қилиб иш юрит!” Бу анча-мунча мавҳум кўриниши мумкин. У Фелипсга ҳеч нарса демаслик билан баравар”.

* * *

Ниҳоят, лаш-лушларимни йиғиштириб, Сарсуэлани тарк этадиган фурсат ҳам келди. Яна ўша адирдан таниш бўлиб қолган йўл бўйлаб пастга энаман.

Яна ўша сезгир ва ҳуркак она бугилар. Улар нозик ҳайкалчаларни эслатишади. Дириллаб титраб туришади, лип этиб ғойиб бўлишади. Яшин ўрган эман дарахти. Барглари дув тўкилган дублар. Кўримсиз бутақўзлар. Мақсадсиз сузиб бораётган булутлар... Уттиз-қирқ соат мобайнида қиролича билан ҳамсухбат бўлдим, унинг гапларини тингладим, ўзини яқиндан кузатдим, қилиқларини, гапларини, кўкқисдан қулишларини, терисининг рангини эслаб қолишга тиришдим. Буларнинг оқибатида — мана, қиролича ҳақида билганларим нақадар кам эканини англаган ҳолда, таниш ёнбағирдан куйига эниб бормоқдаман...

Қиролилар билан қироличалар ўзларининг юрак сирларини ҳеч кимга ишониб охиригача очмайдилар. Бронза ҳайкалларини ишлашса, улар ҳақида китоб ёзишса, суратларини ишлашса, улар пайшанба кунлари, куннинг иккинчи ярмида туриб беришлари мумкин — улар ҳаммавақт ҳаммага хайрхоҳ бўлиб кўринишга ҳаракат қилишади. Улар гапириш керак бўлмаган нарсани ҳеч қачон оғизларига олмайдилар. Рўй бериши муқаррар бўлган нарсани ҳеч қачон олдиндан ошкор қилиб қўйишмайди. Лекин эндиликда мен бошқа бир нарсани аниқ биламан — қироллар ва қироличалар муҳаббат дардига чалинишади, қулишади, хафа бўлишади, йиғлашади, кимлардир тўғрисида яхши-ёмон ўйларга боришади, фарзанд кўрашади, тантана билан уларни чўқинтиришади, фарзандларини ўйлашади ёхуд уйламоқчи бўлишади... Лекин буларнинг бирини улар зиммаларидаги тарихий вазифалар доирасида амалга оширадилар. Ундан бир қадам ҳам четга чиқиб кетмайдилар.

1996 йил 15 ноябр
“Дружба народов” журналининг
2000 йил 9-сонидан олинди.

Озод ШАРАФИДДИНОВ
таржимаси

Нажиб МАҲФУЗ

Улуғворлик белгиси

Аввало, Швеция академиясига ва унинг Нобел мукофоти бўйича кўмиталарига, менинг узоқ муддатли ижодий меҳнатимга шунчалик қатта баҳо берганлари учун миннатдорлик билдираман. Кўпчилик учун нотаниш тилда мурожаатимни очиққўнгиллик билан қарши оласизлар, деган умиддаман. Айни шу тил — араб тили олий мукофотга сазовор бўлди. Сизларни унинг гўзаллиги билан таништириб ўтишни ўз бурчим деб биламан. Сизлар жонли араб тилини биринчи марта эшитаяпсиз, ўйлайманки, бу — охиргиси эмас. Ҳали, араб ёзувчилари кўп марта мана шу залда бошқа мамлакатларнинг улуғ ёзувчилари — бу безовта дунёда донишмандлик дурдоналари яратувчилари билан бир қаторда туриш шарафига муяссар бўладилар.

Қоҳирадаги чет эл газеталаридан бирининг муҳбири айтишича, менга Нобел мукофоти беришга қарор қилинганда залда оғир сукунат чўккан. Нобел мукофоти кўмитасининг ақсар аъзолари “Ким у, Нажиб Маҳфуз?” дейишибди. Мана энди, шахсан ўзим ўзимни очиққўнгиллик ва самимийлик билан таништиришга ижозат бергайсиз.

Мен, бир вақтлар бир-бири билан қўшилиб кетган икки цивилизациянинг фарзандиман. Бир етти минг йил илгари, фиръавнлар даврида, иккинчиси минг тўрт юз йил муқаддам дунёга келган мусулмон цивилизацияси. Бу залда ўтирган сиз жаноблар мансуб бўлган цивилизация ҳақида гапиришга зарурат йўқ, деб ўйлайман. Сизлар соф санъат ва илм-фан вакиллари сиз. Бизлар яхши танишиб олишимиз учун иккала цивилизациянинг менинг юртимда қолган мероси ҳақида эслатиб ўтмоқчиман.

Сизларнинг орангизда фиръавн — пайгамбар Эхнатон даври ҳақида эшитмаган биронта одам йўқлигига ишончим комил. Бу цивилизация эришганлари, унинг санъати, адабиёти, ўлмас меъморчилик ёдгорликлари — пирамидалар, қасрлар, Сфинкс, Қарноқ кабилар ҳақида гапириш зарурати ҳам йўқ. Сиз жаноблардан кимлардир бу улуғвор ёдгорликларни ўз кўзлари билан кўрмаган бўлсалар-да, улар ҳақида ўқиганлар, сон-саноксиз фотосуратларда кўрганлар. Шундай бўлса ҳам фиръавнлар давридан бир манзарани эсламоқчиман. Ўзим кўп йиллар давомида қадимги дунё тарихи мавзусида ҳикоялар ва новеллалар ёзганман. Бизгача ёзма ҳолда етиб келган бир ҳикояни эшитиб кўринг.

Қадимий папирусда ёзилишича, бир фиръавнга, унинг ҳарамидоғи жазманларидан баъзилари сарой аёнлари билан ишқий муносабатга киргани ҳақида хабар берадилар. Уша давр қонунларига кўра, саройдаги гуноҳ қилган одамни зудлик билан жаллодга топширилар эди. Фиръавн энг билимдон қонуншуносларни чақириб, воқеани синчиклаб ўрганишни, кейин одил суд қилиб, адолатни тиклашни топширади. Мен амин бўлишимча, фиръавннинг бу қарори улуғвор пирамидалардан ҳам, кучли салтанатлару бойликлардан ҳам ортиқ-

роқ ҳайрат уйғотади. Салтанатлар йўқ бўлиб кетди, улар ҳақидаги хотиралар фақат ёзувларда қолди. Бир вақтлар келиб пирамидалар ҳам кулга айланади. Бироқ, ҳақиқат ва адолат, одам зотида синчков ақл ва безовта қалб бор эканки, сақланиб қолаверади.

Ислום цивилизацияси ҳақида, у қандай қилиб, одамларни ва сайёрамиздаги ҳамма халқларни бирликка, эркинликка, тенглик ва мурувватга давъат қилгани ҳақида кўп тўхталмайман. Ислום цивилизациясининг, сизларнинг мутафаккирларингиз ҳам одамзод тарихидаги энг буюк зот деб тан олган пайғамбари ҳақида гапириб ўтирмайман. Исломнинг дунё бўйлаб ёйилиши, у барча динларни аҳилликка, Хитою Ҳиндистондан тортиб то Франциягача ораликдаги миллионлаб одамларни бир-бирига нисбатан сабр-тоқатли бўлишга ва яхшиликка чақиргани ҳақида ҳам кўп гапирмайман. Фақат, ислום цивилизацияси тарихидан чиройли бир мисол келтираман. Мусулмонлар Византия империясининг армияси билан жанг қилгандан кейин, асир олинганларни Қадимий Юнон фалсафаси, тиббиёти, математикаси ҳақидаги китобларга алмашган эканлар. Мен буни, билимга ва ҳақиқатга чанқоқ инсон руҳиятининг улуғворлиги ҳақида гувоҳлик берувчи воқеа деб биламан. Улуғ таълимотга эргашган одамлар маъжусийлар цивилизацияси меваларидан тотиб кўришни лозим топибдилар.

Тақдирнинг инояти билан икки улуғвор цивилизация юртида туғилдим, уларнинг самараларидан баҳраманд бўлдим. Ана шундай заминда менинг китобларим дунёга келди. Улар сизларнинг ҳурматли академиянгиизнинг юқори баҳосига сазовор бўлиб, адабиёт соҳасидаги Нобел мукофотига лойиқ деб топилганидан бахтиёрман. Ўз номимдан ва иккала цивилизациянинг мангуликка кетган ижодкорлари номидан самимий ва чуқур миннатдорлигимни қабул қилишингизни сўрайман.

Жаноблар! Эҳтимол сизлар “Қандай қилиб бу “учинчи дунё” одами ўз ақлининг эринчоқлигини энгиб ўтиб, бадий асарлар ёза қолибди?” деб ўйлаётгандурсиз? Бундай савол жуда ўринли. Ахир мен, катта қарзлар ботқоғига ботиб кетган ва ўзини очликка гирифтор қилиш йўли билангина бу қарзларни узиши мумкин бўлган юртлардан келганман. “Учинчи дунё”, бу — доимо сув тошқинида қоладиган Осиё, очликдан азоб чекаётган Африка, бу — миллионлаб одамлари оддий ҳуқуқлардан ҳам маҳрум этилган ва ўзлари одам ҳам саналмайдиган жанубий Африка. “Учинчи дунё”, бу — Урдун дарёсининг ғарбий қирғоқлари, одамлари ўз ота-боболаридан қолган ерларда яшасалар-да, ўзларини тақдирнинг ўғай фарзандлари каби ҳис қиладиган Ғазо минтақаси. Бу одамлар ўзларининг оддий инсоний ҳуқуқлари учун курашга отланганлар. Энг биринчи ҳуқуқ — инсондай ҳаёт кечиришдир. Буни дунё тан олган. Қахрамонона кўзғолонларнинг минглаб иштирокчилари аёвсиз саваланадилар, отиб ташланадилар, қамоқхоналар ва концлагерларда азобга солинадилар, уларнинг уйи ер билан яксон қилинади. Буларнинг бари сайёра-мизнинг юз эллик миллион араблар яшайдиган қисмида содир бўлаяпти! Улар, фаластинликлар азобланаётганини ва таҳқирланаётганини кўриб, қаҳр-ғазабга тўлиб кетаяптилар. Агарда умумий тинчлик ва адолатга интилаётганларнинг ақли-дониши тантана қилмас экан, худуддаги аҳвол катта фалокатга айланиб кетиши мумкин. Инсоният цивилизацияси ўз ривожининг масъулиятли босқичини ўтаётган шу кунларда бу одамларнинг азобланишига бефарқ қараб бўлмайди, улар бизнинг виждонимизга ҳавола қилаяптилар, амалий ҳамдардлик кўрсатишни талаб қилаяптилар. Мен, инсоният етарли даражада оқил деб ҳисоблайман. Улуғ мамлакатлар бир битимга келаётган, олимлар атроф-муҳитни саноатнинг зарарли чиқиндиларидан тозалаш учун курашаётган ҳозирги кунларда одамзотнинг ақл-заковати ўлим ва емирилишга қарши туриши зарур. Ахлоқни ва одамлар руҳиятини айниб кетишдан сақлаб қолиш учун курашни кучайтириш зиёлиларнинг бурчидир. Биз ривожланган улуғ давлатларнинг бошлиқларидан, соғлом фикрли одамлардан давримизнинг юксак онги даражасига кўтарилишини талаб қилишга ҳақлимиз.

Узоқ ўтмишда ҳар бир бошлиқ ўз мамлакати ёки миллати ҳақида қайғурган, бошқаларни эса, ўзига душман деб билган ва эксплуатация объекти ҳисоблаган. Бундай бошлиқлар учун энг муҳими — бошқалардан устунликка эришиш, ўз улуғлигини қатъийлаштиришдан иборат бўлган. Шундай тубан мақсадлар учун ахлоқ, тамойиллар, инсоний қадриятлар топталган, бу йўлда ҳар қандай восита ўринли ҳисобланган. Шундай мақсадларни деб сон-саноксиз одамлар қурбон қилинган, ёлгон, хиёнат, шафқатсизлик — куч ва улуғворлик белгиси деб ҳисобланган. Энди биз инсоний қадриятларга бошқача кўз билан қарашимиз, муносабатларимизни ўзгартиришимиз лозим. Ҳозирги цивилизациялашган раҳбарнинг улуғворлиги унинг дунёқараши кенглиги, бутун одамзод тақдири учун кучайган масъулияти билан баҳоланиши керак. Ривожланган давлатлар ҳам, “учинчи дунё” мамлакатлари ҳам ҳаммаси бир оила. Бу оилада ҳар бир одам бошқа ҳар бир одам учун, илм-фаннинг ютуқларини, инсоний тафаккурни ва цивилизацияни сақлаб қолиш учун муайян масъулиятни зиммасига олиб юриши керак. “Учинчи дунё” номидан сизларга мана бундай чақириқ билан мурожаат қилишни ўз бурчим деб биламан: бизнинг фалокатларимизни ва кулфатларимизни четдан туриб кузатувчилар бўлманг, улардан кутулишимизга ёрдам беринг! Бу, сизларнинг улкан имкониятларингизга мос келадиган олиҳиммат вазифангиздир. Сизлар тараққий этган дунё вакиллари сифатида ер юзидаги ҳаётнинг ҳар қандай кўринишларига, ундан ҳам кўпроқ, бу улкан, айна пайтда тор дунёда яшаётган ҳар бир одамнинг ҳаётига масъулсизлар. Шунчаки гапириш билан кифояланиш етарли эмас, қароқчиларча сиёсат-у, жунгли қонунларини тутатиш учун амалий чора кўриш вақти келди. Биз шундай даврда яшайтимизки, раҳбарлар одамзотнинг яшаб қолиши учун, сайёрамизнинг тақдири учун жавобгардирлар. Шундай экан, Жанубий Африканинг мазлум халқини, оч қолган миллионлаб африкаликларни қутқармайсизларми?! Улдирилаётган, қийноқларга солинаётган фаластинликларни қутқаринг, шу йўл билан исроилликларнинг улуғ маънавий меросини булғаланишдан сақлаб қолинг! Қарздор давлатларни қарамлик занжирларидан халос этинг! Одамлар инсоният тақдири олдидаги ўз масъулиятлари даражасини англаб етишларига ёрдам беринг! Ҳализамон одамийлик, ақл-заковат, илм-фан қонунлари бир четга улоқтириб ташланмасдан олдинроқ ёрдам беринг!

Жаноблар! Сизларнинг илтифотли диққат-эътиборингизни суистеъмол қилганим учун маъзур тутгайсиз. “Учинчи дунё”дан ўзининг дарду ҳасратлари билан келган одамдан бошқа ниманиям кутиш мумкин? Бунақа одам ўз қайғу-ҳасратларини илм-фанга, санъатга, маънавий ва инсоний қадриятларга хизмат қилиш учун яралган сизнинг цивилизация муҳитида тўкиб-солмаса, қаерда гапиради, дейсиз? Бу муҳитни бунёд қилган улуғ зот тўплаган улкан бойликларини, Яратганнинг олдида ўз гуноҳларини ювиш учун яхшилик ва илм-фан йўлига сарфлаган. Биз, “учинчи дунё” фарзандлари сиздек маърифатли арбобларни ундан намуна олишга чақирамиз. У дунёни қандай кўришни орзу қилган бўлса, шундай дунё учун курашинг!

Жаноблар! Бу кунларда биз яшаб турган дунё ларзаларни бошидан кечираётганига қарамай, мен бари бир келажакка комил ишонч билан қарайвераман. Улуғ файласуф Кантнинг яхшилик ёвузлик устидан фақат нароти дунёда галаба қилади, деган гапига ҳеч қачон қўшилмайман. Йўқ, яхшилик ҳар куни галабаларга эришади. Ёвузлик биз ўйлагандан кўра ожиз, яхшиликка қараганда кучсиз. Бунга қўплаб мисоллар келтириш мумкин. Яхшилик галаба қилмаганида одам боласи ёввойи табиатга, қутилмаган фалокатларга, эпидемияларга, қўрқув ва худбинликка қарши турулмаган бўларди. Каттароқ мисол келтираман: яхшилик тантана қилмаганда одамзод умуман тараққий этолмаган, миллиятларга бирлашиб, техниканинг янгидан-янги мўъжизаларини ихтиро қилолмаган, коинотни ўзлаштиролмаган, инсон ҳуқуқларини овоза қилолмаган бўларди.

Маънавият қасрининг олтин калити

Дунёда ранг-рўйи, урф-одатлари, яшайдиган минтақалари, сўзлашув тили, диний эътиқодлари турли-туман бўлган миллатлар кўп. Эҳтимол, улар табиий-географик тўсиқлар туфайли бир-биридан узоқдир. Аммо уларни ҳар бир инсонга хос ҳис-туйғулар, инсон тафаккурининг гўзал маҳсули ҳисобланмиш адабиёт ва санъат асарлари маънавият оламида ўзаро яқинлаштиради. Ўлим ва ҳаёт, яхшилик ва ёмонлик, матонат ва қабоҳат, юксаклик ва сафолат сингари тушунчалари қайсидир маънода бир-бирига уйғун келади.

Шунингдек, дунё миллатлари орасида қадим илдиэлари бир бўлиб, ҳозирда расмий чегаралар боис алоҳида-алоҳида яшаётганлари ҳам борки, уларда қардошлик туйғуси, қондошларини таниш, урф-одати, санъати, маданий ҳаёти, хусусан, бадиий адабиётини билишга қизиқиш анча кучлидир. Шулардан бири турк дунёси...

Объектив эҳтиёж туфайли 1996 йилда Туркиянинг Отатурк Култур, Дил ва Тарих Юксак Куруми ҳам Отатурк Култур Маркази ташаббуси билан "Турк дунёси адабиёти" нашрининг лойиҳаси майдонга келган эди. Алҳосил, ишчи-илмий гуруҳ аъзоларининг саъй-ҳаракатлари, тўрт йиллик тинимсиз, сермашаққат меҳнатларининг натижаси ўлароқ айни проектнинг бир қиррасини ўзида акс эттирган "Турк дунёси адабиётчилари энциклопедияси"нинг биринчи жилди чиқди. Туркия халқлар илмий-адабий, маданий-маърифий ҳаётидаги бу улкан маънавий ҳодиса ҳар кимнинг қалбига сурур бахш этади, албатта. Анқарадаги Отатурк Култур Маркази нашриётида чоп қилинган бу китоб "Турк дунёси ада-

биёти" нашри лойиҳасининг раиси профессор Содиқ Туролнинг мақоласи билан очилади. Сўнгра бир неча жилд ҳолида чоп этиш режалаштирилаётган мазкур энциклопедияни яратишда бевосита бош-қош бўлаётган доктор Мужгон Жунбур хонимнинг "Сўзбоши"си келади. Шу икки манбани ўқиб, 1996 йилда эзгу ниятда бошланган улкан, хайрли режанинг ҳозирги амалий ҳолати, асл мақсад-вазифалари, қамров доираси, мутасаддилари ҳамда адабиётчилар энциклопедиясининг ўзига хос жиҳатлари юзасидан муайян тасаввурга эга бўлиш мумкин.

Дунё афкор оммаси учун маълум бир ҳақиқат шуки, собиқ иттифоқ таркибида яшаган туркий тилда сўзлашадиган миллатлар дунёнинг бошқа минтақаларида яшайдиган қардошларидан, хусусан, Туркия туркларидан ҳам ажратиб қўйилган эди. Шу боис қадимда илдиэлари, авлод-аждоғлари, урф-одатлари, тили, эътиқоди бир бўлган туркий миллатлар бири-бирининг ҳолидан, маданий, илмий, адабий ҳаётидаги воқеа-ҳодисалардан хабарсиз, бебаҳра қолди. Мустақиллик туфайли ҳар бир туркий-жумҳурият ўз чегараларини белгилаб олди ва бевосита дунёга чиқиш имкониятига эга бўлди. Натижада туркий тилда сўзлашадиган миллатларнинг ёзувчи, шоир, адабиётшунослари, умуман, зиёлилари бири-бирини яхши билмаслиги кўринди. Ва табиийки, барча туркий халқлар учун муҳим манба вазифасини бажарадиган, ўзаро ҳамкорликда ёзилиши лозим бўлган умумий-уйғун китобларга муҳтожлик сезилди...

"ТУРК ДУНЁСИ" — бу тушунчадан чўчимаслик керак. Негаки, ер юзиде

туркий тилда сўзлашадиган қардош миллатларни бундан бошқа иккинчи бир ихчам ва аниқ бирикма билан ифодалаш қийин. Профессор Содик Турол ёзади: “Турк дунёси сиёсий ёки ҳарбий ёхуд иқтисодий бирлашма маъносидаги атама эмас. Турк дунёси бу азал-азалдан келаётган, ўзига хос хусусиятларга эга бўлган маданий яқинлик, маданий бирлик демакдир...”

Адабиёт тарихи шу тушунчанинг бир жиҳатини ифода этади. Ҳолбуки, бу уйғун тарих ҳозирга қадар маълум бу иқтисодий, ижтимоий-сиёсий монеликлар сабабли мутлақо ёзилган эмас. Шунингдек, туркий тилда сўзлашадиган адабиётчилар ҳақидаги биографик маълумотлар ҳам бир жойда жамланмаган. Адабиётшуносликдаги атама ва илмий тушунчаларнинг ўзига хос миллий жиҳатлари ёки бошқалардан таъсирланганини билиш учун ҳам уларни бир муқова ичида кўриш лозим.

Заҳматқаш олим профессор Содик Туролнинг изоҳлашича, “Турк дунёси адабиёти” номини олган нашр лойиҳаси ўша маънавий бўшлиқни тўлдирish учун бир неча йўналишларда илмий фаолият юритишни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Ва, табиийки, муайян муваффақиятларга эришди.

Биринчидан, *ТУРК ДУНЁСИ АДАБИЁТИ ТАРИХИ*ни ёзиш лозим эди. Туркий халқлар адабиёти тарихининг асосий, энг тиниқ манзарасини яратиш керак. Бу ният амалга ошса, туркийлар тарихида ўтган айрим ижодкор шахсларнинг қайси миллатга мансублиги борасидаги олимлар орасида бўлиб келаётган баҳс-мунозараларга барҳам берилиши мумкин. Ҳозирча илмий манба-мақолаларнинг тўқсон фоизи Марказга етиб борган ва улар нашр учун ҳозирланиш босқичида. “Турк дунёси адабиёти тарихи” ҳар бир олти юз саҳифалик ўн бир жилддан таркиб топиши кўзда тутилади.

Иккинчи йўналиш — *ТУРК ДУНЁСИ ФИКР ВА АДАБИЁТ МАТНЛАРИ АНТОЛОГИЯСИ*ни тузиш. Антологияда адабий манбалар, а) Халқ адабиёти, б) Девон адабиёти, в) Янги давр адабиёти (XIX ва XX асрлар) тарзида таснифлаб жойлаштирилади. Ҳозир бу йўналиш бўйича Марказга саккиз минг саҳифалик адабий манба етиб борган ва улар устида таржима, таҳрир ишлари давом этмоқда. Матнларни саккиз жилд ҳолида нашр этиш режалаштирилган.

Учинчидан, *ТУРК ДУНЁСИ АДАБИЙ ТЕРМИНЛАР ВА ТУШУНЧАЛАР ЭНЦИКЛОПЕДИК ЛУГАТИ* ҳам беш жилд ҳажмида нашр этилади.

Тўртинчидан, *ТУРК ДУНЁСИ БОЛАЛАР АДАБИЁТИ* талқини ҳамда антологик матнларини олти юз бетлик бир жилдда жамлаш бўйича таржима, тасниф ҳамда таҳрир ишлари олиб борилмоқда.

Ниҳоят биринчи жилди кўлимизда турган *ТУРК ДУНЁСИ АДАБИЁТЧИЛАРИ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ* дастлаб беш жилд қилиб чиқариш кўзланган экан. Аммо Марказ раиси профессор С. Туролнинг маълумотича, мавжуд манбаларнинг кўплиги учун бу энциклопедиянинг ҳажми етти ёки саккиз жилдга етиши ҳам мумкин.

“Турк дунёси адабиёти” нашри лойиҳасини амалга оширишда ички ишчи-илмий гуруҳ олимлари билан бир қаторда Қирғизистондан профессор Абдуллажон Аҳмадалиев, Туркменистондан профессор Аннақурбон Аширов, Қозоғистондан профессор Шокир Ибраев, Татаристондан профессор Ҳатип Маннигули, Озарбайжондан профессор Бакир Набиев, Бошқирдистондан профессор Аҳмет Сулаймон ўғли бошчилигидаги олимлар ҳайъати ҳам иштирок этган.

“Турк дунёси адабиёти” нашри лойиҳасининг юқорида санаб ўтилган бешта йўналишига профессор Ўндер Гўчгун, профессор Шукру Элчин, профессор Мустафо Исен, доктор Мужгон Жунбур, доктор Зеки Гурел каби олимлар бошчилик қилади.

Доктор Мужгон Жунбур хонимнинг биринчи жилддаги “Сўзбоши”сида таъкидланишича, адабиётчилар энциклопедияси муайян тизимда, жаҳон таърибасига мувофиқ келадиган илмий асосга қурилган: аввал ижодкор шахсиятига, сўнгра ижодий фаолиятга, кейин ёзган асарларига оид маълумотлар берилади; охирида фойдаланилган адабиётлар рўйхати кўрсатилади. Сўзбоши муаллифи таржимаи ҳол ёзишнинг ўтмишда турли шаклларда мавжуд бўлганлиги фактларига ҳам қисқача тўхталади ва мазкур нашр аҳамиятининг беқиёслигини алоҳида уқтиради.

Чунончи, энциклопедия энг қадим замонлардан то XX асрнинг 70-йилларигача бўлган давр ижод аҳли биографиясини қамраб олади. Замон қамрови шу қадар кенг. Айни пайтда, географик миқёс ҳудуди ҳам ниҳоятда

катта. Унда бир томони шарқда Хитой ва ҳатто Австралияга, ғарбда Оврупага, иккинчи томони жанубда Ҳиндистон ва Жазоир, шимолда Ёкутистонга қадар чўзилган географик кенгликдаги туркий тилда ижод қилган ва ижод қилаётганларга доир маълумотлар қамраб олинади. Ёзувчи, шоир, умуман, адабиёт аҳлидан тилчи ва тарихчилар кўп ҳам узок турмайди. Шу сабаб энциклопедияга айни соҳа олимлари, шунингдек, адабиётга яқин бўлган бошқа йўналиш вакиллари — қадимда наср ёки назмда ўз асарларини ёзган файласуф, мутасаввуф, фикшунос шахслар ҳам киритилган.

Энциклопедиянинг қўлимизда турган "А" ҳарfli бўлимининг ярмини қамраб олган биринчи жилдини варақлар эканмиз, унда ижодкорларга имкони борича аниқ, ҳолис муносабатда бўлинганига ва кўпроқ ҳар бир муаллиф ўз миллий ижод аҳлига тегишли мақолаларни ёзиб берганига гувоҳ бўламиз. Дарвоқе, тарихда барча туркий миллат вакиллари учун баробар хизмат қилган айрим шахслар биографияси нисбатан умумлаштириб берилиши ҳамда уларга доир мақолаларнинг ҳаммуаллифликда ёзилганлиги диққатга сазовордир.

Масалан, энциклопедиянинг 214-217 бетларидан ўрин олган "Аҳмад Яссавий" мақоласи турк олимаси М.Жунбур хоним ва ўзбек олимаси М.Эшмуҳаммедовалар томонидан муштарак тарзда ёзилган.

Табиийки, проф. Содик Турол раҳбарлигида бажарилаётган бу муҳим тарихий ишга ўзбек олимлари ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшдилар. Ҳар бир йўналиш бўйича сўралган мақола, маълумот ва матнлар Марказга етказиб берилди. Бугун ўша илмий ҳамкорликнинг дастлабки ҳосиласи дунё юзини кўрди.

"Турк дунёси адабиётчилари энциклопедияси"нинг мазкур жилдида турли ўлкалардан икки юздан ортиқ муаллиф қатнашган бўлиб, шундан эл-

ликка яқини ўзбек олимларидир. Булар орасида Т.Мирзаев, У.Норматов, Н.Каримов, Қ.Йўлдошев, С.Мирвалиев, М.Маҳмуд, Р.Иноғомов, А.Расулов каби республикамизга танилган адабиётшунос олимларимиз бор. Шу билан бирга, унда ўз мақолалари билан қатнашган илмий жамоатчиликка энди-энди танилиб келаётган У.Жўрақулов, Н.Рамонов, Э.Холмонова, Д.Шукурова, Г.Хўжаева сингари ёшларнинг номларини ҳам учратиш мумкин.

Энциклопедиянинг нашр этилиши турк дунёси маданий-маърифий, адабий-илмий ҳаётида буюк бир ҳодисадир. Агар "Турк дунёси адабиёти" нашри лойиҳаси тўлалигича амалга ошса, ўттиздан ортиқ жилдда дунё юзини кўрса, бу тарихий воқеликнинг ҳақиқатан ҳам шу қадар улуглиги, буюклиги кўзга яққолроқ кўриниб қолади.

Биздаги олий ўқув юр்தларининг ўзбек филологияси, журналистика факультетларида "Туркий халқлар адабиёти тарихи" деган махсус фан ўқитилади. Уйлашимизча, айни фандан бошқа туркий халқларнинг олий ўқув даргоҳларида ҳамда шарқшунос, турколог мутахассислар тайёрлайдиган дунёнинг ғайритилли бошқа ўқув масканларида ҳам таълим берилса керак. Шу маънода "Турк дунёси адабиёти" нашри лойиҳасининг мукамал ижроси келажакда барча талаба ва профессор-ўқитувчилар учун ҳам, шарқшунос ва турколог мутахассислар, кенг ўқувчилар оммаси учун ҳам жуда қимматли манба бўлиши аниқ.

Қолаверса, адабиёт оламига, маънавият қасрига, бадиий тафаккур хазинасига маълум бир шахсиятлар ва ёки уларнинг маълум бир асарлари эшигидан кириб борилади. Шу маънода, келгуси жилдларини орзиқиб кутиб қолажагимиз, "Турк дунёси адабиётчилари энциклопедияси" адабиёт оламига, маънавият қасрига кириш учун олтин калит вазифасини ҳам ўтайди.

Баходир КАРИМ,
филология фанлари номзоди

Тадбиркорлар учун фойдали китоб

Яқинда тадбиркор олим Нодирбек Тўйчиевнинг "Минг бир бизнес" номли илмий-оммабоп асари нашрдан чиқди. Кичик, аммо қамрови кенг бу китобда иқтисодий ҳаётимизда учраб турадиган турли муаммоларни ҳал этиш йўллари ўқувчи эътиборига ҳавола этилган. Чиндан ҳам, ҳўжалик ҳаётимизда нима кўп — муаммолар кўп. Шунга яраша муаммонинг ечимлари ҳам кўп. Аммо бозор иқтисоди шароитида бизни муаммонинг энг оптимал, энг мақбул ва энг самарали ечими қизиқтиради. Бундай ечимга эга бўлишда математик усуллар жонга оро кириши ана шу китобчада содда ҳикоячалар ва ҳаётий воқеалар ёрдамида баён этилган.

Айтайлик, бир транспорт корхонаси 3 та нонвойхона нонларини 5 та дўконга вақтида етказиб бериши керак. Бир қарашда бу оддий ишдай туюлади. Бирок, масалага тежамкорлик нуқтаи назаридан ёндошилса, унинг мураккаблиги дарров кўзга ташланади. Муаллиф масалани уч вариантда ҳал этиб, иш қандай ташкил этилса, ёқилғи ва машина вақтини кўпроқ тежаб қолиш мумкинлигини иқтисодий математика усулида кўрсатиб беради. Бу масалада эришилган самарадорлик ёқилғини иқтисод қилиш билан бирга транспортнинг камроқ емирилишини, юкни эгасига тезликда етказишни таъминлайди, ва хусусан ҳайдовчининг вақтини тежайди.

Китобчадаги мисолларнинг яна бирида муаллиф — иморатнинг ўлчамлари қандай бўлса, қурилиш материаллари энг кам сарф бўлишини баён этади. Сут-қатикни харидорга тезликда етказиш, фермер тодорқадан қандай фойдаланиши лозимлиги, самолётдан самарали фойдаланиш йўллари, қисқаси ҳаётда ҳар қадамда учрайдиган турли воқеалар ҳақида жўяли фикрлар юритилган.

Китобнинг ҳар бобида ўқувчига яқин, ҳаётда жуда кўп учрайдиган масалалар талқин қилинади. Фикримизнинг далили сифатида "Ютуқ нимада?"

ҳикоясидан бир лавҳага эътиборингизни тортамыз:

Ҳаёт муаммоларини ҳал қилишда кўпинча энг яхши ечимлар борлигини инобатга олмаймиз. Бу ортиқча ҳаражатга, имкониятни қўлдан бой беришга сабаб бўлади. Буни куйидаги мисолдан кўришимиз мумкин.

Ҳозир дала ҳовлисининг бир чеккасига, қўшни уйи деворидан фойдаланиб қўйхона қурмоқчи бўлибди, унинг атрофини ўрашга шаҳардан узунлиги 36 метрли сим тўр олиб келибди. Қуриш вақтида тўрни қандай ўраш кераклигини оила аъзолари билан маслаҳат қилибди:

— Қўшни деворидан уч-тўрт майдонни аниқлашга имкон берди. Уғил шу масофада узун тўртбурчак шаклида ўралса, чиройлироқ бўлармиди? — дебди хотини.

— Асосан ажратиладиган майдон сатҳи катта бўлса, далада унинг чиройли бўлиши шарт эмас, — дебди математик бўлмоқчи бўлган ўғли.

— Қандай ўрасангда, майдон сатҳи бир хил бўлмайди? — деб ўртага тушибди отаси, тўрға қараб.

— Йўқ адажон, мана қаранг, — деб ерга чизиб кетибди ўғли:

Агарда қўйхонанинг бир томони қўшни девор бўлиб, эни $a=3$ м га тенг бўлса, бу ҳолда ўраладиган юза $S=a \cdot b=30 \cdot 3=90$ м², деб тушунтирибди у, (1-вариант). Агарда эни $a=4$ м, бўлса-чи, унда иккита эни — 8 м, бўйи эса $b=36-8=28$ м бўлиб, майдон сатҳи $S=28 \cdot 4=112$ м² бўлади. Кўрдингизми, шу турнинг ўзидан ҳар хил майдонни ўраб олиш мумкин, — деб завқланиб гапирди ўғил...

Шу ҳикояда келтирилган маълум математик тушунтиришлардан сўнг куйидаги хулоса билан ҳикоя тугайди:

Демак, энг катта $S=162$ м² юзага $X=9$ бўлганда эришиш мумкин экан. Яъни қидирилган тўртбурчакнинг эни $a=9$ м, узунлиги $b=18$ м бўлса, сатҳи энг катта қўйхона қуриш мумкин экан.

Кўриниб турибдики, оптимал ечим юқоридаги 1 ва 2 вариантларга нисбатан 1,5-2,0 баробар кўп бўлса, унда иккала томони 6 м, бўйи эса $b=36-6=30$ м ҳисобларни кўрсатса дадаси, онаси бир

огиздан: "Ўқитувчингга балли, ўғлим, мана бунга ютуқ деса бўлади", деб миннатдор бўлишибди...

Юқоридаги ҳикояларда кўрганимиз каби ҳар қандай масаланинг бир неча самарали ечимлари борлигини бошқа ҳикояларда ҳам баён этилади. Масалан, бизнеснинг математик сирлари; Алишернинг уюлиб ётган темир-терсақдан аккумулятор тиклаши ва сут-қатикни эгасига етказишдаги оптимал тезликни аниқлаш каби раво масалалар шулар жумласидандир.

Математикада жуда содда нақл бор: буюк математикани ҳеч қачон математика формуласисиз тушунтириб бўлмайди. Китобда ҳаётий масалалар ёрдамида содда математик ифодалар асосида яқиндагина туғилган "Оптималлаштириш математикаси" фанини тушунтиришга эришилган. Бу математик йўналишнинг хусусияти шундаки, даромаднинг — ютуқнинг энг оптимал ечимини топишда ҳаётий шароитни ҳисобга олиш имкони инobatга олинади. Демак, кўрилатган масаланинг моҳияти шароитдан, яъни бор имкониятдан келиб чиққан ҳолда энг самарали ечимни топишдан иборат.

Бизда, айниқса, транспорт ва қишлоқ хўжалиги масалалари катта қизиқиш уйғотди. Масалан, деҳқон нимани, қанча, неча гектарга ва қачон экиши самарадорлигини топиш учун экиш синовини бошласа битта вариантга бир йил керак. Шундай бўлган, кўп вариантли масалами деҳқон қандай ечсин? Бундай масаланинг энг самарали ечимини фақат математик модел асосида бир неча вариантлардан энг маъқулини аниқлаш мумкин.

Кўпмезонли оптималлаштириш масаласи анча мураккаб масала. Яқингача бундай махсус масалани ечадиган усуллар талабни етарли қондира олмас эди. Профессор Тўйчиев монографиясида кўпмезонли мураккаб масалаларнинг аналитик ечими борлигини исбот қилган ва бир неча хил масалаларда, хусусан, мураккаб учар аппаратлари, осмонупар иморатлар каби конструкцияларни шахсий ЭҲМда ҳисоблашни автоматлаштириш ва лойиҳалаштиришда кўпмезонли оптималлаштириш масаласини ечишга математик усулни таклиф этган. Муаллиф яратган усул баъзи ҳаётий кўпмезонли (нархи, сифати, ашёси, фирмаси, чидамлилиги, фойдаланишда кам харажатлилиги) масалаларнинг (енгил ма-

шина, катта мебел, уй сотиб олишда ёки чет элга дам олгани боришда ва ҳ.к.) оптимал ечимини топишда қўлланилиши мумкин.

Умуман олганда, китобда халқ хўжалигининг энг нуфузли йўналишлари, қурилиш, медицина, қишлоқ хўжалиги, самолётсозлик, транспорт, оила, жамоа, тадбиркорлик, ферма, қорхона, мактаб, ўрта махсус ва олий таълим тизимида доир ҳикоялар асосида муаммоларнинг оптимал ечимини кўрсатувчи ҳисоблаш алгоритми келтирилган.

Илмий адабиётда фаннинг мураккаб соҳаларини содда тилда осон тушуниладиган шаклда баён этиш анъанаси бор. Бундай китобларни техника, математика, физика, сейсмология ва бошқа соҳаларда учратиш мумкин. Булар фаннинг ўша соҳасининг моҳиятини чуқур идрок этиш имконини беради. Аммо, афсус, бизда фаннинг у ёки бу соҳасини чуқур ўзлаштиришда катта аҳамиятга эга бўлган илмий-оммабоп асарлар кам чоп этилади. Профессор Н. Тўйчиевнинг "Минг бир бизнес" асари бозор иқтисодиёти даврида муҳим иқтисодий ва ижтимоий масалаларга бағишланиб, ўзбек тилида ёзилган ва чоп этилган биринчи китоб десак, муболага бўлмас. Асарда иқтисодий математика, эҳтимоллик назарияси, оптималлаштириш усуллари соддалаштириб тушунтирилган, ҳаётий масалалар кўйилган ва уларни ечиш йўллари оддий мисолларда кўрсатиб берилган.

Масаланинг моҳиятини китобхонга осон тушунтириш мақсадида муаллиф мисолларнинг муқаддимасида содда ҳикоячалардан фойдаланган. Ҳикоячаларнинг аксарияти реал воқеалар бўлиб, масаланинг туб моҳиятини очиб беришда чиндан ҳам катта роль ўйнаган. Китобнинг мақсади, ўқувчига бадиий завқ бериш эмас, математик тушунтириш эканлигини эътиборга олиб, асар бадиий юксак даражага кўтарилмаган, деган даъво айтмоқчи эмасмиз. Лекин ҳар қалай ҳикоячаларнинг баъзи ерларига бадиий муҳаррирнинг қалами тегиб ўтса, фойдадан ҳоли бўлмас эди.

"Минг бир бизнес" китоби изланувчи тадбиркорлар учун гоёт фойдали асардир. Зарурият туғилган ҳолларда бизнес аҳли муаллифдан ёки муаллиф ишлайдиган кафедра аъзоларидан тегишли ёрдам ва маслаҳатлар олишлари мумкин, деб ўйлаймиз.

В. ҚОБУЛОВ,
академик,
Б. ХОБИЛОВ,
техника фанлари
номзоди

Еремей ПАРНОВ

Мальта ҳассаси

Роман

Тўққизинчи боб

МАДДОҲНИНГ ШОГИРДИ АВЕНТИРА 1

Хар куни оқшомдан сўнг уфқ устида фалокат даракчиси — думи хурпайган комета пайдо бўларди. Водий узра гамгин кўкиш ним қоронғилик чўкарди. Тутунли ним қоронғиликда қизил нуқталар милтиллаб кўринишар, ҳақиқатан ҳам бу думли юлдузлар кесилган бошларга ўхшар, улардан тилка-пора бўлган ерга иссиқ қон тўкилаётгандек туюларди.

Енгиндан қорайиб кетган занжирлар билан ўралган темир столбаларда касофат қарғалар ўтиришарди. Уларнинг қора галалари римликлар тош ётқизган, эндиликда дабдаласи чиқиб кетган кўча буйлаб тизилишган. Каркассондан Монсежюргача бўлган йўл узра чўзилишган суворийлар ва пиёда сипоҳлар совун қопланган елкаларига арбалет¹ тақиб олишганди. Кўшинларнинг жанговар байроқлари ва бошқа турфа байроқлар қурол-аслаҳалар овозидан жаранглаётган колонна тепасида оғир елпинарди. Елкаларига осилган қипқизил оғулар шамолда ликиллар, ҳаммадан тепада қариллаб бораётган қиролнинг оловдай байроғи бамисоли эндигина тезлик олаётган кометага ўхшарди.

Француз қироллари Римнинг оқ фотиҳаси билан деярли қирқ йилдан бери ўз халқига қарши олиб бораётган урушга мана шу байроқ — орифламма остида хотима берилди².

“Олтин сотувчи” маъносини берувчи орифламма байроғи қабиладошлари — ажойиб табиатли ва ҳосилдор ерларда истиқомат қилувчи тинч аҳолига қарши юришда илк маротаба кўтарилган эди. Аҳолисининг қаттасидан то кичигигача, Раймунд Еттинчидан то мактаб боласигача хавfli бидъатга берилган мустақил графлик Аквитаниядан то Провансгача ва Пирейдан Керчгача чўзилган эди. Кейинчалик катарлар ёхуд альбигойцлар деб ном олганлар /илк маротаба Альбида майдонларига чиққанликлари учун шундай деб юритилганлар/. Альби, Тулуза, Фуа, Каркассон ва бошқа жойларда тобора кўпайиб борарди. “Оламда битта эмас, иккита худо бор, улар борлиққа ҳукмронлик қилиш учун ўзаро талашиниғади. Бу Яхшилик Худоси билан Ёмонлик Худоси. Инсониятнинг ўлмас руҳи Яхшилик Худосига талпинади, лекин унинг фоний ниқоби Ёмонлик Худосига интилади”, — деб таълим беришарди катар ваъзхонлари. Улар ўз таълимотларини ҳамма жойда тарғиб қилишиб Прованснинг тупроқ кўчаларидан халдей мунажжимларининг учли қалпоқларини кийиб олган ва қора кийимларини арқон билан танғиган ҳолда юборишарди. Улар ўзларини “Баркамоллар” ҳисоблашиб таркидунёчиликнинг оғир қасамларини муқаддас билишарди.

Давоми. Боши ўтган сонда.

¹ Камонга ўхшаган қадимий қурол. (тарж)

² Альбигойцларга қарши салб юришлари кўзда тутилади (тарж)

Фуқаролар одатдагича — қувноқ ва шовқинли ҳаёт кечиришар, гуноҳлари ҳам, севинчлари ҳам худди бошқаларникига ўхшарди. Лекин буларнинг барчаси “Баркамоллар”нинг муқаддас шартларига сўзсиз риоя этишга монелик қилмаган. Бу шартлардан бири, асосийси: “Қон тўкма” шиори эди.

Аслида бу ҳукмрон ақидаларга хилоф таълимот эди. Ҳамма даврларда ҳам хавфли ҳисобланган бу шаккоклик замон зўравонларини катарларнинг ўзлари учун номаълум мақсадларга нисбатан ҳам хавфлироқ туюлган. Лекин улар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ: ишонч тимсоли ва ҳаёт образи.

Дунё мангудир деб таълим беришган “Баркамоллар”. Унинг ибтидоси ҳам интиҳоси ҳам йўқ... Ер худо томонидан яратилган бўлиши мумкин эмас, зеро, бу ҳолда худо бузуқ нарсани бунёд этган бўлиб қолади... Христос — инсон ҳеч қачон туғилмаган, яшамаган, демакки ўлмаган ҳам. Шу боисдан Христос ҳақидаги инжил ҳикояси католик руҳонийларининг уйдирмаси... Чўқинтириш фойдасиз ҳаракат, чунки у ҳали тариқча ҳам ақли йўқ чақалоқлар устида ўтказилади ва инсонни кейин содир этиши мумкин гуноҳлардан фориғ этолмайди... Бут эътиқод тимсоли эмас, балки қийноқ анжومي. Римда одамларнинг қўл-оёқларини бутга тортиб михлаганлар.

Албатта ана шу ҳолатнинг ўзиёқ христиан дунёсини жанубдан келаётган маразга қарши ҳаёт—мамот жангига кўтариши мумкин эди. Лекин черков манфаатлари бутунлай француз подшосининг сирли интилишларига тўла мос тушади. Ахир Филипп Иккинчи Август¹ ҳам, Людовик Саккиз² ҳам аллақачонлардан бери тобора гуллаб—яшнаётган Тулуза графлигига кўз тикишарди. Князлик эса қирол мулкига қўшилишга шошиларди. Устига устак Тулузанинг олтинчи графи Раймунд ашаддий шаккок католик тилсимотларини эътироф этмайди, муқаддас учликни, дўзах ва маҳшаргоҳ³ ни инкор этаркан, ердаги ҳаёт шайтоннинг иши деяпти деган овозалар тарқатди. Нима қилиш керак? Баронларни йиғиш вақти етдимикин? Жар солиш лозимми?

Лекин Рим ҳарбий ҳаракатларни бошлашга шошилмасди. Бунинг ўз сабаблари бор эди. Сабаблардан бири катарлар ўз таълимотларини айюҳаннос солмасдан яширин олиб бораётганликлари эди. Улуғ қиролнинг жосуслари ўз ҳукмронларининг оддийгина саволлари — жумладан альбигойцларнинг қандай маросимлари бор деган сўроғига ҳам жавоб бериша олмаган. Улар ўз ибодатларини қаерда амалга оширади ва умуман, ибодат қилишадими, йўқми?

Йўқ, катарлар ҳақида бирор жўялироқ маълумот олишнинг имкони бўлмади. Эҳтимол, бунга уларнинг “Қасам ич, ёлгон гапир, аммо сирни очма!” дея иш тутишлари сабабчидир.

Лекин янги даҳрийлик тўғрисида қанчалик оз нарса маълум бўлса, у шунчалик подшолик илдиизига болта урувчи хавфли нарсалар бўлиб чиқаверади.

“Катарлар — жирканч даҳрийлар! — фатво беришди католик руҳонийлар. — Уларни ўтда шунчалик куйдириш керакки, токи уруғи ҳам қолмасин...”

Папа Иннокентий Учинчи⁴ Лагедокка ишончли жосуси — кейинчалик авлиё—анбиёлар жумласига киритилган испан монахи Доминик Гусманни жўнатади. Доминик “Баркамоллар”нинг таркидунёчилигига католикларнинг ўз—ўзини азоблаш, танани жонсизлантириш сингари ўтакетган мутаассиблигини қарама—қарши қўйди. Лекин бундай маросимлар қувноқ жанубликларнинг кулгусини қистатарди холос. Шунда у шаккокларнинг

¹ Капетинглар сулоласидан чиққан француз қироли (1165-1223) давлатни марказлаштириш сиёсатини олиб борган, Франциянинг жанубидаги ерларни қўшиб олишни бошлаган. *Муаллиф.*

² 1226 йилда альбигойцлар билан уруш бошлаган француз қироли (1187-1226) бўлиб Филипп II нинг ишларини давом эттирган. *(Муаллиф.)*

³ М а ш ҳ а р г о ҳ — католикларнинг афсоналарида жаннатга киришдан олдин улганларнинг жони гуноҳдан покланадиган жой. *(Муаллиф.)*

⁴ *Иннокентий III /1160-1216/* папалик мансабига 1198 йилда ўтирган, Европа давлатларининг ички ишларига аралашган, даҳрийлар билан ашаддий кураш олиб борган, альбигойцларга қарши юриш ташаббускори бўлган. *(Муаллиф.)*

ваъзхонларига сўзамоллиги ва эътиқодининг чуқурлиги билан таъсир ўтказмоқчи бўлди. Леқон¹ нинг қутқарувчи кучига энди умид боғлашмасди.

Доминик оға даҳшатли шаккокликни фақат ҳарбий куч билангина енгиш мумкин деган қатъий ишонч билан Тулузани тарк этди. Уруш бошлаш масаласи узил—кесил ҳал бўлди. Унга папаликка хос эҳтиёткорлик ва пухталики билан яширин тайёргарлик қўрила бошланди.

Улуғ художўйнинг шахсий фатвоси билан яқинда таъсис этилган муқаддас суд — полиция ташкилотини доминиканлар диний жамияти — оллоҳнинг кўпмақдори ихтиёрига ўтказди.

1209 йилда папанинг дипломатик вакили Пьер де Кастелно² ўлдирилгандан кейин Римнинг биринчи диндори салиб юришларини эълон қилди ва ўта христиан қирол Филипп Иккинчи Август граф Симон де Монфор Катта қўмондонлигидаги пўлат қалқонлар билан қуроолланган эллик минглик баронлар армиясини Лангедок чегарасига ташлади. Жазо отрядининг сафари чўзилиб кетди. Ҳарбий кучнинг устунлиги, салиб юриши қатнашчиларининг ваҳшийликларига қарамай графликни тинчитиш ғоят мушкуллашиб борарди.

Иннокентийнинг қазоси этди, кардиналлар кенгаши янги папани сайлади, француз тахтада бирин—кетин уч қирол ўзгарди, Лангедокда эса ҳамон исён оловлари алангаланарди. Енгилган ва таҳқирланган аҳоли “Баркамоллар” нинг ўлмас васиятларига садоқат сақлаб қайтадан қўлларига қуроол олаверишарди. Фақат орадан анча йиллар ўтиб Манфор каби каллакесарларгина хувиллаб, тинка—мадори қуриган мамлакатни тинчитгандай бўлди.

Ҳаммаёқ уч кун ёнди: қалъа деворлари остида катарлар сўнгги ҳужумга ташланган кўҳна Каркассон ярим харобага айланди. Омон қолган “Баркамоллар” енгилган армиянинг қолган—қутгани билан тоғ томон чекинишди ва Монсегюр қалъасининг беш бурчакли девори ичига беркиниб олишди. Бу жой альбигойцларнинг сўнгги таянч нуқталарига эмас, шу билан бирга бош ибодатхоналари ҳам эди.

Тоғ тепасига макон қилинган қалъа ҳимоячилари орасида фақат юзга яқин ҳарбийлар бор эди, холос. Қолганлар қуроол кўтариш ҳуқуқига эга эмасдилар, чунки “Баркамоллар” назарида улар ёмонлик тарқатувчилар эди. Лекин юзга яқин ҳарбийлар ҳам ўн мингларча салиб юриши қатнашчиларига йил мобайнида қарши туриб тинка—мадорлари қуриганди. Кучлар нисбати ҳақиқатан ер билан осмонча. Мункиллаб қолган епископлари Бертран д’Ан Марти теварагида ғуж бўлган “Баркамоллар” ва уларнинг насиҳатларига амал қилувчи тинч аҳоли—файласуфлар, табиблар, мунажжимлар, шоирлар азоб—уқубатда ўлимни кутиб олишга тайёргарлик кўришарди. Монфор Кичкина қамалдагиларни нариги тепалиқдан кузатиб турарди. Унинг тиртиқлардан гул солинган пешонаси дубулға остида гўё катта бутхонада мангу уйқуга кетган рицарларнинг тош қотган манглайига ўхшаб кетарди. Икки дастали қиличга оғир таяниб турган бугун гавдаси эса қабристонлардаги гранит ҳайкални эслатарди. Шахсий герби туширилган понасимон қалқон оёғи остида жубба ётарди. Жубба кийиб, сочини тақир қирдирган, белини белбоғ билан боғлаб олган қотма доминиканли унинг орқасида соядай қотиб турарди. Бу папа вакили Арно де Амори эди.

— Эрта тонгда Монсегюр қалъасини эгаллайман, — деди кимдир елимдай ёпишиб турганини сезиб.

— Ишқилиб шундай бўлсин, — овоз берди доминиканли. — Мажусийлар бугхонасини ишғол қилишга жудаям кўп вақт кетди.

— Бу жойлар менга ваъда қилинган ва у абадий меники бўлади. Монфорнинг сўзларига ишонаверинглар: графликни бетавфиқлардан тозалайман.

Вакил баҳри—дили ёзилиб хўрсинди.

¹ Ривоятларга қараганда Иисус Христос маҳв этилган Қуддус яқинидаги тепалик /тарж./

² Рим папаси Иннокентий III вакили, 1208 йилда ўлдирилган. У альбигойцларнинг даҳрийлигига қарши курашиш учун юборилган эди. Унинг ўлдирилиши альбигойцларга қарши урушнинг очилишига сабаб бўлди. /тарж./

— Бебаҳо бойликлар тўғрисида ўйлама, ўғлим... Чинакам эътиқод душманлари билан курашда қанчалик қаттиққўл бўлсанг, мақсадга шунчалик тезроқ етасан. Бундай муқаддас вазифани адо этиш сенга оллоҳдан буюрилган.

Монфор истеҳзоли кулиб руҳонийга қараб қўйди.

— Сен фоний неъматлар тўғрисида сўзлаяпсанми? Эшитишимга қараганда, катарларнинг ертўлаларида жуда кўп бебаҳо хазиналар бормиш. Шонли қиролимиз ва муқаддас папа сабрсизликдан аллақачонлардан бери ҳаловатларини йўқотишган. Ҳа, энди отахоним, сен ҳам қатордан қуруқ қолмасанг керак?.. Одамларимни бекорга зўр бериб қистамаётгандирсан? Ахир христианларни қирпичоқ қилиш худога ярашадими? Гарчи улар муқаддас уч бирликка бошқачароқ муносабатда бўлган тақдирларида ҳам.

— Сен шаккоқларни шундай деяпсанми?

— Эй, азиз отагиним, — Монфор яна заҳархандали кулиб қўйди. — Ниманики ўйласам ўшани бемалол айтишимга ҳалақит берма. Нега ахир охирида ҳазил қилолмайман? Менинг черковга садоқатим беш қўлдай аён—ку. Эртага ҳаммамиз бир бўлиб “Куёш болалари”ни мангу зимистонга ағдариб юборамиз. Омин! Худо ўзи ёрлақасин!

— Лекин бари бир ўз шубҳаларимни тўкиб солишга ижозат этгайсиз, азиз отагиним. — Монфорнинг совуқ юзи истеҳзоли бужмайди. — Деворнинг нарёғига анчагина тинч аҳоли яширинган. Уларнинг орасида нуруний чоллар, мункиллаган кампирлар, гуноҳсиз гўдаклар бор. Эҳтимол, уларнинг ҳаммаси ҳам ярамас шаккоқликлар билан заҳарланмагандир. Сен шаккоқларни яхши ниятли католиклардан ажратишининг йўлини кўрсата оласанми?

— Ҳаммасини ўлдиравер, болам, — кулиб қўйди руҳоний. — Худо ўзиникини ажратиб олади...

Юг ва Кламен ер ости йўлагидан ташқарига чиқиб олишганида ҳамма нарса адоий тамом бўлган эди. Гарчи қалъа ҳамон ёнаётган бўлса-да, жафокашлар майдонидаги кул совиб қолганди. Шафақ деворларидаги тешиклар орасидан тунги шабаданинг ноласи остида гоҳ қизариб, кўрина бошлар, гоҳ яна хира тортарди.

Ер ости йўлагига тунда тушишганидек, ундан яна тунда чиқишди. Лекин “Баркамоллар” раҳнамосининг сўнги илтижосини бажариш учун тўрттовлон йўлга тушишган бўлса—да, энди улар икки киши қолишди. Улар тор сўқмоқдан форга яқин жойлашишганда душман айғоқчилари сезиб қолишди. Кўчган тошларнинг шалдираши эшитилди, кимнингдир оёғи бехосдан тойиб кетганди. Ака—ука Экар ва Эмвель қилич ва ханжарларини ялонғочлаб гор олдида қолишди. Юк ва Кламенлар юкларининг оғирлигидан мункиллаб бутхонада муқаддас сақланадиган қутичани қадим замонлардан бери “Кўз ёши маскани” деб атаб келинган махфий тўйнуқ томон судраб кетишаётганда ака—ука тенгсиз жангга бардош бериб турдилар. Жойнинг торлиги солиб юриши жангчиларининг кўпчилик бўлиб баробар ташланишларига имкон бермади. Найза ва тепасида Монфорлар хонадонининг тамғаси ярқираб турган байроқларни ерга ташлаб икки кишидан бўлиб ҳужум қилдилар. Катар йигитлари уч ҳатто тўрт мартаба бундай ҳужумларга қарши мардонавор курашиб пировардида сараҳин саҳроларидан келтирилган Дамашқ қиличидан ҳалок бўлдилар. Улар асрий, момикдай тупроқ устига бошларини қўйиб тобора совиб бораётган қонлари билан ётган жойларини тўйдирдилар.

Лекин сўнги, беҳад чўзилиб кетган дақиқалар Кламеннинг Юг билан бирга жаҳаннам қоронғилигида ғойиб бўлиб кетишлари учун етарли бўлди. Қирол соққилари кейинчалик уларни қанчалик қидиришмасин, охири қадамларининг излари сон—саноқсиз галереяларга очиладиган эшиклари бўлган “Ахерон органи” деб юритиладиган сумалаксимон оқиш томчи ҳосилалар залидан нарига ўтмади. Қидиришни давом эттиришга ҳеч ким журъат этолмади. Талай машғалаларнинг бекорга ёнгани қолди. Ҳатто тамплиер “Босеан” байроғи остида шухрат қозонган энг довурак солибчилар ҳам юз қадамча юришга ҳам юраклари дов бермай қайтиб чиқишарди. Фор ичи иланг—биланг, йўл гоҳ иккига ажралар, тепадан сув томар, акс—садо ер ости сувларининг шилдираши билан кўшилиб ваҳимали жарангларди. Йўлни аниқ билмасдан ичкарига киравериш ўз—ўзини ўлдириш билан баробар эди. Чамаси, альбигойц хазиналари Монфорларнинг олғир панжаларидан чиқиб кетганди. Қирол сер-

давлат Тулуза графлигини ўз қаромоғига олди. Катарлар олтин солинган сандиқчани эса эҳтиёткорлик билан испан чегарасидаги қалъага яширишибди. Энди эса нолакор Аид сеҳрли белги туширилган сирли сандиқча ва яхлит зумраддан ясалган афсонавий қадахни ўз бағрига яширганди. Арзимас мерос, бадбўй қон. Жаллод кундаси билан ўрнатилган тахт бир куни эмас, бир куни кулаб тушади. Ахир унга бўйсунмас солибчиларнинг авлодлари кўз тикишган. Англия саройида қабул қилинган “малакали ўлдириш”нинг дахшатли ақлсизлиги ана шу башоратга олиб келади.

Юг ва Кламен ўзларининг бебаҳо юкларини қияроқ қовланган ер ости йўлига яшириб гордан чиққанларида жизғанак ва ўлакса ҳиди анқиётган она тупроқларини тинмай қолишди. Монсегюр харобалари узра тутун тўлқинлари орасида бераҳм оппоқ ой сузиб юрарди. Тиканли супурги ўтларни оппоқ қиров қоплаган, ҳар бир тешик ва харобадан ўлим пойлаб тургандай туюларди. Қайтиш умиди абжағи чиққан Куёш ибодатхонаси деворлари тагида қолиб кетганди. Гўёки ҳолдан тойган Парка ингичка ипни қирқаётиб тушириб юборгандай.

Форнинг ёғли қурумидан қорайиб кетган, шоир бўлишни орзу қилган бола шундай ўйлаган экан.

— Ҳаммаси барбод бўлди. — Ой ва ёнгиндан ёришиб турган қалъага қараганча гамгин чўккалади. — Биз онтимизни бажардик, Кламен оға, лекин биз учун ҳам, насларимиз учун ҳам ҳаммаси тамом. Қултепаларнинг тахир мазаси билан заҳарланган гамгузор ёвшандан бошқа уларга ҳеч нарса етказа олмаймиз.

— Бу ёруғ оламда ҳеч нарса абадул—абад йўқолиб кетмайди, — бошини қимирлатиб эътироз билдирди, табибликдан яхши хабари бор доно Кламен. — Минг йиллардан бери ҳар куни нур сочиб турган Куёш ўчиб қолмайди. Майли, биз мавжуд вақтимизда эмас, майли, асрлардан кейин бўлса ҳам, келажак наслар учун унинг олтин нурлари порлаши муқаррардир.

— Улар бизни эслашмайди ҳам, хўрсинди тилласоч бола пешонасидаги қурумни артиб.

— Айтгин—чи, ўзимиз биздан аввал яшаганларни эслаймизми?.. Лекин бари бир амалга ошиши даркор бўлган нарсалар олдиндан белгилаб қўйилган соатда рўёбга чиқади.

— Бунга ишонасанми, Кламен?

— Ишониш... Бу сўз камлик қилади, болакай. Мен бурчимни яхши бажариш учун руҳимни мустаҳкамлашга интиламан. Тирикларнинг мурдалар олдидаги бурчини.

— Ҳаммаси шуми?

— Эҳ, бу кичкина гап эмас... Менга қарвонимизга бошпана берган барон д' Юссон ҳузурига, Фарбга бориш топширилган. Эҳтимол, бундан буён ҳеч қачон дийдор қўришмасмиз, лекин мен сени унутмайман.

— Мен ҳам сени абадул—абад унутмайман! Мен Пейре Кардиналь, ашулчи Донна Любви томон йўл оламан.

— У ҳолда видолашамиз. — Кламен кичкинагина Югни кучоғига олди. Улар бир—бирларига қапишганларича анчагача миқ этмай туришди ва ҳар иккаласи ҳам орқасига қарамай ўз йўлига равона бўлди.

Кламенни Монсегюр ҳазинасини яшириш билан боғлиқ тахликали ҳаёт, бежирим болакайни эса хатари ундан кам бўлмаган “Кувноқ фан!” соҳасига шоғирдлик кутарди.

Узоқ ўтмишга назар ташлаб дунё кўнгилхушликларига нафрат билан бирга танлаган аёлига бир умр хушмуомала бўла олишни, обдон ўғитланган гулхонада баданни жонсизлантирадиган уруғлар билан ёнма—ён унга жон ато этадиган мевалар етиштиришганини, бу хусусиятлар ўзаро муроса қила олганини тушуниш амримаҳол. Лекин шундай бўлган эди. Граф Раймунднинг саройида роҳибларнинг мечкайлик ва дабдабасозликни фош этувчи таълимотларига хайрихоҳлик билдиришган ва жануб пазандалигининг тансиқ тамомлари, денгиз ортидан келтирилган газламалар ва ўйиб нақш солинган олтин идишлардан завқ ола билишган. “Баркамоллар” мўминликка ўргатганлар, бошдан—оёқ ипакка беланган дунёвий кишиларни мағрурликка даъват

¹ Ўрта асрларда трубадорларнинг шеърлари ва сайёр артистларнинг томошалари шундай деб аталган. (Муаллиф.)

этганлар. Ҳамма жойда нозик рақс санъати гуллаб—яшнаган, мусиқа асбоблари торларининг юракни қитиқловчи оҳанграбо овозлари янграй бошлаган. Шарқдан келтирилган хуштаъмлик, қаҳва, ўйин карталари урфга киради. Жамоат бургут ови, доналар ролини одамлар бажарган шахмат томошалари билан ҳордиқ чиқаришган. Худо ва оламнинг яратилиши тўғрисидаги диний—фалсафий оқим ва унинг тўйгуларга таъсир этмовчи қоидалари эмас, балки тиниқ дунёвий гўзаллик одамлар интиладиган жозиб кучга айланди. Фидоий шоирлар улар ҳақида ўз ширадор шеърлари — тонг кўшиқларини ижод этишган. Нимишораларнинг шаффоф пардаси севги оловини аланга олдирса—да хонандалар одоб билан сукут сақлардилар. “Кувноқ Фан”нинг сезгир устозлари фақат ёзинг ҳароратли кечаларидагина қувончларини изҳор қилишар, бағишлов аталган кишиларгагина ўз сирларини ишонишарди.

Юг ва “Куёш болалари”нинг юксақ идеалларига хизмат этсада дунёвий одам бўлиб қолди. Кўлида қурол ушлаган ҳолда баркамолларнинг фатвоси билан ўлимга тайёр турган бўлса ҳам у бошқа барча масалаларда ўз йўлидан юришга интиларди, зеро, мана ўн икки йилдирки, ўзида шоирликнинг илоҳий қувватини сезарди. Тутун ва қонли куйқалар орасидан унга Донанинг чақноқ кўзлари порлаб турарди. Фидокор бола ўз бурчига охиригача садоқат сақлади. Олов билан қопланган жаллод кундасидан севги оловида ёнган юракни афзал кўрди. Уни зўр бериб машаққатли йўл ўзига чорларди.

Миттигина Юг яширин сўқмоқлар билан Граф де Фуа қалъасига йўл олаётганда бахти кулиб боқилини ўйлаганмиди. Пейре де Кардинал томонидан қувилган шоирлар шоҳи ана шу графликдаги хилват бир гўшада ўзига бошпана топганди.

Югнинг бўлажак устоди ўз орқасида даҳшатли гулхан оловининг тафтини сезиб ҳеч ерда бир ҳафтадан ортиқ қолиб кетмасди. Бирор жойда доминиканликларнинг узун устки қиймига кўзи тушиши биланоқ уйдан кўчиб она диёридан яна ҳам узокроққа равона бўлаверарди. У мўлжалдан янглишмас, ўзига таҳдид солаётган хатарни ошириб кўрсатмасди. Папа жосуслари унинг орқасидан тинмай таъқиб этигишарди. Черков томонидан тантанали равишда эълон қилинган қонун—қоидаларнинг тўғрилигига шубҳа билдирган Кардиналь ўз ақидасига охиригача содиқ қолди, черковнинг хавfli душманига айланди.

Кардиналнинг болалиги ва ёшлиги Прованснинг вайрон бўлишига олиб келган Альбигойц урушларида зое кетди. Муҳаббат куйчилари, “Кувноқ Фан”нинг жасур рицарлари католицизмнинг ашаддий душманлари, халқ нафратининг илҳомчилари бўлиб майдонга чиқдилар. Шоирлар ва альбигойцларни умумий ғам бирлаштирди, нафрат жипслаштириб юборди. Улар бир кўшиқни биргалашиб айтдилар, бир—бирлари учун кўкракларини қалқон қилдилар, бир гулханда ёндилар.

Карденаль, катарларнинг сирли белгилари ва паролларини биладиган Югни яхши кутиб олди. Аммо Монсегюр элчисининг бу қадар ёшлигидан таажжубини ҳам яшириб ўтирмади.

— Ёшингиз нечадалигини сўрашга ижозат этинг? — сўради Кардиналь испан одоби бўйича дабдабавор таъзимга жавоб бериб.

— Ўн бешда, жаноб, — жавоб берди Юг бошини камтарона эгиб.

— Хўш, олтин шпор! тақадиган вақтингиз бўпти.

— Энди бунинг иложи йўқ. Менинг сеньоримни занжирбанд қилиб Парижга олиб кетишди. Ўзим ҳам рицарь бўлишга унчалик ишқибозлигим йўқ. Мен ҳаётимни бошқа нарсага бағишламоқчиман. — Юг ўз ичига жажжи минорани сиедирадиган ярим доира шаклидаги хонани қизиқиб томоша қилди. Бу ерда чамаси Шарқдан келтирилган, жаннат кушларининг тасвири туширилган зангори гилам ва оғир венициан кубогидан ташқари деярли ҳеч нарса йўқ эди.

— Сизларда яхши экан, жамбил ва ялпиз ҳиди келяпти. Бу узоқ йўллардан келган ис. Юракни тўлқинлантиради бу ҳид.

— Наҳотки, сен шоирларнинг дайди уруғларига яқинлашишни истасанг? — тушуниб қолди Карденаль.

— Мең болалигимдан шуни орзу қилардим, лекин унинг амрини бузишга журъғат этолмадим... У қамалнинг иккинчи куни ҳалок бўлди. Ҳоким отам ўрнини эгаллашга ижозат бермади ва ўз саройига олди, жаноб.

¹ ш п о р - отличлар этигининг пошнасига тақиладиган темир тепки.

— Мени оддийгина қилиб Пейре деявер, қахрамон йигитча. Барча шоирлар бир—бирлари билан ака—укалигини билмайсанми сен?

— Пейре, ҳозирча мен лойиқ бўлмаган марҳаматни кўрсатяпсен. Бу ер қанчалиқ сокин. — Юг хавотирланиб кулоқ солди, лекин юмалоқ катта тошлардан тикланган девор барча овозларни ютиб юборарди. Менинг кулоқларим кулаётган деворларнинг шовқинига—ю, оловнинг чарсиллашига ўрганиб қолган. Жимжитлик ҳам одамда ташвиш уйғотишини ҳеч қачон ўйламаган эдим.

Карденаль турли—туман рангдаги катта—кичик бўлақлардан ясалган кўрғошин дарчани ланг очиб юборди. Барбиканга қараб турган дарчанинг ингичка тешигидан хонага шамол эпкини ва каптарларнинг кўр—қури кирди.

— Энди яхшими? Эрксевар юрак тинчликни ёқтирмайди.

— Худо хайрингни берсин, Пейре!

— Қорнинг очган бўлса керак—а?

— Йўқ! Жаноб хизматкорлар оғаси сенинг олдинга киритишдан илгари роса сўроқ қилди. Бахтимга ҳамма саволларга қониқарли жавоб қайтардим. Охирида кўнгли эриб кетиб, мени овқатлантиришни буюрди. Чамаси мукофот тариқасида. Орасига саримсоқ тиқиб пиширилган мазали бир бўлак кўй гўшти билан катта қадахда мальвазий¹ беришди.

— Кўриб турибманки, сен сўзга чечан экансан ва ёшинга нисбатан кўпроқ нарса биласан... Эҳтимол, менга бирор топширигинг бордир?

— Топширик? — Юг уялинқираб қўлини силтади. — Мен ҳақиқатан юрагимни сенга беришга тайёр бўлсам ҳам қатъий қилиб гапиришга журъат этолмайман. Мени д' Ан Марти юборди. — У ўз садоқатини ифодалаб Карденалнинг елкасидан ўпди. — Бу нимани англатишини биласанми?

— У ўлдимми?

— Унинг илоҳий юраги учқунлар билан бирга осмонга рихлат этди. Мен унинг иродасини бажардим ва танҳо ўзим қолдим.

— Мендан нима истайсан, жасур йигитча? Мен ҳам худди сен каби бир қочоқман. Онам навдасидан узилиб тушган қуруқ япроқман. Шамол қай томонга ҳайдаса, ўша томонга учаман. Бундай ҳаёт дидингга ўтиришига имонинг қомилми? Менимча, сен кулбасиз дарбадар бўлишга ҳаққинг бўлмаган гоят яхши боласан. Сенинг ўрнинг сенъорларнинг саройида.

— Мени шогирдликка қабул эт, илоҳий устоз ва мен қувонч билан орангдан эргашаверман.

— Шоир бўлиб туғилиш керак. Сен ё шоирсан, ё соғлом фикрли одамсан. Соғлом фикрли одамда эртами кечми пул, мол—дунёга ҳавас пайдо бўлади.

— Бари бир етимчани ҳайдама. Ичим потирлаётган қушлар сингари сўзга тўлиб кетган, улар бошимда тинимсиз айланаверади.

— Севиб қолганмисан?

— Муҳаббатга муҳаббат қўйганман, Пейре. Лекин сўзларга эрк бермай ўпкам тўлиб тураверади. Мен ўлимга ҳам тайёрман, аммо қўрқаманки, бу ўлимнинг гуноҳи бу дунёю, у дунё менга азоб бергай деб.

— Барча азоблар момақалдироқлару гулларнинг ёқимли ҳидлари билан тўйинган мана шу сокин осмон остида тугайди. Ўзинг тўқиган кўшиқни куйла.

— Тонг отди—ку, ришарь, — Юг бир дақиқа ҳам хаёл сурмай муқалдас мисраларни келгирди. — Шамол унинг қўйган суяқларидан қумушсимон кулни елпийди.

— Буни ҳақиқатан ўзинг кўрганмисан?

— Кўрганман, Пейре.

— Улар севгилингни ёқишдимми?

— Улар юзларча гўзал қизларни ёқишди. Бу қизларнинг ҳар бири тунги боғда мендан ўз илтифотларини дариф тугмасликлари мумкин эди... Мен энди ҳеч қачон кўшиқни зўрма—зўраки тўқимайман. Ўлим муҳаббатни мавҳ этди. Донна Нафратни куйлаш учун сирли кучга эгаман.

— Нафрат кучи ҳам муҳаббатни уйғотгай. Сен чамаси азалий икки дугона умид ва ишонччи йўқотибсан шекилли.

— Папаликлар бутни уюлган шоҳ—шабба устига ташлашди, менинг каптардек типирчилаётган юрагим чормихга тортилган эди. Лангарни ўзим таш-

¹ М а л ь в а з и я - узум виносининг бир тури (тарж).

лаб юбордим. Қаёққа сузай, қайси қирғоққа ҳайдай, Пейре? Нимага умид боғлай? Сир сирлигича қолиши учун режани йиртиб ташладик. Энди ҳеч ким бизнинг муқаддас нарсаларимизни тополмайди. Мени юборган “Баркамоллар” қулга айланди, ўзим эса ул табаррук ерни ҳеч қачон тополмайман. Биз горга тушган жойимиздан бутунлай бошқа ердан чиқдик. Шундай ўйланганди, ахир қийноқ азоби одамни тилга киргизиб юбориши мумкин ахир.

— Сен хотиржам бўлишинг мумкин. Мен руҳоний д’ Ан Мартини яхши биламан. Ишонтириб айтаманки, у ҳамма нарсани ҳисобга олган. Эҳтимол, кимдир йўлни билар ва вақти—соати келиб бир тийинини қўймай йиғиштириб кетар. Лекин сен ҳақсан, биз бу тўғрисида ҳеч нарса билмаганимиз ва бу ҳақда ўйламаганимиз маъқул. Чунки ер билан осон ўртасида тафаккурдан кучлироқ ҳеч нарса йўқ... Мен сени шогирдликка қабул этгайман, Юг. Лекин ишга киришмасимиздан аввал сен мисраларга ўз ғам—аламларингни тўкиб соласан. Шундагина фаҳм—фаросатли одамларгагина тушунарли бўлган бу ғам—аламлар кимларнингдир нозик қалбига таъсир эта олса ажаб эмас.

Учинчи боб

РЕЗАВОР ЎТЛАР

Наталья Андриановна эҳтимол тутилган ҳадиксирашларга қарама-қарши ўлароқ Люсинни ғоят хушмуомалалик билан кутиб олди. У бу сафар меҳмонни нисбатан тинчроқ ўз лабораториясига таклиф этди. У атайин тушлик маҳалида учрашишга аҳдлашган эди.

— Ҳаётларингиз чаккимасга ўхшайди, — деди Владимир Константинович ғалати колбалар, шарикли холодильниклар, турли-туман идишларни бири-бирига боғловчи, бамисоли дарахт шохларидек тарвақайлаб кетган анвойи шишачаларни кузатаркан. Топ-тоза механизмлар биқир-биқир қайнаётган моддаларнинг турфа хил рангидан ялтилар, уларнинг акси герметик қопқоқли идиш, калориметр ва бошқа нозик асбобларнинг юзасида сон-саноксиз акслари жилваланарди.

— Бу нимаси бўлди? — кузатиш учун тешиб қўйилган ингичка тирқишдан оҳиста айланаётган печкага кўзи тушган Люсин бу саволдан ўзини тиёлмай.

— Эрувчанликни аниқлайдиган термостат. Пайвандланган найча методи тўғрисида тасаввурга эгамисиз? — Гротто унинг қўлига ичи рангсиз суяқлик билан тўлдирилган қалин шиша найчани тутқазди. — Найчалар бирлашган жойни кўряпсизми?

Ингичка каналда бир парча кулранг металл ялтиларди. Найча айлантирилган заҳоти металл парчаси тепага қўтарила бошлаган пуфакчалар ва қандайдир модданинг ним оқ сариқ томчиларига қарама-қарши томон пастга оҳиста туша бошлади.

— Кўришга-ку кўряпман, лекин ҳозирча ҳеч нарсани тушунмаяпман Наталья Андриановна, — очиқ тан олди Люсин.

— Бу ажабланарли эмас: ахир сиз кимёгар эмассиз-ку.

— Аммо кимёга жуда қизиқаман, — аниқлик киритишга шошилди у, ўзида аллақачонлар унутиб юборган журъатсизлик сезиб. Табиийки, криминалистикага ёрдам берадиган тор соҳаси билан албатта. Савод чиқариш маъносида тушунтириб берсангиз.

— Бу сизга не учун керак? — Наталья Андриановна ҳар эҳтимолга қарши унинг қўлидаги найчани олди. — Идрокимча, сиз умуман бу иш учун ташриф буюрмагансиз.

— Жудаям тўғри. Лекин қандай нарса азқотиб қолишини ҳечқачон олдиндан билмайсан. ФЭК, — Люсин калориметрга ишора қилди ва инфрақизил спектомерни биламан, лекин очигини айтсам, бунақасини кўрмаганман. — У тебранаётган цилиндрга энгашиб бамисоли мокидек у ёқдан — бу ёққа бориб келадиган металл парчали ойнача пайвандланган кузатиш тирқишидан қаради.

— Бу ерда махсус тозаланган сув, — тушунтирди лаборатория соҳибаси гапни содалаштиришга уринмай, — ва тропик плумерия¹ дан ажратиб олинган бир томчи ёғ бор. Одатда шароитда улар бир-бирига деярли сингишмайди. Сув сатҳидаги сариқ бўртмани кўряпсизми? Термостат айланганда титан сими суюқликлар ўртасидаги юзани кўп маротаба кесиб ўтади. Иссиқлик кўтарилганда чегара йўқолиб кетади. Бу эса эрувчанликка эришилганини билдиради. Тушунарлими?

— Бир оз, — кулумсиради Люсин, шкала бўйлаб оҳиста қимирлаётган милни кўрсатар экан. — Демак, сизлар фазалар айримасининг йўқолиш ҳароратини ўлчар экансизлар-да?

— Қойил! Сиз ҳақиқатдан ҳам баъзи нарсаларга ақлингиз етишини энди фаҳмладим, — кулди Гротто. — Лекин нима бўлганда ҳам бундай устомонлик билан қурилган айланма йўл не учун керак бўлди сизга?

— Яхши кайфият сизга қанчалик ярашишини билсангиз эди! — У саволга тўғри жавоб қайтаришдан чап бериб қолмоқчи бўлди. — Агар мен бир оз ҳайиқдим десам, сиз бари ишонмаган бўлардингиз.

— Биласизми? — Наталья Андриановна соатга кўз қирини ташлаб кўйди. — Вақтимиз жуда зиқ, ҳамкасбларим тез орада қайтиб келишади, ана унда хотиржам гаплаша олмаймиз... Одамлар жуда ҳаяжонда эканликларини сиз яхши тушунасиз-ку.

— Бунга тушунман ва умуман ўзимни ҳамма жойда гуноҳкор деб ҳис эта-япман. Мен туфайли оч қолганингиз етмагандай, устига устак...

— Тафсилотларга берилмайлик, — унинг лаблари асабий пирпиради, — Иложи борича қисқароқ қилсак.

— Мен қисқа қилолмайман, Наталья Андриановна! — Люсин аччиғланганини сездирмасликка уринди. — Ахир мен аллақандай пейропеттидлар масаласида ҳузурингизга келган студент ёки аспирант эмасман-ку.

— Шунақами? — Аёл терговчининг синовчан нигоҳи тобора кўпроқ қадалаётган узун куюк бўялган лабларини истеҳзо билан чўччайтирди. — Бунақа мавзу юзасидан олдимга келган аспирантга анчагина вақт ажратган бўлардим... Сизнинг сўроқларингиз менга малол келаётганини тушунишга ҳаракат қилиб кўринг.

— Менга осон тутасиз шекилли, — чўрт кесди Люсин, унинг яширин дардига юраги ачиниб. — Мен робот эмасман. Одамларга ғайриихтиёрий азоб бериб, ярасини тирнаб яна лоқайд қараб туриш мумкинмаслигига ишонинг ахир... Мен шунчаки, сўздагина эътиборга зор эмасман, Наталья Андриановна. Мен сиздан жуда кўп нарсаларни кутяпман. Бу ишга биз билан баробар, юракдан берилиб иштирок этишингиз керак.

— Сизни унчалик тушунмаяпман, — унинг жавоб пойлаб турган нигоҳига тик қараб қатъий жавоб берди аёл. Унинг чеҳрасидаги аёллик назокати ўрнини таранг тортилган пружинадек асабийлик эгаллади.

— Ҳозир тушунтираман, — Люсин фикридан чалғиб кетди. Аёл қиёфасидаги киши билмас ўзгарувчанлик лол этганди уни. Аввало туси ўзгариб кетган кўм-кўк кўзлари ҳайрон қолдирди. — Бугун сизга айтадиган гапим бор.

У гапни омонат кассасидаги эпизоддан бошлашга қарор қилди. Аввалига касса тирқишидан қараб турганда нафасидан қандайдир намлик ва бадбинлик анқиётган қандайдир одам орқасида турганини тўсатдан ҳис этгандаги ҳолатни қуриққина, деярли тутилиб, сўнгра эса бийрон ва жонли тил билан изҳор этди. Яшин осмон қатламларини ёритиб юборганидек бир оний ички учқун туфайли ўша лаҳзада ўзининг мурдадек қотиб туриши, орқада соядек яшири-ниб турган одам кўзига кўриниб кетгандек бўлди.

— Сиз мени тентак деб ўйлаяпсизми? — ўз ҳиқоясини тугатди Люсин. — Мен фақат ифодалаш мумкин бўлган ҳолатни инсон тилида тушунтиришга ҳаракат қилдим, холос. Бураб берилган ҳикматли сўз ёлғон билан баробар. Бемаъни уриниш. Бунга ўта кетган хаёлпарастлик дейсизми, сезги дейсизми, яна

¹ П л у м е р и я — ҳидли, гулли дарахт (тарж. — Р.И.)

қандай атасангиз ҳам барибир туб моҳиятини очиш қийин. Аниқ ифодалайдиган сўз йўқ.

— Даҳшат. — Аёл унинг таҳликали қизгин нутқини тушунмаган тақдирда ҳам, ҳаяжони унга ҳам юқиб айтишга уринган, аммо тушунтира олмаган ҳамма фикрини укди. Лекин катта оқим орасидан ўзининг пинҳона кечинмаларига мос келадиган муздек жилгани алоҳида оқизиб юборгандай ўзига хос тарзда укди буни. — Наҳотки уни ўлдиришган бўлса? Пул учун-а? Уни-я?!

— Дарҳол шу нарса хаёлга келади.

— Мен сиздан кейин суриштириш ва қидиришларнинг маъноси борми, деб сўраётганим йўқ. Чамаси маъноси бор кўринади. Лекин бутун бошли инсон ғойиб бўлганда кўп нарсалар ўз қимматини йўқотади. Ҳатто адолат деб аталган юксак категориялар ҳам одамни ҳаяжонлантирмай кўяди. Кечирасизу, лекин мен сизга ҳамдард бўлолмайман.

— Бу сизга ёрдам беролмайман деганингизми?

— Ҳечам ундай эмас. Мен қўлимдан келган ҳамма ёрдамни бераман. Лекин сизга қандай тушунтиришни ҳам билмайман, — у хомуш тортиб ўйга толди. — Бахтга қарши мен ўзимни ҳаддан зиёд яхши биламан. Ҳали пишиб етилмаган фикрларимни сизга айта олишимга, аниқроғи, тўкиб солишимга умид қилмай қўяқолинг. Гапнинг пўсткалласини айтганда, мен ҳозир айтганларимнигина эслайман, холос. Георгий Мартиновични энди тирилтириб бўлмайди, мен эса сиз истаётгандек беш дақиқага ҳам ўлиб тирилишни хоҳламайман. Нега шундай қиларканман? Мужмал адолат учунми?

— Мужмал дейсизми?!

— Ҳозирги вазиятда шундай. Ўша ярамасни қамоққа оласизми, йўқми, барибир ҳеч нарсани тузатиб бўлмайди.

— Янги қурбонлар беришга нима дейсиз? — совуқ ёвқараш билан сўради Люсин. — Ёки улар ҳисобга кирмайдими?

— Айтинг-чи, сизга топшириладиган ҳамма ишларни шунақа куйиб-пишиб ўрганасизми? Бунчалик таъсирчанлик хавфлимасмикин?

— Асос эътибори билан мени тўғри тушундингиз. Ер юзида сири фош этилмаган қотил айшини суриб юраркан мен рисоладагидек яшолмайман.

— У ҳолда менинг сўзларим ёдингизда бўлсин: қачонгача чидаш бера оласиз?

— Бу ёғини пешонадан кўраман... Фашга тегадиган даражадаги дангалчилигим сизни ташвишга солганидан афсусланаман.

— Ҳечқиси йўқ. Лекин сиз мени ундамоқчи бўлган жарга тушмайман. Юлдузлар орасидаги беҳад кенгликларда соя қидириб юришни истамайман... Конкрет саволларингиз борми?

— Қайсидир нуқтада биз бир-биримизни тушунмаётгандек туюлди. — Люсин бутун аззойи-баданини қандайдир тушуниб бўлмас ғам-ташвиш босиб келаётганини сизди. — Ҳозир ҳам биримиз боғдан, биримиз тоғдан келаяпмиз. Ҳар ким ўз дардини сўзлаяпти.

— Эс-ҳушим ўзимда, сиз эса гапнинг пўсткалласини айтганим учун кечирасизу мурдани қидирыпсиз.

— Дангалчиликда сизга етадиган камга ўхшайди! Жарроҳ скальпел билан ёргандай шартта-шартта кесасиз... Лекин яна қайтарганим учун узр, мен мабодо қотиллик содир бўлган тақдирда аввал жиноятчини қидираман.

— Демак, сиз бунга ҳали тўла ишонмас экансиз-да?

— Сиз билан гаплашганимизнинг ҳаммаси содир бўлиши мумкин бўлган тахминлардан бири, холос. Буни ҳам ҳали аниқлаш керак.

— Айни пайтда миянгизда ўнлаб бошқа: “Солитов ким биландир жуфтакни ростлаб қолган”, “Солитов бахтсиз ҳодисанинг қурбони бўлган” сингари ўнлаб тахминлар айланиб юргандир. Тўғри тушунибманми?

— Асосан тўғри тушунгансиз. Лекин ҳамма вақт кейинги тахмин олдида аввалгилари ўз маъносини йўқотаверади. Ишониш учун озгина асос берадиган тахмин sinalмаган, мавҳум тахминдан афзалроқдир.

— Касбингиз ҳавас қилгудай эмас экан. Кунига қаёқдаги итирқин жойларда ивирсиб ўзига ахлат юқтирмасликнинг уддасидан чиқа билиш оғир.

— Бу касбимизнинг асосий қондаси. — Таънага жавоб бериб ўзини кулум-сирашга мажбур этди Люсин. Ахлат тозаловчилар, ахлатхоналарнинг хизматчилари, сантехник касблари шубҳасиз зарур ва ҳурматга сазовор бўлса-да уларга муносабатингиз унчамаслигини эҳтимол тутиш мумкин. Эҳтимол, фин аралаштиригич ёхуд минг маротаба узр сўраб айтаманки, ҳожатхонадаги ахлатлар оқиб кетиладиган қурилмани алмаштираётганингизда ҳатто хушомадгўйлик ҳам қиларсиз.

— Хушомадгўйлик қилмайман — ҳақини тўлайман.

— Мен эса ношудгина одам ҳам хушомадгўйлик қиламан, ҳам ҳақларини тўлайман. Сизга нима бўлди, Наталья Андриановна? Очиқчасига бўлса охиригача очиқча бўлсин. Сиздай доно аёл инсон ва жамиятнинг икки тарафламалик табиатини эндигина кашф этганингизга буткул ҳам ишонмайман.

— Сиз ҳақсиз, — аёлнинг довдирагани шундоққина сезилиб қолди, лекин дарҳол ўзини қўлга олди. — ҳа, тўсатдан кашф этдим. Ўзим ҳам билмайман. Сизларнинг ҳақиқий тажрибаларингиз ҳам бунга айбдордир... Шундай қилиб, кун тартибимизда қандай масала бор?

— Аввало мана бу нарсанинг нималигини тушунтириб берсангиз. — Люсин Солитовнинг лаборатория журналини кўрсатди. — Бу ерини — у градуслар ва минутлар белгиланган устунни кўрсатди ва бу ерни деб тирноғи билан планеталар тимсолларига ишора қилди.

— Ой ва планеталарнинг айни вақтдаги ҳолати, — дарров аниқлади Гротто. — Бунга эътибор бермасангиз ҳам бўлади. Шунчаки бир пункт.

— Георгий Мартинович илми нужумдан бирор наф чиқишига ишонармиди?

— Йўқ. Сиз тажрибалар қадимий усулда олиб бориладиган ҳолатлардагина илми нужум тимсоллари пайдо бўлишини қандай сездингиз? Бошлиғимизнинг савдойи даражасидаги синчковлигига илгарироқ эътиборингизни жалб этган эдим, шекилли. Ё ўта синчковлик туфайли ёхуд шунчаки ирим қилиб — ҳар ким ичида иримчи деяверинг — тажриба ўтказган вақтини анъанавий герметик белгилар билан қайд этиб қўйган.

— Тажриба вақтини? Шунақаси ҳам бўлиши мумкин?

— Сиз Чосернинг “Контербер ҳикоялари”ни ўқиганмисиз?

— Кўрқаманки, ўқимаганман-ов.

— Бўш пайтларингизда ўқиб туринг. Янглишмасам, ўн тўртинчи аср, ўз даврининг фарзанди бўлган Чосер Куёшнинг ҳолати, ойнинг жойлашишига қараб кунларни ҳисоб-китоб қиларди. Тасаввур қилингки, буларнинг ҳаммаси аниқ белгилаб чиқиларди. Георгий Мартинович шунақа бошқотирмаларни ечиб овунарди. Шу боисдан кексайганда ана шундай жумбоқларни тузишга қизиқиб кетгани ажабланарли эмас.

— Лекин нима учун?

— У ҳолда нима учун Рерих суратларининг орқа томонига фақат ўзигагина аён бўлган белгилар қўйилган? Айтгандай, эндиликда уларнинг сирини очилган. Булар шифрланган саналар эди. Суратларнинг яратилиш вақти бир йилгача фарқ билан аниқланган.

— Ҳаят қизиқ! Рерихни сидқидилдан ёқтираман-да.

— Мен ҳам.

— Бунинг ҳозирги ишимиз билан уйғун томонлари бормикин, — йўл-йўлакай сўради Люсин. — Қандай белгилар ўзи улар?

— Аниқ эсимда йўқ-ку, аммо янглишмасам асосан даос триграммаларига ўхшаш чизиқли ифодалар, доирача учбурчаклар. — Гротто қўлига қалам олиб филтрланган қоғозга бир неча тимсолларни чизди.

— Осмон белгиси 1937 йилга, ерники 1939 йилга, тоғ белгиси 1940 йилга тўғри келади. У ёғи ёдимда йўқ.

— Буни қаранг-а! — Люсин миннатдор бўлиб хўрсиниб қўйди. Оламни тушунмоқни ўрганиш учун инсон қанчалик кўп нарса билиши керак-а!

— Бунчалик эмас, — Наталья Андриановна ўзига билдирилган ҳайратдан унчалик талтайиб кетмади. Менимча, дунёни билиш билан тушуниш ҳамма вақт ҳам бир нарса эмас. Лекин сиз бир нарсада ҳақсиз: гениал рассомнинг

кичкинагина сирини билганимдан кейин бошлигимизнинг ғалати одатларига бошқачароқ қарайдиган бўлдим. Эркакларда — мен чинакам эркаклар ҳақида сўз юритаяпман — ҳеч қачон болалик ўлмайди. Ҳар хил ўйинларга қизиқувчанлик шундан келиб чиқади. Георгий Мартинович аслида ўрта аср тилсимлари билан болаларча ўйин ўйнардди. Сиз болагингизда турли ўйинлар ўйнамаганмисиз? Масалан, мен ўйнаганман. Биз ўз алифбеимизни, махсус ёзувимизни ўйлаб топгандик... Планеталарнинг моҳият эътибори билан рамзий ишораларига кўпчиликнинг тиши ўтмаслиги уни бу ишга қандайдир кўпроқ ундар, унга болаларча, чинакам қувонч бағишларди. Эҳтимол, бундай дақиқаларда у ўзини магистериум муҳлиси, “қизил шер” тилсимотларининг посбони, сўнгги олтин розенкрейцер деб хаёл қиларди шекилли.

— Милициянинг одми одамларини маъзур тутинг, — Люсин аёлнинг ҳаяжонланган тийрак кўзларига сездирмай ҳавас билан боқиб ўзининг шу ердалигини секингина эслатгандай бўлди. — “Қизил шер” деганингиз нимаси бўлди?

— Фалсафий қараш, — беихтиёр изоҳлади Гротто.

— Эҳ-а, бумиди!.. Улуғ ишлар? Гермис Трисмегист?..¹

— Сиз буни қаердан биласиз?

— Ахлатхоналарнинг шилимшиқ чиқиндилари орасидан нималар топилмайди дейсиз, Наталья Андриановна. Зимистонда тимирскиланиб юриб тасодифан учратиб қолганман...

— Тилингиз ўтқир экан! — деди у тасдиқ оҳангида. Люсин мендан хафа бўлманг. Шунчаки лақмалик қилиб оғзимдан чиқиб кетди.

— Лекин айтинг-чи, Георгий Мартинович бу юлдуз координатларининг ҳаммасини қаердан билади? Агар янглишмасам, илми нужум осмон жисмлари жойлашиши ҳақидаги чинакам манзаранинг нотўғри изоҳи-ку? Тўғрими? Демак, ўз-ўзидан аёнки, юлдузларнинг жойлашиши ва ой фазалари тамомила объектив ходисалардир. Шундай экан, у юлдузлар осмонини кузатиши жоизмиди? Лекин мен негадир унинг астрономик кузатишлар олиб борадиган сабабларини учратмадим.

— Қайси асрда яшаб турганимизни ёдингиздан чиқариб кўйяпсиз, шекилли. Жадвал, жажжи компьютерлар ёрдамида ҳаш-паш дегунча юлдузларнинг исталган кундаги бир-бирига нисбатан жойлашишини ҳисоблаш мумкин. Японлар бундай ўйинчоқлардан бирини Георгий Мартиновичга ҳам совға қилишганди.

— Фаҳмимча, шахсан сиз бу ишда баъзи нарсаларга ақлингиз етади. Георгий Мартинович сизни энг яқин кишилари қаторига қўшаркан-ку.

— Маълум даражада. Ҳарҳолда мендан ўзининг ғалати ишларини яширмасди.

— Сиз ҳам уни иложи борича кўллаб-қувватлардингиз.

— Шахс жозибаси доимо юкумли бўлади. Лекин мен амалиётга мойилроқ одамман ва шу боисдан бу донишмандона ишларга фақат иш манфаати нуқтаи назаридан ёндашардим. Қадимий ёзувларнинг сирини беҳато аниқлаш учун ўзлаштириш зарур бўлган система деб қарардим унга. Ўзим махсус шуғулланмаган бўлсам-да, бу тажрибаларнинг юқ-юрини озгина менга ҳам ўтган. Истар-истамас ҳолда. Нима қилганда ҳам у билан ёнма-ён ишлаганмиз.

— Лўнда қилиб айтганда, Георгий Мартинович шифобахш малҳамларнинг рецептини ҳозирги кимё тилига ағдарган. Сиз эса замонавий ўчоғингизда сеҳрли малҳамни тайёрлагансиз, — Люсин боши билан бақир-букур қайнаётган шишачалар ўрнатилган штативларга ишора қилди.

— Киноянгизни тушунмаяпман, — ўзини ҳимоя қилишга доимо тайёр турадиган Гротто танбех берди. — Бирор нарса ғашингизга тегдими?

— Мен қойил қоляпман ахир! — Люсин мушти билан кўкрагига уриб кўйди.

— Ҳаяжонни ифодалашнинг жудаям бошқача йўли-ку бу.

¹ Ривоятларга қараганда эраимиздан аввалги V-VI асрларда яшаган, Александрия кимёгарларининг йирик вакили; ўрта аср кимёгарларининг ўртасида гоят машҳур бўлган (тарж. — Р.И.)

— Ҳазил қилаётганимни айтяпсизми? Қувноқ бўлишга, гапга тўн кийги-зиб сўзлашга ҳаракат қиласану одамни ранжитиб қўйганингни билмай қола-сан...

— Қилмиш-қидирмиш. Зеро, гапга тўн кийгизиш билан ўринсиз кесатиқ-нинг бир-бирига даҳли йўқ. Сиз ҳам боғдан, ҳам тоғдан келяпсиз.

— Назокат билан муомала қилиш маданиятини билмаслигимиз сезилиб қолади.

— Яна бошляпсизми? Жаҳлингиз бурнингизнинг учида тураркан-а?

— Ҳар қачонгидек калтакни етим еркан-да. — Люсин шу дамда ҳақиқатан негадир ўзини тўхтата олмасди. Бу аёлнинг ўткир жозибаси гўё унда мудрай бошлаган қувноқ ботирликни уйғотганди. Кўринишидан очиқ, аммо илғаш амримаҳол бўлган қандайдир меъёр сақланаётган бу суҳбатни интиҳосиз давом эттиргиси келарди. Очишга интилаётган сирга тобора яқинлашаётганлиги ҳақидаги ҳаяжонли туйғу қалбини қитиқларди. Менинг уринишларимни оғир руҳий ҳолатни юмшатиш йўлидаги беҳуда кучаниш, деб баҳоласангиз ҳам ихтиёрингиз, — у ўзини қўлга олди. Тўсатдан устига ағдарилган фавқуллодда ғалати юклардан гангиб қолган бечора миям ёрдамга чақириб фарёд қилди.

— Эҳтимол, бир оз дам олармиз? — ҳамдардлик билан таклиф этди Ната-лья Андриановна. — Чарчаган бўлсангиз.

— Бу чарчаш эмас, бошқа нарса. Мен номаълум чангалзор орасидан ёриб ўтишга мажбурман. Бахтга қарши ҳаммавақт содир бўлаётган ҳодисаларнинг мағзини дарров чақолмайман. Лекин негадир тўхтаб қолишдан қўрқаман, шу-нақа пайтда ҳаёлнига бирор жўялироқ фикр келгунча сафсата сотиб юбораман. Агар ижозат берсангиз, охириги саволим бор. Ўтган сафар учрашганимизда ана-ви илдиз ҳақида бир фикрга келишимизда бизга ёрдам беришга ваъда қилган-дингиз?

— Ҳа, мана баъзи нарсаларни аниқлашга муваффақ бўлдик. — Наталья Андриановна аввалдан тайёрлаб қўйилган библиографик варақаларни чиқарди. — Бу иш мен аввал ўйлаганимчалик қийин эмас экан. Георгий Мартинович сеҳрли малҳам билан шуғулланганини билганлигим туфайли эътиборимни икки йўналишга қаратдим. Аввало захарли ўтсимон ўсимлик сингари илгаридан маъ-лум гиёҳларнинг ажралмас таркибий қисмларини ўрганиш натижасида бунақа илдизли гиёҳни учратмагач, тўққизга сеҳрли ўтлар билан шуғулландим... Нима тўғрисида фикр юритаётганим сизга тушунарлими? — сўради у айтилганларни мулоҳаза қилишга имконият бериб. — Бу дориворлар ҳақидаги барча китоблар-да доимий учрайдиган: сувялпиз, қирққулоқ гули, калит-ўт, тирлич, одо-лень, одам ота боши, орхилин, прикриш, эсавер шамол.

— Буни қаранг-а! — Люсин аранг шундай деёлди. — Қани, қани! — У варақаларни шошилиб қўлига олди. Булар Солитовнинг картотекасида кўрган варақаларга ўхшаб кетарди. Варақаларнинг ҳар бирида лотинча номлари қайд этилганди. — Ғалати бўлди-ку. Мен эса калит-ўтлару одоленлар фақат эртак-ларда учрайди, деб ишонардим. Қирққулоқ масаласига келганда эса бу ўсим-лик гулдамаслигини аниқ биламан.

— Сиз ҳақсиз, — унинг хангу манг ҳолатини кўриб Гротто беихтиёр кулиб қўйди. — Қирққулоқ чиндан ҳам гулламайди, лекин эртаклар масаласидаги фикрингиз тамомила нотўғри. Бу ерда гап ҳақиқатан мавжуд ўсимликлар, од-дийгина гиёҳлар устида кетяпти. Кўп ҳолларда улар шундоққина ўтларимиз, дарёларимиз, ботқоқликларимизда кўримсизгина бўлиб ўсиб ётишди. Мисол тариқасида сувялпизни олиб кўрадиган бўлсак, — у керакли варақани топди. — Афеунгар сўзларини эшитишни истайсизми? — у янги, ҳаяжонли овоз би-лан ўқий кетди: — “Сувялпиз, сувялпиз! Сен узоқ ва кўп алам чекдинг, лекин дарду ҳасратларингни охиригача тўкиб солмадинг. Кўзешларингни дала-ларга тўкмай қўяқолай, оху додларинг мовий денгиз узра тарқалмай қўяқол-син. Баттол, шайтон, ярим шайтон ва қўҳна Киев ялмоғизларига шафқатсиз бўл. Улар сенга тинчлик бермас, кўзешларингга кўмиб ташла, азобингга чида-май қочса, жаҳаннам оловига ташла. Сўзларимни унутма асло. Ёдингда тут уни ҳар қачон!..”

Гоголданми бу? — сўради Люсин “Киев ёлмоғизлари” юрагида акс садо бергандай. — “Даҳшатли ўч” асаридан эмасми?

— Йўқ, ундан эмас. 1696 йилда бош руҳоний Кир Афанасий, архиепископ Холмогорский ва Вожскийлар томонидан яратилган “Ўсимликнома” асаридан олинган, жодугарларнинг сувялпизга айтган афсусни... — деди Наталья Андриановна матнни ўқиб. — Мажусий ирим-сиримлар кўрганнингиздай муқаддас монастир деворлари ичидан ҳам жой олган. Лекин чинакам сувялпизига қайтайлик, — у варақанинг орқа томонини айлантирди. — Аслида бу толсимон ўсимликдан бошқа нарса эмас. У заҳ жойларда, дарё ва кўлларнинг бўйларида ўсар, гоҳида ольхазорларда, сув босадиган ўтлоқзорларда ҳам учраб қолади. Июнь ойидан то кузгача гуллаб туради. Шифобахшлик хусусиятига эга эмас. Ғоят бадҳазм бўлганлиги туфайли моллар ҳам истеъмол қилмайди. “Лутрум” атамаси қон маъносини билдирувчи юнонча “лудрон” сўзидан келиб чиққан. Мазкур ўсимлик ҳақиқатан тўққизил ранглидир.

— Демак, шифобахшлик хусусиятига эга эмасми?

— Йўқ, гарчи табиблар дербенникни “барча гиёҳларнинг отаси” деб аташса-да шифобахшлик хусусиятига эга эмас. Ундан турли кукундори, дамлама, қайнатмалар тайёрланади. Чурра тушиш, ошқозон касалликлари, ҳатто юрак хасталикларини даволашган, аниқроғи, шунга ҳаракат қилишган. Сўнггисини билмайману, лекин қолганлари тасдиқланмади.

— Нега у ҳолда Георгий Мартинович гиёҳлар устида иш олиб борган?

Бунинг сабаблари кўп. Биринчидан, айрим гул ва ўсимликларда шифобахшлик хусусиятларининг йўқлиги ҳали ҳеч нарсани ҳал этмайди. Улар бошқа ўсимликларнинг фаол моддалари билан биргаликда бу ўсимлик таъсирчанлигини оширишлари, барқарорлигини кучайтиришлари мумкин. Мен бу ўринда фанда айтилган фикр деярли ҳеч қачон сўнгги сўз бўла олмаслигини айтаётганим йўқ. Фаннинг маълум даражасида ҳақиқат дейилган нарса, унинг юқори-роқ босқичида инкор этилиши мумкин. Шу боисдан Георгий Мартинович вақти-вақти билан аввалги қарашларга янгича ёндошишни зарур деб биларди. Кўкатлар дорихонасининг фаол ўсимликлари бизнинг рўйхатимизда тасдиқдан ўтган шифобахш гиёҳлар билангина чекланмайди. Бизда расман ишлатишга тавсия этилмайдиган кўпгина ўсимликлар Болгария, Франция сингари бошқа мамлакатлар фармокопиясида кенг қўлланилади.

— Қисқаси, фитотерапия қотиб қолган нарса эмас демоқчисиз. Дербенникнинг илдизи борми?

— Илдиз ҳамма ўсимликларда бор, — кулиб юборди Наталья Андриановна. — Қойил, калаванинг учини ҳеч қўйиб юбормайсиз!.. Сехрли командани шу нуқтаи назардан баҳолаб мен одам ато ҳақида тўхтадим. Фақат ўшагина шишган, антиқа қавариқли илдизли бўлади. Георгий Мартинович сўнгги дақиқаларгача ана шу илдиз устида иш олиб борганлиги ҳақиқатга яқин...

— Одам ато боши? — Люсин шошилиб ён дафтарчасини чиқарди.

— Мен варақани сизга бераман. Бу ерда сизни қизиқтирадиган гаплар бор. Машхур меҳригиёҳни бизда одам ато боши деб юритилади.

— Шундайми! Ўрта аср Европасининг энг сехрли ўсимлигини-я!

— Худди шундай. Сирасини айтганда, “гиёҳларнинг подшоси” деган ибора ҳам бизгача ўша даврдан етиб келган. Рус халқ эртакларида меҳригиёҳ ҳақида кам гапирилган, ёзма манбаларда эса кўпроқ учрайди. Яхшиси, ўзингиз ҳукм чиқара қолинг, — у Люсинга варақани узатди. — Фақат қайтариб бериш ёдингиздан чиқмасин. Коллекция кемтик бўлмагани маъқул.

Владимир Константинович боши айлангандай бўлиб ўрнашиб ўтирди-да мунчоқдай таниш майда ҳарфлардан иборат ёзувга тикилди. Халқ ўртасида эркак илдиз, қийқириқ, уйқули майса, қора бўзтикан, киндикча, сербўқоқ, шелоболник, ичи қавак номлари билан тарқалган ёзувларга салгина кўз югуртириб дарҳол ҳозирги дақиқада ўзи учун муҳим бўлган номни излади.

Меҳригиёҳ беш туридан бирининг (Ўрта ер денгизи) кимёвий анализи: таркибида гиосциомин, скополамин ва бошқа мураккаб моддалар сероблигини кўрсатди. Портлаш натижасида ўзгариб кетган кабинетни илк маротаба кузатгандаги фикр ўз тасдиғини олгандай бўлди. Савдойилиқдан дарак бериб турган бу ишларнинг ҳаммаси қандайдир жиддий шубҳа уйғотарди. Ўсимлик заҳарлари билан узлуксиз иш олиб бориш, устига-устак ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб

юборган портлаш шубҳасиз қаттиқ заҳарланишга олиб келиши мумкин эди. Галлюцинацияга йўлиқишми, ўз-ўзини идора қилишнинг йўқолишими, фикрларнинг бузилишими. Бундай аҳволда одам дуч келган поездга ўтириб боши оққан томонга равона бўлиш ҳеч гап эмас.

“Билет-чи?” табиий равишда шундай савол туғилади. “Билет нима бўпти? — шу ондаёқ зарба берди тўзиб кетган хаёл. — Тергалмайдиган ойпарастликда билетни ҳам топиш мумкин”. — “Қизик, қаёқда бўлдийкин? Ахир Москвадан узоқроқ жойга Синедан кетиб бўлмайди-ку ахир. Ёхуд Москвада бошқа поездга ўтирармикин? Учта машҳур вокзал хизматингга қўл қовуштириб турса — қаёққа хоҳласанг кетаверасан... Билет, аслида унчалик муаммо эмас. То номаълум станцияда тушириб юборгунларигача қанча қақиримга етиб олиши мумкин! Ярим йўлда Калинин турганда қайтишда Москвагача етиб олиш ҳам шарт эмас. Бутуниттифоқ қидируви эълон қилишнинг ҳиди келяпти. Хуллас, йўллари кўп.

Хаёлига келган фаразга берилиб кетган Люсин варақанинг орқасидаги ёзувни паришонхотир ўқиб чиқди.

“Кимда ким шайтон ёки бидъатчини кўрмоқчи бўлса илдишни сувда қайна-тиб тахта устига қўйсин ва қирқ кун қимирлатмасин, шунда сув ва осмон иблисларини кўраверди”.

Ун биринчи боб

“ОЛТИН ОБИХАЁТ”

... Люсин олим Бариновични иш куни бошланмасдан учратиш умидида тонг отмасдан, ҳали уйқудаги қоп-қора деразалар орасидан фақат иккита-учтасидангина чироқ шуъласи кўринаятган маҳалда уйдан чиқди. Мансаби у қадар юқори бўлмаганлиги боисидан бунақа пайтларда хизмат машинасидан фойдалана олмасди, манзил эса узоқ, бутун шаҳарни кесиб ўтишга тўғри келарди. Аввалига икки маротаба метрони алмаштириш, сўнг автобусда юриш лозим.

Бир бўлак газета парчасига ёзилган фамилия унга ҳеч нарсани англамас, қандай одам билан рўбарў бўлишини бутунлай билмасди. Маълумотлар бюросига кўнғироқ қилишни негадир истамасди. Кўнғироқ қилганда ҳам бирор жўялироқ маълумот берармиди ўша бюро? Иш жойинигина айтиб бериши мумкин, холос.

Баринович ҳафтасига икки маротаба ишга бориши боисидан уни уйдан топиш унчалик муаммо эмаслигидан Люсин беҳабар эди. Бунинг учун хўроз қичқирмасдан йўлга равона бўлиш у ёқда турсин, қайтага жойроқ келиш маъқулроқ бўларди. Зеро, Гордей Леонович тунлари ишлаб эрталаблари ухлашни афзал кўрарди.

Люсин Теплий стан деб аталмиш манзилгоҳга етиб келганда тонг оқарганди. Унинг бахтига Бариновичлар хонадонидagi кун тартиби бугун бир оз бузилганди. Оиладаги бесаранжомликка биринчи синфга қатнаётган, ўқувчилик даврининг олтин палласини жон-дили билан ўтказаятган катта ўғил сабабчи бўлди. Муаллимасидан синфга гул келтириш вазифасини олган тартибли ўқувчи тувакларни шунчалик ағдар-тўнтар қилиб ташладики, бутун уйнинг тўс-тўполони чиқиб кетди. Онаси яхши кўрадиган алоэ тувагини тушириб юборгани етмагандай укасининг юз-кўзига тупроқ тўкиб юборди. Қий-чувга югуриб чиққан беш ёшли Танечка ҳам тўс-тўполонда фаол иштирок этди-ю, кейин юзларидан шашқатор аламли ёш оқизди.

Лекин ёш ҳукмдорнинг севинчи узоққа бормади. Бундан баттарроқ тўс-тўполонларни кўрган уй соҳибаси Ирина Борисовна дарҳол ҳар кимнинг ўз қилмишига яраша жазосини берди. Тўс-тўполон сабабчиси вақтинча ваннахонага қамаб қўйилди, чойшабга ағдарилган қора тупроқ тозаланди, жабрланувчиларга тиббий ёрдам кўрсатилди.

Баринович ётоқхонадан чироққа тик қаролмай кўзларини қисиб чиққанда хонадонда яна осойишталик ҳукм сурарди. Фақат қизикқон тўнғич ўғлининг

афт-ангоридагина ҳали бесаранжомликнинг асорати ўчмаганди. Эрталабки но-нуштадан такаббуруна воз кечганига қарамай, у бирор нарсага эриша олмади, қайтага синфга совға қилмоқчи бўлган гултувакка эриша олмай мактабга вақ-тидан бир соат илгари ҳайдалди. Энди у орзиқиб кутилаётган зўр тантана ўрнига таҳқирланиш аламига дучор бўлиши тайин.

Ғамгин бир алпозда остона хатларкан, кўнғироқ тугмасига энди қўл чўзай деб турган нотаниш амакига урилиб кетай деди. Кутилмаган учрашувдан ҳар иккаласи ҳам севиниб кетишди, ҳам хижолат тортишди.

— Даданг уйдами? — Люсин шошилиб ўзини четга олди, хушомадгўёна сўради. — У киши ухламаяптиларми?

— Дада! Сизни чақирिशяпти! — қувғунди хурсанд бўлиб кетди ва меҳмон-ни тугмачасидан ушлаб тантанавор суратда орқасига қайтди.

Ирина Борисовна қаршилиқ кўрсатишга журъат этмади. Ёзилмаган қоидага кўра бегона одамлар олдида ўзаро муносабатларни ажрим қилиш одобсизлик ҳисобланарди.

— Хонадонингизга эрта саҳарлаб бостириб кирганлигим учун кечирим сўрай-ман. — Люсин бўёқлари ялтиллаётган полга кўз қирини ташларкан, оёқ кийи-мини ечиш-ечмаслигини билмай иккиланиб қолди. — Гордей Леоновични кўрсам бўладими?

— Сиз тақризга келган бўлсангиз керак? Марҳамат қилиб бу ёққа ўтинг. — Ирина Борисовна эрталабки бесаранжомлик излари у қадар сезилмаётган кички-нагина, ҳаммаёғига китоб жовонлари қўйиб ташланган хонага бошлади. — Ўти-ринг, у ҳозир чиқади, — хушмуомалалик билан кулиб қўйди, икки ёққа суриладиган диванни шоша-пиша йиғиштирди.

Аёл бадфеъл бола гулли тувакни китоб папкасига тиқишга зўр бериб ури-наётганини бутун вужуди билан сезиб турарди. Гул дўконидан ўзига керакли-гини сотиб олиш учун унга икки маротаба пул беришганди.

Баринович нимтабассум билан уйга деярли отилиб кирди. Одамларнинг қиёфасини эслаб қолиш уқуви йўқлигини ўзи ҳам яхши билгани учун у Лю-синни ҳар эҳтимолга қарши эски қадрдонлардай қарши олди.

— Хонадонимизга келиб яхши қилибсиз! — Гордей Леонович Люсиннинг қўлини қаттиқ сиқиб кўришди ва ниманидир кутаётгандай жим бўлди.

— Кўнғироқ қилганингизни айтишди, — қисқача тушунтирди Люсин ва нимадир ҳалақит бераётгандай ийманибгина хизмат гувоҳномасига қўл узатди. Қовоқлари шишган бу одам ҳеч қанақа қолипга сифмасди.

— Мен сизга кўнғироқ қилипманми? — ҳайрон бўлди Баринович ва шу ондаёқ хотири фаромушлигидан уялгандай сочи қалта қирқилган дум-думалоқ бошини қимирлатиб қўйди. — Умуман олганда, эҳтимол кўнғироқ қилгандирман.

— Мен профессор Солитов масаласида келгандим, — секингина эслатди Владимир Константинович.

— Шунақами, нега дарҳол фаҳмим етмади-я! — хонадон соҳиби қўлларини бир-бирига уриб чапак чалиб юборди. — Демак, сизни Наталья Андриановна юборган, шундайми?

— Худди шундай, — Люсин бамисоли чуқур ўпқонли кечувдан тўғри йўл топган одамдай ичдан ҳаяжонланиб қатъий тасдиқлади. — Биз у киши билан жуда яхши танишмиз, — Люсин зарурий эҳтиёжсиз иккиюзламалик қилмас-ликни афзал кўриб баайни шундай деди.

— Тушунарли, акс ҳолда сизнинг телефон номерингизни менга бермаган бўларди. Қандайдир бошқаларга бутунлай мавҳум муносабатлар орқали Наташа билан боғланган Бариновичнинг ички қиёфаси янада сирлироқ тус олди. Фа-қат китобларнинг сероблиги билан ажралиб турадиган оддийгина уй масалага ҳеч қандай ойдинлик кирита олмасди.

— Агар Наталья Андриановнани тўғри тушунган бўлсак, жуда арзимас бўлиб кўринадиган тафсилотларнинг ҳам фойдаси тегиб қолар сизга. Чамаси, ҳақиқатан ҳам шундай бўлса керак, зеро, ўтган ишни қайта тиклашдан мушкулроқ вазифа йўқ. Яқин ўтмиш бўладими, узоқ ўтмиши — бу унчалик аҳамиятга эга эмас.

— Масаланинг моҳиятини ғоят тўғри англабсиз, Гордей Леонович.

— У ҳолда танишим билан телефон орқали бўлган гапимизни қандай бўлса шундайлигича тиклаганим яхшироққа ўхшайди. Айтиш керакки, у Георгий Мартинович билан бирор қорҳол рўй беришига ҳатто заррача шубҳаланмаган. Дарвоқе, жуда ажиб ҳолат, инсон дом-дараксиз йўғу аммо у ҳақида худди тирик одамлардай фикр юритилаяпти. Бунинг боиси шундаки, қандай ҳодиса рўй берганини ҳеч ким билмайди. Бу узоқ-узоқлардан милтиллаб турган юлдуз шуъласига ўхшайди. У тунги самода хотиржам милтиллайди, миллион йиллар муқаддам ўша юлдузда рўй берган беқийёс ҳалокат ҳаёлимизга ҳам келмайди. Гарчи нур тезлигида ҳаракат қилса-да, фалокат ҳақидаги хабар ҳали бизгача етиб келмаган.

— Ғоят образли, — баҳо берди Люсин, ҳаёлан хушёр тортиб.

У устоз Макропулос муҳри босилган ўсимликнома китобини сотмоқчи бўлган, ҳозирча кимлиги номаълум Петининг кўнғироғи ҳақидаги мухтасар ҳикояни ўз қизиқишини сездирмай жон қулоғи билан эшитди. Хабар қилинган маълумотнинг қиммати катта эди. Нима сабабдан Солитовга шошилинич равишда пул керак бўлиб қолгани ойдинлашганидан ташқари калаванинг ҳозиргача номаълум яна бир учини аниқлашаётганди.

— Наталья Андриановнани охири маротаба қачон кўргандингиз? — Люсин аввало баъзи деталларни аниқлаб олиш шарт эди.

— Ўтган кун. Биз меҳмондорчиликдан бирга қайтдик. Эртасига эрталаб эса мен сизга кўнғироқ қилдим, — Баринович саволни ўзича тушунди. — Лекин сиз таассуфки, иш жойингизда йўқ экансиз... Умид қиламанки, менинг ахборотим унчалик кечикмагандир?

— Йўқ, кечикмадингиз. — Люсин бошини ҳаёл билан сарак-сарак қилди. — Катта раҳмат, Гордей Леонович. Наталья Андриановнага қойил, тўғри маслаҳат берибдилар сизга! Кечиктирмасдан у кишига ташаккур билдириб қўйишим лозим экан.

— Эҳтимол, керак эмасдир? — Баринович хижолат чекиб чайқалди. — Бу билан унга ҳузур бағишлашингизга унчалик ишонмайман. Наталья Андриановна ғоят назокатли аёл. Чамаси билганларимни сизга айтиб беришимни илтижо қилишининг сабабияти борга ўхшайди. Аниқроқ айтганда, тўғридан-тўғри сабаб бўлмаса-да, балки ундаги қандай нарса заруру нима нозарурлигини юракдан аниқ ҳис этиш хусусияти бўлса керак.

— Ҳақиқатан ҳам, — унга қўшилди Люсин, — эҳтимол, сиз ҳақдирсиз.

Баринович тобора унинг қизиқувчанлигини кучайтирарди. Беғубор очиқлик, теран фаҳм-фаросат, тафаккур кенглиги табиий уйғунлашиб кетганди. Фикрларининг кишини хушёр тортирувчи босим жумлалар оҳангидан ҳам сезилиб турарди. Люсин уни борган сари ёқтириб қолаётганди.

— Ҳалиги Петя деганингизни яхши биласизми? — Владимир Константинович масалага бошқа томондан ёндошмоқчи бўлди. Саволнинг яланғочлиги олимни ранжитди. Бунинг устига китобфурушнинг номи Гордей Леоновичнинг оғзидан бехосдан чиқиб кетганди.

— Анчадан буён танийман, — беозоргина тузатди Баринович. — Бир вақтлар ишим учун зарур китобларни етказиб турарди менга. У ноёб китобларнинг мен билладиган энг яхши билимдони.

“Олимлар, аниқроғи, Солитов, Наташа сингари кимёгарлар бир-бирларига ўхшаган бўлишади, — мулоҳаза юритди Люсин, — турли тоифадаги гуруҳлар билан алоқалари ҳам шундан келиб чиқади”.

— Мени тушунишга уннаб кўринг, — у суҳбатдошига мурожаат этди, — лекин менга батафсилроқ маълумотлар керак: фамилияси, манзили, иложи бўлса телефони... Йўқ-йўқ! — Владимир Константинович Бариновичнинг туси ўзгараётганини кўриб қўлини силкитди. — Мен гарчи тилимнинг учига келиб турган бўлса-да “олиб сотар” сўзини ишлатаётганим йўқ. Умуман олганда, танишишингизнинг бошқа машғулотлари билан заррача ишим йўқлигини айтиб қўяй. У мени фақат Георгий Мартинович билан боғлиқ ҳолдагина қизиқтиради холос. Фақат у билан боғлиқ ҳолда!

— Мен сизни тушунаман, — қизариб кетганидан бошини эгди Баринович. — Лекин жавоб қайтармасликка рухсат этинг? Яхшилаб ўйлаб олишим даркор.

— Сизни ҳам тушунаман. Мабеда, юракдан бунга қўшилмасангиз мазкур масалани кун тартибидан чиқариб ташлаш мумкин. Бутунлай. — Люсин қўлини елпиб хаёл этилган тутунни ҳайдади.

У ана шундай чиройли хатти-ҳаракат билан ўртада пайдо бўлган туманни кўтариб ташлашга уринди. Бундай миқёсдаги, устига-устак номи маълум китоб щинавандаси узоқ вақтгача жумбоқ бўлиб қолиши мумкин эмасди. Баринович гоят ақлли одам бўлишига қарамай, бу жўнгина ҳақиқатни хаёлига ҳам келтирмасди.

— Назокатингизга тан бердим, — Баринович сидқидилдан қўлини кўксига қўйди.

— Ильфнинг “Қандай асар ўқиётганини менга айтсанг бу китобни кимдан ўғирлаганингни топаман” деган гапи эсингиздами, — ҳазиллашди Люсин китобларнинг титилиб кетган, тикилган жойига қараб. — Ёки бу гапни Петров билан биргаликда ёзганмиди?..

— Тўғриси, эсимда йўқ, — кулимсиради Баринович. Асарларни қайта ўқиш васвасасидан аллақачон халос бўлганман. Янгиларини ўқишга ҳам вақт етмайди. Ўз соҳам бўйича чиққан янгилликлар билан танишишга аранг улгураман... “Ўн олтинчи аср” дostonимни ёзаётганимда ҳам китобларга мутлақо муурожаат этмаганман. Бошқаларники ишга ҳалақит бериши мумкин. Ғайритабиий нарса тишга тегади.

“Наҳотки шоир бўлса?” — ҳайратланди Люсин, дилида унинг фамилиясини такрорлаб. — Эҳтимол, бирор тахаллус билан ёзар? Чамаси ўзи тўғрисида ҳамма нарсани билишимга шубҳа қилмаяпти шекилли! Эҳ, худойим. Жуда уят бўлди-ку!

— Бошқача йўл тутишингиз ҳам мумкин эмас, — билимдон қиёфада қайд этди у. Вақтни тиклаш хусусидаги фикрингиз жудаям аниқ ва қимматли...

— Мен айтдимми бу гапни? Менимча сиз билан ўтмишни тиклаш тўғрисида фикрлашдик, бунга иккаламиз ҳам маълум даражада алоқадормиз. Лекин вақтни тиклаш ҳақидаги фикр ҳақиқатан қадрли.

— Яна қандай даврни денг? Парацельс асрини-я! — Люсин ҳар қанча уринмасин Иван Грознийдан бошқа тарихдаги улуг зотларни эслай олмади. Улуг кимёгарнинг номи ўртага тушганига севиниб кетди. — Достонингиз ёрдамисиз Георгий Мартинович меросини тушуна олмайманми, деб қўрқаман.

— Достон бу ишда сизга ёрдам бериши гумон, бунинг устига у ҳали эълон қилинмаган. Ўзим эса марҳамат, хизматингизга тайёрман, қўлимдан келганча ёрдамимни аямайман.

— Шунақами! — Люсин ҳафсаласи пир бўлиб айна маҳалда севиниб хўрсиниб қўйди. — Сизнинг монографиянгиз Солитовда бормиди?

— Муқаррар.

— Фаҳмимча, у ҳамма масалаларда сиз билан қўшилавермаган.

— Қўшилавермаган? — Баринович чапак чалиб юборди. — Жудаям мулоимлаштириб юбордингиз-ку!

— Ҳар бир касбнинг ўзига хос томонлари борлигини тушунаман, Гордей Леонович. — Масалага тўғри ёндошишим учун Георгий Мартиновичнинг қизиқишлари дунёсига чуқур кириб боришим, шу муҳитни ўрганмоғим, ҳамма кимёвий белги ва ишораларни ўқий олишим зарур. Ахир олимнинг қайдлари ўта чалқаш, ажи-бужилигидан ҳар кимнинг ҳам тиши ўтавермайди.

— Ўҳ-ҳў, жуда баланд кетдингиз-ку.

— Нима? Ўз имкониятларимни ошириб юбордимми?

— Ҳа, — бошини қимирлатди Баринович. — Ҳаддан зиёд ошириб юборганингизни ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсиз. Бунинг ўқиб ўрганишга бутун бошли умр кетади. Ўқишнинг ўзигина етарли эмас. Бунинг устига яна бу соҳани севиш, сеҳри-ю жозибасини ҳис этиш, лаззатлана билиш ҳам керак. Шеърятга меҳр қўймасдан уни идрок таҳлил қилиш мумкинми ахир?

— Бунақа осмондаги нарсалар ҳақида мен ҳатто хаёл ҳам сурмайман. — Люсин мулзам бўлиб айёрона кулумсиради. Ишни текшириш давомида озгина

ўргансам девдим. Умумий тарзда бўлса-да... Сўнгги кимёвий тажрибаларнинг хусусиятлари, портлаш сабаби, аслида йўқ нарсаларни сеза биладиганлар, заҳарли моддалар ва шунга ўхшаганларни бир оз билсам девдим. Гордей Леонович аҳволимни тушунинг!

— Келинг, гарчи бу жумбоққа менинг ҳам тишим ўтмаса-да бир уннаб кўрамиз, — Баринович елкасини қисди. Георгий Мартинович айрим ҳолларда атайин белги ва ишоралар билан иш кўрарди.

— Нима сабабдан?

— Шунчаки, бу санъатга меҳри туфайли. Мена сиз ҳам образга кирсам, вазиятни тасаввур этсам деяписиз, яна бошқа нарсаларни орзу қиляписиз-ку. Учи? Унга эса булар бағоят зарур эди. Давр қиёфаси, унинг пайгамбарона тимсолларини билиш учун. Фақат заргарлару табибларгина эмас, шунингдек Леонардо¹ сингари тафаккур даҳолари ҳам ҳунарларининг нозик сирларини бегона кўзлардан пинҳон тутишган. Масалан, унинг Хаммер коллекциясида сақланаётган кодекси тескари ёзилган. Даҳоларнинг даҳоси чамаси чапдан ўнгга, ўнгдан чапга бир хил чаққонлик билан ёза олган. Бу тилсимни очишга киришмоқчи бўлганлар аввало бундай ёзувни ўрганишларига тўғри келган. Билишимча, Георгий Мартинович қадимги қўлёзмалардан анвойи хил тимсолларни ўрганган. У мўъжизакор оби-ҳаёт дорилар тайёрлашни қайта тиклашга уриниб афсунгарларнинг шу қадар кўп қўлёзмаларини ўқиб чиқдики, ўз-ўзидан бу ёзувларнинг нозик томонларини ўрганиб олди. Шу боисдан у аҳён-аҳёнда қизиқарли донолик билан ўйнашишни ёқтирганлиги бежиз эмас. Унинг бу ишини тушунса бўлади.

— Демак, мен ҳам ўрта аср зулматига шўнғиб кўрсам бўларкан-да, — мушкул бир алпозда ҳазиллашди Люсин.

— Кўйсангизчи! — ҳафсаласи пир бўлиб қўл силтади Баринович. — Қанақасига зулмат бўларкан? Бу гарчи жуда кенг тарқалган бўлса-да, Ренессанс давридан бизгача мерос бўлиб келаётган ғоят аҳмоқона ва хато фикр. Машҳур шахсларни кўр-кўрона ҳурмат қилиш бизга қанчалар қимматга тушганига эндигина ақлимиз етмоқда. Янглишасиз, ҳурматли зот, ўрта аср фақат золим ҳукмдорларнинг гулханларидангина иборат эмас. Готика услубидаги архитектура, будда образларининг мислсиз гўзаллиги, Альгамбраннинг нафис нақшларию фавворалари, оқин-шоирларнинг ажойиб кўшиқлари, латофатли рицар романлари, халқ театрларининг хушчақчақ юморлари ҳам ўрта асрларга мансублигини унутманг. Устунларнинг шипга туташган ўстки қисми уч бошли ўтсочар баҳайбат ҳайрон билан безатилган маҳобатли бутхона зулмат қаърида рангли ойнадай сирли жилваланади.

— Ажойиб, — хўрсиниб қўйди Владимир Константинович сўзлагувчи ўзининг “Ўн олтинчи аср” асаридан парча келтиряпти деган хаёлга бориб.

— Ҳа, ажойиб, — Баринович мақтовга эътибор бермади. — Абадул-абад бизни сирли нарсаларнинг жозибаси ўзига тортаверади. Алкимёда қасққа қараманг тилсимотлар тўлиб-тошиб ётибди. Унинг ўзи ечилмаган жумбоқ. Ун беш асрнинг эгасиз мероси деса бўлади.

— Ўн беш аср дейсизми? — ҳайрон бўлди Люсин! У негадир ҳар қандай касалга даво бўлувчи сирли моддаларга қизиқиш бунчалик узоқ тарихга эга бўлган гумроҳлик деб ўйламаганди.

— Бундан кўпроқ бўлмаса агар. Чунки биз деярли ҳеч нарса билмаймиз. Заргарлик санъатининг пайдо бўлиш вақтию жойи ҳам киммерия зулмати ичидаги нарсалардай номаълум.

— Бу сўзларни илгари қаердадир учратган эдим!

— Георгий Мартиновичнинг қайдларида учратгансиз деб деб ўйлайман. Мазкур термин улуғ ишлар тўғрисида гап кетганда кўпинча тилга олинади. Киммерия — Океаннинг қайсидир чеккасидаги жаҳаннам дарвозаси олдидаги мангу

¹ Леонардо да Винчи (1452-1519) — буюк итальян рассоми, ҳайкалтарош, архитектор, олим, муҳандис. Унинг математика, тиббий фанлар, механикага доир кўплаб кашфиётлари машҳур (тарж. — Р.И.)

Зулмат ўлкасидир. Бу деган сўз алкимёнинг ибтидосини гарчи нур чамбарига Аиднинг нимёруғ кенгликларию Данте дўзахининг даҳшатли оловлари алоқадор бўлган қадимги юнон афсоналаридан қидириш керак деган маънони билдирмайди.

Люсин Бариновичнинг ранжиган, ғамгин ва ўйчан чехрасига тикилиб инсон қалбининг ечиб бўлмас жумбоқлари ҳақида ўйлаб кетди. Қачонлардир рўй бериб аллақачонлар афсонага айланиб кетган ҳодисалар инсон юрагидан реал ҳаёт фожиалари ҳақидаги таассуротларни қувиб чиқаришга қодир экан. Ажабланадиган жойи, Солитовни яхши биладиган, унинг қисматидан ташвиш-аламга тушиш мумкин бўлган Баринович айна шу дақиқаларда уни эслаётгани амри-маҳол. Мураққаб мавзулар устида кетаётган суҳбат асабий тарангликни бир он бўлсин бўшашига йўл қўймаса-да фотосурат орқалигина таниш бу қиёфа доимо Люсиннинг ҳаёлида турарди. Бунга боис Люсиннинг нозик ҳиссиётлиги эмас, бутун мақсад шунга йўналтирилганлиги эди. Баринович учун одабий қизиқишлар соҳасига диққатни тортиш табиий ҳол бўлиб қолмасдан психологик зарурат ҳамдир. Ҳар бир нарсадан ўз ишини оддийлаштирадиган ҳолатларни қидираётган Люсин учун эса касб нуқтаи назаридан зарур эди. Оғир ўй-хаёллардан қочиб қутулишнинг ҳам, бегоналарнинг сенинг қисматингга тағтомири ила уйғунлашиб кетадиган бахтсиз тақдирдан фориг бўлишнинг ҳам иложи йўқ. Готик қасрларнинг акс садо берадиган кенгликлари ичра сайр этиш қанчалик нашъали бўлмасин, ҳаёлию хотираси сергак эди.

Люсин шеърый истиораларни моҳирона ва бепарво қалаштириб ташлаётган Бариновичнинг сўзини тингларкан, яқин ўртадаги телефон автоматдан Волжанскдан келиши эҳтимол тутилган янгиликларни суриштириб кўнғироқ қилиши лозимлигини бир зум бўлсин ҳаёлидан қочирмади.

— Мени аввало тимсоллар қизиқтиради, белгилар системаси, — гап қистирди Люсин.

— Бу ҳол тадқиқотлар доирасини жуда чеклаб қўяди, — Баринович калласини тез қимирлатиб ҳаммаси эсимда деган ишорани қилди. Алкимё эзотерик планда Гермес Присмегист асарлари, Александриянинг диний-фалсафий рамзий ифодаларидан бошланади. У илми нужумнинг бир қисми, қадимги астро-минералогия ва астроботаниканинг ўзига хос тури, сеҳргарликнинг мустақил соҳаси сифатида майдонга чиққан.

— Сеҳргарлик дейсизми?

— Буни ажабланадиган жойи йўқ. Ўрта асрлардаги ҳар бир кимёгар бу соҳада ўз кучини синаб кўрган, дуч келган фирибгар эса кимёвий кўзбойлоқчилик билан шуғулланган, юлдузлар жадвалига қараб фол очган одамлар ўртасидаги миш-мишлар эса уларнинг тегирмониға сув қуйган Бокаччонинг “Декамерон”и-да эса буларнинг ҳаммаси умумий қилиб некромант деб аталади.

— Некромант дейсизми?

— Уларнинг ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб кетган! — Баринович қўлини шодон силкитди. — Кўрянсизми, бу жуда нозик иш. Бунақа фаолият учун ўша замонларда гулханда куйдиришарди. Кимёгарларнинг бошқалар тушунмайдиган ишораларидан фойдаланишлари шундан келиб чиққан. Булар орасида дори тайёрлаш ҳақидаги беозор асарлар ҳам таъқиб остига олинаверган. Лекин бу ўринда ҳодисанинг икки, аниқроғи уч томонини аниқ ажратмоқ жоиз. Сеҳрли моддалар сирини яширишнинг сабабларини тушуниш қийин эмас. Одамларнинг кўпчилиги кимёгарларнинг амалига ҳақиқатан ҳам ишонилган. Ўз даврининг одамлари бўлишгани туфайли ҳам ўша замон кишиларига хос чекланганлик, хато ва бидъатлардан ҳоли эмасдилар. Устига-устак барча халқларда ҳам сеҳргарликка қизиқиш бу сирларни бошқалардан пинҳон тутиш истаги билан қўшилиб кетган. Ниҳоят, сир тутишнинг охириги, учинчи боиси оддийгина алдамчилик, гирром деса бўлади. Юзларча пихини ёрган фирибгарлар соддадил авом оммани йўлдан уриб бойлик орттирганлар. Император, қирол ва руҳоний сингари замонанинг оғзи катталари жуда кўп марта уларнинг қармоғига илинишган. Булардан кўпчилигининг ўзлари ҳам бўшаб қолаётган хазиналарини сирли моддалар ёрдамида тўлдиришга уринганлар.

— Ғоят ишонарли тарзда изоҳлаб бердингиз, Гордей Леонович. Лекин билишимча, масаланинг яна бир муҳим томони бор. Тамомила тасодифан бўлса-да, улардан баъзилари ҳақиқатан муҳим кашфиётлар қилишган. Мисол тариқасида милтиқдорини олиб кўринг.

— Ҳеч шубҳасиз! Аммо кимёвий қўшилмалар қанчалик қимматли бўлмасин бор-йўғи руҳсиз бир модда, холос. Улар ўзича ажойиб, сеҳрли хусусиятга эга эмас. Бу ҳол сеҳрли моддаларни зўр бериб изловчиларни қаноатлантирмаган албатта. Сирнинг фош бўлиши кимёвий моддалар сеҳри ва жозибасини бутунлай хиралаштирибгина қолмасдан умуман бу ғоянинг илдизига болта урарди. Буларнинг барчаси алкимё фақат кимё фанининг бошланиши эмас, баъзан англаш қийин бўлган, сеҳргарликка ўхшаш алоҳида санъат эканлигини ҳам кўрсатади. Бу бир томондан бегона кўзлардан пинҳон тутилиши лозим бўлган қоҳинларча махфийлик, бошқа томондан эса одатдаги ҳарбий ёхуд маҳаллий, мақталган “фирма сири” эканлигини жуда тўғри фаҳмлагансиз. Буларнинг ҳаммасига ҳатто биз — узоқ авлодларга ҳам тушунарли бўлган кўрқув муҳри босилган.

— Зиндон, қийноқлару жаллод кундалари ҳам уларни бу йўлдан қайтара олмаган, — деди Люсин. — Худди ўғрилару қароқчилар ўз йўлларида қайтмагани қаби.

— Янги ҳақиқатларнинг башоратчилари, ислохотчиларини ҳам ўлимга ўз манфаатлари йўлидаги таъмагирлик эмас, виждон амри етаклаган.

— Кимёгарлар орасида бундай одамлар бўлгандир? — Владимир Константинович дилгир бир алпозда сўради-ю ўзи жавоб берди. — Бўлишгандир. Одамлар ҳаммавақт ҳам одам-да. Турли хил улар.

— Ҳарқалай кимёгарларга ҳавас қилиб бўлмайди. Уларнинг орасида фирт хийлагарлар, ўтакетган товламачилар бор ҳам дейлик, лекин замон ҳукмдорлари уларни ҳайвондай таъқиб этган. Лоақал саксон қироли тутқунликда асраган Бётгер'ни эсга олайлик. Бу воқеа кейинги замонларда рўй берди. Қимматбаҳо металл тайёрлаш йўлини ўрганиб орзиқиб қутилган озодликка эриша олмаган толесиз тутқин тасодифий равишда Хитой чиннисининг сирини кашф этади. Бу Шекспир даҳосига монанд улуғ ихтиро эди.

— Мен Бётгер тўғрисидаги фильмни кўрдим. Қирол уни барибир зиндондан озод этмади. Чиннининг сирини пинҳон тутиш олтиндан ҳам қимматроқ эди.

— Сеҳргарликда мислсиз, фалсафада улуғ, илоҳиётда тенги йўқ Альберт Больштедский² касбдошларидан ўз ишларини пинҳон тутишларини илтижо этган эди. — Баринович ўзи ёзган китобларининг нухсалари терилган жавондан “Ўрта аср маданиятининг ноёб таланти” китобининг қоғоз қистирилган саҳифасини очиб ўқий бошлади:

— “... худони ўртага қўйиб бу китобни нодонлардан эҳтиёт қилишингни сендан илтижо қиламан, — у баъзи шоирларга ўхшаб ўқтин-ўқтин нафас олганча бир оз чайналаб ўқирди. У ҳол ўқилаётган нарсадан олинаётган таассуротни бир оз бузарди. — Сенга сирни очаману аммо бошқалардан бу сирларнинг сирини пинҳон тутаман. Акс ҳолда олижаноб санъатимиз ҳасад манбаига айланиб кетиши мумкин. Нодон одамлар бизнинг улуғ ишимизга тишлари ўтмаганлиги туфайли унга хушомадгўёна ва такаббуруна қарашлари эҳтимолдан ҳоли эмас. Шу боисдан улар бу нарсаларнинг сирини билиб оламиз деб ўйлашади, ҳасад ўтида ич-этларини еб, санъатимиз захматкашларини қалбаки пул ясовчилар деб ҳисоблашади. Қилаётган ишларинг сирини ҳеч кимга оча кўрма! Бегоналардан эҳтиёт бўл. Яна қайтариб айтаманки, хушёр бўл...”

— Бу гаплардан унинг ўзи сирли моддаларга ишонмайдигандек туюляпти.

¹ Иоганн Фридрих Бётгер (1682-1719) саксон чиннисининг ихтирочиси, Фарбий Европадаги биринчи чинни заводининг асосчиси (муаллиф)

² А. Больштедт (1193-1280) — атоқли олим, домикан руҳонийси, табиатшунос, энциклопедик характердаги қатор асарлар қолдирган, XIII аср кимёсининг ютуқларини умумлаштирган, “Алкимё ҳақида китоб”, “Металлар ва минераллар ҳақида беш китоб” асарлари машҳур (тарж. — Р.И)

— Эҳтимол шундайдир. Ахир у ўрта аср даҳолари ичида энг ноёбларидан бири эди-да! Қайси чинакам олим афсунгарларга ишонмаган дейсиз? Ҳатто Петрнинг сафдоши Вилим Брюс¹ ҳам.

— Нега тўсатдан Брюсни эслаб қолдингиз? — ҳайрон бўлди Люсин. — Наҳотки у ҳам кимёгарлик билан шуғулланган бўлса?

— Ростини айтсам, буни билмайман... Нега у ёдимга тушди? — Баринович ҳайрон бўлиб шифтга тикилди. — Эҳтимол иккаламизга таниш аёлнинг қадимги аждоди Андреа Гротто унинг қўлида адыютант бўлиб ишлаганлиги туфайлидир.

— Турли тақдирларнинг бир-бирига қоришиб кетганлиги жуда ғалати-да.

— Матн ҳақида нима дейсиз?

— Ажойиб! — маъқуллади Владимир Константинович, таржима автор томонидан амалга оширилганлигини фаҳмлаб. — Бирор нухасини хотира учун ёзиб беришингизни илтимос қилишга ҳаддим сиғармикин? — деди бир куни Юра Березовскийникида меҳмондорчиликда эшитган; шунақа пайтларда айтиладиган иборани такрорлаб. — Асл нуханинг оҳангию жозибаси қойилмақом берилибди.

— Ҳа, матндан келиб чиқадиган маъно жудаям ўзига хос, — Гордей Леонович табассум қилиб, илтимос инobatга олинишини изҳор этди. — Бу сизга сеҳргарларнинг сир-синаоти тўғрисидаги мавҳум каромат ёхуд хунармандларнинг даромад манбаи бўлган ўз хунари сирларидан рақибларининг огоҳ бўлиб қолишларидан ҳадиксираб зўр бериб яширишлари ҳам эмас. Альбертнинг бу огоҳлантириши одамларнинг ожизлигини чуқур англаш ва қидир-қидирлардан калаванинг учини йўқотган ҳамкасабаларига ачинишдан келиб чиққан. У сеҳрли нарсаларга ишончсизлик билан қараса-да, беихтиёр шундай фикр айтади... Трансмутациянинг бошқа ноёб билимдонлари ҳам сирни гоёт пинҳон тутишликни огоҳлантиришган. Виллановалик Арнольдо, Николай Флагель, ҳатто ятрокимё туфайли улуг ишлари жини унчалик ёқтирмайдиган Парацельс ҳам шундай йўл тутишган. Ятрокимё ҳам гарчи ўз олдига сирли моддалар кашф этишни мақсад қилиб қўймаса-да, аслида алкимёнинг ўзгинаси эди.

— Шунақаси ҳам бўларканми?

— Бўлганда қандай? Бу қонуний ҳолку. Парацельс ҳам ўз замонасининг фарзанди бўлган, ҳайриилмий усуллардан тобора илмий усуллар томон борган. У олтин сингари қимматбаҳо металл ишлаб чиқариш бемаъни сафсата эканлигини билиб, бу ишдан бутунлай воз кечган, ҳар томонлама шифо бўладиган дорилар олишга ишонган, одамни яшартирадиган оби-ҳаётни қидирган. Агар ривоятга ишонадиган бўлсак ҳатто уни топган ҳам, аммо ўзи фойдалана олмаган.

— Шахсан ўзингиз шунга ишонасизми? Заррача бўлса-да?

— Мутлақо ишонмайман. Бундай модда топилганлиги ҳақидаги шов-шувни кимлар билан боғлашмади дейсиз? Калиостро, Казанова, Сер-Жермен, Макропулос — эҳче қайси бирини айтай... Ҳатто соҳибкаромат Нострадамус ва француз қиролларининг сарой табиби Амбураз Парага ҳам тақашди бу кашфиётни. Ҳатто афсонавий Христиан Розенкрейц² орага тушди... Аммо Лярусс лугатидаги саналарга қараганда, башариятнинг бу валенъматлари ўртачагина умр кўришган холос. Мафусаилларга ўхшаб узоқ яшаманган... Бунга ишонаверинг.

— Бундан чиқдики, Солитовнинг изланишлари сароб бўлиб чиқиши олдиндан муълум эканда?

— Нега ундай дейсиз? — Баринович қатъий эътироз билдирди. — Аввало шунга ўхшаш муаммоларни ҳал этишнинг ўзиёқ фанга кўшилган ҳисса. Лекин Георгий Мартиновични бошқа масалалар қизиқтирган. Лекин нима бўлганда

¹ Яков Вилимович Брюс (1670-1735) — давлат арбоби, олим, математика, астрономия, физика билан шуғулланган; Коперник таълимоти асослари ҳақида ҳикоя қилувчи голланд физик ва астроном олими Гюйгенснинг “Космотеорос” китобини таржима қилган, замонасининг энг билимдон кишиларидан бири бўлган (Муаллиф)

² Розенкрейцлар жамоасининг афсонавий асосчиси, кимёгар, ривоятларига қараганда XIV-XV асрларда яшаган. Ҳаётномаси кўпроқ фантастик тарзда баён этилган асари илк маротаба Германияда 1613 йилда нашр этилган.

ҳам инсоният янглишларининг тарихи тош қотиб қолган ахлат уюмига ўхшайди, инжу доналари унинг орасидан аҳён-аҳёндагина кўзга чалиниб қолади. Утакетган бидъат, учига чиққан лўттибозлик, жаҳолатга берилиш — булардан ҳозирги замон олимларини ҳам ҳоли деб бўлмайди — ҳамма-ҳаммаси мавжуд эди. Лекин булардан ўзгачароқ нарсалар ҳам бор эди. Мингйилликлар элагидан ўтган халқ тажрибасининг қимматбаҳо зарралари! Мумкин бўлмаган нарсаларни қидирувчилар ўзларини ихтиёрий равишда маҳқум этган нимқоронғи лаборатория хилватҳоҳларида ажойиб кашфиётлар туғилган. Чечак касаллигини кўзга-тувчилар аниқланмасдан анча оддин унга қарши эмлаш йўлга қўйилганини эслаб кўринг-а. Микробларчи? Ўргимчак иници? Баъзи қишлоқ аёллари йиринглаб кетган ярани тузатишда қўллаган пўпанакка нима дейсиз? Флемингнинг хаёлига пенциллиум пўпанаги асосида дори тайёрлаш келгунгача орадан неча замонлар ўтган.

— Демакки, Солитовнинг бу соҳадаги фаолияти аниқ мақсадга йўналтирилган деб ҳисоблайсизми?

— Шубҳасиз. Ахир ҳар бир, ҳатто ўтакетган фирибгар томонидан яратилган дорида ҳам маълум даврнинг умидлари ўз аксини топган бўлади. — Баринович масалага бошқа томондан ёндошмоқчи бўлди. — Ҳозирги кунларимизни олиб кўрайлик. Сиз билан биз ҳам сирли моддалар хусусидаги кўҳна ирим-сиримларга маълум даражада ишонмаймизми? Гўё ҳамма дардларга даво топган экстрасенс ва тибет табиблари тўғрисида гапирмай кўя қолай. Эътиборингизни бу масалага шунчаки қаратайпман-да. Қадим замонлардан бери сирли модда бўлиб туюлган одамгёҳни эслаб кўринг. Яқиндагина бу жумбоқли ҳаёт илдизи лабораторияларда текширила бошлади. Унинг қўлланиш доирасини яқин-яқинларга келиб тахминий равишда била бошладик. Бу доира бахтга қарши биз истаганимиздек чексиз-чегарасиз эмас. Каркидон шаҳри ҳам, ҳозирги пайтда кўпгина дориларда қўлланаётган элеутерококк¹ ҳам мўъжиза яратишга қодир эди. Лекин унинг имкониятларини билиш зарур. Даврнинг ўзи тадқиқотчини у ёки бу дорини топишга мажбур этади. Муайян замонларда атиргул универсал дори ҳисобланган. Ажойиб-а! Атиргул бизнинг замонимизда ҳам шифобахшлик хизматини ҳамон бажариб келмоқда. Лекин яна қанчадан қанча шифобахш ёрдамчилар бўлгани афсуски, ҳамон бизга қоронғу!

— Мисол учун меҳригёҳ? — эслатди Люсин.

— Гарчи бизнинг врачларимиз унинг алоҳида, тақдирга сазовор хусусиятлари борлигини тан олишмаса-да эҳтимол, меҳригёҳ ҳам шулар жумласидандир.

— У бошқа дорилар билан биргаликда аҳамиятли бўлиши мумкин.

— Тўғри айтдингиз, фақат биргаликдагина аҳамиятли! Турли ўсимликларнинг кучи, таъсири бир-бирига қўшилганда билинади, ўта захарли ўсимликларнинг хусусияти баъзан буткул ўзгариб кетади. Масалан, белладонна² бангидевона билан биргаликда кўксов касалига даводир. Албатта бошқа хилдаги ўсимликлар билан бирлашган ҳолда.

— Кавказ бундай ўсимликлар макони эканлигини билганимдан сўнг ҳайрон қолдим.

— Бунинг ажабланадиган жойи йўқ. Шифобахш ўсимликлар қадим замонлардан бери атайин экиб келинади. Биз қадимий анъаналарни тикладик холос. Ҳалиги одамгёҳ эндиликда фақат денгиз бўйидаги эмас, балки Шимолий Кавказда, ҳатто ўрта қисмида ҳам экилмоқда.

— Эътироф этиш керакки, Георгий Мартиновичнинг боғи биринчи кўрганнимда анча ваҳимали туюлди менга.

— Яқин орада шифобахш ўсимликларни етиштириш саноат асосига қўйилишига ишонаман. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Битмас-туганмасдай туюлган табиатнинг бу неъматни кўз ўнгимизда тобора камайиб бормоқда. Лекин биз моддаларнинг вақти-вақти билан ўзгариб туришини гаплашдик. Кеча бу бугундай томири ёхуд тузсизлантирилган гуруч эди. Бугун эса лавлаги, сабзи шарба-

¹ Элеутерококк — бир турли бута ўсимлиги ва ундан тайёрланган дори

² Белладонна — захарли ўтсимон ўсимлик ва ундан тайёрланадиган дори.

ти ёки баргак ва майизли сули қайнатмаси кенг тарқалган. Бу неъматларга ҳаддан ташқари умид боғлаш кулгили туюлса-да, лекин улар маълум шифобахшлик хусусиятига эга. Шу боисдан, келажакни башорат қила олувчи Солитов ўткир нигоҳини қадим замонларга қаратганида минг мартаба ҳақ эди. Ҳар хил нарсаларга кўр-кўрона ишонаверадиган аждодларимиз ҳарҳолда биздан кўра калтафаҳм бўлишмаган. Фикримга қўшиласизми?

— Шубҳасиз, лекин бизга қараганди ақллироқ ҳам эмас. Европанинг тўртдан уч қисмини тутдай тўкиб ташлаган вабо мени жиддий ўйлантириб қўйди. Инсоният такомбили йўлидаги айрим ғовларга қарамай унинг кенг миқёсда тарқалишига қойил қолса бўлади. Келгуси авлодларимизга ҳавасим келишини этироф этаман, аммо бу ҳол аждодларимиз меросидан баҳраманд бўлишимга монелик қилмайди.

— Айрим соҳаларда аждодларимиздан юз мартабалаб ўзиб кетдик, лекин баъзи ишларда орқадамиз. Авлодлардан авлодларга ўтиб келаётган, отадан болага қолаётган тажриба жуда айёр нарса! Чумчуқларга қарши тўплардан гумбурлатиб ўқ отавериш ақл бовар қилмас ҳаракат эканлигини англагач, оддийгина нарсаларга ружу қўйганлигимиз бежиз эмас. Хўжагат¹ли чой, жўқи гули қайнатмаси шамоллашни даволашда организмдаги тамоқ безлари ишлаб чиқаришни бузадиган аспирин, ундан ҳам ёмонроқ антибиотикларнинг қўлланишига нисбатан ишончлироқ, энг муҳими беҳавотир. Энди Георгий Мартинович такаббур граф томонидан Людовик XV си² тизган “Сен-Жермень чойи”нинг ҳислатларини қидираётганда ҳақ ёки ноҳақлиги ҳақида ўзингиз ҳулоса чиқаринг. Назаримда у бутунлай ҳақ! Ёки дийдорига тўйиб бўлмайдиган гўзал Мария Антуанеттага андармон бўлиб қолган, Луининг янгилигини ўзлаштириб олган бошқа бир улуг қаллобнинг “Калиостронинг олтин оби ҳаёти”ни олиб кўрайлик. Улуғ табиб Амбруаз Паренинг малҳами тўғрисида гапирмасам ҳам бўлади.

— Кўриниб турибдики, тарих бўйичагина эмас, кимёдан ҳам анча билимдон экансиз.

— Фақат анчагинами? — ҳайрон бўлиб изоҳ берди Баринович. — Мен ахир органик кимё бўйича докторлик диссертациясини ёқлаганман. Биз Георгий Мартинович билан мулоқатда бўлиб турардик, суҳбатлашардик, лекин ҳар биримиз фанда ўз йўлимиздан борардик. Баъзан у бирор соҳада менга аз қотарди, баъзида маслаҳат олгани унинг ёнига чопардим.

— Атоқли олимлардан шунчаси шу соҳада иш олиб боришни хаёлимга ҳам келтирмаган эканман. Тарих билан аниқ фанлар кесишган нуқтани кўзда тутяпман.

— Унчалик эмас! — қўлини силкитди Гордей Леонович. — Бутуниттифоқ Академияси таркибида махсус табиатшунослик тарихи институти мавжуд бўлсада, бир неча одамгина шуғулланади бу соҳада. Менга ўхшаган мутахассислар йигирма ё ўттизтадан ошмайди бизнинг тизимимизда. Солитов эса ноёб ҳодиса! Лекин масаланинг тарихи билан шунчаки фақат амалий мақсадлардагина шуғулланган, аслида у табиатшунос, фармаколог, кимёгар — биоорганик бўлган.

— У эҳтимол, бирор соҳада жуда бахтли одам бўлгандир! — кутилмаганда шундай ҳулоса ясади Люсин.

— Йўқ, Георгий Мартинович бахтли эмасди, — Баринович бошини сараксарак қилди. — Ўз ишига берилганлик, эҳтирос, тадқиқот жараёни билан завқланиш — буларнинг барчаси муҳайё эди-ю, аммо бахт масаласида... Ёлғизлигидан дили вайрон, ичини ит тирнарди.

— Аглая Степановначи?

— Мен бу аёл тўғрисида ҳеч нарса билмайман. Шунча вақт мобайнида унинг боғ ҳовлисига бир марта борганман, холос. Кўпроқ қиш пайтларида, уйда яккаю ўлғиз яшаган пайтларида кўришардик. Унинг қароргоҳи анчагина олис эди-да. Мен эса уйдан узоқ вақт чиқиб кетишга одатланмаганман: акс ҳолда болалар ёлғиз қолишади.

— Бир нарса маълум бўлаяптики, — Люсин қандайдир фавқулодда муҳим жумбоқ назаридан қочиб кетаётганини сезиб кулиб қўйди. — Демак, Георгий Мартинович бутун ёз оиларини боғ ҳовлисида ўтказар экан-да...

¹ Хўжагат — малина.

— Ҳар йили ҳам табиат эндигина уйғониб, солдат шинелига ўхшаш ер бағрини туятовоннинг олтин тугмачалари қоплай бошлаган илк баҳор кунларида чорбоғига кўчиб кетарди. Айтгандай, ўтган йилдан қолган майсаларни обдон тепкиланган намагга ўхшатиб ғоят образли ибора топганди.

— Жуда қизиқ-у! Мен туятовоннинг кўриниши қандайдиллигини ҳам билмайман ҳатто.

— У баҳорий қияликларда борган сари кам кўриняпти. Любка, марваридгул, адонис гуллари ҳам Москва атрофи ўрмонларимизда камайиб кетди. Калчан, валерьянанинг илдизини кундузи чироқ ёкиб топиб бўлмади. Ҳатто одамни сеҳрлаб қўядиган сувларнинг зийнати оқ нилфиялар йўқ энди. Борлиқдаги кўзга унчалик ташланавермайдиган хас-хашак нобуд бўлса ҳам ҳаёт анча нурсизланади. Лекин мен айтаётган хас-чўплар эса мўъжизакор кучга эга ўсимликлар ахир! Улар қадим замонлардан бери ўз бағрида сақлаган қувватдан бизни дариф тутмаган. Булар қандайдир табиблар ўйлаб топган шунчаки нарсалар эмас, балки ҳали бутун имкониятлари тўла очилмаган, тиббиёт аллақачон тан олган ғоят ноёб дориворлардир...

— Оқ нилфия ҳам дориворлар оиласига кирадими? — Ўрганиб олган терминини ишлатиб билагонлик қилди Люсин.

— Унинг гулида ва илдизида шунақа алкалоидлар борлиги аниқландики, асти қўяверасиз! Шулардан фақат нимфеиннинг ўзи нималарга арзишини билсангиз эди. Солитов нимфеин асосида ухлатадиган, оғриқни қолдирадиган ва ҳар томонлама фойдали таъсир кўрсатадиган дори тайёрлаганини айтиб қўяй. Шифобахт ўсимликлар нақадар катта имкониятларга эгаллигини тасдиқловчи яна бир мисол келтирай. Оқ нилфиянинг ғоят ўткир ва турғун заҳаридан қизилпойчанинг заҳарли моддалари билан қориштирилган ҳолда беморни тинчлантирувчи безарар дори тайёрланади. Айтгандай, Макропулос бунинг сирини билган, шу туфайли ўзининг машҳур дориномасига одолень ўсимлигини киритган.

— Олень ўсимлиги дейсизми? — Фаҳламадингиз шекилли? — тантанавор қаҳқаҳа отди Баринович. — Бу ўша оқ нилфия-да!

— Ҳа-я, тўғри! — Владимир Константинович институтда шифобахш ўсимликлар варақасидан ёзиб олган варақаларни эслаб чеҳраси ёришиб кетди. — “Кимки сендан кўнгли совисаю уни ўзингга илитмоқ истасанг, шу илдизни қайнатиб ичир...”

— Солитовнинг дафтариданку бу? — кулди Баринович. — Оқ нилфия дарҳақиқат меҳригиёҳ ўсимликлар тоифасига киради.

— Ёрдам берганми ростдан?

— Сиз синаб кўринг!

— Кимда синаб кўрардим, — мийиғида кулиб қўйди Люсин. — Бунинг учун аввал бирор одамни севиб қолиш керак.

— Топган баҳонангизни қаранг! Ҳаммаёқни гўзал аёллар босиб кетганидан кўчага чиқишга одамнинг юраги дов бермайди-ку. Менимча, бунақа аёллар кун сайин кўпайиб боришяпти. Сиз буни сезмадингизми?.. Мен деярли ҳар куни бирортасини севиб қоламан. Лекин бир неча фурсатга холос, чунки эртаю кеч бандман, оила бўйинтуруғи ҳам елкамда. — Бироновичнинг маъюс тортгани кўзларидан билинди. — Эҳтимол, бу қариликдир?

— Жудаям ундаймасдиру аммо ҳамма нарсанинг ҳам вақти соати бор-да, — ҳамдардлик билдиргандай тасдиқлади Люсин. — Жиловсиз, телбаларча, юракдан севиш ва севила олиш, ўзлигингни буткул унутиш. Менимча, бу нақадар ажойиб иш!

— Қаерга келиб тўхтаган эдик?

— Албатта, шифобахш ўтларга-да... Гордей Леонович, менга жуда асқотдингиз. Энди кўп нарсаларга бошқача кўз билан қарайдиган бўлдим: Илгари мен учун бутунлай қоронғи бўлган нарсалар тамомила янги қирралар билан кўз ўнгимда намоён бўла бошлади. Шу боисдан яна кўчқорларимизга қайтиб кўрайликчи.

— Аждаҳоларга деяверинг!.. Шахсан мен алкимё хусусида гап кетганда аждаҳо ҳақида сўзлашни афзал кўраман. Қизил аждаҳо, қора аждаҳо... — Баринович кулиб қўйди.

— Сизнинг аждаҳолар ҳақидаги истагингизга буткул қўшилишаман. Устига устак ўтмиш қўлэмаларидан ажойиботлар тўғрисида маслаҳатингизни олмоқчи эдим. — Люсин аввалдан тайёрлаб қўйган саволлари ёзилган блокнотини очди. Георгий Мартиновичнинг қайдларида скелетчалар, қарғасимон қушлар, юракдан сизиб чиқаётган қон томчиларига ўхшаш ажойиб расмлар учрайди. Сизнингча булар нимани англатади? Ақлнинг нохуш йўналишини шунчаки қайд этишми?

— Гарчи текстдан узиб олинган нарса ҳақида фикр билдириш амри маҳол бўлса-да бундай бўлмаса керак деб ўйлайман. Ҳарҳолда булар дастлабки кимёвий тимсоллар бўлса ажабмас. Ахир элементларнинг лотинча қисқартириб ёзилиши, реакцияларнинг ҳозирги қайд этиш усули нисбатан кейинги даврда пайдо бўлганку. Яқин-яқин вақтларгача бу соҳада ҳар ким билганини тўқирди. Кимёвий қўлэмаларни ўрганаётган вақтимда унинг тимсоллари билан батафсил танишганман. Скелетлар, қарғалар, машғалалар биринчи қарашда ақл бовар қилмайдиган ғалати нарсаларга ўхшаб кўринади. Шу билан бирга мазкур тимсолларнинг кулфини осонгина очиш мумкин. Улар қаттиқ жисмларнинг бугга айланиши, парчаланиши сингари кимёвий жараёнлардан бошқа нарса эмас. Масалан, моддалар олов таъсирида қуйиб, кулга айланади — қора скелет ва учаётган қарғани эслатади.

— Ғоят ғаройиб! Эдгар По асарларидан ҳам мароқлироқ!

— Менга ҳам бу жуда қизиқ туюлади.

— Тимсолларнинг осмон жисмлари билан ифодаланиши кўзга ташланади. Алкимё астрология билан чамбарчас боғланиб кетишининг сабабларини энди англадим... Шу қадар чамбарчаски, бирини иккинчисидан ажратиб бўлмайди. Умуман олганда эса ўрта аср тафаккурининг асосида барча нарсаларнинг бир-бири билан алоқадорлиги гоёси ётади. Гермес Трислигистнинг “Зумрад лавҳаси” да таъкидланганидек, “Жамики нарсалар — хоҳ осмондаги, хоҳ ердаги бўлсин бир-бирига алоқадор, боғлиқ”. Бошқача айтганда, коиноту зарралар, унинг ижодкорю бутун олам ўзаро алоқада. Битта заррага бармоғингни тегиздингми тамом, бутун борлиқ зирқираб кетади. Бундан бутунни унинг қисми билан алмаштиришдек сеҳргарлик амаллари келиб чиқади. Қиздирилган нина билан мумдан ясалган қўғирчоқни тешсанг, уни илгариги ҳолига қайтарадиган одамни тополмайсан. Тирноқ, сочни кесиш, бир томчи ёш ҳам ҳисобда, зеро қисм бутуннинг хусусиятларини ўзида мужассамлаштиради.

— Шу боисдан майда-чуйда нарсаларга эътибор муҳимми? Ой фазалари тажриба учун қулай фурсат экан...

— Афсунгарликда майда нарсалар бўлмайди, — қатъий эътироз билдирди Баринович. — У символлик мутаносибликка тўла риоя қилишни талаб этади. Ҳамма нарсанинг бир-бирига алоқадорлигини янада эслатиб қўяй. Шу боисдан қоҳин ёхуд эмчи севги туморини тайёрламоқчи бўлса ишга албатта жума куни — муҳаббат ва гўзаллик худоси Зуҳра куни киришган, барча хатти-ҳаракатларини сайёранинг таъсирига бўйсундирган. Бунақа пайтда шамол худоси ёқтирадиган кўк рангдаги плашчни кийиб у шуш кўрадиган тизимгул гулчамбарини бўйнига ташлаб, уни жини суюдиган кабутарни атаб, қарағай ва март¹ дарахти шох-шаббаларидан олов ёқаркан.

— Георгий Мартинович ҳам...

... У ўзига хос синчковлик билан ҳар бир тажриба жараёни қай йўсинда кечганини қайд этган. Европадаги ўрта аср алкимёлари халдей² ва Миср мунажжимларининг бош принципларига риоя қилишган, ердаги нарсаларга сайёраларнинг таъсири ҳал қилувчи ўрин тутади деб билишган. Шу боисдан ҳам айни ҳозирги дақиқада фалакда қайси сайёра ҳукмрон мавқедалигини аниқлаш зарурати туғиларди. Эҳтимолки, шумер қоҳинлари замонасидаёқ тузилган сайёраларнинг ҳар соатдаги ҳолатини қайд этувчи жадвалда ҳар бир сайёранинг ўз соати кўрсатилган, яъни ўша соат ичида мазкур сайёра ҳукмрон мавқега эга бўлган. Ҳар бир кун ўша куннинг жадвали бошланадиган сайёра номи

¹ Доим яшил, хушбўй бута, ўсимлик.

² миллодан аввал VII асрда янги Бобил давлатини ташкил этган соийлар қабиласи.

билан аталган. Вавилон ҳафтаси Сатурн кунини ҳисобланмиш шанбадан бошланади. Инглизча Сатурн кунини ҳамон Сатурдав — Saturday деб юритилади. Кейин Куёш кунини — якшанба келади, немсчада Sonntag, инглизчада Sunday; Ой кунини — душанба: Montag, Monday...

— Францияда эса душанба Lundi деб юритилади, — қўшимча қилди Люсин. Сешанба, Марс кунини эса — Mardi деб юритилади.

— Жудаям тўғри. Сўнгра Меркурий, Юпитер, Афродита кунлари келади. Кўряпсизми, одамлар ҳамон ўзлари сезмаган ҳолда қадимги астрологик тасаввурларга амал қилишади. Утмишдаги алкимёлар, астрологлар, афсунгарлар учун эса бу ғоят муҳим аҳамият касб этади. Эҳтимол, сезаётган бўлсангиз керак, азайимхонлик китобларининг сеҳрини ошириш учун уни ёзишга тунги соатлар — ярим кечадан то биринчи хўроз қичқиргунгача бўлган вақт ажратилган.

— Хўроз қичқираётган пайтлар ҳам...

— Тўғри, хўрознинг қичқириви инс-жинсларни ҳайдаб юрган. Қарангки, ҳар бир руҳнинг навбатчилиги вақтлари бўлган экан. Барча тажрибалар, жумладан кимёвий тажрибалар учун Сатурн, Марс, Меркурий, Ой соатлари танланган, севги моҳароларига Куёш ва Зухра, дўст-душманни фол очишга эса Сатурн ва Марс соатлари маъқул топилган. Табиийки, ҳаммаси ҳам ёдимда йўқ, аммо бу фикрни узлуксиз давом эттириш мумкин. Сайёраларнинг тунги ва кундузги ҳукмронлиги соатлари муқим бўлмаганлигини, сайёралар ва юлдузларнинг ҳолатига қараб ўзгариб турганлигини ёддан чиқармаслик зарур.

— Шу сабабли ўз ишига ихлос қўйган ҳар бир кимёгар астрологиядан унчамунча хабардор бўлиши талаб этилган.

— Офарин, сизга! — тасдиқлади Баринович. — Бундан ташқари барча жараёнлар Ой фазалари, бурж белгиларига қараб тақсимланган бўлиб, араб астрологияси таъсиридаги махсус тимсолий номлар билан аталган.

— Маврлар астрономиясими?

— Чамаси шундай. Ўрта асрлардаёқ “қадимги” деб юритилган жадвалларга улар асос солишган. Уларнинг жадвалларида Ойнинг ҳолати ғоят аниқ ҳисоб-китоб қилинган.

— Буни мен ҳам сездим.

Люсиннинг боши қотиб қолди. У фақат эндигина ўзбошимчалик қилиб ғоят оғир вазифани гарданига олиб қўйганини идрок эта бошлади. Солитов кабинетидан ажратиб олинган қоғозларнинг мағзини тахминий бўлса-да, чақиш учун йиллар мобайнида машаққатли меҳнат қилиш зарурлигини тушунди. Табиийки, у бу ишга йилларни ажратиши мумкин эмасди, ойлар, ҳатто ҳафталарни бағишлаши ҳам амримаҳол эди.

— Кўриб турибман, тарвузингиз қўлтигингиздан тушиб кетди-я?.. Ҳафсангизни пир қилдим шекилли?

— Ундай эмас, Гордей Леонович! — Владимир Константинович қандайдир яқун ясашга уринди. — Демак, дафтарлардаги Ой ёки Зухранинг белгисини хошли доира планета маъносини ҳам, баъзан эса алоҳида соатни ҳам англатарканда. Шунақами?

— Шуларнинг ўзигина бўлса кошқи. Қумуш ёки мис хоҳламайсизми? Ҳар бир сайёра маълум бир металл маъносини ҳам билдиради. Зухра юлдузи мисга, Ой қумушга, Куёш олтинга қиёс этилади. Масалан, олтин ясашни “Куёш иши” деб ҳам юритилади. Кимёгарлар сайёраларга оид белгилардан кенг фойдаланганлар. Инсоннинг бутун ҳаёти она қорнида илк маротаба пайдо бўлишидан то сўнгги нафасигача сайёраларнинг ўзаро нисбатига бўйсунди. Масалан, она қорнида пайдо бўлган гўдак биринчи ойда Сатурн, иккинчи ойда Юпитер ҳимоясида бўлади ва шу тарзда давом этаверади. Ана шу шаклий жадвалга тўла амал қилган ҳолда инсоннинг гўдаклик даври Меркурий, болалиги Зухра, ўспиринлиги Куёш, ёшлиги Марс, камолот даври Юпитер, кексайганда Сатурн, мункиллаб қолганда Ой томонидан бошқарилади. Тунги сеҳргарликлар маъбудаси бандасини охириги йўлгача кузатиб кўяди, руҳ танани тарк этиб одам бамисоли кўғирчоқдек шалвираб қолганда гира-шира ўликлар маконида унинг йўлини ёритади:

— Тўхтанг-чи! — тўсатдан хаёлига бир тахмин келиб қолди Люсиннинг. — Бу қандай бўлди? Юнон афсоналаридаги худоларни тиклашми бу? Ёхуд мажусийликнинг қайта тирилиши?

— Бу мушкул масала. Кимёвий бидъатларнинг таҳлил этилиши одамни қадим даврларнинг жумбоқларига рўбарў қилиши мумкин. Сизга бунинг нима кераги бор?

— Умумий тарзда бўлса-чи, билиб қўймоқчи эдим. Бу ерда маълум система борга ўхшайди...

— Деярли худди “Гамлет” дагидек: ақлсизлигу лекин маълум мантиги бор. Сезиб тургандирсиз, у бир инсоннинг ҳаёти билан тугаб қолмайди. Бутун жонзотлар, ўсимликлар, минераллар олами ҳам сайёралар ҳомийлигига бўйсундирилган. Мана шундай мутаносибликка мисол: Куёш — шер, бургут — харпус¹ экан. Ёки бўлмаса: Зухра буқакабутар — тюлен — мирт. Қадимги китобсеварларнинг таснифлашдаги қусурларини кечирса бўлади. Улар тюлен балиқ эмаслигини қаердан билишсин? Ҳозирги ҳолатда эса бизни бошқа нарса қизиқтиради. Аждодларимизнинг бу ишларини мажусийликнинг қайта тирилиши деб баҳолаш гоят соддалик бўлур эди. Меркурий астролог ва кимёгарлар учун аввало сайёра, сўнгра эса қанотли ва шиппак кийган маъбуда. Бу коинотнинг бир элементи, образда жонланган сеҳрли белги, сайёралар мутаносиблигида ўзига хос ўрин тутувчи азалий нарса. Гётенинг Фаусти сирли шакллар чизганда худони эмас, сайёраларнинг руҳини чақирган.

— Аммо Мефистофель етиб келган.

— Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Гётеда тарихий мантиқни ҳис этиш туйғуси гоят тараққий этганди. Гарчи Рим католик руҳонийлари алкимёдан ҳазар қилишмаса-да у дўзахий кучларнинг ҳомийлигида бўлган. Магистериумнинг бахтиқаро изловчиларини майдонларда ёқиб юборишгани бежиз эмас. Ҳатто бизга маълум ҳалиги мутаассибликни асос қилиб олганимизда ҳам муқаррар равишда жаҳаннам томон яқинлашаверамиз. — Баринович энди очиқчасига соатга кўз ташлади, лекин ичида ниманидир чамалаб чиқдида, мурувват қилгандай қўлини силтади. Аввало тутун ютувчи, кейинчалик музаффар Юпитер томонидан ахта қилинган Кроносга тенг кўрилган римликларнинг қадимги худолари Сатурнни олиб кўрайлик. Нақадар сермаъно драма! Куёш худоси фақат ҳамма нарсани ютиб юборадиган вақтнинггина эмас, шунингдек унинг ишлаб чиқариш кучларини ҳам енгади.

— Фаройиб, — деди миннатдор бўлиб Люсин. Унинг афсоналар ҳақидаги билимлари қадимги тарих бўйича дарсликлардан нари ўтмасди.

— Сатурнга ўрта асрлар шайтонининг суйган маҳлуқлари эчки ва кўршапалак қурбонлиқ қилинарди, — тобора эҳтирос билан муқдари давом эттирди Баринович. — Бу бежиз эмас. Ойни сеҳргар ва Гекатнинг некроманти образида тасаввур қиламиз. Бунинг орқасига эса кўзга кўринмас ёвуз мушук яшириниб олган. Буни билган ва Сатурн белгиси остида кўрғошин метали ифодаланишини ёдда тутган ҳолда биз кимёгарлар трансмутациясининг яшйрин маъносини тамомила бошқача баҳолаймиз. Ҳақиқатдан ҳам нима учун олтин тайёрлашда доимо кўрғошин ишлатилган? Бунинг боиси шуки, кимёгарлар дошқозонида илоҳий комедия қайтарилишига умид қилишган. Юпитер яна шарти кетиб парти қолган отаси устидан ғалаба қозонади. Бунинг устига сирли яшариш рўй беради, кулранг ранглар металл тобора яшнаб кучга киради.

— Шайтон яшартирадимми?

— Шундай тушунса ҳам бўлади. Фаустона маънода.

— Бошқача маъноси ҳам борми?

— Ҳа, тамомила кимёвий маънода. Сирли моддани “қизил шер”, магистериум, улўф обиҳаёт, ҳаёт воситаси деб аталган. Сирли модданинг фазилатларини азбаройи ошириб тоширганидан илоҳий қудрат даражасига кўтаришган. У фақат металлларни пардозлаш, сайқал беришда ишлатилиб қолмай, ҳар томонлама шиғобахш обиҳаёт, рус халқ эртаклари учун туганмас булоқ вазифасини ҳам ўтаган. Унинг аурум потабиле билан қоришмаси — “Олтин ичимлик” барча

¹ К а р п у с — лосослар оиласига мансуб балиқ.

хасталикларга шифо бўлган, одамларни яшартирган, хоҳлаган фурсатга умрларини чўзган.

— Лекин у вақтларда...

— Худди шунинг учун ҳам табибларнинг бу тоифадаги барча муолажаларида олтин ишлатилган, — жавоб берди Баринович саволни охиригача эшитмай.

— Бениҳоя қизик! Эҳтимол, ҳаётимда илк маротаба бу касбни танламаганимга пушаймонман. Шўрпешона каллам говлаб кетди, аммо ишимиз учун фавқулодда муҳим нарса идишнинг энг тагида, шу яқин атрофдалигини сезиб турибман. Эътироз билдирмасангиз бевосита ўсимликлар ҳақидаги суҳбатимизга ўтсак.

— Мақсад томон қатъий боришингиз менга ёқяпти. Бошим говлаб кетди деб шикоят қилаяписизку бош йўл ҳаммавақт диққат марказингизда турибди.

— Касбимиз шунақа, Гордей Леонович. Айғоқчи ҳам, денгиз сайёҳи ҳам ўз йўлидан четга чиқишга ҳаққи йўқ.

— Хўп майли, келинг, ўсимликларни титкилайлик бўлмаса. Ўсимликларга сифиниш энг қадимги замонларда, Иоанн тунлари¹ гулханларининг тафти кўкка ўрмалаган пайтларда бошланганини эслатсам сизни ҳайрон қолдиролмасам керак. Малът гулханлари! Унинг қайноқ тафтида қадимги худодларга жон кирган. — Баринович дарҳол ўзи ҳикоя қилаётган қиёфага кири олиш қобилиятига эга эди. — Бутун Европада — қадимий Ўролдан то Геркулес арконларигача шундай ҳол рўй берган. Ёшлар жуфт-жуфт бўлиб гулхан учкунларини сачратганча олов узра шодон сакрашар, бир-бирларига сув сепишар, шир яланғоч бўлиб қўл ва дарёларга ўзларини отишарди. Йигитлар қийқиришиб қизларни қичитқи ўт ва қамишлар билан уришар, қувноқ ашулачилар байрамона безатилган дарахтлар атрофида доира қуришган, ҳавзаларда гулчамбарлар сузиб юрарди. Черков ўсимликларга сифинишга қарши курашда енгилганидан кейин қадимги урф-одатларга кўникишга мажбур бўлди. У кўҳна ақида ва тимсолларни муқаддаслаштириб мажусий купалани Иоанн Креститель билан алмаштирди. Доривор ўт-ўланларни теришнинг энг мақбул вақти Иоанн тунига тўғри келади...

— Бошқа ойлардачи? — шошилиб сўради Люсин.

— Ойнинг сўнгги фазаларида, йигирма учинчи санадан бошлаб.

— Аёл айни шу муддатда Шатурага йўл олган эди, — хаёлчан гинғирлаб қўйди Владимир Константинович. — Марҳамат қилиб кечирасиз, ўз дардим билан бўлиб гапириб юборибман, — деди хаёли жойига келиб.

— Сирасини айтганда, суҳбатимиз охирлаб қолди. Сайёралар даражаси жадвалида ўт-ўланлар қуйидагича ўрин эгаллаган. — Баринович ўз асаридан яна маълумотнома сифатида фойдаланди: — Иссиқлик ва кучни асровчи баргизуб қуёшга, севги ва қувноқлик гули — тизимгул Зухрага бағишланган... Буёғини айтмаса ҳам бўлаверади, чунки ўтларнинг тимсолий маънолари турли даврларда турли ўлкаларда бир хилда изоҳланмаган. Бу ҳол ўтларни тушунтиришдаги фарқларни доимо келтириб чиқараверган. Баркамоллик тимсоли атиргул фақат севги рамзигина эмас, айни вақтда гўзаллик, назокат, лаззат, қувонч, ифтихор рамзи ҳамдир. Бошқа белгилар тартиботида эса атиргул бундан тамомила бошқача хусусиятларни, айтийлик ибодат, ўйчанлик, сир маъноларини англайтиши мумкин эди. Гарчи Зухра юлдузига доим яшил ва тизимгул қиёс этилсади севги ва гўзаллик гули барибир роза — атиргулли саналади. Шу боисдан аёлларнинг Роза, Розетта, Розабланка, Розалия сингари гўзал исмлари шу гул билан боғланган. Бошқа томондан эса тасбеҳ ҳам лотин тилида “розарий” аталиб, католикларнинг ибодати маъносини билдиради. Атиргулнинг бобокалони оддийгина наъматак гули ўзида бирлик гоёсини ташийди ва ирим-сиримлар тилида беш рақамини билдиради. Иккита бешликдан яхлит ўнлик ҳосил бўлади: Мариянинг бешта ғамгузор ва бешта ҳузурбахш сирини. Шунинг учун маҳфий тимсолларда атиргул яна ўлим маъносини ҳам билдиради. Ҳар бир ўсим-

¹ Эски стилда 23 июнда 24 июнга ўтар кечаси. Кун ва тун тенглигининг байрам қилиниши. Байрам вақтида муқаддас гулханлар ёқилган. Маросим қатнашчилари гулхан устидан сакрашган. Ҳосилнинг баланд бўлиши сакрашнинг баландлигига боғлиқ деб ишонишган (тарж. — Р.И.)

лик ёхуд гул учун махсус маросим ишлаб чиқилган. Масалан, тизимгулни йиғишга фақат узум узиладиган вақтдагина рухсат этилган. Бу эҳтимол Дионис базмлари¹нинг оқибатидир. Меҳригиёҳнинг илдизини эса ерга уч ҳалқа чизилгандан кейингина суғириш мумкин бўлган. Қўҳна қўлёмаларда меҳригиёҳ илдизи одам қиёфасида ифодаланган. Талаб этилган шартларга риоя қилинмагудай бўлса гўё суғириляётганда нолакор чинқирадиган меҳригиёҳ дилозорини жазолаб қирққулоқнинг афсунгар гулига ўхшаб ер қаърига кириб кетаркан.

— Яқинда телевизорда одамгиёҳ теримчиларини кўрсатишди. Терим бошланишини бутун бир маросим дейсиз. Ерни фақат суякдан ясалган белкуракда кавлаш мумкин, темирбелкурак мутлақо ман этилади, илдизининг бирор толасини шикастлантириш асло мумкин эмас, хуллас қани унга яқинлашиб кўрингчи.

— Кўкатчиларнинг бизнинг кунларимизгача сақланиб қолган қадимий анъаналарини бамисоли томоша дейсиз, — шодон бош қимирлатди Баринович. — Моҳиятан ҳечқандай тафовути йўқ: Шарқда одамгиёҳ, Фарбда меҳригиёҳ. Айтгандай, буларнинг фарқи бор, бўлганда ҳам анчагина фарқи бор. Одамгиёҳ ҳақиқатан ҳам ҳайрон қоларли даражада биологик фаоллиги билан ажралиб туради.

— Меҳригиёҳ таркибида нималар борлигини билмайсизми?

— Бахтга қарши бизда уни ўрганишмайди. Лекин миш-мишларга ишонавериш ҳам тўғрмас. Уларда ҳамма нарса шунчалик қориштириб юборилганки! Қадимгиларнинг амалий билимлари бир томондан сочинг тикка турадиган даражада бемаъни, кулгили уйдирмага ўхшайди, яна бир қарасанг, нозик кузатишларни илғаш қийин эмас. Бу ўринда лоақал доривор ўсимлиги тайёрландиган дигиталиснинг юрак томирлари хасталикларини даволашдаги бебаҳо ролини эслатиб ўтиш kifоядир. Янглишмасам бу дори аввало Ирландияда қўлланилган, у ердан Англияга ўтган. Сўнгра уни анча вақтларгача унутиб юборишган. Гарчи Иеронимларнинг немис доривор ўсимликлари Бок ва Леон Фукс ҳақидаги ишларида бу дори тилга олинса-да, қусишни тўхтатадиган ва сурги дори сифатидагина эсланади. Парацельсдай обрўли олим эса наперстянканинг шифобахш хусусиятларини бутунлай тан олмаган. Шундан кейин ҳам ятрокимёнинг отасига ишониб бўладими ахир. Фақат 1935 йилга келиб ундан дастлабки пурпуреагликозод моддаси ажратиб олинган. Ким билади дейсиз, эҳтимол, меҳригиёҳ ҳам вақти келиб бизга қутилмаган нарсалар ҳада этар. Сезиб турибман, сизни бу нарса гоят қизиқтираётир.

— Тамомила Георгий Мартиновичнинг иши билан боғлиқ ҳолдагина. Бу меҳригиёҳ бизнинг идорадагиларни роса ташвишга солди-да.

— Бир нарсани аниқ айта оламан: у ҳам худди дигиталис ва ҳар йили ўлиб яна қайта тириладиган адонис верналис гулига ўхшаш шубҳасиз заҳарли.

— Заҳар қаерда бўлса ёнида даво ҳам бор. Идишга заҳар томизаётган илон расми солинган.

— Ҳаёт ва ўлим, — изоҳ берди ўзича Баринович. — Сиз яна Георгий Мартиновичнинг чорбоғидаги экинларига ҳайрон бўлиб юрибсиз. Тўртинчи-бешинчи асрларда яратилган “Орфик органавтика” китобида бевафо Язонга олтин жунгли қўй терисини ҳада этган ажойиб сеҳргар Медея қандай қилиб сирли гулларни тергани ва заҳарли туғунакларни ажратиб олганлиги хусусида ҳикоя қилинади. Чамаси заҳар йиғишнинг ҳадини олган шоҳ Митридатнинг бу соҳадаги тажрибаси ўша давр тиббий таълимотларига таъсир кўрсатган. Бу ўз-ўзидан аён. Чунки гоят ўткир заҳар олинадиган ўсимликлар, биз унутиб юборган шифобахш моддалар одамлар кўз ўнгига зўр таъсир кучига эга бўлган.

Люсин зўр бериб чалинаётган қўнғироқнинг овозини эшитиб шошилмай ўрnidан кўзгалди. Миннатдорона ва гуноҳқорона табассум билан шунақа пайтларда айтиладиган ташақурини билдиришга тараддуланди. Аммо бунга эшик орқасидан кулоқни қомагга келтирган тантанавор хитоб монелик қилди.

— Беш олдим! Ура!!! — Алкимёнинг зурриёти бир оёғида сакрарди. — Ада, ойи! Бу ёққа келинглар!

¹ Қадимги юнонларнинг ўсимлик худосига бағишланган байрами (тарж. — Р.И.)

Унинг беҳад завқ-шавқи очик, шу билан бирга шошилинич эътироф, ал-қашни талаб этарди. Гарчи бу баҳо уйдан олиб борилган гул учун қўйилган бўлса-да, ҳаётидаги дастлабки беш зўр галаба эди унга. Бу нарсани ҳис этмайдиган одамни ҳаётнинг паст-баландини билади деб бўлмасди, кўп нарсадан маҳрум дейиш мумкин эди холос.

— Табриклайман, — Люсин хайрихоҳлик туйғуси жўш уриб азбаройи қувонганидан қизариб кетган отанинг қўлини тантанавор қисаркан. — Қанчалик вақтингизни олганимни ўйлашнинг ўзи нақадар даҳшат.

— Ишга ёрдами тегар деб умид қиламан, — Баринович хаёлчан бошини қимирлатди. У қалбан тўнғичларининг зафаридан ҳайратга тушган уйдагиларнинг қий-чуви эшитилаётган мўъжазгина ошхонада эди.

Ўн иккинчи боб

ИМПЕРАТОР КЕЧАСИ АВЕНТИРА II

Рудольф худди ичига ўт тушгандай юраги ҳапқириб уйқудан уйғониб кетди-ю, зарбоб газмол қопланган дарпардани суриб қўйди ва тепаси император тожи ва габсбург бургутли устунлар билан безатилган баланд гулдор қимматбаҳо чодир ичидан чиқди. Қизғиш денгиз чиғаноғидан ишланган чироққа ўрнатилган пилик атрофга нимёруғлик таратиб турарди. Фалати мажруҳлиги учун Кулча лақабини олган бир оёғи калта масхарабоз совиб бораётган ўчоқсимон уй печкасига чалқанчасига ётиб олганди. Унинг ҳозирги ҳолати гоят ахмоқона кўринарди: икки бошли қалпоғи бурнининг устида қўққайган, чўччайган пастки лабларининг устида эса сўлагидан ҳосил бўлган пуфакча муаллақ қотиб қолганди.

Муқаддас Рим императори ва богем қироли йиғлоқи кулгудан ўзини тутолмади. Зумраша Кулча уйқусида ҳам тунги қўрқувлардан толиққан юракка қувноқлик бағишларди.

Чексиз андуҳларга мубтало бўлган, ҳамма нарсага ишонқирамай, шубҳа билан қаровчи Рудольф ўзини одамлардан четга олиб юрарди. Ҳатто саройдаги энг яқин ёрдамчисини ҳам зарур дақиқалардагина, шундаям жуда оғриниб ёнига йўлатарди.

Шундай пайтлар ҳам бўлардики, у ички уйларга беркиниб олганча сарой ва буткул борлиқдан ажралган ҳолда ғамгин уйларга ғарқ бўларди. Шунақа пайтларда у гоҳ зўр бериб ибодатга берилар, гоҳ Момо Ҳавонинг қароматли санами қаршисида ўтириб чиқар, гоҳ сеҳрли китобларнинг сирини билиш жазавасига тушиб тирноқларини тишларди. Беҳуда ташвиш чекаётган гофмаршал ва давлат ишларидан гангиб қолган хазинабон қабулхона залининг тақатақ беркитилган эшиклари орқасида кутаверишдан толиқишарди. Дабдабали кийиниб ойболта кўтарган, ичкарига ҳеч кимни киритмаслик ҳақида буйруқ олган соқчилар найзаларини чалиштирганларича ҳайкалдай тош қотгандилар. Рудольф мўъжизали нарсалар билан суҳбатлашаётганда ёхуд олтин суви юргизилган рамкалардаги сиймоларга сажда қилаётганда давлат ишлари кутиб туриши мумкин эди. Лекин сарой аҳлларига ҳос ҳар хил мулозимат ва муомалалар сўзсиз бажариларди. Бировларнинг устидан кулишни яхши кўрадиган чех панлари томонидан “бир жуфт шайтон” деб ном олган мунажжим ва масхарабозгина императорнинг хос хоналарига бемалол кира олишдек улуғ шарафга мушарраф эдилар.

Тилёғлама ва мушукка ўхшаб назоқат билан юрадиган дон Бонавентура худди ҳеч ким одам қаторига қўшмайдиган Кулча сингари Рудольфнинг ёшлиги ўтган Испаниядан чақиртириб олинганди. У саройдаги ўтакетган лўттибозлар ва фирт жулдурвоқилар тўдасини усталик билан четга суриб қўйиб, ҳайрон қоларли даражада тезлик билан давлат тепасидаги биринчи шахс даражасига кўтарилди. Унинг трансмутация соҳасидаги жўшқин фаолияти туфайли давлат хазинаси шу қадар бўшаб қолдики, кимёгарларнинг сеҳргарлиги ҳам йўқотилган олтинларнинг ўрнини тўлдириб беролмасди. Ҳатто Прагадаги барча кўрғошин заҳиралари соф олтинга айланиб қолганда ҳам бунинг иложи бўлмасди.

Шунга қарамай, у бошқаларга нисбатан сергумон ва илтифотсиз ҳукмдорнинг тўла ишончини қозонганди. Ҳатто императорнинг пири комили аббат Одорико ҳам бунчалик чексиз таъсир ва эътиборга сазовор эмасди, шу боисдан унга қойибона ҳасад қиларди. Бонавентура ҳолатни беҳато севиш қобилиятига эга бўлиб, ҳаммадан кўра ҳар бир нарсанинг қулай дақиқасини аниқ белгилашга устаси фаранг эди. Баҳайбат тўсинлардан тортиб энг нозик ёғочларигача қимматбаҳо игнабаргли ливан дарахтидан ясалиб, қоп-қора бўёқ билан жилоланган истиғвор келтириладиган жойда ўтирадиган айёр руҳоний ўз ҳақини олдирадиганлардан эмасди. Филипп Иккинчининг саройида тарбияланиб, болалигидаёқ католик монахлар томонидан иккиюзламаликка ўргатилган Рудольф бундан бошқача бўлиши мумкинми ахир? Католик монахлар австрия шаҳзодасидаги тасаввуфга мойилликни сезиб уни васвасага тушадиган даражада художўй қилдилар. Сўл католицизм мазҳаби идеалларига мутаассибларча берилган шалвираган роҳиб тобора руҳонийнинг тузоғига тушиб, дуч келган лўттибознинг қўғирчоғига айлана бошлади. Айниқса, навбатдаги кимёвий муваффақиятсизликдан кейин оғир руҳий сиқилиб, иродасининг охириги иплари узилаётган дамларда шундай ҳолат рўй берарди. Шунанга пайтларда дўзах олови кўзига кўриниб кетар, муқаррар бостириб келаётган ҳалоқат қалбини ўртарди.

Мана, ҳозир ҳам нақ ярим тунда юраги орзиққанидан уйғониб кетган Рудольф ибодатхонага тушиш ўрнига тимқоронғи махсус музейга ошиқди, бевозта зим-зиёликда аранг кўзга чалинаётган меҳробга лабини босди. Жодугарларни молхона остонасида кутиб оладиган муқаддас Биби Марям юрагидаги чигилни эритиб юборишига ишонгиси келарди. Рудольф ўзи тўплаган мислсиз Мейстер Теодорикнинг асарлари орасида Биби Марям суратини биринчи ўринга қўярди. Нега унинг кўзлари бунчалик ғамгин, барча гуноҳларини авф этувчи покдомонлигини илгари сезмаган экан-да! Қандай қилиб шунчаки кўз қирини ташлаб, лоқайд ўтиб кетаверганикин!.. Лекин шунга қарамай бўялган ёғоч итоаткорона ва совуқ туюларди. Бебош ҳаёл жонсиз ёғоч қаршисида тиз чўккан Рим императорининг жазавага келган дўлвор жўшқинлигини заҳарлади.

Бу асарга қанчалар пул сарфланганлиги ҳақидаги фикр унинг мўътабар шиддатини бир оз жиловлади. Шу дафъада нимагадир жон-дилдан берилганлиги ибодат қилишга монелик қиларди. Бутсимон гумбазлар остида қандайдир бўғиқ таҳдид сезилар, орқангда ажал уруғининг оғзи сени нишонга олаётгандай, муқаррар иложсизлик қуршагандай туюларди.

Пастга туширилган дубулға пардали темир санамлар ўрнатилган таянч устунлар орасидаги деворларга дин йўлида шаҳид бўлганларни қийнаётган авлиёлар акс этган ўнларча суратлар осиб қўйилган. Лекин эндиликда буларнинг бирортаси ҳам Рудольфга тегишли эмасди. У бу ердан ном-нишонсиз даф бўлиш керак, расмлар эса ўз ўрнида ҳеч нарса бўлмагандай осиглиқ тураверади. Бу нақадар адолатсиз ва даҳшатли! Донғи кетган итальян, испан, фламанд расомларининг бебаҳо полотноларидан қанчасини йиғган эдия! Тангаларнинг ноёб намуналари жамланган нафис кабинетини жиҳозлаш учун қанчадан-қанча пулни шамолга совурганини айтмайсизми! Нега шундай қилди? Буларнинг барчаси — отасидан мерос қолган Австрия ерлари, Венгр қироллиги, Моравия мулкни Рудольфдан тортиб олган манфур ва очкўз укаси Матвей¹ га қўшқўллаб тутқазिश учун тўпланганмиди?.. Рудольфнинг таҳқирланган хаёлидан “Қасосли дунё бу, Матвей ҳам шунча дунёни ўз қўлида тутиб туролмайди ахир?” деган ўй ўтди. Унинг ўрнига янги эрцгерцог келадию, (ким бўлиши Рудольфга барибир) бирваракайига укасининг бутун бойлигига эга бўлади: барча ер, сув, қишлоқлар, бир неча асрдан бери қурилаётган бу муҳташам шаҳар, унда ярим дунёдан тўпланган зебу зийнатлар, расмлар, ҳайкаллар, олтин медаллар, юлдузларнинг ҳолатини ўлчовчи асбобларни қўлга киритади... Хуллас, ҳамма-ҳаммасини шип-шийдон қилади-қўяди. Барчасига эга бўладию, миқ этмай кетаверади. Калондимоғ суллоҳ ҳатто номига бўлса-да ташаккур айтиб қўйишга ҳам ярамайди. Лекин шу нарса ажабланарлики, негадир укаси Матвейга

¹ Матвей (1557-1619), австрия эрцгерцоги, Муқаддас Рим империясининг императори (1612-1619), император Рудольф Пининг укаси.

рахми кела бошлади. Укаси унинг мол-мулкани узоқ сақлаб туrolмаслигини Рудольф қандайдир туйғу билан ҳис этарди. Дунёда ҳақиқат деган нарса бордир ахир? Ниҳоят, ақл бовар қилмайдиган тўнтариш рўй берганда ўзининг ҳоли не кечишини ўйлаганда юраги орзиқиб кетарди. Баҳайбат кўршапалак қанотлари, тимсоҳларнинг катта очилган оғизлари, ўт сочиб турадиган махлуқлар — ҳаёлотга келган буларнинг барчаси ҳақиқий даҳшат олдида ҳеч гап эмас эди. Қонни музлатиб кўядиган даҳшатли ўпирилишлар, ажал келтирувчи қуюнларни ҳатто тасаввур қилиш амримаҳол. Мангуликнинг доиравий айланиши бу. Гирдоб маҳалида ҳар нарса жонини оро кирмайди — на вақирлаётган лава, на охиратдагидек жонсиз олов. Фақат тизгинсиз хаёл қатрон қайнаётган қозонлар, ўтмасланган арра, парчалаб ташланган мурдалар ёпишиб қолган гилдираклар, бадбўй ҳид таратаётган дорларнинг суратини кўз ўнгиингга келтиради. Ҳамма жойда учрайдиган буюмлар ниҳоятда арзимас, мангуликка даҳлдор эмас. Кўздан яширинган ва шу боисдан номи йўқ нарсалар эса эҳтимолроқ даҳшатлидир. Бу нарса абадий давом этаверади, унинг ибтидосию, интиҳоси йўқ, токи ер юзидаги барча мурдалар исён кўтариб, тобутларнинг қопқоғини очиб юзага чиқмагунларигача давом этаверади. Мурдаларни тирилтириш ва афсунгарликни гуноҳ иш деб бўладими? Рухонийлар бошлиғи Одори-ко императорнинг оби ҳаёт излаш юзасидан олиб борган изланишларини қораламаган ҳолда бу масалага аниқ баҳо беришдан ўзини тиярди. Зеро, Римнинг олий мақомдаги рухонийлари ҳам келажакни башорат қилиш учун саройда мунажжимлар ва тилсимотларни ечувчиларни сақлаганлар. Қандай йўл тутилгани эмас, пировард натижа аҳамиятли эди. Рудольф католик динини ҳар жабҳада зафар қозониши йўлидаги муқаддас курашга бағишлаб пировардида худо гуноҳларини авф этишига умид қилди. Ахир Рудольф ҳар сафар черковда гуноҳларига тавба кетирганидан кейин унинг шаънига гуноҳга ботувчи сўзлар айтган. Лекин инқироzi тобора яқинлашаётганини сезиб эзилиши унга ором бермас эди. Бутун меҳнатлари, барча умидлари сароб бўлиб чиқди. Бу ҳол ўз-ўзидан яратганнинг инсон зотига нисбатан қандай мақсадни кўзлаганлигига шубҳа уйғотарди. Отаси вафотидан сўнг Рудольфга ота тутиган Филипп Испанский болалигиданоқ одамларни ёндириш пайига тушган. Аввалига пашша ва капалакларга қирон келтирди, сўнгра бечора мушукларни қийратди, пировардида ҳамма суядиган маймунни ўтга ташлади. Карл Бешинчига ўхшаб ўз қарамоғида бўлган барча вилоятлардаги протестант мазҳабидаги одамларнинг кулини кўкка совурди. Юзлаб, минглаб эркаклар, аёллар болалари билан ўтга ташланди. Лекин барча чора-тадбирларга қарамай Фландрияда Реформация¹ зафар кучди. Эҳтимол, худо шуни хоҳлагандир? Муқаддас Варфоломей² кечасидаги қирғинбаротни эшитиб Эскурпал қандай қилиб французларга чапак чалганини Рудольф яхши эслайди.

Христианликка муккасидан кетган шоҳлар ўрнига кечаги гугенот³ ўтиришини ҳеч ким етти ухлаб тушига ҳам келтирмагани. Қарийб ҳамма жойда бу ҳол тақрорланди.

Рудольф Муқаддас Рим империясининг императорлиги тахтига кўтарилгач, подшолик ерларида ислоҳчилар тўлиб-тошиб ётганини сезиб юраги эзилди. Венгрия, Богемия, ҳатто Австриянинг ўзидаги баъзи шаҳарларда улар аҳолининг ярмидан кўпроғини ташкил этар эди. Ўзларининг ярамасликлари етмагандай яна бошқаларни ҳам йўлдан уришарди.

Ислоҳчиларнинг танобини тортиб қўйиш йўлидаги уринишлар ҳукмдорга қимматга тушди. 1604-1606 йилдаги шиддатли курашлардан кейин Венгрия сиёсий ва диний мустақилликка эришди. Муқаддас Степан қироллигининг

¹ Фарбий ва Марказий Европада XVI асрда бўлиб ўтган диний ва ижтимоий ҳаракат.

² XVI асрнинг 5. ярмида Францияда католиклар ва протестантлар ўртасида бўлиб ўтган диний жангнинг эпизодларидан бири. 1572 йил 24 августга ўтар кечаси (муқаддас Варфоломей байрами куни) минглаб протестант (гугенот)лар қирғин қилинган.

³ Наварра (1562-1610) ва Франция (1589-1610) қироли Генрих IV (153-1610) кўзда тутилади, Бурбонлар династиясининг биринчи қироли бўлган, диний урушда гугенотларга раҳбарлик қилган (тарж. — Р.И.).

бир қисми габсбург шоҳлигининг тасарруфидан чиқиб кетди. Ислоҳотчиларнинг бу зафаридан кейин император жуда қобил халқ деб ҳисоблаб юрган чехлар ҳам шошилинич равишда кўзғолон кўтаришди. Улар тош отадиган снаряд ва узун оғир милтиқларнинг гулдуриси остида жаноб олиларини эркинлик ҳақидаги ёрлиқни ўз қўли билан топширишга мажбур этдилар.

Испаниянинг ҳамма жойида рўй берганидек, кўкрагига рақс тушаётган шайтон расми солинган худосизларни ўтга ташлаш сингари байрамларни томоша қилишни орзу қилиш ҳам мумкин эмасди. Устига-устак маҳаллий ҳукмдорлар динсизларнинг тарафини олишарди. Матвей бундан фойдаланиб қолишга шошилди. У оилавий кенгашнинг кўмагига суяниб сурбетлашиб кетган авом халқнинг аҳволини яхшилашга ваъда бериб аврай бошлади. Юқори ва Қуйи Австрия, Каринтий, Штирий, Крайн ерларини укасига топширишга мажбурлигини билганида миясига қон қуйилишига бир баҳа қолди. У бу ерларни бамисоли пичоқ билан баданидаги этни апил-тапил ўйиб бергандай бўлди. Тўртга бўлиб ўлдирилишини кутиб олтмиш йил яшаганмиди дунёда! Нақадар аянчли қисмат. Узоқ-узоқларда сўнгги зарба учун аллақачон қилич қайралаётгандир.

Дарё буралиб оқадиган ерга жойлашган мудроқ ва ёқимтой шаҳарни қанчалар хуш кўрарди-я! Булутларга интилган индамас минорлар билан алоқаси узилиб қолишидан нақадар кўрқарди. Кўприклар, монастырларнинг томлари, олтин панжаралар, чинорлар — кўз илғамас масофа оралиғидаги буларнинг ҳамма-ҳаммаси унга қадрдон эди. Турфа товушлари бўёқлар бир-бирига уй-ғунлашиб кетганди. Гумбазларнинг яшилсимон мис чўққилари гўё кўзёшларига ўхшаб деворларга оқиб тушаётганга ўхшарди. Шунингдек, адабият тор ило-низи кўчаларда адашиб юргандай туюлар ва тўғон сувларнинг юзидан ўз аксини беҳуда қидирарди. Тегирмон гилдираклари моҳ босган ковушларни гижирлатиб тинимсиз айланаверарди. Унинг овозига турли оҳанглар қўшилиб турфа товушлар пайдо бўларди.

Қисқа ёз кечаси охирлаб борарди. Фира-ширада ойнанинг нарёғидан маҳобатли бутхонанинг акси кўрина бошлади. Қачонлардир бискай кўрфазида бўронга йўлиққан Рудольфнинг назарида мачта ва елқанини йўқотган кемаси қоятош томон шиддат билан интилаётганга ўхшаб кетди.

Наҳотки, энди унинг поймонаси тўлган бўлса? Гуноҳлари, ҳаддан зиёд кўпайиб кетгани, беш қўлини оғзига тикқани учундир балки бу кўргилик. Энди ҳеч нарсанинг олдини олиб бўлмайди, тишни тишга қўйиб чидашдан ўзга илож йўқ. Уйқудан уйғонгандай сесканиб кетган император жиягига сувсар тикилган ёмғирпўшига ўраниб олди. Сейм билан ноҳўя жанжаллашиб, ўз қўли билан ўзига гўр қазиди, эрцгерцоглар йиртқич тўдасининг ҳамласига рўбарў бўлди.

— Эй, қодир худо! Энди мен нима қилай? — деган нола унинг юрак қаъридан отилиб чиқди.

— Орқамдан юр, аҳмоқ! — деган ҳукмронларча қистов эса зада бўлган қалбига ханжардай санчилди.

Болалигида мураббийси дон Альфонсонинг танбеҳидан чўчиб кетгандай императорнинг юраги бир орзиқиб тушди. Одобсиз, қўпол, чинқирган овоз келган томонга ранжиган ҳолатда қайрилиб қаради.

Фира-шира зинали дарвоза томондан бурма ёмғирпўш кийган улкан гавда кўринди. Унинг елкасига қадалган фибуладан таралаётган милт-милт ёруғлик серсоқол юзи ва чамбар кўндирилган сочларини ёритиб турарди. Кўққисдан пайдо бўлганлиги сабабли саросимага тушиб қолган император унга тикилган сари номангум одамнинг қиёфаси аниқроқ кўзга ташланарди. Қиличига суяниб рўбарўсида турган кимса бундан тўрт аср муқаддам наслий сағанага дафн этилган кайзер Рудольф¹ эканлигига шубҳа қолмаганди.

¹ 1273 йилда тахтга ўтирган герман қироли Рудольф I (1218-1291) кўзда тутилади; у габсбурглар ҳокимиятига асос солган, мамлакат худудини анча кенгайтирган.

— Ўз кўзларинга ишонмаяпсанми, кучуквачча? — деди тош қотган лабларини қимирлатмай жаҳлдор сипоҳ. — Ҳа, мен ўша, сенга Пшемисловичи! мулкларини мерос қолдирган одамнинг ўзгинасиман. Сен унга қойилмақом эгалик қилдинг, бунга гап йўқ! — қичқирди у дон Альфонсонинг овози билан ва темир тепкисини тақиллатиб, кескин бурилди-да: — Юр! — деб буйруқ берди.

Бу чинқиришдан Рудольф Иккинчининг баданига қалтироқ турди, тишлари тақиллаб Рудольф Биринчининг орқасидан эргашди.

Узун айвон ва йўлақлар ортда қолди, оёқ кийимидан чиққан товушдан зиналар жаранглаб кетди, тошойналардан одам шарпаси кўзга чалинди. Гуноҳкор меросхўр йўл бошловчининг акси кўзгуда сираям намоён бўлмаётганини, ўзи эса ёшариб жажжи шаҳзодалик даврига қайтганини, кўкрагига Олтин жунли кўзичоқ ордени тақилган қора испан костюмида нозик оёқларида кулгили чайқалиб чоғиб кетаётганини пайқашга улгурди. Бир дақиқа тин олишга, олдида кетаётган оппоқ кафандан кўз узишга эса юраги дов бермасди. Рубарўсида чавандозлар зинасининг айлана дарвозалари сўнгра унинг кетидан Владислав² хобхонаси очилди, бир оз пастга тушилгач Владислав эли тагидаги роман саройининг қадимги омборхонасига дуч келишди. Кетидан шер ва Вифлием қиёфаси туширилган бутсимон гумбазлар, қаровсиз қолган людвик қанотидаги серхашам уйлар кўринди.

Рудольф Иккинчи фақат шу ерга келгандагина бир оз нафасини ростлаб, тақатақ беркитиб ташланган йўллар очилаётганини фаҳмлади. Саройда шунчалик турли-туман хилват жойлар борлиги илгари етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Ертўлаларда эса атрофи панжара билан тўсилган чуқурларда занглаган темир лаш-лушлар, суяклар билан аралаш-қуралаш ётиши ҳам хаёлига келмаган.

— Қерга бунчалик шошаяпмиз? — газаб тўнини кийган бу аждод тўғри дўзахга бошлаб кетаяптими, деб сўради, аниқроғи шундай деб ўйлади.

Гўёки даҳшатли тахминни тасдиқлагандай олисда олов шуъласи кўринди. Эси оға бошлаган Габсбург ўзини шам қолдиги билан ёритилган ертўлада кўрди. Бу жойда муқаддас Вит бутхонасидагидек деворларига сирли белги ва ишоралар ёзилган бўлиб, шоҳларнинг тош тобутлари қўйилганди. Демак, у аждоди ҳақида бекорга ёмон хаёлларга боришти-да. Кўпни кўрган жангчи жаҳаннамга эмас, муқаддас ерларга бошлади, сирли ўтиш жойларини кўрсатди. Тахтдан маҳрум Рудольф Биринчи бутхона қурила бошлашидан анча олдин ўлиб кетгани тахтдан маҳрум бўлган ҳукмроннинг хаёлига сираям келмасди. Тошдан ясалган тобутлар қўпол тарашланган палахса-палахса тошлардан қилинган пой-деворга мустаҳкамланган эди. Тўққизил духоба қопланган бир тобут устида мамлакат муҳри туширилган тож ётарди. Ёнаётган ягона шамнинг шуъласи қимматбаҳо тошларнинг қирраларида аксланиб сон-саноксиз кўпаяр, олтин чамбарлар, бўртма нақшларнинг биридан иккинчисига липиллаб ўтар, бундан жонсиз нарсалар жонланаётгандай, улардан нур таралаётгандай бўларди.

— Булар менинг ашқол-дашқолларим, — ифтихор туйғуларига тўлиб-тошиб хайқирмоқчи бўлди Рудольф Иккинчи.

— Сеники эди. Энди эса буларники бўлади, — Рудольф Биринчи забардаст муштумини олдидаги қопқоққа қўйди, ер ости қудуғи таҳдидли шовқинга тўлди. Фақат зич деворларгина эмас, яширин йўллар ҳам ер остидаги шовқинсуронда ларзага келгандай бўлди. — Буларнинг ёнида ётганинг яхшимасмикин?

Эътироз билдиришга хожат қолмади. Дарҳақиқат, чех хукмдорлари билан биргаликда қабристонга эгалик қилишнинг иложи йўқ шекилли. Гарчи у боғем тахтини эгаллаш учун тож кийдирилган бўлса-да унинг ўрни бу ерда эмасди, балки бошқа Габсбурглар билан биргаликда наслдан наслга ўтиб келаётган “эрцгерцог” унвонининг ўзиданоқ она замин ҳиди анқиб турган. Қадимдан шундай бўлиб келди, асрлар мобайнида муқаддаслашган тартибларни эса у ўзгартира олмасди.

¹ IX-XIV асрлардаги чех князлиги ва қироллиги сулоласи кўзда тутилмоқда. Унинг асосчиси Стадиче қишлоғидан чиққан чехларнинг афсонавий йўлбошчиси Пшемисло бўлган. 1306 йилда қирол Вацлав ўлимидан сўнг сулола хотима топган.

² Владислав II Ягеллон (1456-1516) — Чехия (1471 йилдан), Венгрия (1490 йилдан) қироли.

— Сенга ҳеч қаерда жой қолгани йўқ, — кўнгилдаги фикрни тилга чиқарди оқ қахрамон. — Вена, Прага, Тироль ҳамма-ҳаммаси Матвей ихтиёрига ўтади, — шивирлади шамни ўчира туриб хайрлашаётгандай ва ҳатто ҳамдардлик билдираётгандай қиёфада.

Ертўлага қоронғилик билан бирга куйган пиликнинг ҳиди анқиб турган шамол кириб беҳуш қилди. Эси оғаётган император заъфарон рангли тугаб қолган шам қолдиғи нимани билдиришини англашга уринди. Лекин унинг танасиз вужуди борлиқ ичра сингиб кетди.

Сарой аъёнларига қаровчи табиб Макропулос императорга қон қуяётгандагина шарти кетиб, парти қолган вужудга аста-секин жон қайта бошлади. Сеҳрли томчи дори ва малҳамлар ёрдамида беморнинг ҳуши амал-тақал қилиб ўзига келтирилди.

— Менга нима бўлди? — сўради Рудольф тили калимага келмай, чап юзи музлагандай қотиб қолганини сезиб. — Қаердаман ўзи?

— Ўз хобхонангиздасиз, жаноб олийлари. — Хушмуомала Бонавентура пашшахона орқасидан оҳиста чиқиб келди. — Ҳаяжонланманг, жаноб Макропулос ташвишланишга заррача асос йўқ деяпти. Шундай эмасми, муҳтарам табиб? Киприк табиб сал сесканди, аммо ўз ишлари билан андармонлиги туфайли жавоб қайтаришни эп кўрмади. Аҳвол ниҳоятда хатарли эди. Қоннинг ранги ва қуюқлигига қараганда учинчи даражадан анча баланд бўлиб, энг хавfli ҳолатга яқинлашмоқда эди.

— Турғазиб қўйинглар, ўтиргим келяпти, — хазин товуш билан илтижо қилди Рудольф.

— Сабр қил, кўзичоғим, — шу ердалигини билдириб қўймоқчи бўлди Крендель ва шақилдоғини шақиллатиб кроват томон эмаклади. Қандай хоҳласанг шундайича ётавер. Илонга ўхшаб судралиб юргандан кўра ётган яхшироқ

— Дарҳақиқат, — Бонавентура бемор устига энгашиб турган табибга писмиқона қараб қўйди, — истироҳат қилишдан ҳали ҳеч ким азиат чеккан эмас, жаноби олийлари. “Тик тургандан ўтирган, ўтиргандан кўра ётган афзал”, — деб таълим беришади мавритан донишмандлари.

— Фикрингизни охиригача етказиб қўйинг, жаноб, — Макропулос ҳукмдорнинг беҳол кўтарилиб турган қўлини авайлаб пастига туширди. — “Ётгандан кўра ўлган яхшироқ...” Сиз ахир шундай демоқчи эдингиз шекилли? Мен бу мақолни Монпельеда, табибликни ўрганаётган вақтимда эшитганман. Ҳазратнинг аҳволлари ғоят мушкул. Шу боисдан менга халақит бермасликларингизни илтимос қиламан, жаноблар. Акс ҳолда жавобгарликни гарданимга ололмайман.

— Муҳтарам табиб янглишяптилар. Сатурн учинчи буржда. Ой ва Юпитер саломатлик уйида, — мунажжим ўз ташбеҳини парвойи палак алпозда маълум қилди. Мен ҳозиргина юлдузлар жадвалидан жаноб олийларининг фолини очиб кўрдим. Муқаддас Рудольф кунини император ҳазратлари ов кийимида кутиб олдилар.

— Яна бир дақиқа гапингизга қулоқ солсак жаноб олийлари ов пайтида отиб ўлдирадиган кийикнинг шохи неча жойидан синганини ҳам айтиб беришингиз эҳтимолдан ҳоли эмас, — ёқтирмасдан елкасини қисди табиб. Унинг фижиниши фойдасиз эди: зеро, Бонавентура барибир ўрнидан қимирламади.

— Ихтиёр менда бўлганда мунажжимни, сени ҳам, қон олувчини ҳам олдимга солиб ҳайдардим — қизиқчи ноқулай қолган ҳамюртига ёрдамга шошилди. — Лекин ҳар иккаласининг биргаликдаги ҳаракатлари сезиларли фойда келтириши мумкинлигидан бу ерда туришса туришаверсин... Билагон уйдирмачиларга эътибор берма. Уларнинг ақллари ҳеч вақога етмайди. Алдамчилик дорилфунунларда ўқитилмайдиган санъат. Мабодо мен сени алдайдиган бўлсам, кулавериб ичагинг ёрилади.

— Ҳаммаёғим қонми? — ҳаракат қобилияти аста-секин тикланаётган Рудольф оҳиста бошини кўтарди, қон бўлган кўйлагига кўзи тушиб, лоҳасланиб яна жойига чўзилди.

— Жуда шайтонсан-да ўзинг ҳам. Бир ойнинг ичидаёқ бутун бир бойликни ўмариш мумкин бўлган даргоҳга ўтиб олмоқчисан дейман-а — Крендель ўтқир

учли бошмоқдаги акашак оёғини тортиб олди-да полга қўли билан тиралиб турди ва хона ичида жўжага ўхшаб сакраб-сакраб юрди. — Унинг чойчақа пулини кўпайтир, кўзичоғим. Янги табибни қаёқдан ҳам топардик. Ёмон бўлса-да ўзингники ҳаммавақт дуруст.

Табиб беихтиёр қулиб қўйди. Маккор мажруҳ очиқ душманлик қилишни истамасди. Макропулос танага иссиқлик ато этувчи, танадаги ички суюқликларнинг мўътадиллигини таъминловчи кўз илгамас нуқталарни муолажа қилиб беморга уйку дори берди ва бошини мағрур кўтариб бу ердан узоқлашди. Инсоннинг қўлидан келиши мумкин бўлган ҳамма ишни қилди. Бундан буёғи эса табиат ва ҳар бир заррасига жонбағишлаб турувчи тангрига боғлиқ. Қирол бошидан кечирган ҳодат, яъни ўтакаси ёрилай деган камменер уни расмлар галереясининг муздек полида тирикликдан ном-нишонсиз ётганида кўриб қолиши ҳукмдорнинг узоқ яшашига унчалик умид уйғотмайди. Ўлим фариштаси огоҳлантирувчи давстлабки белгисини йўллабди. Агар касал яна хуруж қилгудек бўлса христианлар байрамигачаёқ Прага қўнғироқлари янги қиролнинг шарафига жиринглашлари ҳеч гап эмас. Яна ким билади дейсиз: Рудольфнинг омади келган. Барча ҳукмдорлар ҳам бунчалик мўътабар ёшгача яшаши амри-маҳол. Масалан, олганимизда, Францияда қироллар пашшадек ўлиб кетаверишган. Бири кейин аниқланишича, севимли китобининг ҳар бир саҳифаси заҳарланганидан, иккинчиси ёлланган қотилнинг ханжаридан дорилбақога рихлат қилган, учинчисини эса ғанимлар юқтирган тушуниб бўлмас касаллик йиқитган.

Макропулос тушликка боролмаслигини қизига тайинлаб қўйиш учун югурдакни жўнатди-да, тоза ҳаводан нафас олиш мақсадида ташқарига чиқди. Ҳар бир бўш дақиқадан соғлигини сақлашда фойдаланиш зарур эди. Ҳукмдор ўрнидан туриб кетмагунича узоқроққа сайр қилишга умид боғлаш қийин. Исталган дақиқада унинг ёрдамига эҳтиёж сезилиб қолиши мумкин.

Макропулос бақувват гишт тиргагичлар билан тўсилган қирол хобхонасининг итальян деразаларига кўз югуртирди-да, кенг айвонли шляпасини бостириброк кийди ва шошилмасдан Олтин қармоқча томон юрди.

Қора минорадаги шамол йўналишини билдирадиган асбоб жанубни аниқ кўрсатиб турарди. Арилар каштан гуллари ораларида мамнун гингиллашиб учинишарди. Одамни тетиклантирувчи тонгги мусаффолик куннинг иссиқ ва шамолсиз келишидан дарак берарди.

Олис ўрта ер денгизидagi оролда — гўзаллик ва севги маъбудаси денгиз кўпигидан бунёд бўлган жойда туғилган бош табиб янги ватанига меҳр қўйди. Влтаванинг баланд қирғоғида қад кўтарган шаҳар унга Лувр, Хофбург, табиийки, тунд Экскуриалга қараганда кўпроқ ёқарди. Айниқса, ям-яшил дарахтлар билан бурканган, ҳар томонига тенг ёнли учбурчак шаклидаги иморатлар қурилган бешбурчакли ёзги сарой гўзал эди. Девоқлари серҳашам нақшлар, шифтлари оҳанжамали расмлар билан безатилган бино эмас, аввало қорақайинли ўрмонлар, тоқзорлар ва ғаройиб ўтлоқлар кишини ўзига мафтун этарди.

Тангрининг хунарларини, гўзаллик асосида иш кўрувчи табиатнинг сирли ишораларини кўриб қалб чексиз қувончга тўлади. Ўт-ўланлар барқ уриб ўсиб ётган сўқмоқлардан ҳеч нарсани ўйламасдан хотиржам кезиш юракка таскин беришдан ташқари анчагина фойда ҳам келтиради. Макропулос шундай сайрлар маҳалида қаерда нима ўсишини чамалаб оларди-да, барглар ва овқатга ишлатиладиган ўтлар айнаи пишган палла Иоанн кечаси бу ерга ҳар йили келарди. Маҳаллий ўт-ўланлардан ташқари узоқ жануб ўлкаларидан келтирилган турфа ўсимликлар ҳам қийғос ўсарди. Меҳр билан ишлов берилган ерга кимнингдир хайрли қўллари билан авайлаб экилган ўсимликлар бу жойларга кўникиб ўз-ўзидан кўпаяверарди.

Қиролнинг табиби саройда катта мавқега эга бўлишига қарамай ҳамма нарсани ўз қўли билан синашни афзал кўрарди. У ой ёруғида кимсасиз жойларда кезаркан (бу жойлар ўз оҳанрабоси билан мафтун этарди) эрука, артиниза, кирказон, иссоп ўтларини йиғиб ғамлаб оларди. Саркоколла ва кўкмараз ўсимликлари ҳақида гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Бу жойларнинг ўт-ўланлари

кипр майсаларига қараганда баравж ва серсувлиги билан ажралиб турарди. Чунки жанубнинг борлиқни жизғиратиб юборгудай офтоби ўт-ўланларнинг эркин ўсишига йўл бермасди. Макропулос куйловчи фаввора нарёғидаги заҳарликдан қазиб олган заҳарли сув ўтининг илдизи унга маълум бўлган барча заҳарли ўтлардан кучлироқ эди.

Қон ҳайдаш учун фойдаланиладиган атир гулларгина ўсмасди, бу атрофдаги боғларда. Чор атрофда чиройли анвойи гуллар мавж уриб ётар, сарой боғини эса ёввойи наъматаклар босиб кетганди. Фақат “Аве Мария” деб ном олган нимқизил оқ гунчаларгина кўринмасди. Бу гунчаларнинг гулбарглари заҳар-заққум илдизининг кучини янада орттириб юборарди.

Мазкур гулни Кипр, сўнгра Провансга солиб юриши қатнашчилари олиб келишган. Гулсимон чиганоқ — Венеранинг бешикчаси солибчиларнинг белгисига айланиб қолган. Прованс атиргулининг ўрнини фақат сеҳрли қип-қизил тошгул босиши мумкин эди. Қирол табиби таниш кимёгарлари ҳузурига ана шу гул учун жўнаганди. Табиб зарур гиёҳларни қидириш билан овора бўлиб турган бир маҳалда Бонавентура ўз ниятини амалга ошириш ҳаракатига тушиб қолди. Хавф-хатарнинг эҳтимоли оз эди. Сарой табибининг атрофига айфоқчилар қўйиб ташлаган испаниялик табибнинг ҳар бир босган қадамидан хабардор. Утган кечаси императорнинг оғир хасталаниши олдиндан ўйлаб қўйган режасини зимдан амалга ошириш имконини берди.

Бонавентура Рудольф уйқудан уйғониб бир бўлак қуш гўштини тамадди қилиб илитилган винони сипқариб олгач, қизиқчига бош ҳақимни чалғитиб туришни буюрди-да, ҳокимнинг теласига келди.

— Жаноби олийлари сеҳрли кўзбойлоқчиликлари билан бутун сарой аҳлини хурсанд қилган юзефовлик донишмандни ҳамон эсласангиз керак деб умид қиламан — даромадни узоқдан бошлади испанчалаб.

— Табиб Лёвними? — синиқ овоз билан сўради ҳоким болалигидан таниш тилда гапиришга ўтиб. — У мен учун қадрдон одамларнинг арвоқларини чақириб берарди, мен эса улар билан суҳбатлашардим. У қандайдир кўзбойлогич эмас, улуғ сеҳргар.

— Баҳслашиб ўтирмайман, — мунажжим гапни бошқа томонга буришга шошилди. — Ҳарҳолда жаноби олийларининг сабр-тоқатлари туфайли бундайлар роҳат-фароғатда яшамокдалар. Мадридда бўлганда бундай одамларни аллақачон Катта майдонда гулханга ташлашарди... Лекин мен бошқа нарса ҳақида гапирмоқчийдим. Лёв “Олтин малҳам” тайёрлаб беришни рад этиб дўстларингизни ғоятда ранжитди.

— Рад этди? Асло ундай эмас! Бундай малҳам тайёрлай олмаслигини ҳалол тан олган холос. — Рудольфда газабланиш аломатлари сезилди. — Бирор кимсанинг қўлидан мутлақо келмайдиган юмушни ундан талаб этиб бўлмайди. Мен сизга соғлиғимни тиклаш ҳақида ғамхўрлик қилишни топшираётганим йўқ-ку ахир?

— Жаноби олийлари, алаҳусус мен шу тўғрисида гапиряпман-да. Юрадиган санам ясай олган, қиролликнинг шундоққина чегарасида вабони тақа-тақ тўхтаган мутафаккир одам ҳаётини узайтирадиган дорининг сирини билмаслигига ишониш қийин.

— Аҳвол мана шунақа, дон Бонавентура. Макропулос ҳам шу фикримда собит қолишимга кўмаклашди.

— Эҳ, Макропулос! Мунажжим ўзига зарар етказмасдан баҳсда қай пардагача кўтарилиш лозимлигини аъло даражада биларди. — Лёв ва Макропулос!.. Улар бир-бирларини бунчалик қўллаб-қувватлашлари сизга ғалати туюлмайтими? Назаримда ҳеч бўлмаганда уларнинг биттаси нотўғри гапирётгандай туюляпти. Эҳтимол билмасдан хато қилишаётгандир, ҳарҳолда атайин алдашяпти деган фикрга боришни истамасдим.

— Сиз бу билан нимани кўзда тутяпсиз? — сергакланди ҳар нарсадан шубҳаланаверадиган ҳоким.

— Вафодор кулингиз учун энг қадрли нарсани. Юлдузлар бор ҳақиқатни аён қиладилар. Жаноб олийлари юзларига қизил югурганлигидан тез соғаяётганлигингизни кўриб турибман. Макропулос қанча масҳара қилса қилаверси-

ну Португалия қиролининг ташрифи шарафига уюштириладиган ов бари бир ўтказилаверади.

— Илоҳим шундай бўлсин, — Рудольф лабларини қўл сочиқ билан артиб, кўзларини очди. — Дарҳақиқат, мен ўзимни анча яхши ҳис этаяпман.

— Мен шунга айтаяпман-да: мангу хуршидлар алдамайди ва ҳақиқатни яширмайди. Шуниси билан одамлардан фарқ қилади. Тунги осмон юлдузлари сирини ўқий оладиганлар учун нома ёзилган қоғоздай гап. Зухро юлдузининг Юпитер билан саломатлик уйида учрашуви бахтли ҳаёт ва душманлар устидан қозониладиган ғалабани аниқлатади.

— Фикрингизча мен яна қанча яшайман? — истехзоли табассум билан ишонқирамай сўради Рудольф. Унинг бутун қиёфасидан мунажжимларнинг изоҳларига унчалик аҳамият бермаслиги сезилиб турарди.

— Йигирма тўрт йилдан кам эмас, — бурро жавоб берди Бонавентура. Унинг ўткир нигоҳидан бидъатпараст ҳукмдорнинг асабий жавоб кутаётгани четда қолмади. Нутқининг оҳанги, тупигини ютиши, кўз қарашларидаги саросимали маъно ундаги қандайдир безовта умиднигина эмас, шунингдек қандайдир яширин кўрқувни ҳам аниқларди.

— Қойил қолиш мумкин бўлган аниқлик! — Рудольф енгил тин олди. — Ўз қазо кунингизни ҳам бу қадар бехато айта оласизми? — Ҳоким маккорона табассум қилди. Бошидан кечирган таҳқирланишнинг қасдини олиш мақсадида қалбидаги шубҳани тўкиб солди.

Бонавентура кўкрагининг ости ачишгандай бўзариб кетди. Кутилмаган савол қароқчининг қўлида ярқираб кетган пичоқдай унинг ақли ва иродасини танг аҳволга солиб қўйди. Маккорлигининг чеки йўқ. Рудольф Прага жаллодлиги ҳакамлигида текшириш ўтказиши ҳеч гап эмасди.

— Одам ўзи учун юлдузлар жадвалидан фол очиши қийин, — танг ҳолатдан кўтқарадиган жавобни дарҳол топди. — Мен сиздан уч кун олдин нариги дунёга равона бўламан, жаноби олийлари.

Бонавентура тарвуз уруғидай ялтираб турган қора, маъносиз кўзларини ҳокимдан яширди. Ғалаба сўзсиз у томонга оingan эди. Ҳокимнинг бундан кейинги ҳаёти топқир ҳамтовоқнинг қисматига тўғридан-тўғри боғланиб қолганди.

— Ҳаммаларинг ўтакетган фирибгарсизлар, — енгилганини тан олиб немисчалаб минғирлади Габсбург. — “Олтин малҳам” билан қандай англашилмовчилик бўлаяпти ўзи?

— Эй, буми? — Бонавентура ўзини бу нарса энди ҳаёлига келгандай тутди. — Анигини билмадим, лекин Макропулос Муқаддас Агата кунга арафасида авом халқ истиқомат қиладиган маҳаллада бўлган! У ердан лойдан ясалган кўзачани ёмғирпўшининг барига яшириб қайтган... Ишончли шахслар сизга маълум бўлган оби-ҳаётга ишора қиляптилар, жаноби олийлари.

— Шундай бўлиши мумкинми? — секингина чинқариб юборди Рудольф. Мунажжим гапни авж пардасига кўтариб қўйгач енгил тортиб йўталди ва дастрўмоли билан терчирасан пешонасини артди. Ҳамма айтганлари айни ҳақиқатдай чиқди, ҳарҳолда шундай туюлди. Ҳукмдорнинг ҳайронликдаги хитобини энди эшитмаганга олиш ҳам мумкин. Яхшиси ўзи тагига етсин.

— Эҳтимол, Макропулосни чақириб, — бамисоли овоз чиқариб ўйлагандай сўради, — ундан тушунтириб беришни талаб қилиш керакдир?

— Ишончим унчалик қомил эмас, жаноби олийлари, — Бонавентура ўзини бағоят шубҳаланаётгандай кўрсатди. — Бош ҳокимга тўхмат қилишаётган бўлиши ҳам эҳтимол. Саройда ҳасадгўйлар кам дейсизми? Бу ҳолда биз содиқ хизматкорингизни беқордан беқорга ранжитиб қўйишимиз мумкин. Бу масаланинг бир томони. Бошқа томони эса бу сирдан хабардорлигимиз, кечирасиз, сизнинг хабардорлигингизни унга сездириб қўйиш нодонлик бўлур эди. Ахир у тониши ҳам мумкин. Қандай иш тутишини билолмай бошим қотиб қолди, — Бонавентура ўйга толди.

— Яширин равишда тинтув ўтказиб кўрилса-чи? — фаҳм-фаросатли ҳоким йўлини тез топди. Маккор оталарнинг сабоғи беқорга кетмаган.

— Ажойиб фикр! Бунақаси менинг хаёлимга ҳеч келмаганди, — яшнаб кетди Бонавентура.

Бош ҳақимнинг хонаси сарой аҳли соҳибқироннинг омон-эсон соғайиб кетганлиги шарафига ўтказилаётган тантанали ибодатга жўнаб кетиши билан тинтув қилинди. Шу дақиқада дабдабавор юриш қатнашчилари аждаҳони ўлдираётган Муқаддас Георгий ҳайкали ёнидан ўтиб бундай ҳодиса шарафига қипқизил гулмаржонлари билан безатилган черковнинг олтин эшикларига яқинлашмоқда эди. Миноранинг ёй шаклини олган бўртиқ қисмидаги очиқ деразадан пилтали милтиқ кўтарган камтарин аскар кўринди-да, нақшли даструмолини ўз вақтида шу томонга қараб қолган испанга силкитди.

Империянинг олий даражадаги амалдорлари бошларини одоб билан эгиб равоқнинг куюқ сояли жойига томон келишарди. Қизил тизимча билан ажратиб қўйилган олд қатордаги ўриндиқлардан ташқари ҳамма жойни башанг кийинган хонимлар ва йигитлар тўлдиришганди. Рудольф қироллик жойига кўтарилди, мункайиб қолган руҳоний дурлар билан безатилган бош кийимини тузатди ва ибодат бошланиб кетди.

Айланма зиналарнинг баҳайбат устунларидаги серҳашам нақшлар, қанотли фаришталар, марҳумларнинг қабр тошлари, панжараларнинг безаклари устида органнинг оҳанрабо куйлари таралди. Юраклар гуноҳлардан фориг бўлиш умидида орзиқар, бутлар остига ёзиб қўйилган жинчиروқлар мусиқага жўр бўлаётгандай липилларди. Пиширилган товуқнинг ёқимли ҳиди димоқларни қитиқлар, кўзлардаги миннатдорчилик ёшлари кўнгиллариغا таскин берарди.

Ҳамон танҳоликда умр кечираётган ва насл кўрмаган ҳаворий ҳоким одамлар ва қирол сағанасининг мрамор ҳайкалчалари тепасида қад кўтарди.

Англиниши қийин қандайдир кўнгилашлик Рудольфни деворларга ва ерга ўрнатилган сағаналар томон тортди. Ахир кетма-кетига турли байрамлар яқинлашаётганди. Шу боисдан оромбахш, нурли нарсалар тўғрисидагина ўйлаш мароқли...

Иттифоқчиларга ҳадя этилган беҳисоб инъом-эҳсонлар хазинани тамомила ғариб аҳволга келтирди. Муқаддас Вит черковининг бош руҳонийси императорнинг пиридан қирқ олтину икки юз ўттиз саккиз қиротли бриллиант сарфланган мақбарани қабул қилиб олди. Садақа тарқатиш учун кумуш тангалар солинадиган бочкача тайёрланди. Лекин ибодатхонанинг олтин дарвозалари тепасида дўзах қозонлари учиб юрар, карнайлар ўликларни қиёмат қойимга чақирарди.

Сарой табиби ибодат маҳалида чалинадиган куй тугаб, черков остонасига қадам қўйиши билан оқ ҳибса олинди.

Эртасига эрталаб ясан-тусандан сўнг император ва мунажжим тунда мияларида пишиб етилган мулоҳазалар билан ўртоқлашишди. Жарангдор испан тили буларнинг сирини хизматкорлар билиб олишларига монелик қиларди.

— Лекин бу нарса баайни ўша модда эканлигига ишончингиз комилми? — Рудольфнинг дастлабки саволи шу бўлди.

— Шак-шубҳасиз, жаноби олийлари. Бу ишларга бироз ақлим етади-ку. У кўринишидан ўлимдан сира фарқлаб бўлмайдиган уйқу ато этади одамга. Дорининг миқдорига қараб уйқунинг муҳлатини истаганча чўзиш мумкин. Лекин шарти ҳаммаси бўлиб йигирма тўрт йилдан ошмаслиги керак.

— Яна ўша ғалати рақам!

— Ажабланадиган жойи йўқ, олампанох. Икки ва тўрт рақамининг йиғиндиси олти, учта олти эса Апокалипсис рақами, Бафомет¹ белгиси.

— Бунақалар узоқ муҳлат ухлаб қолган одам кейин нима бўлади? — сўради ҳаяжонланган Рудольф, тўрсимон ёқаларини бирма-бир орқасига ташлаб. Бу ҳолат миттигина калласи қат-қат кенг бурма фламанд ёқасидан базур кўрингунгача давом этди. Мазкур кўриниш Иродиада² лаганидаги бошга ўхшайди.

— “Муқаддас Иоанн байрами арафасидаги ёмон аломат бу”, — ўйлади Бонавентура.

¹ Магомет (Муҳаммад) исмининг бузиб айтилиши.

² Галилий ҳукмдорининг хотини. Ривоятларга қараганда Иоанн Креститель қатл этилган унинг калласи лаганда хотини Иродиада олдига қўйилган.

— Мен валасъен бурма ёқасида кўринганингиз маъкул деб ўйлайман, жаноби олийлари. У сизни янаям очиб юборади.

— Мен мутлақо бошқа нарсани сўраяпман! — Рудольф кўзгу олдига келиб ёқасини итоаткорона алмаштирди.

— Кечирасиз шоҳим, лекин мен бунга батафсил жавоб беролмайман. “Олтин ичимлик” тўғрисида гап тарқатиб юборганлар у ҳақда ҳеч нарса билишмайди, уни ичиб кўрганлар эса чурқ этиб оғиз очмайди. Замзамлар сири ҳаммавақт шундай бўлиб келган. Лекин ухлаган одамлар учун йишлар дақиқалардай ўтиб кетади, деган фикрда ҳамма ҳам. Ун йиллаб ухлаган одам гўё кечадан бери ухлаётгандай индамай туриб кетаверади. Бундай ҳолат бир неча бор такрорланиши мумкин. Бу инсон учун умрбоқийликнинг ягона йўли эмасми? Ўз ўзидан маълумки, мен осмондаги мангулик ҳақида гапираётганим йўқ.

— Бундай мисоллар сизга маълумми?

— Истаганингизча топилади! Масалан, Христиан Розенкрейц. У ҳаммаси бўлиб бир юз ўттиз йил яшаган.

— Нега бунча оз? — қовоғини уйди Рудольф чўққисоқолга синовчан қараб.

— Ким билади дейсиз, шоҳим? Эҳтимол, замзамни ичиш ёдидан кўтарилингандир ёхуд яшайвериш жонига теккандир.

— Шунақаси ҳам бўладими ахир?

— Пировард натижада ҳамма нарса ҳам жонга тегеди.

— Сиз оби замзамни синаб кўришимни тавсия эта оласизми?

— Ҳозирми? Айни қирчиллаган вақтингизда-я?! — Бонавентура ёлғондакам даҳшатга тушган бўлиб юзини чангаллади. — Ҳечам мумкин эмас!.. Эҳтимол, бир неча йилдан кейин агарда... — у атайин гапини охирига етказмади.

— Лекин бундай ҳолатда мен бирор кори ҳол, фалокат рўй бермаслигига ишончим комил бўлмоғи шарт, — ҳоким гапни илиб кетди. — Шу боисдан қандайдир кафолат керак, дон Бонавентура.

— Тажриба ўтказишга буйруқ беринг, жаноби олийлари, — таклиф қилди мунажжим. — Айтайлик узоқ муддатга ҳукм этилган жиноятчи ёхуд барибир гулханга ташлаб ўлдиришга қарор қилинган бирор манжалақи устида тажриба ўтказишсин. Биз эса бир неча йил мобайнида оби замзамнинг кучини синаб кўрардик.

— Бу ажойиб фикр! — Рудольф қўлларини мамнун ишқалаб кўйди. — Муқаддас Яго номи билан қасамёд қиламанки, бу олижаноб фикр... Лекин не учун бу тажрибани албатта жиноятчи устида ўтказиш керак. Гуноҳини ювиши учун бу имкониятни Макропулоснинг ўзига берчак-чи? Ҳеч бўлмаганда кейинчалик у ўз ҳолати, бошидан кечирганларини яхшилаб гапириб беради-ку.

— Чолга тегма! — тиниб-тичимас мажруҳ кутилмаганда қаердадир стол тагида пайдо бўлди. — У сенга иш беради ҳали. Бирор лақмани бир маротаба лақиллатган бўлсанг шайтонни ҳам йўлдан ураман деб ўйлама. Жудаям бунчалик эмас, шоҳим! — Крендель ёқимсиз пишқирди ва тўсатдан Севилье бозоридаги дарвешлардай вайсай кетди: — Йўқолсин қичима, шох-шабба кул бўлсин, саломатлик ичимизга тариғу бугдой, Испанияга кўтирлик, Францияга омад ёр бўлсин.

— Йўқол, бу ердан аҳмоқ! — жаҳли чиқди императорнинг. — Оёқ остида ўралашма.

— Йўқ, эгачижон, иккаламиздан қай биримиз ростакамига аҳмоқлигимиз ҳозирча номаълум, — дон Росконес қизиқчиларнинг ҳуқуқидан фойдаланиб дадил эътироз билдирди. Бутун габсбург мулкида фақат угина ҳукмдорга ҳақ гапни айта оларди. — Хасталик инсонга ўз-ўзидан келади, деб ўйласанг катта хато қиласан. Сенга даво ато этган қўлни тишлашдан аввал гўрдан тортиб олган одамни унутмагин аҳмоқ!

— Яхшилиқни билмайдиган ҳайвонни кўзимдан йўқотинглар! — деди қони қайнаб кетган Рудольфнинг газаби кўзиб.

Аммо чаққон тасқара лип этиб ергача осилиб турган кимхоб дастурхоннинг орқасига ўтиб олди. Устига-устак узун бурнини кўрсатиб: Ку-ку! — деб масҳара қилди.

— Чиндан ҳам Макропулосни тинч кўйиш керак, жаноби олийлари, — Бонавентура вазиятни ҳар томонлама мушоҳада қилди. Крендель тилида қис-

мат каромат этилганди. Табибга эҳтиёж туғилиши биланоқ Рудольф қилмишига пушаймон бўлиши, бутун ғазабини маслаҳатгўйга сочиши муқаррар эди.

— Тинч кўйиш керак? Давлат жинойтчисини-я?

— У шубҳасиз гуноҳдор, лекин жинойти унчалик оғир эмас-ку? — мунажжим жиндаккина шубҳа уруғини сочди.

— У ўз ҳукмдорининг ишончини оёқ ости қилди, — жавради секин-аста ғазаб отидан тушаётган Рудольф. — Жазосини тортиши керак.

— Жазо гуноҳга яраша бўлгани яхши. Шарти шуки, у ҳукмдорни ноқулай аҳволга солиб қўймаслиги керак.

Бонавентура қиролнинг пардоз-андоз хонасида гўё рақс тушаётгандай у ёқдан бу ёққа юрар, серҳашам ҳошияли кўзгуларда унинг гавдаси акс этарди.

— Макропулоснинг гўзал қизи бор...

— Наҳотки! Юракларни забт этувчи офатижон-а! — жонланди Рудольф.

— Шундай экан, ҳали очилмаган ғунчани набираларга совға қилиб юборган яхшимасмикин? — хитоб қилди кўнгил овловчи мунажжим гўё бир ишни қойил қилгандай ва чапак чалиб ҳам юборди.

— Айтмоқчисизки...

— Шундай бўлгани маъқул, соҳибқирон! Сабаби Макропулос хом-хатала ўйланган қилиғининг натижасини кутишдан ғоят манфаатдор бўлади. Аминманки, у-сергаклик билан кузатиб тургач, қизга ҳаётида бирор қор-ҳол рўй бермайди. Бу ҳол табибни қамоқхона заңжирларидан кўра маҳкамроқ жиловлаши ҳақида гапираётганим ҳам йўқ. Зеро, тажриба ва унинг оқибати ҳақида қайғурмаса ҳам бўлмай.

— Сиз жудаям шайтонсиз, Бонавентура!

Шу жойда солнома сатрлари тугаб, ҳамманинг оғзида қолган мишмиш ривоят кучга киради. Ривоятнинг энг кўп тарқалган нусхасига кўра Елена Макропулос қарийб бизнинг давримизгача ҳаёт кечирибди. У даврдан бу даврга учиб ўтавериш, маъшукларни алмаштиравериш (фақат исми ва отасининг бош ҳарфлари Е.М. гина ўзгармай қолаверишди), дори-дармон воситасида ўт ичида қолган афсонавий самандардай яшараверишди. Лекин кунлардан бир кун кўйлақларнинг фасонию бежаб ташланган отлар устидаги суворийларнинг соч тарашларигина ўзгарадиган от ўйинидан кўзи тиниб қайсидир қасрда оҳиста уйкуга кетди. Меросхўрларга васият қилинган сопол идиш шундайлигича қолиб кетди. Шайтоний моддадан ҳеч ким фойдалангиси келмади.

Ғаройиб уйдирма!

Ҳақиқатда эса бечора қиз ўлим уйқусидан уйғонгач, ҳаракат қобилиятини бутунлай йўқотди. Унинг қон томирлари бўшашиб, пайлари қуриб қолганди. Бир неча ой мобайнида нафас олмай ётган ўша йигирма йилга қарибди кўйибди.

Рудольф қизнинг уйқудан уйғонганидаги мудҳиш ҳолатни ўз кўзи билан кўргани йўқ. Тантанавор ов ва август кўнгилхушликларидан сал фурсат ўтгач уни ҳокимиятдан бутунлай воз кечишга мажбур қилишди. Фақат фахрий унвони қолди, холос, номигагина иззат-икром кўсатиларди. Империянинг бошқа давлатлари сингари Богемия ҳам Матвейга ўтди.

Ҳуқуқларидан маҳрум этилган, таҳқирланган ҳоким Рудольф Иккинчи 1612 йилда вафот этди. Ундан нодир расмлар мажмуаси, осмон жисмларини ўрганадиган асбоб-анжомлар, асосан кимёвий олтиндан ясалган медаллар тегиб қўйилган шинам кабинет қолди...

Ўн учинчи боб

ЧИРОЙЛИ ҚУТИЧАНИНГ ЖАРАНГИ

... Игорь Александрович Берсенева эшик занжирчасини туширмасдан Люсиннинг хизмат ҳужжатини обдон текширгандан кейингина уни уйига киритди. У одоб юзасидан билдирилган таъзияга сиполик билан совуққина миннатдорчилик билдирди-ю, қаттиқ талаб қўйди:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

— Хотинимни бефойда сўроқлар билан қийнамасликларингизни илтимос қиламан, — деди оҳиста, сўнг Владимир Константиновичнинг бошлиқларини танишини эслатди. — Хотиним ҳамон ўзига келганича йўқ, шу боисдан унинг юрагини тирнашга не ҳожат. Боз устига бунинг фойдаси йўқ, чунки биз Георгий Мартинович билан охириги маротаба ўтган йилнинг ёзида кўришган эдик. Сизга бирор жўялироқ маълумотни айта олмаймиз.

Люсин тушунаман дегандай жимгина бошини эгди. Жуда зарур бўлган тақдирда ҳам буларни мажбур қилиш фойдасизгина эмас, балки одобсизлик ҳам бўларди. Берсеневга ўхшаган одамлар уни тўғридан-тўғри эшикдан ҳайдаб юбориши ва яна устидан ишхонасига шикоят қилиши мумкин эди.

— Огоҳлантирмасдан тўсатдан бостириб кирганим учун узр сўрайман, — кулимсиради Люсин. — Раҳбарларингиз билан келишиб олишим лозим эди шекилли.

— Нималар деяпсиз? Нега энди? — Берсеневнинг юзюю муомаласи шу ондаёқ ўзгарди. — Хизматингизга тайёрман.

Берсеневлар Москвага мўлжаллашганидан бир ҳафта кейин қайтишди. Телеграмма сўзлари жуда эҳтиёткорлик билан тузилганига қарамай бу хабар Людмила Георгиевна учун шу қадар кучли руҳий ларза бўлдики, уни кечиктиришга тўғри келди. Қарийб ҳаммавақт рўй берадиган фалокатнинг бошланиши одатда шу зайлда бўлади. Қайгули хабарнинг томдан тараша тушгандай тўсатданлиги Людмила Георгиевнани эсанқиратиб қўйди. Дастлабки дақиқаларда ҳатто кимлардандир (отасидан эмас, албатта) бу қадар устомонлик билан қилинган ҳийла-найранги учун хафа бўлди. Лекин шу ондаёқ хаёлига келган фикрдан ўзи уялиб кетди. Сўнгра қулоғи том битиб беҳушлана бошлади, бутун вужудини ҳеч қандай кўзёшлари ифодамай олмайдиган ғам-алам қоплади. Кўкраги бамисоли тошдай қотиб қолди — нафаси қайтди. Илгариги барча ғам-ташвишлар кўпикдай учиб кетди. Номини ҳатто хаёлига келтириш мумкин бўлмаган, аммо шунга қарамай Людмила доимо кутиб юрган даҳшат ахир уни четлаб ўтмаганди. Онасининг ўлимини жажжи, ҳар қандай хавф-хатардан фориг оролчанинг замин билан туташган қисмининг ўпирилиб кетиши сингари ҳалоқатдай қабул қилганди. Ёпирилиб келиши мумкин бўлган барча балоқазолардан асрагувчим эндиликда фақат отам бўлади, деган тўла англаб етилмаган ишонч билан эндиликда барча орзу-умидларини падари бузруқвори билан боғлаганди. Мана энди у ҳам қизини тарк этаяпти. Лекин шунга қарамай, Людмилада умид учкунлари ҳали батамом сўнмаганди. Ҳар бир икир-чикир онаизорини эслатувчи ётоқхонага беркиниб олган Людмила эски суратларни кўздан кечирарди. Ранги ўчинқираган суратлар уюмидаги расмлардан қандайдир жонли аксадо, ўзига ҳамдардлик қидирарди-ю, аммо тополмасди. Альбомларнинг чанг босган духоба жилдлари қандайдир таниш, аммо вақт ўтиши билан беғоналашган, учлари кардонларга киргизилган суратларни ўз ичига яширганди. Ҳатто расмлардаги ўз рухсори ҳам бошқачароқ туюларди. Эшик қўнғироғининг мунгли жиринглагани, бўғиқ овозларнинг шивир-шивири Людмиланинг қулоғига чалинди. Лекин унга эшитилаётган овозлар вақт саргайтирган расм қоғозларига тушаётган хира нурлардек мавҳум, эгасизга ўхшади. Расмлардаги қиёфалар, олачалпоқ шуълалар, сўзларнинг ҳамма-ҳаммаси гўё йўқлик қаърига фарқ бўлгандай.

Игорь Александрович Люсинни қайнатасининг кабинетига бошларкан, ичидан беркитилган хона олдидан тўхтаб кўрсаткич бармоғини лабига текказиб эҳтиёткорликка ишора қилди, сўнгра оёғининг учиде яра келди. Унинг бироз ясама туюлувчи ҳаракатлари кишининг рағибини келтирарди.

— Сизни ўзи нима қизиқтиради? — сўради эшикни зич беркитгач.

— Чорбоғда топилган қоғозлар орасида тушуниш қийин ўринлар бор, — Люсин расмий жавоб билан чекланди. — Шуларни аниқлаб олишни хоҳлагандим.

— Тушунарли, — Игорь Александрович хаёл сурган бўйи лабларини ялади. — Хужжатларни қайтариб берасиз деб ишонса бўладими?

— Ҳеч шубҳасиз. Тергов туташ биланоқ ҳаммасини бус-бутун оласиз. Рўйхат бўйича... Аниқроғи, Людмила Георгиевна асосий меросхўр сифатида ўзига тегишли нарсаларни олади.

— Асосий меросхўр? Бу нима деганингиз?

— Георгий Мартинович бутун қонун-қоидалари билан расмийлаштирган васиятномага кўра чорбоғ ва омонат кассага қўйган пулнинг маълум миқдори Аглая Степановна Солдатенковага тегади.

— Кимга дейсиз? — Нохуш хабардан қўнгли гаш бўлган Берсенев ёлғондан кўлди. — Мўнқиллаб, эсини еб қўйган кампиргами? Буни қаранг-а!.. Ҳеч қиси йўқ, бошқача ҳал қиламиз бу ишни.

— Ихтиёрингиз. Васиятнома тергов ишлари бутунлай тугагандан кейингина кучга кириши мумкин. Тўғрироғи, олти ойдан кейин. Яна ўзингиз биласиз. Мен бу масаланинг барча нозик жиҳатларини билавермайман.

— Етти ухлаб тушингга кирмайдиган ҳолат-а! — Игорь Александрович ҳамон ўзини босолмасди. — Бундан чиқди, қари ялмоғиз уни ўзига оғдириб, авраб олган экан-да!.. Бунақа ёшда одамни ҳоли қолдириб бўлмас экан-да ўзи. Бечора отагинам!

— Георгий Мартинович одамларга ишонаверадиган соддадил одаммиди?

— Асти қўяверасиз. Жудаям соддадил эди, ҳаммага ишонаверарди. Бу нуса қандай қилиб ўзига ром қилганига ҳайронман.

Билишимча, бунга маълум асослар бўлган шекилли? — Люсин эҳтиёткорлик билан гап бошлади. — Эшитишимча, кампир Георгий Мартиновични қандайдир оғир хасталиқдан халос этган экан. — Эҳтиросларга берилмай Берсеневни очиқчасига гаплашишга даъват этди.

— Буни сизга ким айтди? — Игорь Александрович жиркангандай қовоғини уйди. — Қанақасига у меросхўр бўларкан? Ёш болаларни эртақ билан алдагандай гап бу. Тўғри, чол маълум даражада восвос бўлиб қолганди. Лекин унинг оғир хасталиги ҳақидаги гап бутунлай уйдирма, фирт ёлғон. Кексаларга хос одатий бетоблик эди, холос... Умуман олганда, мен табиб ва расм-русумчиларнинг ҳар хил йўллар билан даволашларига бутунлай ишонмайман. Лўтти-бозликдан бошқа нарса эмас бу.

— Жудаям унчалик эмасдир? Менимча, Георгий Мартиновичнинг ўзи ҳам халқ табобатидаги доривор ўсимликларни ёқтирмаган, деб бўлмайди...

— Фақат касб-этиборига кўрагина, холос, — деди Игорь Александрович қўлларини бир-бирига ишқалаб, тўсатдан очилиб. — Унинг номи янги кимёвий моддалар билан машҳур бўлганини билмайсизми ахир? Ҳар хил ўт-ўланларга қизиқиши эса масалага соф илмий томондан ёндошиб кўриш усули эканлигини эсан чиқара кўрманг. Бунинг анави... — ҳаҳ нимаиди — керакли сўзни эсидан чиқариб қўйиб бармоқларини қарсиллатди, — ўшанга ҳеч алоқаси йўқ.

— Эмчилик демоқчисиз-да? — унинг мушкулини осон қилди Владимир Константинович. Люсин Берсеневда рўй берган ўзгаришнинг сабабини сезгач, бироз ранжиди. Аммо кўзланган мақсадга эришиш нуқтаи назаридан мерос тўғрисида гап очиши ўз натижасини кўрсатди.

— Худди шундоқ! — Игорь Александрович олдинги расмиятчилигини итқи-тиб ташлаб очилиб кетди-да, ёқимлироқ кўринишга бор кучи билан ҳаракат қилди. — Бизнинг ўша ёқимли кампиршойимиз эса ўтакетган эмчи. Сиз аёл билан дўстлашиб олишган бўлсангиз керак? — у ўта синчковлик билан тикилишини мулойим кулгу остига яшироқчи бўлди. — Аммо шуни айтиб қўяй-ки, унга маъқул бўлиш жуда қийин. Масалан, мен қанча ҳаракат қилмайин бунга эриша олманман. Людочка иккаламизни Аглая хола ёқтирмайди, та-мом-вассалом. Бунга ўзингиз ҳам иқрор бўлгандирсиз?

— У билан деярли гаплашганим йўқ, — Люсин гапнинг нишаби қайси томонга кетаётганини фаҳмлаб, қўлини силтади. Хуллас, рўй берган ҳодисанинг моҳиятига қайтайллик-чи. Кампир ниманиям гапириб берарди? Нуқул хўрсинади, холос... Воқеа содир бўлган пайтда у қариндошлариникига кетган экан.

— Биламиз, бунақа қариндошларини! — масхараомуз тиржайди Берсенев. — Воқеаларнинг бир-бирига мос келаётганлиги сизга ғалати туюлмаётими? Сира кутилмаган васият, бунинг кетидан сал ўтмасдан портлашнинг рўй бе-риши?

— Доно юнонликлар бунинг кетидан деган тушунча шунинг оқибати деган маънони англамайди, деб таълим беришади. — Люсин мулойим кулимсиради. — Лекин ҳақиқатан қандайдир ғалатироқ ҳолат рўй бергани ўз-ўзидан равшан. Бу ҳақда нима дейсиз?

— Мен қардан билай?.. Бироқ бу ишдан ким манфаатдор бўлса чигални ўша жойдан ахтармоқ лозим. Ҳурматли Владимир Константинович, сизга ўргатгулик жойи йўқ. Бир қарашда тасодифий туюладиган нарсалар ҳам ҳаммавақт биз ўйлаганимиздай бўлиб чиқавермайди. Масаланинг илдиизига чуқурроқ киринг, ўшандагина моҳият очилади-қўяди.

— Диалектика қонуни бу, — Люсин ўзини Берсеневнинг шаъмасини тушунмаганга олди. — Бахтга қарши инсон ҳодисаларнинг барча оқибатларини билолмайди. Ҳаёт шахмат тахтасидаги ўйин эмас.

— Ҳм-м. Бунақа бўлиб чиқиши етти ухлаб тушимизга кирмаган, — Берсенев ўзи бошлаган йўлни қатъий давом эттирарди. — Бечора Георгий Мартинович аслини олганда, кечирасизу бу қишлоқи аёлнинг қулига айланиб қолган экан. Ғоят меҳнатқаш ва китоб ўқиб чарчамайдиган оғамиз турмушнинг икир-чикирларига жуда ожиз эди. Кичкинагина нарса ҳам унинг мувозанатини буза оларди. Ҳатто куймоқ пиширишни ҳам билмасди. Ёлғиз қолган чол осонгина арзимас нарсанинг қурбони бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас...

— Сиз бирор конкрет нарсани назарда тутяписизми?

— Билганимда айтмасмидим? Биз у билан бир йилдан ортиқроқ вақтдан бери кўришмадик. Кейинги воқеалар қандай кечганини ким билади дейсиз?

— Воқеалар дейсизми? — Люсин суҳбатдоши ўз қадр-қимматини бутунлай ерга уриб юбормаслик учунгина кампирни муайян нарсаларда айблашдан зўрға тийилиб турганини фаҳмласа-да, атайин ёрдам қўлини чўзмади.

— Маълум маънода, — Игорь Александрович суҳбатдошининг фаросати бу нарсаларга ставермаганидан озор чекиб тоқати тоқ бўлди. Воқеаларнинг ҳатто мантиқсиздай туюладиган ривожини ҳам олдиндан тайёрланган тадбир натижасида рўй бериши мумкинлигини наҳотки тушунмасангиз?

— Қанақа нарсанинг натижасида?

— Инсоний, ҳаётини муносабатлар, одатлар, кўролмаслик. Эҳ-ҳе, яна нималар кирмайди дейсиз?

— Буни тушунишнинг ҳеч қийинлиги йўқ, Игорь Александрович. Сизнинг мулоҳазаларингиз ғоят оқилона ва адолатли. Лекин мен бу ерда олдиндан атайин тайёрланган бирор нарсани, кечирасизу кўрмаяпман. Эҳтимол, мен кўп нарсаларни билмасман.

— Мен ҳам. Лекин биз билган нарсаларнинг ўзиёқ анча-мунча нарсани равшанлаштиради. Масалан, портлаш воқеаси.

— Портлаш тасодифий рўй берди деган фикрдамисиз?

— Билмадим, билолмадим; — чўзиб жавоб берди Берсенев шубҳалангандай оҳангда. — Синчиклаб текширмоқ даркор. Қайнатам ярим асрдан бери кимёвий тажрибалар билан шуғулланади, лекин ҳеч қачон бунга ўхшаш ҳодиса рўй бермаган.

— Бу ҳолат албатта, далил-исбот бўлмаса-да, уни ҳисобга олиш фойдадан ҳоли эмас.

— Мен ҳам шу фикрдаман.

— Келинг, биргаликда мушоҳада юритиб кўрайлик, Игорь Александрович, — таклиф қилди Люсин унга бўлган ҳақиқий муносабатини сездирмай. — Портлаш, айтгандай ўртамиёна кучдаги портлаш Георгий Мартинович уйдан чиқиб кетгач рўй берган. Синчковлик билан аниқланган ва хужжатлаштирилган фактлар шундай дейишга изн беради. Шиша идишдаги учувчи моддалар қайнаётган сув бағамом қуриб қолгандан кейингина портлаган. Менимча, бу ҳолат содир бўлган воқеа тўғрисида бирмунча тўғри ҳукм чиқаришга олиб келади. Кўриниб турибдики, бу ерда қандайдир атайин уюштирилган нарса ҳақида гап юритиш ўринсиз. Бутун диққат-эътиборимиз қайнатангизнинг илмий изланишларини аниқлашга қаратилган. Сиз фикримга қўшила-сизми?

— Хўш, агар сиз шуларни аниқлаган бўсангиз... Бу ишларнинг тафсилотларини билмаган Берсенев суҳбатдоши бу хонадонга ташриф буюрган пайтдаги дастлабки фикрларининг нақадар ожизлигини дарҳол фаҳмлаб осонгина чекина қолди. Зеро, гоят ёқимсиз бу тарихда мерос билан алоқадор чалкашликларгина уни ҳаяжонга солганди. Гарчи кишига алам қилса-да, пулнинг қўлдан кетишига тишни тишга қўйиб чидаса бўлади, ammo бундай боғ ҳовлидан айрилишга чидаб бўладими? Ва нима учун шундай бўлиши керак? Игорь Александрович ҳар эҳтимолга қарши ўз иттифоқдошига айлантирмоқчи бўлган гоят калтабн милиционернинг тушуниб бўлмайдиган қаршилигига учраб тамомила фойдасиз гапдан бутунлай ихлоси совида. — Бу нарсаларни сиз яхшироқ идрок этасиз. Менинг асосий вазифам ҳар қандай йўл билан сизга ёрдам бериш, — гапини якунлади у.

Ҳар қалай суҳбат бекорга кетгани йўқ. Боғ ҳовли масаласи фақат тергов сансалорликлари тугагандан кейингина ҳал бўларкан. Бу Берсеневга ойдек равшан бўлди. “Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ”, — ичида кулиб қўйди у. — Бирор чорасини кўришга анча вақт бор. “Чорак гектарлик ҳайҳотдай, бунинг устига йўл ёқасидаги боғ ҳовли бир нарса туради-ку ахир”.

— Ердамингизни гоят қадрайман, — ташаккур билдирди Владимир Константинович. — Кутубхона, архивни кўришга руҳсат этасизми?

— Бош устига, — Берсенев имо қилиб чиройли қора дарахтдан нақш солиб ўйиб ишланган мебелли кенг хонага бошлади. Деворга готик усулда ишланган икки эшикли шкафлар ўртасига ёзув столи аранг жойлаштирилган бўлиб, унинг устида бронзадан ишланган ёзув ашёлари-ю, амбир услубидаги жажжи столча турарди. Столча тепасида эса чанг бостан тошлар билан бир бойлам хушбўй ҳидли қуритилган ўт солинган идиш қўйилганди. Илгари бунақа нарсаларга парво ҳам қилмайдиган Люсин ҳозир унчалик кўзга ташланмайдиган гулга ҳам эътиборини қаратди.

— Бу қандай гул?

— Тошчўп бўлса керак, эҳтимол жамбилдир. Аниқ эсимда йўқ. Хотиним уни мана бу тошлар билан бирга Монсегюр қалъасидан отасига олиб келган.

— Хотинингиз Монсегюрда бўлганмилар? — ҳайратланди Владимир Константинович.

— Қисқа муддатли ўша сайёҳатга биргаликда борган эдик, — тушунтирди Берсенев. — Пиренейда ажойиб шаҳарчалар кўзга ташланади. Телевизион минора ва электр симларидан бошқа янги асрнинг ҳеч қандай асорати сезилмайди у ерда. Ҳамма нарсани асл ҳолида сақлаб қолишга муяссар бўлишган... Қайнатамиз эса эски нарсаларни жонидан яхши кўрарди! Нон емаса ҳам осориантиқа бўлса бас эди. Айниқса турфа хил чигаллигу мушкилотларни ёқтиришини айтмайсизми! Хотиним яна отасига қандайдир ўсимликлар илдизидан қўланса ҳид анқийдиган тугунчақлар тўплаганди, мен уни билдирмасдан улоқтириб юбордим.

— Мен эса Монсегюрда бўлмаганман, — беихтиёр нолиди Люсин.

— Уқинмасангиз ҳам бўлади, қизиқадиган жойи йўқ. Тик қоя. Унга чиққунингизгача эсингиз тескари бўлади, қора терга ботасиз. Қоя тепасида эса емирилган девор. Бор-йўғи шу. Таъсир қиладиган жойи йўқ. Хотиним Людмила Георгиевна ўша ерда тунаб қолишига бир баҳя қолди. Қандайдир альпинистлар пастга тушириб қўйишди. Раҳмат уларга. Рисоладаги одамлар қояга арқон ва турли чангақларсиз кўтарилишмас экан. Энг муҳими тепага кўтарилишга арзимайди. На бир музей, на ресторан, на чиқиш-тушиш кўрсатилган йўлланма сотадиган дўконча қуриш хаёлларига келмабди... Сирасини айтганда, ўша йигитларнинг алпинистик анжомлари қойилмақом экан. Шу десангиз, менинг жуфти ҳалолимни худди пари-пайкаллардай олиб тушишибди пастга.

— Алпинистларми?

— Ҳа-да!.. Эҳтимол, горшунослардир!

— Улар немислар эмасми?

— Немислар! — Берсенев ҳайрон бўлиб кўзини пириллатди. — Сиз қаердан биласиз буни?

— Шундай, биласизми, ақл билан чиқарилган хулоса бу, — Люсин хаёл сурганича бошини эгди. — Баъзи бир нарсалардан хабардорман. Аниқ ишона-верингки, улар ҳеч қанақа горшунослар ҳам, алпинистлар ҳам эмас. Катар хазиналарининг овчилари, авантюрачилар. Агар бундан ҳам баттар бўлишма-са, мабодо.

— Уларни қароқчилар деб ўйлайсизми? — Игорь Александрович ташвишга тушиб сергак тортди. — Ё террористларми?

— Бундан ҳам баттар одамлар бўлиши мумкин. Сизларнинг ҳалоскорла-ринг эсэсчиларнинг қолдиқларидан ёхуд нацистлардан бўлиши эҳтимол. Улар азал-азалдан Альбигой горлари билан қизиқиб келадилар.

— Нималар деяпсиз! — Берсенев қўлларини бир-бирига уриб ҳаяжонланиб кетганини ифода этди. — Люданинг фаҳм-фаросатига қойил! Суриштиришга-нида ўзини дарҳол фин аёли деб таништирибди. — У ўша воқеани қайтадан бошидан кечираётгандай кўрқиб кетди. — Акс ҳолда бирор кор-ҳол рўй бе-риши мумкин экан...

— Бу шунчаки тахмин. Эҳтимол, у томонга виждонли одамлар, ҳақиқий спортчилар ҳам боришар... Ёқимли ҳид таралаяпти! — Люсин жажжи гулдаста-дан таралаётган ҳидни туйди. — Одамнинг бошини сархуш қилади-я ҳиди.

— Ҳид бу ёқдан келаётгандир, — деди Берсенев шкафлардан бирини очиб, ёнма-ён тахланган узун ва ясси қутиларни кўрсатаркан, — булар гербарий-лар.

— Буни қаранг-а! — Люсин анчадан бери ўзини таъқиб этаётган, кўҳна дорихона, даволаш муассасалари, эски ҳаммомларда учровчи анвойи ҳиднинг сеҳрини дарҳол сезди.

— Буларни отамизнинг ўзи эллигинчи йиллардаёқ йиққан! Ҳалигача ҳиди анқийди-я. Янги терилган вақтида қанчалар ёқимли ва ўткир бўлганийкин бу ўтлар.

— Қуригилган ўт-ўланлар кун сайин ўз ҳидини йўқотиши маълум. — Лю-синнинг хаёлига Аглая хола тўплаган шифобахш ўтларини сақлаётган қорон-ғи чердак келди. — Кўрқутни янгилаш учун Янги Ой чиқишини кутмоқ дар-кор. Гоят машаққатли, бошқалар кўпда қадрига етавермайдиган меҳнат бу. Ут-ўланларнинг сир-синаотини беш қўлда биладиганларнинг қанчасини гулханга ташлашса ҳам, дўзах азобини бошига солишса ҳам кўҳна донишмандликни йўқотиб бўлмайди. Мана унинг замони келди. — У сайқалланган фанерни мам-нун силаб қўйиб энг баланддаги қутини олди.

Ҳаммаёғига бежирим ҳар хил томирлар чизиб ташланган япон қоғозига кўкпоя, барг ва кокил илдизли тўқсариқ гулкоса маҳкамлаб қўйилганди. Ёнида эса бу ўсимликнинг етилган уруғлари қорайиб кўринади.

Нозик ҳуснихат билан ёзилган “Adonis vernalis — Жазирамагул” аниқ кўзга ташланади.

Қутининг ён тарафига ёпиштириб қўйилган қоғоздаги ёзувни ўқиб, Лю-син бу қутидаги гербарийни кўкатлар, асосан, сеҳрли ўтлар ташкил этганли-гини англади. Буларни кузатиб Солитов ўз қизиқишларига содиқ қолганли-гини сезиш қийин эмасди.

Пастки жовонларда сақланадиган семиз папкалар муқовасининг пастига “Ро-зенкрейц оби замзами”, “Сен-Жермен чойи”, “Макропулоснинг даволаш во-ситалари” каби ёзувлар қайд этилганди...

Владимир Константинович ҳозир қандай нарсалар билан иш кўраётганини дарҳол фаҳмлади. Файласуф-шоирдан олган баъзи билимларига таяниб у кимёвий “Олтин суюқлик” деб номланган ҳужжатлар тўпламини шахт би-лан қўлига олди. Бу мавжуд папкалар ичида энг юпқаси эди. Иш папка-сининг ялтироқ сим қопқасига картон қоғозга ёпиштирилган бутунлай номаълум думалоқ ёзувлар акс эттирилган бир неча фотосуратларгина қис-тирилганди.

Люсин эҳтиёткорлик билан папкани ўз жойига қўйди ва ундаги ёзувлар-ни ён дафтарига қайд қилди. Илгари учратган “Сеҳрли малҳам”га нигоҳи туш-ганда ўзини тутиб туrolмади. Бу тўғридаги ҳужжатлар тўплами семизгина бўлиб гоят ранг-баранг чиқди. Турли ёзувлар битилган фотосуратлардан ташқари унда

машинкаланган қоғозлар, газета ва журналлардан қирқиб олинган парчалар бор эди. Ҳатто Булгаков, Шарль де Костерлар ҳам Георгий Мартиновичнинг ўткир нигоҳидан четда қолмаганди. Солитовга хос ишни пухта бажариш бу ерда сезилиб турар, папкадаги парчалар ҳафсала билан жойланган, муфассал изоҳлар билан таъминланганди. Люсин бу изоҳлардан ўзи ёқтирадиган Костер ўспиринлигидаёқ қадимий фламан афсоналарини йиға бошлаганини билиб олди. Сеҳргарлик илмининг билимдони америкалик профессор ҳам баайни унинг фикрларини далил қилиб келтиради. Олимнинг қарашлари Оқлахомада нашр этиладиган ҳафталик “Янги ёввойи ўт” журналининг 1984 йилдаги сонларидан бирида босилган.

Георгий Мартиновичнинг якуний қайдлари қадимий ўт-ўланлар тўғрисидаги мислсиз асарнинг гултожи бўлиб, унда олим йўқолган ёхуд эҳтимол бутунлай мавжуд бўлмаган дорининг тайёрлаш усулини қайтадан тиклашга уриниб кўрган. Қонингизни музлатиб қўйгудек бу ёзувларда нималар йўқ дейсиз! Илон ёғи ва сарғиш-кўк ранг мўйнали жажжи ҳайвон енотнинг чарвисси, заҳарли ўтсимон ўсимлик беладонна ва мингдевона, бангидевона, доривор ўсимликлар, парпи ва қурбақа шилимшиғи. Албатта нилфия гулларини меҳригиёқ илдизи ҳам четда қолмаганди.

Лекин ҳаммасидан қизиғи тадқиқотчининг охириги хулосаси эди.

“Гансик ҳақиқатни айтган экан”, — деб ёзади чиройли ҳуснихати билан Солитов. “Тиль Уленшпгель”га ишора қилиб. Катлинадагиларга бериб турган дорини-дармон этни ўлдириб, ориқни буткул йўқотган, хаёлни ўғирлаш хусусиятига, кучли таъсирга эга бўлган. Бу доридан истеъмол қилган бечора аёллар наздида жинлар базмига учиб кетаётгандай, шайтонлар билан беҳаё рақсга тушаётгандай, гўдакларни бақир-буқур қайнаётган қозонларда пиширилаётгандай туюлаверган. Лекин Булгаков ҳам ўзича ҳақ. Маргарита Николаевна Аззеллога беришган малҳам ҳақиқатан ҳам осонгина сингиб кетадиган, этни ўлдирадиган бўлиши лозим”.

Шундан кейин Люсин учун тамомила тушунарсиз шартли ифодалар келарди. Уларда бензолнинг олги бурчакли хоначалари ҳар томонга шохлаб кетган доиралар билан ўраб ташланганди.

— Бу ерда эса энг ноқадир қўлэмалар сақланади, — Берсеневнинг овозидаги ифтихор ва мағрурликни илғаш қийин эмасди. — Лотин, юнон, араб, қадимги яҳудий, ҳатто копт қўлэмалари бор. Фивадаги Тот¹ ибодатхонасидан қолган папирус ўсимлигидан тайёрланган ёзув материалига битилган асл Миср қўлэмасининг бир бўлаги ҳам шу ерда. Буларнинг ҳаммаси нақадар бебаҳолигини сиз ҳатто тасаввур ҳам этолмайсиз! Бу соҳа мутахассисларининг ҳар йили бўладиган очиқ савдосида қандайдир бир парча териға ёзилган қадимги қўлэмани ақл бовар қилмайдиган пулга сотиб олишади!.. Бироқ мен мутахассис эмасман, — дея тўсатдан ўзига келди у. — Эҳтимол, бу эски-тускилар алоҳида қимматга эга эмасдир. Ахир Наполеоннинг жахсий мактублари билан Леонардонинг лойиҳалари бошқа-ю, мубҳам ва ғирт ёлғонлиги олдиндан билиниб турган тутуруқсиз нарсалар ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Ким ҳам учаверарди буларга?.. Умуман олганда, бозорга йиғиладиганларнинг кўпчилиги бунақа жаҳолатпарастликка жуда ўч, — қўшиб қўйди у адолат юзасидан.

— Ўтдан тайёрланган ичимликлар қаерда сақланади? — сўради уй эгасининг қарама-қарши фикрларига парво қилмагандай у.

— Ятрокимё, Парацельслар қаерда?

— Менимча, мана шу атрофда. — Берсенев тепасига руҳонийларнинг узун устки кийимини кийиб олган роҳибнинг ўймақорлик билан ишланган портрети осилган шкафни очди.

Лекин Игорь Александрович энди ўзимники бўлди деб ҳисоблаётган ноёб асарларни унчалик яхши билмасди. Тепасига Альберт Великий портрети осир-

¹ Миср мифологиясига кўра донишмандлик, ҳисоб-китоб ва хат худоси.

лиқ шкафда маълумотнома ва қомуслар терилганди: Брокгаус ва Эфрон, КСЭ-нинг уч нашри, Британка, Катта Лярусс Европа донишмандлигининг илк намунаси бўлган нодир Дидро-Даламбер луғати.

Люсинни қизиқтираётган китоблар кейинроқ маълум бўлишича, махсус секретар¹ да сақланаркан. Унинг калитини ёзув столининг турли-туман қоғоз ҳужжатлар билан тўлиб кетган тортмасидан қидиришга тўғри келди.

Люсин ўсимликларнинг қўлда бўялган расмларини гоаят эҳтиёткорлик билан varaқларкан, Георгий Мартинович ҳаётида машъум рол ўйнаган Прага ўсимлиги қандай кўринишга эғалигини тасаввур этишга ҳаракат қилди. Аслида бу ҳам Варшава ва Дрезденда босилган, жулдури чиқиб кетган қалин китоблардан унчалик фарқ қилмасди. Улардан бирида илон қоп-қора кўз қосасидан чиқиб келаётган бош суяк ифодаланган нашриёт тамғаси кўринарди. Китоб муқовасидаги даҳшатли сурат Владимир Константиновичга “Қароматли Олег” ҳақидаги кўшиқни эслатди. Айқаш-уйқаш чизиб ташланган тартибсиз доирачалар орасида гоаят силлиқ ва батартиб йўл кўрсаткичлар ҳам бор эди.

Машҳур Альдо Мануций томонидан нашр этилган ўсимликлар ҳақидаги тўплам ва Раймунд Луллийнинг илмий ишлари сингари нодир кимёвий моддалар тўғрисидаги асарлардан ташқари секретарда замонавий авторларнинг ишлари ҳам ётарди. Алоҳида тахлаб қўйилган бу китобларнинг орасига қоғоздан кўпплаб қистирмалар қўйилганди. Булар ичида Лосев, Аверинцев ва бизга таниш Баринович монографияларини учратиш мумкин эди. Люсин бу китобларни суриб ўз жойига қўймоқчи бўлганида тўсатдан дўсти Юра Березовский томонидан бир иш изидан ёзилган ва ҳамон ўз кўнглида мағрурланиб юрадиган китобнинг зангори муқовасига кўзи тушди. Люсин Солитовнинг қайдлари битилган қистирма қоғозлар билан танишиб чиқди-да, буларнинг ҳаммасини ўз дафтарчасига оқизмай-томизмай кўчириб олди. Ҳатто олимнинг “Қип-қизил ёлғон!”, “Сафсата” сингари эҳтиросли хитоблари ҳам четда қолмади. Березовскийнинг Мальт жомаси улуг пири комиллининг ҳассаси ҳақидаги фикрлари ифодаланган ўринлар Солитовнинг айниқса қаттиқ қаҳр-ғазабига учраган.

“Мальт ҳукмдорининг ҳассаси жумбоқлар сирини очувчи калит”. — ўз-ўзидан шу сатрлар ёдга келди. Наҳотки Солитов ҳам нафис сандиқча сири билан қизиққан бўлса?

— Эҳтимол, булар фавкулудда қимматбаҳо китоблардир? — сўз қотди Люсин шунчаки гап орасида, Аугсбургда чиққан шифобахш ўсимликлар тўғрисидаги кўлёмани varaқларкан.

— Унчалик эмасдир, — деб эҳтиёткорона жавоб берди Берсенев муштумига йўталиб.

— Георгий Мартинович бу нодир кўлёмаларни қаердан топганлиги жудаям қизиқ? Эҳтимол, у бошқа китобсеварлар билан алоқада бўлгандир? — Владимир Константинович жажжи ғаладондан илгарироқ назари тушган ён дафтарчани кўлига олди-да, уни худди хаёл сураётган одамдай барча саҳифалари ёзув билан тўлиб, титилиб кетган саҳифаларни паришонхотир varaқлади.

— Бирор нарса дейишим қийин. Кутубхонадаги китобларнинг анчагина қисми қайнатамга отасидан мерос қолган. Унинг отаси ўз даврининг машҳур врач бўлганлигидан наҳотки хабарингиз бўлмаса?

— Мен буни қаердан ҳам билардим, Игорь Александрович.

— Иқрор бўлишим керакки, мен бу гапларнинг ҳаммасидан хабарингиз бўлса керак деб ўйловдим.

— Қани энди шундай бўлса! Қайнатангиз китоб йиғувчилар, эҳтимолки, кўҳна китобларни олиб сотувчилар билан алоқа қилмаганмикин?

— Бундан мутлақо хабарим йўқ... Людмила Константиновна ҳаддан зиёд азоб чекмоқда. Уни узок вақт ёлғиз қолдиришни истамасдим. — Берсенев савол-жавоблар малол келаётганига имо қилди.

— Ҳа, албатта, — кетишга шошилди Люсин. — Рухсатингиз билан мана бу ён дафтарчани озгина муддатга олиб кетаман-да?

¹ Ёзув столининг бир тури.

Үн тўртинчи боб

ТАРИХ ТҮЙҒУСИ

Люсин Юра Березовский билан қарийб ҳар куни қўнғироқлашиб турса-да, кейинги вақтда камдан-кам кўришарди. Шунчаки, бирор заруриятсиз, қулфи дилини очиш учун учрашишнинг иложи топилмасди. Ҳар иккаласининг иши бошидан ошиб-тошиб ётар, вақт йил сайин учқур отдай думини тутқазмас, тиним билмас беҳаловат Москва ҳаёти, эски ва янги ганишларининг бўзчининг моксидек тинмай айланавериши бир нафас тўхтаб тин олиб, ўз қалбига қулоқ осигга, минг хил юмушлар учун олдиндан белгилаб қўйилган куннинг бир-икки соатини бирор мақсадни кўзламасдан, шунчаки учрашувга ажратишнинг иложи топилмасди.

Аслида, йиғламаган кўзга ёш келмас деганларидек, истак бўлса ҳар қандай мушкулотга чора топиш қийинмас. Энди эса бундай истак ёнига ўта зарурият ҳам қўшилганди. Березовский адресига Солитов томонидан билдирилган таҳқиромуз фикрларини ўқиши биланоқ Люсин нима қилишини биларди. Гарчи профессорнинг аччиқ кинояси у олиб бораётган ҳозирги иш билан бевосита алоқаси бўлмаса-да, Владимир Константинович қарамоғига лаққагина ўлжа илиниши мумкинлигини ботинан ҳис этди.

Интизор бўлиб кутилган учрашув кафедра, болохонали тўсинлари ўймакорлик билан ороланган, турфа рангли шишалардан ясалган фонуслар осилган ва тор, сурат соладиган баланд залда рўй берди.

Люсин дарҳол Березовскийга ҳамла қилди.

— Биласанми, китобингга фавқулодда истеъдодли бир одамнинг нигоҳи тушибди. У эса анча хатоларингни, айниқса содир бўлиши эҳтимоли кутилган воқеаларни тарихан қайта қуриш ҳақидаги қарашларингдаги зиддиятларни толганини тасаввур эта оласанми? Шундай бўлиши ҳам мумкинми?

— Нега мумкин бўлмасин? Тарихий қайта қуриш нима ўзи? Бу билимсизлик жари устидаги кўприк бамисоли. Замонлар ўтиши билан янги-янги далиллар юзага қалқиб чиқади ва истаймизми-йўқми ҳодисаларни қайтадан баҳолашга тўғри келади. Баъзан қатъий фикрлар ҳам ўзгаради... Сен фикр юритаётган одам ким ўзи?..

— Бедарак йўқолган кимёгар.

— Кимёгар дейсанми? — ҳайрон бўлди Березовский.

— У шунингдек ўсимликлар дунёсининг улуғ ҳаваскори ва билимдони ҳам.

— У ҳолда билганингни айта қол. Милиционерларга хос найрангларингни нарироққа кўятур. Ичингдагини қармоқ билан тортиб олишга мажбур қилма. Ўртамиздаги гапларнинг бошқаларга ошкор бўлмаслигига қандай қасам ич десанг, бажонидил ичавераман. Ҳатто бу қасамга қон билан имзо чекишга тайёрман. Кўринишидан, сенинг бечора мижозинг шайтон билан шартнома тузганга ўхшайди. Кўрқаманки, сизлар уни керакли жойдан қидирмаятсизлар, оператив ишларнинг қатта вакили. Фаҳмимча, у шу дақиқада дўзахда ётибди. Бошқа афсунгарлар билан беркинмачоқ ўйнапти.

— Масхарабозликни бас қил, — вазмин танбеҳ берди Люсин, гапини тугатишга имконият яратиб. У суҳбатдоши ич-этини кемираётган бетоқатлигини яшириш учун интилган пайтларда сергап бўлиб кетишини биларди.

— Қани бўлақол тезроқ, — қизишиб қистади Березовский, — нима қиласан гапни кўпайтириб? Холмс ёнгинасида Ватсон борлигини эслаганига ҳали ўн йил ҳам бўлгани йўқ.

— У ҳолда яна ўн дақиқа чидаш мумкин бўлар?

— Нега энди?

— Лоақал фикрни жамлаш учун, — Люсин ўзини хафа бўлганга олди. — Майли, бўлмаса жон қулоғинг билан эшит, — у айёрона кўз қисиб гапнинг тафсилотини баён қилишга киришди. Гапни ажойиб боғнинг тафсилотидан бошлади, иккинчи даражали эпизодларни тушириб қолдириб, тезда Юра романи саҳифаларига қистириб қўйилган Солитов қайдларига етиб келди.

— Тўғридан-тўғри уйдирма ва сафсата деб ёзиб қўйибдимиз? — ишонқирамай сўради сезиларли даражада ранжиган Березовский.

— Қўшиқдан сўзни чиқариб ташлаш мумкин эмас, — қасоскорона илжайиб сўз қотди ҳикоячи.

— Нимага асосланиб бунақа даҳшатли ҳукм чиқарибди?

— Билимига қараганда, икки сабабга кўра. Биринчидан, у Мальта, шунингдек, альбигой ёдгорликлари Россияга турли-туман йўллар билан келиб қолган бўлиши мумкин деб ҳисоблайди. Йўқ, у сенинг тахминингни инкор этмайди. Устига-устак ҳатто Екатерина, кейинчалик Павел саройида бошлана топган энг эътиборли француз зодагонларининг номларини келтиради. Жумладан, Измайлов полкида юқори офицерлик лавозимида хизмат қилган виконт¹ де Каркассон номини зикр этади.

Бу ёдгорликларни дордан қочган қайси одам ўмариб кетгани биз учун аҳамиятлими ахир? Бизнинг Вера Фабионовнанинг машҳур аждоди Корнет де Вальве ёхуд сенинг Каркассонинг қилдими бу ишни — бунинг қандай аҳамияти бор. Бундан тарихий мантиқ заррача бузилмайди.

— Розиман, Юра, фақат сен қизишма. — Люсин жим бўлди. — Бундан бу ёғига ҳақиқатан чалкашликлар бошланади. Масалан, сенинг мухолифинг Павел ҳужжатларнинг бир қисмигагина эга бўлган деб ҳисоблайди. Асосий қисми унинг фикрича, қаердадир Чехословакияда, аниқроғи Чехияда, ўша давр номи билан аталадиган бўлса Богемияда қолиб кетган.

— Бу фикрнинг асоси қаерда ўзи?

— Асоси қаерда? — Люсин дўстига тикилди. Роган исми сенга бирор нарсани аниқладими?

— Герцог кардиналми? Қироличанинг маржони ҳақидаги жанжалли ишга аралашиб қолган зотми? Мен бу тахминни текшириб чиққанман.

— Унинг қариндоши бошқа Роган кўзда тутилади. У яacobинчиларнинг қирғинидан кўрқиб Австрияга қочиб кетган ва муқаддас Рим империясининг ҳукмдори саройида кучоқ очиб кутиб олинган. — Люсин тўғри гапираяпманми, деб қўйин дафтардаги ёзувга қараб қўйди. У Европадаги деярли барча ҳукмрон сулолалар билан қондош бўлганлиги туфайли истаган мамлакатда ўзини уйидагидай ҳис этиши мумкин эди. Шимолий Чехиянинг қаеридадир ермулк сотиб олган Роган де Жомини наслий ёдгорликларни ўз ихтиёрига ўтказиш учун қўлидан келган барча чора-тадбирларни кўрди. Император олтин жунли қўй териси ордени билан мукофотланувчиларнинг гувоҳномаларини баайни унга топшириб қўйди... Рогановлар хонадонини Монсегюр билан боғлаш учун қилган ҳаракатларнинг қанчалик танқидга учраганини энди тушунгандирсан?

— Қойил! Сенинг фойданга биру ноль.

— Менинг фойдамга эмас. Сену мен бир командадамыз.

— Ўша кимёгарга ишонса бўладими?

— Рогановларнинг Австриядаги авлодлари саройи эндиликда музейга айлантирилган. Ҳалигача деярли ўрганилмаган сарой ҳужжатлари бус-бутун сақланиб қолган.

— Дуруст. — Березовский айбдор одамдай бурнини тортиб қўйди.

— Мен қаллаварам эса хомхаёлга эрк берибман-да...

— Ҳечқиси йўқ, ҳали хатони тузатса бўлади. Чехия етти тукканинг тагида эмас.

— Фараз қилайликки, у қочиб кетган ердас, лекин гап бундас-де... Сен айтган нарсалардан альбигой хазиналари бошқачароққа ўхшайди. Унинг тамомила янги, қутилмаган қирралари очилиши эҳтимол.

— Улар ҳозирнинг ўзидаёқ очилган, Юра. Мен гапирётган кимёгар — сендан яшириб нима қиламан — Георгий Мартинович Солитовнинг ҳисоблашича, хазина умуман ҳечқаёққа олиб кетилмаган. У ҳозиргача Монсегюр горларининг қаеридадир ётганмиш.

¹ Барон ва граф ўртасидаги дворянлик унвони.

— Бўлмаган гап! Нафис сандиқчамиз-чи?
— Билмадим... Мен жавоб беришга тайёр эмасман. Қўлимдан келмайди. Мен фақат Георгий Мартиновичнинг нуқтаи назарини ифодалаяпман, холос.

— Айтаётган фикрларингни китобга қистирилган хатчўплардан билиб олдингми?

— Нима деяпсан? Хатчўлга қандай фикр сиға қоларди. Лекин у муфассал ўрганиб чиқиб шарҳлаган сенинг китобинг кимёгарнинг ҳар хил ёзувларини англашда мен учун ўзига хос калит бўлди. Шу пайтгача эса улардан бирор нарса англай олмаётган эдим. Энди эса гап нима ҳақда бораётганини биламан. Макону замон билан алоқадор тугун топилди.

— Наҳотки, камолотга етганлар солибчиларни лақиллатишган, Монфор ҳақидаги айёрона фирибгарликни тўқишган бўлса? Шу йўл билан Герцог Ришельенинг исковувчларини йўлдан уришдимикин? Ўзгалар мол-мулкига ишқибоз кўплаб одамларни шу йўл билан чалғитишдимикин?

— Буларни сен яхшироқ биласан. Лекин бир нарсани аниқ айтишим мумкин. Хазина ҳалигача баъзи бировларнинг уйқусини қочирмоқда. Шу жумладан, нацистларнинг унсурларини. Шуни ҳисобга ол, Юра.

— Лекин бу ҳолда хазина бизнинг замонамизда сув тагида қолиб кетган оролга беркитилган, деган маълумот ёлгон экан-да?

— Усталик билан тўқилган уйдурма, от юриш. Камолотга етганлар биздан ақлсизроқ бўлишмаган. Хазина ҳақидаги сирни ҳарқандай йўллар билан яширишга интилиб, унинг хавфсизлиги, турли тасодифлардан омон сақлаш учун барча чораларни кўришган.

— Хурсанд бўладиган нарсани хўп топибсан-да.

— Бўлмаса-чи? Рехсфюрер Гиммлер агентларининг заҳарли тишлари мана шу тошларга тегиб сингани мени ғоят мамнун этади. Тарихий адолат борлигига мен ишонаман. Жаллодларнинг авлодлари жафокаш халқнинг бойлигига меросхўр бўлишга ҳақлари йўқ.

— Чинакам жумбоқ ташладинг-ку, — хўрсинди Березовский. — Гапинг мантиқли чиқаяпти: альбигойцлар, розенкрейцерлар, мальт биродарлари ва пировард натижада католик орден гроссмейстери нишонини олган православлар ҳукмдори Павел Биринчи.

— Павел ҳақидаги фикрнинг хато чиқиб қолди, — эслади Люсин. — Ҳаммаси ҳам сен тасвирлагандай эмас экан. Мен ҳатто романингни қайтадан ўқиб чиқдим.

— Бу жасоратинг тарихга рақам қилгулик.

— Йўқ, дарҳақиқат, сенинг сиёсий кучларни жойлаштириш тўғрисидаги тарихий мантиқинг жуда тўғри келган экан. Лекин бошқа фикрларинг эса...

— Бошқа фикрларинг деганинг нимаси? Тортинмай гапиравер. Мени энди ҳеч нарса билан ҳайрон қолдира олмайсан.

— Наполеон хўрусисидаги гапинг мантиқсиз чиқиб қолибди. Бу эҳтимол, унчалик арзимасдир... Мальта масаласида Россия билан Англиянинг низолашгани тўғрисидаги гапда тамомила ҳақсан. Аммо гроссмейстер ҳассасида хато қилгансан. Уни Бонапарт бизнинг Павелга юбормаган, Элчи Количев министр Талейран¹ билан бутунлай бошқа масалада учрашишган.

— Бўлгани шуми? — Березовский енгил тин олди. — Бунақа тўқималарга романнывиснинг ҳуқуқи бўлади, ҳамавақт. У фақат содир бўлган нарсаларнигина тасвирлаши шарт эмас. Рўй бериши эҳтимоли тутилган нарсаларни тасаввур этиши ҳам диққатга сазовордир. Бунинг устига Мальта ҳассаси ҳақиқатан бор нарса.

— Ҳамма гап унинг қаердалигида.

— Хўш, нега унинг қаердалиги жумбоқ бўларкан. Павлов музейида! Ёки хотиранг ўтмаслашиб қолганми?

— Ёлгон, — Люсин чеккага қараб туриб гапириб юборди.

¹ Шарль Морис де Талейран — Перигор (1754-1838) — француз дипломати ва давлат арбоби, Наполеон даврида ташқи ишлар вазири бўлган (тарж).

— Ишонмайман! Императорнинг Мальта либосида чизилган портретига ҳасса ҳам худди ўшанинг ўзи. Энди ҳисоб биру бир. Утакетган расмийатчи кимёгарнинг хомхаёли бу.

— У ҳамма нарсага ҳам ишонавермайди.

— ...

— Ҳа, ҳамма нарсани инкор этавергач, шундай туюлади. Лекин Георгий Мартинович аввало текшириб кўришга ҳаракат қилади.

— У ҳассани лабораторияда текшириб кўрибдими, кислота томизибдими?

— Бу нимага керак? Тарихий гувоҳномаларга асосланиш ҳам етарли баъзи ҳолларда. — Люсин яна қўлига кўйин дафтарни олди. — Ҳассани алмаштириб кўйиш ғояси Талейрандан чиққан. Шундай қилиб, ҳеч нарсдан бехабар мальтийлар ўз ҳомийларига сохта ҳассани ином этишган. Ҳақиқийси эса беиз йўқолган.

— Вой фирибгар-эй, — ҳайрон қолди Березовский. — Лекин бу нарса унга не учун зарур бўлдикин?.. Аслида ажабланмаса ҳам бўлади. Шавкатли жосус ҳам альбигой хазинаси билан қизиқиб юрганди. Бекорга юрмагандир, ахир... Нима бўлганда ҳам қойилмақом экан! — Березовский ўйчан хўрсиниб қўйди.

— Ким? — тушунмади Люсин.

— Севимли герцогимиз Беневентский, собиқ епископ Отенский, князь Шарль Морис Талейран-да. Аввалига Павелга, сўнгра унинг ўғли Александрга Наполеон режаларини пуллаган, австрияликларга ҳам русларнинг, ҳам французларнинг сирларини сотган, прусияликларга эса уларнинг ҳам, буларнинг ҳам, яна бошқаларнинг сирларини шу тариқа ошкор қилган. Рус разведкасининг рўйхатида у Анна Ивановна лақаби билан аталган.

— Холажонимиз анойи эмас эканлар... — кулиб қўйди Люсин.

— Бу ҳасса билан бизни роса лақиллатибди-да, — Березовский паришон-хотирлик билан бармоқларини қисирлатди. — Талейран бандаликни бажо келтирганда унинг ошналаридан бири шундай деган экан: “Қизиқ, нега бундай қилдикин-а?”

— Эҳтимол, у бундан узоқроқ яшаши мумкин эди-ку, лекин нимадир содир бўлди. Ёшартирадиган дори панд бериб қўйди.

— Наҳотки, шундай устаси фаранг одам бошқа фирибгарларнинг найрангига уча қолди?

— Ким билади дейсиз. Қазоси яқинлашганда эса на қиларини билмай ҳасга ёпишди. Яратганни ҳам зарур бўлганда алдаб кетаман деб ўйларди. Мальта ҳассаси билан боғлиқ товламачилик ҳам айни шунга керак бўлгандир.

— Бу ерда уйғунлик кўрмаяпман. Бир-бирига тамомила зид нарсалар, муддатлари ҳам мос келмаяпти.

— Мен ҳам кўрмаяпман бундай уйғунликни. Лекин Солитов сенинг текстингни баайни шундай деб изоҳлашга тўла асоси бўлган-ку ахир? Ўйлайманки, бўлган.

— Менга айтмоқчи бўлган гапларинг шумиди?

— Бошқа ҳеч нарсани билмайман, Юра... Шуни қўшимча қилишим мумкинки, Георгий Мартинович аввалги қишда даволаниш учун Карлови Варига борган экан. Яқин ўртада қандайдир бир монастырга қарашли эски кутубхонадан хабар топибди-да, кунига ичиб туриши лозим бўлган минерал сувдан ҳам воз кечиб кимёвий қўлёмаларга муккасидан тушиб кетибди. Бунақа қўлёмалар у ерда жуда кўп экан. Уйига ғоят мамнун ҳолатда қайтибди. Чамаси қандайдир муҳим нарса топган шекилли.

— Чехословакия сафарига отланишга шама қилмаяпсанми? — кечикиб бўлса-да, бирдан хаёлига келди Березовскийнинг.

— Нима қилибди? — Люсин ёлғондакам эснади. — Чакки бўлмасди. Менга-ку жавоб беришмайди, Юрок, — унинг товушидан яширин илтижони уқиш қийин эмасди. — Бунинг устига ҳамма устимдан кулади, “тур йўқол” дейишлари ҳеч гапмас. Ишга бевосита алоқадор эмас деб. Бунинг устига мен ўша қалъа ва монастырлардан нимани топа олардим. Сенинг йўригинг бўлак! Ҳам-

ма нарсанинг уддасидан чиқасан. Тарихчи, ёзувчисан, истаган китобингни қўлингга тутқизишади. Борақол, пушаймон бўлмайсан!

— Хамирдан қил суғургандай осон деб ўйлайсан-а бу ишни...

— Нимаси қийин. Ижодий командировка ол. Биз ҳам сенга ёрдам берамиз. Чех ўртоқлардан ҳужжатасровга киришингга рухсат этишларини илтимос қиламиз.

— Шундай қилиб, яна альбигой сирлари билан шуғуллана бошламанми? Роганлар, Решелье, Калиостро, Павелнинг рицарлик ўйинларини қайтадан ўрганаманми?

— Нима хоҳласанг ўшани қилаверасан! Ёмонми ахир?

— Сен нима учун бунга қизиқиб қолдинг?

— Аввало бу нарса умуминсоний аҳамиятга молик. Тарихнинг энг сирли жумбоғига тасодифан дуч келиб қолиб уни охиригача билишни истайман... Ҳазилни бир чеккага қўятур, Юра. Георгий Мартинович монастырь кутубхонасида айнан нимани ахтарганини билолсанг, беҳад хурсанд бўлардим. Эҳтимол, бу нарса менинг ишимга ҳам бир оз ёрдам берар. Мабодо тополмасанг ҳеч ким сени суд қилмайди. Ўрганган материалларинг навбатдаги китобинг учун асқотиб қолар.

— Ҳа, шайтон. Янги роман бамисоли эртага тайёрдай таппа-тахт қилиб қўясан-а: Ундан кўра эскисини тузатиб таҳрир қилганим яхши эмасми?

— Демак, боришдан бўйин товляяпсанми?

— Майли рози бўламан! — Кечиктириб бўлмайдиган ишларини бари бир орқага суришга тўғри келишини эслаб Березовский хомуш тортди. — Ҳа, нима қилганда ҳам инсон иродаси бўш — бир нарсага дарҳол кўна қолади. Прагадаги “Фауст уйи” деб аталган қадимий меҳмонхона таъмирланаётганини ўқиган эдим. Лоақал эски кумуш тангаларга қизиқиб қолган соддадил студентни шайтон тортиб кетган тешикни томоша қиларман... “Икки ажиб ином ёқимлидир: бири ялтиллоғчи олгин, бири...”

— Қаердан топдинг бу сатрларни? — сўради Люсин мазза қилиб куларкан.

— “Вальпургиев кечаси”га киритилган манзарадан. Лекин уни Гете негадир асарнинг сўнгги нусхасига киритмаган. Демак, сенинг Солитовинг “Сехрли малҳам” таркибини аниқлашга ҳаракат қилган.

Ўн бешинчи боб

УЛУҒ ПИРЛАР ҲАССАСИ АВЕНТИРА III

Австрия қўшинлари Италияда қақшатқич мағлубиятга учрагач, ҳукумат Бонапартдан қутулишнинг барча чораларини ишга солди. Ўзида йўқ хурсанд оломон қўлида кўтариб юришга тайёр турган Парижда у фавкулудда хавфли шахсга айланаётганди.

Миср ва Сурияга юриш бир неча мақсадни ўз олдига қўйганди. Истилочиларнинг бир неча авлодини ўз домига тортган Африка кумтепаликларидан анча олисда кучли бир зарба билан Англияни мамлакат куч-қувватининг асосий манбаларидан маҳрум этиш анча жўндай туюларди. Мабодо Англиянинг бошқа мамлакатлар билан алоқасига сал бўлса-да раҳна солинса, Миср қарам қилиб олинса, Ҳиндистондаги ҳукмронлигини бир оз сусайтиришга муваффақ бўлинса, вазифа бажарилган деб ҳисоблаш мумкин эди. Турк султони ҳукмронлигидаги Миср Англия мустамлакаларини кетма-кет қўлга киритишда олдинги таянч нуқтаси бўлиб хизмат қиларди. Француз матоларини сотиш учун янги бозорлар ҳечқачон ортиқчалик қилмасди. Фолибона урушларга роса маблағ сарфлаган жумҳурият пулга муҳтож эди. Шарқни забт этиш учун Бонапарт бор-йўғи беш дивизия (тўғри булар Италия жанг майдонларида обдон донг таратган дивизиялар эди), эллик беш ҳарбий кема, артиллерия, армия

ва озиқ-овқатни ташишга етадиган транспортнигина сўраганлигини айтиш гоят кулгилидир.

Миср экспедицияси унинг учун омадли бошланди. Француз эскадраси Тулондан ҳеч қандай шарпасиз чиқиб олишган ва контр-адмирал Нельсон¹ қирғоқ бўйлаб айланиб юрган кемаларига чап бериб очик денгизга ўтиб олишга муваффақ бўлди.

Одатда бир омад иккинчисини бошлаб келади. Орқаларидан душманнинг таъқиб этиш хавфи маълум бўлгач, ғалабалардан талтайиб кетган биринчи консул:

— Озгина айланиш бўлса-да Александрияга юриш олдидан Мальтани қўлга кирита қолмаймизми? — деб сўради тавозе билан бош қўмондонинг каютасига кириб келган вице-адмирал Брюэс² дан.

Брюэс ҳар эҳтимолга қарши шундай операция бош штабда ҳам кўзда тутилганини биларди ва шу боисдан керакли хариталар билан қуроолланганди. Лекин Наполеон оғзидан буйруқдай чиқаётган бу таклифга у эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлди.

— Агар инглизлар етиб келгудай бўлишса денгиз томондан бўладиган қамал жуда чўзилиб кетармикин деб қўрқаман, менинг генералим.

— Менга инглизлардан оғиз очманг! — Бонапарт тоқатсизланиб пешонасига осилиб тушган бир тутам сочни орқасига итқитди. — Бошлайверамиз, у ёғида шароитга қараб иш тутамиз... Юринг, очик ҳавога чиқайлик.

Дала чодирларига одаatlanган саркардага адмиралнинг хонаси торлик қилди. У тор жой бўлса-да, яриб туриб фикрлашни хуш кўрарди. Бу ерда эса қадам босишинг биланоқ бирор пастак юмшоқ курсига қоқилиб кетасан. Қизғиш дарахтдан ясалган оҳанжамали шкафлар, гиламлар, фламанд декоратив газламалари сингари бой хотинларнинг зийнатлари ҳарбий кемада нима қиларкин-а? Бунақа жойда ҳатто бирор нарсани мутолаа қилиш ҳам қийин — хаёлингни бўлади. Зарҳалланган пастак шифт юракни қисади, кўзгуларда, биллур идишларда акс этаётган нур, қоғоз ва карталар устида ликиллаб ўйнаётган соя парчалари кишининг гашига тегади.

Брюэс эҳтиром билан йўл бераркан, учбурчакли курсичани кўтарганча зинадан тепага чиқа бошлади.

Эскадра ёнма-ён тизилган ҳолда шахдам олдинга интиларди.

— Уфқда ҳеч нарса кўринмаяпти, — ахборот берди адмирал ялтиллаётган жез трубасимон оптик асбобини йиғаркан.

Мачтани ушлаб турадиган йўгон арқонлар билан бўлинган денгиз бамисоли версаль сув ҳавзаларидай ҳайратда қоладиган даражада осойишта эди. Қаршидан эсаётган енгил шабада олдинда брраётган икки мачтали елкан кема қанотларида шўх мусиқа чаларди. Таниш мусиқа кўтаринки сабрсизликни куйлаётганга ўхшарди. Кемалар орқасида қолаётган кўпиклар устида учаётган чайкаларнинг ҳиқ-ҳиқ этган овозлари, кема фортштевенининг сувни ағдариб ташлашидан чиқаётган товушию чайқалиши — ҳамма-ҳаммаси қандайдир ором ва таскин бағишларди кишига. Арқон боғланадиган тўнғак ва чигирларга урилиб ялтираётган туз упаларию шамолдан ёрилаётган лабларнинг алами ҳам шундай туюларди.

Бирюэс баланд мачта тагидан кема куйругигача шахдам бориб келаётган Наполеон кетидан аранг етиб юрарди.

— Мальта — эгаллаш қийин бўлган кўрғон, — маврудини топиб эслатиб кўйди адмирал. — Турклар уни ололмай доғда қолдилар.

— Бу қачон бўлган эди? — кўрслик билан тиржайди Наполеон. — Қачон бўлган эди деб сўраяпман, дўстим? Биз тамомида янги армия туздик, мисли

¹ Гораццо Нельсон (1758-1805) — инглиз саркардаси, вице-адмирал; У Абукир ёнидаги жангда француз флотини мағлубиятга учратиб Наполеон армиясини Мисрдан узиб қўйган (Муаллиф)

² Поль Франсуа Брюэс (1753-1798) — француз вице-адмирал, Абукирдаги жангда ҳалок бўлган. (Муаллиф)

кўрилмаган жанг стратегиясини ишлаб жаҳонга намоиш этдик. Энди биз унинг қўлини кўкка совурамиз, оёғимиз остида тиз чўқади, Брюэс!

— Тушунаман, генералим, аммо денгиз жанглариининг ўзига хос хусусияти...

— Сиз ҳақсиз, — илтифотсиз унинг гапини бўлди саркарда. — Армиядаги ўзгаришлар фақат қуруқликдагина бўлиб қолмасдан сув устидаги жангларда ҳам бўлмоғи шарт. Сизни ишонтириб айтаманки, Миср кампаниясини тугатгач, мен шу иш билан шуғулланаман. Янги ҳарбий флотга ва ўзаро умумий тил топиша оладиган адмиралларга эга бўламан.

— Буйруқ берсангиз бас, мен ўша заҳотиёқ Мальтага йўл бошлашга амр этаман, — деди Брюэс даҳани титраб, тилини тишлаб. — Сизни огоҳлантириб қўйишни ўз бурчим деб билганимдан шунчаки айтаяпман холос...

— Қойил, қойил адмирал. Бирор қарорга келсам сизга дарҳол хабар бераман.

Наполеон қамад билан боғлиқ қийинчиликларни яхши идрок этарди. Бу ҳол Мальта қалъасига ҳужум ниҳоятда оз куч ва иложи борича кам талофат билан амалга оширилиши лозим эди. Акс ҳолда асосий юриш хавф остида қолиши ҳеч гап эмасди. Бундан ташқари инқилоб туфайли арши аълога кўтарилган артиллерия капитани рицарлар флотининг туркларга берган сабоғи ва бошқа зафарларидан хабардор эди.

Аммо Мальта баъзи калтабин замондошлари гийбат қилганидек унинг учун тасодифий инжиқлик эмасди. Ўртаер денгизи барча сув йўллариининг калитини Мальта рицарлари ўз қўлларида тутиб туришарди. Африка шимолидаги бу муҳим жой устидан зафар қозонилган тақдирда Мальта ороллари жаҳон империясини тузиш учун асосий таянч нуқталардан бирига айланарди. Ниҳоят соф сийсий омилларни ҳам эътибордан соқит қилиб бўлмасди.

Муस्ताқил ҳарбий роҳиблик жамоаси типидagi феодализм қолдиқлари қиролларнинг даҳшатли овози, ўқларнинг хуштаклари остида пайдо бўлаётган янги тартибларга тиш-тирноғи билан қарши курашарди. Шундай ҳам ўлғудай кўрқиб кетган Рим папаси тирноқли панжани қирқиб ташлаши лозим эди. Дин сийсатга аралашмоғи, айниқса армия ва флот воситаси билан тазйиқ ўтказиши ножоиз. Ҳар ким қўлидан келадиган иш билан шуғуллангани маъқул.

Масаланинг яна бир ғоят жиддий томони бор эди. Рус императорининг Мальта билан қизиқаётгани ва шу боис бу мамлакат билан дипломатик алоқаларни йўлга қўйишга уринаётганини ҳисобга олиб Наполеон инглиз-рус фитнасининг қўлини кўкка совиришни орзу қиларди.

Талейрон билан биргаликда кўзланган мақсадни амалга оширмақ учун аввало Мальтани қўлга киритмақ лозим эди. Бунинг учун бир неча юз ортиқча денгиз мили юрилса бас. Наполеоннинг узоқни кўзлаган ва бир-бири билан боғланиб кетадиган режасига биргина Нельсон тўсқинлик қилиши мумкин эди. Наполеоннинг бахтига у эргалабки туманда елканли кемалар йўлини ўзгартирганини сезмай қолди.

Шундай қилиб, масала олдиндан ҳал бўлганди.

Маълум буйруқни олгач, Брюэс “Орьяна”нинг капитанига йўлни ўзгартиришга, бошқа кемаларга буни хабар қилиб қўйишга амр этди. Ун учта ҳарбий ва тўрт соқчи кема итоаткорона ғарб томон бурилишди. Бошқалари эса аввалги йўлларида давом этишди.

Ун мингдан ортиқ армияси, мингдан ортиқ артиллерия қуролига эга бўлган Наполеон гарчи бундан катта кўшинлар ҳам Мальтага қарши юришда мағлуб бўлганларини билса-да мағлубиятни хаёлига сира ҳам келтирмасди. Лекин буни эслатган адмиралга бекорга дарҳол “Қачон бўлган эди бу?” деган саволни бермаганди. У рангли байроқлар хилпираётган ҳарбий кемалар энг кейинги замонавий қуроллар билан жиҳозланган, Мальта кемалари ҳамон алмисоқдан қолган техника билан қуролланганича қолганди. Унинг ўрни музей лаш-лушлари орасида эди.

Дарҳақиқат, етти аср жуда узоқ муҳлат. Ишдан чиқиб, чириб, эски қолдиққа айланиш учун бу муддат етиб ортади.

Муқаддас ерни қўлда сақлаб қолиш умиднинг сўнгги учқунлари сўнгач, рицарлар Кипрга кўчиб, ўша даврларда илғор ҳисобланган флотга эга бўлган кучли марказлашган давлат барпо этдилар. Лекин орадан йигирма йил ўтар-ўтмас ички низолар туфайли давлат барбод бўлди ва госпитальерлар¹ Родос оролига кўчиб ўтишга мажбур бўлдилар. Шундан кейин уларни “родос биродарлиги” деб атай бошладилар. Ун бешинчи асрда Ўртаер денгизининг ҳукмдорларига айланган турклар оролга ҳужум қилишади. Турар жойидан маҳрум бўлган рицарлар бошпана қидириб жаҳонни кезишади. Улар Критага бориб кўришиди — бўлмади, Мессини, Втербога чиқишга унналишди — бўлмади. Ахийри Мальтага илинишди. Император Карл Бешинчи қўлидан Мальтани ён-атрофидаги Гоцо ва Комино ороллари билан биргаликда олишгач биродарлик муқаддас Иоанн Иерусалимнинг Мальта орденига айланди.

Бу гроссмейстер бошчилигидаги диний-рицарлик мустақил давлати бўлиб, маълум мақсад ва сиёсий йўлни танлаган эди. Азобдаги одамларга бошпана бериш ҳақида ҳам, парвардигорнинг тобути тўғрисида ҳам энди сўз юритилмасди. Ўзларини турк империясига қарши христианликнинг кўргони деб ҳисоблагувчи рицарлар Ўртаер денгизини султон ва Мағрибдаги денгиз қароқчиларидан ҳимоя қилишга аҳд қилишган эди. Улар Карл ва Филипп Иккинчига садоқат билан беқиёс хизмат кўрсатиб матонат-ла жанг қилдилар. Кўп сонли турк флоти ва қирқ минг кишилик армиянинг тўрт ойлик қамалига қаҳрамонларча дош бериб қамалчиларнинг келган жойларига тарқалиб кетишига сазовор бўлишгач орденнинг шухратига янада шухрат кўшилди. Тўққиз мингли рицарлар горнизонига гроссмейстер Жан-Паризо де Ла Валет қўмондонлик қилди. Кейинроқ орол мамлакатининг пойтахтига шу қўмондон номи берилди. Чўққига кўтарилиш аксарият ҳолларда рўй берганидек, пастга қулашнинг бошланиши бўлди. Темир интизом бўшашиб кетди, миллий низолар авж олди, айниган рицарлар маҳаллий аҳоли ҳисобига бойиш йўлига ўтиб олишди. Жамият барча табақаларининг чириши, порахўрликнинг авж олиши туфайли гроссмейстерларнинг қўлидан ҳеч нарса келмай қолди. Жаноби олийларининг ҳокимияти бўшашганлиги туфайли маккорлик ва зулм авжига чўкди.

Порта сусайган сари орден ҳам тинчгина яшаш йўлига ўтиб олди. Араблар ва финикияликларнинг авлодлари бўлган маҳаллий аҳолининг рицарлар томонидан бостирилган кўзғолонидан кейин улуғ магистр Роганни сал бўлсада, ислоҳотлар ўтказишга мажбур этди. Давлат бошқарув органлари, кема-созликни қайта қуришга, иқтисодий йўлга қўйишга ҳаракат қилинди. Бу эса ўз навбатида атрофга кўзни очиброқ қарашга, бошқаларнинг кўмагига умид қилишга олиб келарди.

Россия Мальта сипоҳларининг табиий иттифоқдоши сифатида майдонга чиқди...

Ла Валет замонасидаёқ қурилган истеҳкомлар денгиздан аниқ кўзга ташланарди. Оппоқ тошлардан бино бўлган бутун шаҳар тонгги қуёш нурлари остида ҳайрон қоларли даражада жилваланарди. Чор атрофи девор билан ўралган ва бир йўла икки кўрфаз оралигидаги жойни эгаллаган шаҳар инженерлик санъатининг барча қоидалари асосида ҳимоя қилинганди. Лекин деворларнинг нариги томонидан унинг ҳарбий аҳамиятга мойиллиги ҳечам сезилмасди. Чиғаноқтошдан ясалган уйлар бир-бирига айқаш-уйқаш бўлиб, уларда осуда ҳаёт кечиришарди. Авлодлар келиб кетар, улар ўрнини бошқалари эгаллашар, уйлар эса уруғ номидай ҳамон ўша-ўша. Денгиз соҳилига тик олиб тушадиган зиналар бу ерда кўча хизматини адо этарди. Қуёш нури тушмаётган тешик-телуги йўқ деворлар эски ток новдаларини яшириб турар, ҳар бир дераза тагида қуритилаётган балиқлар кўзга ташланар, бу билан беихтиёр Корсила манзарасини ёдга туширарди.

¹ XII асрда Фаластинда ташкил топган ҳарбий-монахлик жамоасининг аъзолари, улар салб юришида муҳим роль ўйнаганлар (муаллиф).

Бонапарт трубадан кўзини узмай улуғ пирларнинг ҳашаматли саройини обдон томоша қилди, сўнг уйларнинг сопол томлари, эркерлар ва болохона айвонларига кўз югуртириб, қуёш нурида ялтиллаётган Сен-Жан бутхонасининг гумбазига тикилди. Унинг қашшоқ, бемаъни ҳаёт кечираётган ярим ёввойи ватанига ҳали бунақа ҳашаматли иморат битмаганди. Гениал Микеланжелонинг шогирди Франческо Лапарелли томонидан лойиҳаланган шаҳар қалбга таскин ва ором бериб юракни зирқиратиб юборарди. Таги устунларга мустаҳкамланган, чормихга тортилган Исо сурати солинган мрамор бутлар бу жойни машҳур кишилар қабристонига ўхшатиб турарди. Чамаси бу ҳолат оролда истиқомат қилувчиларнинг ҳолати, руҳига мос келарди.

Арғувон тусли либосдаги рицарлар девор устида қурол ушлаб туришарди.

— Шундай ғаройиб манзарани бузиш чакки бўлди-да, — деди қўлқопи билан тиззасига уриб. — Бараварига огоҳлантирувчи ўқ узилсин!

Тўплардан уч маротаба ўқ узилгач кема борти тутун билан қопланди. Деворларда турганлар отишдан кейин ҳосил бўлган оппоқ булутларни кўришди. Сўнг бўғиқ гумбурлаган овоз эшитилди.

— Эй, худо! — чўқинди Турин-Фризари. — Наҳотки улар бизга ҳужум қилишаётган бўлса?

— Ҳужум қилишмайди деб ўйловмидингиз? — деди ўзини хотиржам тутишга уриниб бошқалар қатори оппоқ бутли оловдай ҳарбий ёмғирпўш кийиб олган бой адвокат Мускат. — Кўрмаяпсизми, булар французларку ахир? Ҳозиргача улар Европанинг ярмини ютиб юборишди, бутун дунёни ютиб юборишмагунча тинчишмайди. Ўзимизни ҳимоя қила оламизми, йўқми, сиз нима дейсиз бунга?

Душман кемаларнинг ҳаракатини сарой болохонасидан кузатиб турган Мальта орденининг улуғ пири Гомпеш ибодат вақтидагидек осмонга қаради. Урушга мутлақо тайёр эмасди. Тўсатдан қилинаётган юриш уни ҳам, бутун руҳонийлар коллегиясини ҳам бутунлай танг қолдирди.

— Қандайдир жавоб бермоғимиз керак, жаноб Феррата, — у ёнида турган флот кўмондонига ҳадиксираб қараб қўйди.

— Ҳамма гап қандай жавоб беришимизда, жаноби олийлари. Ҳужумни қайтариш учун кучларимизни сафарбар этгунимизча бу жойлардан ному нишон қолмайди. Қанчадан-қанча замбаракларини кўряпсизми! Ҳаммамизнинг кулимиз кўкка учади!

— Ҳар қандай ҳолатда ҳам артиллериямиз уларга жавоб бериши керак! — Гомпеш буйруқ кутиб ўзига тикилиб туришганини сизди.

— Фақат ўқсиз отишни сиздан ўтиниб сўрайман, ўқсиз! — илтижо қилди Феррата. — Ахир улар ҳам ҳозирча бомба отишмадику.

Гомпешнинг ишораси билан қалъалардан тартибсиз гумбурлаган овозлар чиқди.

— Шрапнель! отилсин! — буйруқ берди Наполеон, — саройга қараб учта ўқ отилсин. — Денгиз тўпчилари замбаракларни ўқлашга шошилишди. Сарой олди майдонига келиб тушган ўқнинг портлаши ойналарда акс садо берди. Ойналар, қандилларга осилган биллур шокилалар чил-чил синди, ўймакорлик билан ишланган безакларнинг парчалари ҳар томонга отилди. Маҳобатли хоналар ачимсиқ куйинди билан тўлди.

Феррата ҳовлиқиб улуғ пирни саройнинг ички хоналарига бошлади. Гомеш томоғини тозалаб, кўзларини артаркан кейинги зарб “Кастилья ва Леон” испан саройининг томини тешиб ўтиб, Нептун фонтанининг қулини кўкка совурди.

— Йўқ, бу мумкин эмас, — хаста овоз билан нола қилди улуғ пир. — Бу вахшиёна бомбардимонни тўхтатишга мажбур қилинг.

— Қандай қилиб? — қўлини ёйди Феррата. — Бизнинг жавобимиз уларнинг ғазабини янада ошириб юборди. — Мен ҳозир Сен-Жанни тугдай тўқишса ҳам ажабланмайман.

¹ Шрапнель — думалоқ ўқлар билан тўлдирилган артиллерия снаряди.

— Оҳ! — Гомпеш юрагини ушлаб курсига ўтириб қолди.

— Нимадир дедингизми? — чаққонлик билан қулоғини тутди Феррата.

Лекин улуг пир жавоб ўрнига бармоқларини жонсизгина қимирлатди холос.

— Руҳонийлар кенгашини чақирмоқ керак, — ўзича тушунди Феррата ва ҳовлиқиб қаёққадир чиқиб кетди.

Қалъа энди хужумга жавоб бермаётганини кўриб Наполеон бандаргоҳга киришга амр этди. Кемалар айланиб бандаргоҳдан ўзларига қулайроқ жой ахтаришаётган паллада улуг пир Дель-Монте портрети билан зийнатланган залда руҳонийлар кенгаши тўпланди. Улар бор-йўғи беш киши эди: байли Турин-Фризари, байли Феррата, командор Буаредон де Ненсус, адвокат Мускат ва маслаҳатчи Бонаньи. Сўнги дақиқада мамлакатдаги испан вакили рицарь Филиппе Амата етиб келди.

— Улуг пир қани? — сўради у нимқизғиш оппоқ дастурхон ёпилган узун столнинг икки томонидаги бўш юмшоқ курсиларга имо қилиб.

— Мазаси қочиб қолди, — шошилиб жавоб берди Феррата. — Отишма вақтида бироз жароҳатланди... Лекин вақтни бой бермайлик. Вақтимиз ниҳоятда зиқ. Ким келган бўлса шунгайм шукр... Байли Турин-Фризари, мархаматингизни дариг тутмай, кенгашни очсангиз.

Орденнинг етти асрлик тарихи мобайнида бу энг қисқа кенгаш бўлди. Француз кемалари юмалоқ тошлардан тўлқинни тўсувчи ғов билан ўралган кўрфазга киргунларичаёқ руҳонийлар кенгаши бир қарорга келиб бўлганди.

— Улар таслим бўлишди, Брюэс, — мамнун бош қимирлатди Наполеон сарой тепасига осилган байроқнинг пастга оҳиста тушаётганига имо қилиб.

Наполеоннинг махсус кичик кемаси ва унинг кетидан эса адмирал кемаси бош причал томон йўл олди. Бандаргоҳ ва саройга элтувчи зинанинг икки томони соқчилар билан ўраб олинганди. Ёмғирпўш ва кенг айвонли бош кийим кийиб олган рицарларнинг кетидан шаҳарликлар ва маҳаллий балиқчилар уймалашишарди. Ҳар икки томон вакиллари учрашуви мўлжалланган жойдаги гилам устига шошилгч равишда ипак чодир ташланди.

Ҳаво шарларига ўхшаш кемалар офтобнинг жилва қиляётган ложувард нурлари остида сувда оҳиста чайқаларди. Уларнинг тепага қайилган узун тумшуклари денгизнинг мангулик қаърига фарқ бўлган қандайдир нотаниш одамлари ҳақидаги элас-элас хотираларни ёдга соларди. Эшкакчилар бир метёрда ҳаракат қилишган сари қирроқ тобора яқинлашарди. Иморатларнинг тепасида бутли қўнғироқлар ингичка тешиклар орасида авлиёларнинг қиёфалари, ҳар иккала томондан биноларнинг олд томони сиқиб қўйилган сон-саноқсиз зиналар кўзга ташланади. Едирилган ва ёғ тушса ялағудай зиналар Карфагеннинг эпчил дарғаларини, рим аскарларининг оғир қадамларини ўз бошидан ўтказган. Бу ерда вестготлар, нубийлар, араблар ҳам бўлишган. Христосдан уч минг йил илгари Хожар Квимнинг маҳобатли блоклари устида қурбонлик тутунлари алангаланди. Энди диндорларга макон бўлган ва Атлантиданинг ғаройиб замонлари тўғрисида орзу қилган бу бўлажак жаҳон ҳукмдорига поёндоз бўлди.

Бу Александрияга ташланган қадамнинг, эҳромлар сари бошланган юришнинг дебочаси, лаззатли онлари эди. Аммо Наполеон бу зафардан унчалик талтайиб кетмади. Бонапарт бриллиантлар билан безатилган қилични қабул қилиб олдию шу заҳоти уни бақалоқ мўйловдор Турин-Фризарига илтифот билан қайтариб берди.

Гомпеш оролни топшириш маросимида қатнашмади. Иложи борича қадр-қийматини сақлашга ҳаракат қилди. Лекин бу йўл билан қадр-қийматни сақлаб бўлармиди? Улуг пирлар асло таслим бўлмайдилар. Улуг пирлар таслим бўлмасдан бу дунёдан кўз юмадилару Сен-Жан саройи остидаги уймакорлик билан ишланган мрамор тошлар орасида кўрғошин тобутларда ором олишади. Шу боис зўр зафарлар билан шухрат қозонган байроқларини ажнабийлар топташини улар сезмайдилар.

Гомпеш билан суҳбат чоғида Наполеон ўзини фавқулудда юмшоқ табиатли, ройиш одам сифатида кўрсатди. Олти юз минг ливрдан кам даромад бер-

майдиган Германиядаги бирор герцогликни унинг ихтиёрига ажратишга ваъда этиб, ҳукумат номидан улуғ пирнинг илгариги барча имтиёзлари сақланишига кафолат берди. Биринчи консул¹ юқори мансабдаги бошқа амалдорларга ҳам ваъдалар беришдан ўзини тийлмади. Воқеаларнинг кейинги оқими буларнинг барчаси фақат қуруқ гап эканлигини кўрсатди.

Наполеон фиръавнлар мамлакатига юришни давом эттириш учун ўз кemasи томон йўл олиши биланоқ Гомпешга ҳозирги шароитда бундан кейин Мальтада қолиши унчалик мақбул эмаслигини айтишди.

Улуғ пир ваъда қилинган герцогликка яқинроқ жойдаги Триестга кўчиб ўтди. Ишончли одамлари билан маслаҳатлашгач, аристократик давлат тожи ўзига насиб этмаслиги ҳақида тўхтамга келди-да, шошилинч равишда Римга отланиб “имтиёзли жаноби олийлари” рутбасини сақлаб қолмоқчи бўлди.

Рим папасининг фикри эса бошқача эди. Дипломатия столи устида эса Россияни Мальта тўрига илинтириш учун миллионлаб сўм гаровга кўйилганди. Шу боис муқаддас жаноблари Гомпешнинг гроссмейстерлик нишонини тиклаш у ёқда турсин, шармандаси чиққан қаҳрамонни кўришни ҳам истамади. Римнинг бош руҳонийси, айниқса Наполеонга бирор мамлакатнинг бўш тахти ҳаводай зарур эди. Гомпешни тахтдан ағдаришга тайёргарлик авжига чиққан эди. Шунингдек оролни ҳеч қандай қаршиликсиз топшириб қўя қолган руҳонийлар кенгашининг бошқа аъзоларини лавозимдан четлаштириш кўзда тутилаётганди. Белгиланган ниятнинг қонсиз амалга ошганидан манфаатдор бўлинган Францияда ҳам бу ҳолатдан ғазабланишди. Аммо рицарларнинг ашаддий душманлари томонидан айниқса қўланса гаплар айтилди. Мальтанинг қора куни — 1798 йилнинг 12 июлида ўша оролда бўлган барча рицарларни унвонидан маҳрум этиш тўғрисида Петербургда талабнома тарқатилди.

Гомпеш Римда ёлғиз ўзи қолиб, аввалги улуғлигию салобати ҳақидаги ҳаёллар билан яшади. Ягона овунчоғи ўлпон йиғувчининг хўппа семиз беваси Чекина бўлди. Подшоҳ даргоҳидан қувилган магистр уйда уй-рўзғор юритувчиси бўлиб хизмат қиладиган беванинг айтгани айтган, дегани деган эди. Доимо ғамгин кўринадиган хўжайиннинг итоатгўйлиги унга хуш ёқарди. Унга хушомадгўйлик қилиб хизматкор мальтийча “кечирасиз”, “салом”, “раҳмат” сўзларини ўрганиб олди. Италия аёли учун тўғриси буларни ўрганиш қийинлик қилмади. Аммо “марҳамат”ни ўрганишга кучи етмади.

Гомпешнинг ўрнига тайинладиган одам узил-кесил ҳал бўлмагунча Мальтадаги воқеалар ўз маромида давом этаверди. Тўқайга ўт кетса, ҳўл-қуруқ барабар ёнаркан. Генераллардан кейин ундан кичикроқлари оролни ёппасига талашга тушишди. “Орьян” бош кемаси ва “Артемис” соқчи кемасининг матрослари олтин тўлдирилган бочка ва қутичаларни эртадан кечгача кемаларнинг юк сақланадиган остки хонасига жойлашарди. Салиб юришлари замонидаёқ зарб этилган олтин тангалардан ташқари қадимги давр ёзувлари ва нақшлари ўйилган вазалар, зил-замбилдай қадаҳлар, аллақандай шарқ подшоларининг серҳашам кийимлари ҳам кемалар остидаги хоналарга кўчиб ўтди.

Мальта газнасининг ертўлалари яримлаб қолди. Директориянинг тиришқоқ югурдаклари бу ертўлаларни бутунлай бўшатишлари мумкин эди. Аммо мамлакатни бутунлай ҳароб айлаш Наполеоннинг манфаатларига мос келмасди. Биринчи консул бу ўлкада қолдирилган қадимги нарсалар қизгин сиёсий ўйинда мўмай бойлик келтиришига умид боғларди. Фақат шу сабабли Сен-Жан ертўлаларида сақланаётган ёдгорликлар охиригача талон-тарож қилинмади. Бундан денгиз лейтананти ўзича ўмарган ялтироқ аломат тошлар билан обдон зийнатланган олтин ҳассагина ягона истисно бўлди. Натижада билиб-билмай қилинган ўғирлик туфайли жанговар Мальта жамоаси улуғ магистрларининг нишонини изсиз йўқолишига бир баҳя қолди. Зеро тож ва салтанат ҳассасисиз янги ҳукмдорнинг тахтга ўтириши қонуний ҳисобланмасди.

¹ Францияда 1799-1804 йилларда ҳукумат тепасида турган чексиз ҳуқуқли уч мансабдорнинг унвони ва уларнинг ҳар бири (тарж. — Р.И.)

Мальта салтанатининг нишони тамплиер меросининг бошқа бебаҳо осори атиқалари сингари қасоскор бокира қиз номига қўйилган гўзал “Артемис” кемасига беркитилди.

Марабу кўрфазидан ўтиш, Александрия сўнг Абукирга юриш ҳали олдинда эди. Нельсон Абукирда Наполеондан анчадан буён мўлжаллаб юрган ўчини олди, деярли барча кемаларини денгиз қаърига фарқ қилиб юборди.

Денгиз флотисиз колониал экспедиция инқирозга учради.

Салибчиларни ўз қаърига тортган кумликлар энди галдаги ўлжаларни кутарди. Кўпни кўрган шайхлар саҳронинг мунгли ноласига кулоқ тутиб: “Бу қумлар шамолни чақиряпти, шамол бўронга айланади, бўрон эса қиргин келтиради” дейишарди.

Ўн олтинчи боб

“АДОЛАТ ГИЁҲИ”

Люсин варақлари титилиб кетган ва шу боис резинка билан боғлаб қўйилган ён дафтарчада ўн олтига Пётр исмини санади. Унинг рўйхатидаги шундай исмлиларнинг биринчиси Петр Александрович Берсенев бўлиб, чамаси Игорь Александровичнинг акаси эди. Охиргиси эса Петр Чадрис. Тўғридан тўғри Петя деб фақат исми билан аталган одам фақат шу эди, холос. Исм рўбарўсига эса икки телефон рақами қайд этилганди.

Ҳар бир икир-чикир ишда ўтакетган расмиятчи бўлган Георгий Мартинович бу ерда палапартишликка йўл қўйгани жуда галати туюлди. Люсин мақсадга элтадиган нуқтани топганига шубҳа қилмади. Чамаси олибсотар ва учига чиққан муттаҳам китобфуруш Петяга олиб борадиган йўл тўғри топилганди. Юксак ахлоқли ва масъулиятни гоёт ҳис этувчи профессор Солитовдай одам китоб туфайли Петя билан алоқа қилишга мажбур бўлган.

Владимир Константинович биринчи уринишдаёқ мақсадни аниқ мўлжалга олганига ичидан севиниб, маълумотлар бюросига кўнғироқ қилди. Шу ондаёқ ширин орзуларнинг шармандали оқибати кўриниб қолди. Петр Григорьевич Чадрис фақат анча-мунча ёшга бориб қолган нуроний кишигина эмас, обрў-эътиборли, хизмат кўрсатган одам экан. Медицина фанлари доктори, профессор, сон-саноқсиз илмий ишларнинг муаллифи бўлган олим мана қирқ йилдирки Курортология институтининг табиий терапия бўлимини бошқараркан. Бу олим нари борганда китобфуруш Петянинг мижози бўлиши эҳтимоли бор эди.

Шундай бўлса-да, Люсин сал мулоҳаза юритгач, у билан бир оз суҳбатлашишга жазм этди. Бутун ён дафтарчадаги эркалатиб айтилган ягона исмга менсимай қараш тентаклик бўлар. Энди бу ҳолатни қадрдон дўстлик, эҳтимолки, болалик даврининг энг яқин дўсти деб изоҳлар.

Владимир Константинович Чадриснинг ишхонасига кўнғироқ қилганида у рўй берган воқеадан хабардорлигини айтиб, учрашувга дарҳол розилик билдирди.

Кўчадан анча баланд кўтарилган маҳобатли гранит фундамент устидаги институт одамларнинг бемалол кириб чиқа олиши билан Люсинни ҳайрон қолдирди. Кўпчилиги меъридан ортиқ семиришдан азият чекувчи беморлар ҳарорати тобора сусайиб бораётган кузги қуёш нурларини эмиб бино атрофида бамайлихотир айланиб юришарди. Қаёққадир шошаётган келиб-кетувчилар ҳеч қанақа ҳужжат кўрсатмай эркин кириб-чиқишар, чамаси уларнинг аксарияти қатнаб даволанишарди. Ҳатто беморлар қайд этиладиган хона деразачаси олдида навбат кутувчилар деярли йўқ эди.

Люсин ўткир ҳидли суюқлик ва балчиқ иси анқиётган ним қоронғи кенг вестибюлдан ўтиб, зарур зинапояни топди-да, лифтни ҳам кутмай учинчи қаватга илдам кўтарилди.

Петр Григорьевич қирмизи юзли қувноқ, бошқаларга хайрхоҳлик руҳида тарбияланган, ёшига нисбатан ҳаракатчан одам экан. Дўстининг йўқолганига табибларга хос оқилона босиқлик билан муносабатда бўлди.

— Афсус, — Люсин билан саломлашишга улгурар-улгурмас маъюсланиб елкасини қисди. — У зўр ақл эгаси! У ҳали камида етти-саккиз йил яшаши мумкин эди. Фан учун тўлдириб бўлмайдиган йўқотиш бу.

— Қисмат қанчалик умр берганини билишимиз мумкинми ахир?

— Қисмат дейсизми? — Чадрис кўнгилчанлик билан кулди. — Нима де-моқчилигингизни тушунмадим. Хужайраларга жойланган программага асосланган генотип, яъни организмдаги мавжуд генлар, наслдан ўтадиган касалликлар, шунингдек, тасодикий сабаблар туфайли юқадиган касалликлар бўлади. Сиз қисмат деб атаётган нарса аслида билимдонлик билан тузилган тиббий хари-та, холос. Ярим аср мобайнида бу соҳада иш кўрган одам уни ўқишни ҳам билиб олади.

— Барча одам ҳақида ҳам шундай фикрларни айта оласизми? — ишонқи-рамай қизиқиб сўради Люсин. — Истаган одамнингиз ҳақида ҳам шундай ба-шорат қиласизми?

— Бу нарса эҳтимол қилинади, холос.

— Масалан, мен ҳақимда-чи? Мен яна қанча яшайман? — ярим ҳазил ярим чин билан сўради Владимир Константинович.

— Мен каромат қилувчи ёхуд худомидим? Сизни худди Юрани билганим-дай яхши билганимда, руҳий ҳолатингиз, бутун вужудингиз, қонингиз био-кимёсини билганимда эҳтимол буни айта олардим... Шундай бўлса-да, тўғри-си билмайман. Бари бир сизга ҳеч нарса айтмаган бўлардим. Инсон ҳамма нар-сани билавериши шарт эмас. Одам билмаслиги ва сохта тушунчалари туфай-лигина баъзи бало-қазолардан сақлана олади.

“Юра, — маъюсланиб ўйлади Люсин, — унинг учун Георгий Мартинович оддийгина Юра экан-да... Березовский менга қандай бўлса Георгий Мартино-вич ҳам унга шундай шекилли. Улар бир пиёла чой устида ҳаётнинг маъноси ва моҳияти хусусида суҳбатлашишди, қалбларининг қаъридаги туйғулар би-лан ўртоқлашишди. Юра Петяни хуш кўраркан, Петя ҳам ўз-ўзидан Юрани ёқтиради. Бу ҳолат Юра дўстининг аъзойи-баданини рентген нурларида тек-ширишига, қон формулалари устида иш олиб боришига, буйраги ва ўт пуфа-гидаги майда тошларгача билишига монелик қилмас экан. Бир қараганда ри-соладагидек, аслида эса ақлга сиғмайдиган ҳол. Сенга ажратилган умрнинг шами қачон ўчишини қарийб йилигача билсагу бу тўғрисида шахмат ўйнаёт-ганингда ҳам, саунада қатрон паридан энтиқиб нафас олаётганингда ҳам ўйла-масанг. Нима қилганда ҳам инсон табиат яратган ғаройиб мавжудот-да!”

— Петр Григорьевич, айтинг-чи, сиз тоифангиздаги врачлар бу хусусда ўзларига қандай қарайдилар? — беихтиёр сўради Люсин бош мақсаддан чал-ғиб.

— Қизиқ савол! — тан берди Чадрис. — Ўйлашимча, ҳеч қандай. Бир дақи-қанинг ўзида мияга ҳам тажрибали врач, ҳам беморнинг ишонувчанлигини сиғдириб бўлмайди. Одатда бемор кўпинча енгиб чиқади. “Агар табиб оғриб қолса, бошқасини чақирар” — Шота Руставели ҳам тушунган буни.

— Сиз Георгий Мартиновични даволармидингиз?

— Назорат қилиб турардим. Ҳа, шундай дейиш мумкин.

— Қисқаси, яхши маслаҳатлар бериб турардингиз.

— Бугина эмас. У вақти-вақти билан йодлибром ванна, денгиз суви, мах-сус массаж сингари соғломлаштириш тадбирларидан фойдаланарди. Шунини айтиб қўйишим керакки, бу тадбирлар унинг соғлиги туфайлигина белгиланган бўлмай, кўп жиҳатдан илмий изланишлари, маънавий тарзи учун монанд ҳисоб-ланарди. У синтетик усулда тайёрланган дори-дармонларнинг ашаддий душма-ни эди. Бу соҳада унга тенг келадигани йўқ.

— Ҳозирги замон тиббиёти нуқтаи назаридан масалага бундай ёндошишга қандай қарайсиз? Соф кимёвий ва шу сингари бошқа тадбирлардан ўсим-ликлар билан даволаш томон қайтишни кўзда тутаяпман.

— Фақат ижобий баҳолайман! Шу нарсани айтиб қўйишим керакки, ин-ститутимиз азалдан шифоланишнинг табиий йўлларига аҳамият бериб кел-моқда. Ҳаракат, минерал сувлар, бутун организмга фавқулодда ижобий таъ-сир этувчи манзара сингари табиий омиллар даволашдаги бизнинг асосий во-

ситаларимиз. Бу албатта биз табиий дори-дармонлар билан даволаш ёки жароҳлик чораларини бутунлай инкор этамиз деган маънони англатмайди. Мутлақо бундай эмас!

— Парацельс даволаш учун зарур бўлган барча нарсалар табиатнинг ўзида жамланган деб ҳисобларди, — деди Люсин севимли кузирини ишга солиб.

— Бахтга қарши биз ҳаммамиз табиий муҳитдан тобора узоқлашиб кетяпмиз, — маъқуллаб бошини силкитди Чадрис. У тажрибали нотикларга ўхшаб фикрини изоҳлашга шошилди: Илгарилари мутлақо билмайдиган космос сингари соҳаларни ўрганганимиз билан ҳамон кўнглида дарахтдан тушиш истаги пайдо бўлиб қолган маймунга ўхшаб қоламиз. Табиийки, эволюцион жараён маъносидан... Ҳозирги ҳаётнинг тезкор сурати узоқ такомиллашув жараёнида ривожланган биологик реакцияларга мос тушмайди. Бундан ҳеч қачон қочиб қутилиб бўлмас. У кексаларга хос сариқ доғлар тушганига қарамай, ҳали бақувват қўлларини стол устига қўйиб ўйга толди. — Баъзан врачлар назария билан шуғулланганлари маъқул деган гапларни эшитиб қоламиз. Бехуда билимдонлик қилиб ўтиргандан кўра муайян беморларни даволашлари керак дейишади улар. Бехуда гаплар! Утмишдаги барча улуг табиблар файласуф ҳам бўлишган. Тиббиётни умуман олганда туб муаммоларни билишдан ажратиб бўлмайди. Марҳум академик Аниққов ҳаёт ҳодисаларини тўла аниқламай туриб “касал” тушунчасини тўғри белгилаш мумкин эмас деб бекорга айтмаган. Ахир касалликнинг ўзи моҳият эътибори билан ҳаёт жараёнининг бир кўриниши эмасми. Соғлом одам билан энди касаллана бошлаган организм ўртасида фарқ қаерда? Бу фарқ йўқ ҳисоб. Бутун дунёдаги врачлар касаллик бошланиши палласини — клиник асоратлар пайдо бўлишига олиб келадиган ҳолатларни зўр қизиқиш билан таҳлил қилишга уринмоқдалар. Ахир қадимги Рим врачлари Гален¹ ҳам саломатлик ва хасталик ўртасидаги ўтиш даври ҳақида гапирган. Улуғ Ибн Сино эса организмнинг ҳолатини олти тоифага бўлган: ўта соғлом; соғлом; соғлом ҳам, касал ҳам эмас; саломатликни яхши ва тез қабул қиладиган организм, сал касал, ўта касал. Шу нарса диққатга сазоворки, ҳозирги фан ютуқлари гениал мутафаккирнинг башоратини тобора тасдиқламоқда. Врач бўлар-бўлмас нарсаларни ёзишдан кўра тафаккур қилмоғи лозим... Лекин мен жуда алжираб юбордим! Нега сиз мендан ҳеч нарса сўрамаяпсиз?

— Петр Григорьевич сизни эшитаятман, сўзларингизни дилимга жо қилиб оляпман. Жуда миннатдорман.

— Лекин ўйлашимча, тиббиётнинг замонавий тамойиллари юзасидан мулоҳазаларимни эшитгани келмаган бўлсангиз керак? Сиз Юра ҳақида баъзи нарсаларни сўрагани келгансиз, тўғрими?

— Сўроқ доимо чеклаб қўяди. Мени жуда кўп нарсалар қизиқтиради. Петр Григорьевич, сиз эса сўроққа эмас, бутунлай бошқа илтифотларга сазовор одам экансиз. Сўзим ҳақ! Уз сўзингиз билан айтганда сизнинг мулоҳазаларингиз ҳар қандай савол-жавобдан кўра Георгий Мартинович тўғрисида тегранроқ таассурот қолдирди. Олим одам ҳусусида гап кетганда, фақат у қандай ҳаракат қилганинигина эмас, балки қанақа фикрлашини ҳам англамоқ даркор. Профессор Солитов беморларни ўсимликлар билан даволашни афзал кўрганини яхши биламиз. Унинг масалага бу тарзда қараши ҳозирги шароити талабларга қанчалик мос келишини аниқлаш жуда қизиқтиради. Ахир ўткир зиддиятлар реал воқелик билан келишмовчиликдан келиб чиқадику?

— Тушунарли, — Чадрис соқоли обдон олинган иягини ўйчан қиртишлади.

— Мен бандман! — деди кабинет эшигини очиб мўралаган оқ халатли аёлга.

— Бир беморимни текшириб кўришга ваъда бергандингиз, Петр Григорьевич, — деди аёл аста ўзини панана оларкан.

— Қабулхонада кутиб тулинг! — қатъий деди у. — Лина! — машинка қилаётган котибани чақирди. — Қизчанинг ҳужжатларини тўлдилинг. Шифохонамизга ётқизамиз уни!

¹ Гален Клавдий (129-201) — ўрта аср медицинаси равнақида катта таъсир кўрсатган табиб ва табибшунос. Император Марк Аврелининг сарой табиби бўлиб медицина ва фалсафага оид кўплаб асарлар яратган (муаллиф).

Хукмини ўтказишдаги қатъият ва тезкорлик ундаги мулоимлик билан ажойиб тарзда омухта бўлиб қизғиш, ажин босган юзида акс этди.

— Қайси жойда тўхтаган эдик?

— Дори-дармонлар ва табиийки касалликлар тўғрисида гаплашаётгандик, Петр Григорьевич.

— Бугунги кунда соғлом фикрловчи бирор врач ҳам Солитовнинг ҳақлигига шубҳа қилмайди. Бугунги кунда деб айтаётганимнинг боиси шундаки, яқин-яқинларда баъзи одамлар унинг фаолиятига зарар келтирадиган жиннилик деган зайдда муносабатда бўлишган. Бу тамомила қонуний ҳол. Врачлар яқин вақтларгача беморларнинг соғайиш механизми тўғрисида унчалик тасаввурга эга эмасдилар. Даволаш масалаларига ҳайрон қоларли даражада жўн ёндошларди. Врачлик моҳият эътибори билан муайян давр учун муължалланган ва ҳамма томонидан қабул қилинган дориларни тавсия этиш билан чекланарди. Шу сабабли даволашнинг янги воситалари пайдо бўлиши тиббиётда янги даврни бошлаб берди. Сульфаниламидлар, антибиотиклар, гармонлар ва бошқа шу сингари дорилар чунонам ишлатилган даврларни ҳаммамиз яхши эслаймиз.

— Масалан, менинг ҳаётимни сульфидин билан асраб қолишган, — эслади Люсин. — Бу воқеа уруш йиллари, эвакуация даврида бўлган эди. Албатта, у воқеаларни ўзим эслолмайман — бор-йўғи икки ёшда эканман. Ойим ҳикоя қилиб берганлар. Уша дорини ойим чайқов бозорида пальто билан бир шиша ароққа алиштириб олибдилар. Яна алдашган бўлсая деб роса куйган эканлар. Лекин мен омон қолибман.

— Мингларча, юз мингларча кишиларнинг ҳаёти сақлаб қолинган, — Чадриснинг хунук афти бирдан ёришиб кетди. — Лекин негадир бу дорилар кимга ёрдам беролмаган бўлса фақат уша эсда қолади. Оғриқдан азоб чекаётган одамнинг ёнида бўла туриб морфин найчаси тутаганини, дори йўқлиги, яра боғлайдиган доканинг йўқлиги туфайли ёрдам беролмаганинг алам қиларкан.

— Петр Григорьевич сиз фронтда бўлганмисиз?

— Бошидан охиригача. Ҳарбий госпиталнинг бошлиғи бўлганман. Нимасини айтасиз. Сульфаниламидлар сўнг антибиотиклар ўз вақтида мислсиз рол ўйнади. Ҳаммаси ўз вақти билан экан. Шу нарса ачинарлики, бу дориларнинг даври ҳаддан зиёд чўзилиб кетди. Ҳар бир касаллик учун расм бўлиб қолган дори-дармонлар ўйламай-нетмай ишлаб чиқарилавердики, натижада улар бошқа хил дори ва даволаш усулларига йўл бермади. Бунинг хуни кўплаб беморларнинг ҳаёти ҳисобига тўланди. Масалан кимёвий даволаш усули маълум ютуқларга эришганига қарамай, ўсимликлар билан даволаш ва бу йўлдаги изланишларни ғоят чеклаб қўйди. Ҳолбуки ўсимликлардан тайёрланган дори-дармонлар зарарсизроқ, энг муҳими эса организмимизга сингиб кетиши осонроқ. Гарчи Павлов ва Боткинлар ўз даврларидаёқ табиат билан бақамти бўлишимизни уқтиришган бўлса-да ҳозирги нуқтаи назар ана шундай. Қисқача айтганда гарчи ҳасадгўйлар (булар ҳозирги кунда йўқ дейсизми) унга афсунгар деб ёрлик ёпиштиришга уринишган бўлса-да, Солитовнинг қарашлари билан ҳозирги нуқтаи назар ўртасида зиддият ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

— Сиз Георгий Мартиновични анча вақтдан бери биласизми?

— Ҳа, олтмиш йилдан бери! Бир ҳовлида яшаганмиз, бир мактабда таҳсил кўрганмиз. Мен Георгий Мартиновичдан олти ёш каттаман, — Чадриснинг сўнгги сўзларида узоқда қолган болалик дамларининг акс-садоси жаранглагандай бўлди.

— Энди фарқинглар янада катталашиб бораверади, Петр Григорьевич.

— Менга бундай туюлмайди. Хотираларимиз ўзимиз билан биргаликда қаримаслигини аллақачон фаҳмлаганман. Юрагимизга яқин бўлиб қолган кишиларни эслар эканмиз, биз ўзимизни ҳам ўша даврда қандай бўлсак ўша ҳолатда кўраимиз. Ҳозирги аҳволимизни эмас.

— Жуда нозик кузатиш бу, — тан олди Люсин. — Энг муҳими тўғри кузатиш!.. Петр Григорьевич, айтгандай, Солитов сўнгги пайтларда анельгетиклар устида зўр бериб ишлаётган экан.

— Аввало оғриқни қолдирадиган воситалар ҳам дори деган гап. Каттиқ оғриқ ҳам ғоят хатарли ҳолат. Лекин бу асосий нарса эмас. Биз оғриққа бада-

нимизнинг муайян қисмида пайдо бўлган бузилишнинг ўзига хос ҳимоявий акс-садоси, фалокат сигнали деб қараймиз. Юрак санчиши бу ёрдам ҳақидаги юрак ҳайқириғи. Шарқда оғриқ табибни қақиради деган нақл бор. Тадқиқотчилар оғриқ вақтида адреналин, адреночортикотроп моддалар ажралишнинг кучайиши, қондаги қанд кўпайиши сингари ўзгаришларни кўрсатди. Булар ҳаммаси организмнинг ҳимоявий қобилиятдан дарак берувчи белги деб қаралиши мумкин. Бахтга қарши, оғриқнинг кўзи кўр. Бош мия аллақачон организмдаги бирор бузилиш ҳақида хабар топган, оғриқ эса парвойи палак. Бу бир томондан. Бошқа томондан эса организмда ҳалокатли ёнгин хавфи авж олганига қарамай, оғриқ ҳамон жим. Масалан, у рак хужайраларининг ҳаддан ташқари кўпайиб кетганини сезмайди, пайқаб қолиб хабар берганда эса бирор нарса ни ўзгартиришнинг иложи қолмайди, рак организмнинг бошқа аъзоларига тарқалиб кетади. Ҳатто ўт қопқасида пайдо бўлган тошни сеза қолмайди. Ичингдаги тошларни сезмасдан умр бўйи яшаб ўтишинг ҳам мумкин. Тош ўт йўлларига тикилиб қолган ҳолатлардагина оғриқ хуруж қилади.

— Солитовда бўлгани кабилими?

— Ҳа, Юрада бўлганидек. У оғриқни бошқаришнигина эмас, балки уни кўрадиган қилиш гоёси билан ёнарди.

— Шундай қилиш мумкинми?

— У ҳарқалай шунга умид қиларди. Сўнгги вақтларда фақат оғриқ табиатини ўрганиш юзасидангина эмас, балки оғриқсизлантиришнинг моҳияти бўйича ҳам жиддий ютуқларга эришилди. Оғриқ хуруж қилган пайтларда асаб системасининг ўзи оғриқни сездирмайдиган кучли модда ажратиши маълум бўляпти. Улар шартли равишда “эндорфин” деб юритилмоқда. Солитов шунга ўхшаш кимёвий моддаларни ўсимликлардан топишга ҳаракат қилаётганди. Шу тоифадаги моддани “адолат ўсимлиги” деб аталган ўтдан олишга сазовор бўлди. Шунанга ўсимликни биласизми?

— Биринчи маротаба эшитаёпман, Петр Григорьевич.

— Менинг ҳам қулоғимга сал-пал чалинган. Африканинг қаеридадир афсунгарлар шундай ўсимликни жиноятда гумон қилганларга бериб кўришаркан. Гуноҳсизлар омон қолишиб, гуноҳкорлар эса жон таслим қилишаркан. Чамаси, бу ерда мураккаб психологик система ҳал қилувчи аҳамиятга эга шекилли.

— Эҳтимол, қаттиқ ишончдир? Афсунгарнинг қасам ичдириши унга ишонганларнигина ўлдиради.

— Бу ерда масала мураккаброқ. Ҳалиги ўсимлик ҳақиқатан ўзидан заҳарли модда чиқаради. Шу боисдан мазкур ҳодисада афсунгарнинг сўзидан кўра ўсимликнинг сеҳрли қудрати одамни ўлдиришгагина эмас, организмнинг қаршилигини кучайтирдимикин дейман. Бегуноҳ одам ҳеч нарсадан кўрқмаганлиги туфайли омон қолади. “Адолат ўсимлиги” таркибидаги заҳарни зарарсизлантира оладиган бошқа нарса чангалзор соҳилларининг найзаларига сурилган машҳур заҳар — кураре ҳисобланади.

— Кураре ҳақидаги баъзи нарсаларни биламан, — кулимсиради Люсин. — Фақат саргузашт китобларни ўқибгина эмас.

— Уни истеъмол қилиш бутунлай зарарсиз. Аммо қонга аралашиб кетса, дарҳол нафас йўлини бўғиб кўяди. Юра кураре ва “адолат ўсимлиги” қоришмасидан эндорфинларнинг янги тоифасини олишга умид қилганди... У яшай олмаган йиллар, охирига етказа олмаган ишни беморларга жуда қимматга тушади. — Чадрис ҳаяжонланиб, овози кўтарилиб кетганини сезмай қолди. — Қандайдир ақли ноқиснинг иши туфайли жуда кўп одамларнинг ҳаёт йўли муҳлатидан илгари узилиши сизга галати туюлмайдими? Аслида эса шундай. Ернинг экологик системасида ҳамма нарса бир-бири билан ўзаро боғланган. Солитов пировардига етказа олмаган ишни бошқалар ахийри интиҳосига олиб бориши тайин. Лекин бой берилган йиллар — йиллар нимаси, эҳ, кунлар, ҳатто соатлар ортиқча азоб-уқубатларга, баъзиларнинг эса ҳаётига зомин бўлади. Уйлайманки, сиз фикримни тушунаёпсиз. Қотил бошқаларга ҳам ўтадиган ўлим ҳалқасига сабаб бўлди. Ҳа-ҳа, Юрани ўлдиришди! — қичқириб юборди

қизариб. — Ўзини-ўзи заҳарлаб қўйдимикин деган сизнинг тахминингизни буткул инкор этаман. Тадқиқотчи, бунинг устига ҳамма нарсани ўз қўли билан текшириб кўришга одатланган одам билан бундай ҳол рўй бериши асло мумкин эмас.

— Биз бу тўғрисида телефонда гаплашиб бўлган эдик, Петр Григорьевич.

— Гарчи ҳар хил тасодифларнинг рўй бериши эҳтимолдан ҳоли бўлмасанда сиз ўшанда фикримга қўшилмагандингиз, — фикрини давом эттирди қатъий туриб Чадрис.

— Мен содир бўлиши эҳтимол тутилган энг майда тасодифларни ҳам назардан қочиришга ҳаққим йўқ. Ҳар бир тахмин текшириб кўрилиши зарур.

— Ички органларнинг хасталиги туфайли ўзидан кетгудай қаттиқ хуруж амалий жиҳатдан эҳтимолдан узоқ.

— Сизнинг фикрингиз биз учун жуда қадрли, — маъқуллади Люсин. — Юрак масаласи қандай, Петр Григорьевич? Ёхуд масалан, мияга қон қуйилиши?

— Яшн масаласи сизни қизиқтирмайдими, йигит? Ахир ҳамма нарса бўлиши эҳтимол, ҳатто одамнинг бошига метеорит тушиши мумкин... Сиз касалхона ва ўликхоналарни суриштириб кўргандирсиз?

— Бутуниттифоқ қидирувига берилган, Петр Григорьевич! — хўрсинди Люсин. — Номи аниқланмай кўмиб юборилганлар ҳам ҳисоб-китобда... Сира изи топилмаяпти! Мана уч кундирки, бутун атрофни тит-пит қилиб юбордик.

— Демак, ёмон қидираётган экансизлар! Солитов сингари одам ном-нишонсиз йўқолиши мумкин эмас. Унинг тоифасидаги одамлар энг охиригача ҳимоя қилиниши зарур. Юра олийжаноб одам эди.

— Бундай қараш менга маъқул, — бош қимирлатди Владимир Константинович. — Лекин ҳаётда ёвуз кучларга ён босиш жоизроқ ҳолатлар ҳам бўлади. Пул, мол-дунё ўз йўлига, инсон умри эса қайтарилмас, бебаҳодир. Георгий Мартинович янглиғ ҳаммамиз учун қимматли инсон умригина эмас, энг оддий, энг камтар одамларнинг умри, оллоҳ ҳар бир бандасининг умри қадрли...

— У пулга қизиқмасди! — қизишиб кетди Чадрис. — Бу гапни бир айтдингиз, иккинчи оғзингиздан чиқарманг!.. Инсон қадр-қиймати унинг учун ҳар нарсадан баланд эди. Бир тўда безори ўспиринлар қандайдир мўйсафидга ҳужум қилишганди Юра унинг ёнини олганини ўз кўзим билан кўрганман.

— Қандай тугаган эди ўша воқеа?

— Аблаҳлар бизга ҳам қўл кўтаришганди ўшанда! — деди қовоғи солинганча Чадрис. — Бирор одам орага тушмас-я! Уларга бутунлай алоқаси йўқдай ҳамма четроқдан ўтиб кетишга ҳаракат қиларди...

— Таниш ҳолат. — Люсин ўй суриб қолди. Чадриснинг ҳикояси Георгий Мартинович характерининг тамомила янги, кутилмаган қиррасини ёритган эди.

— Бахтга қарши кўп учрайдиган ҳодиса. Илгариги ёшлар бунақа эмасди.

— Ўтмишни қораламай турунг, Петр Григорьевич! Фиръавнлар замонасидаёқ эзма чоллар ёшлардан шикоят қилиб қиёмат кун яқинлашганини башорат қилишганди. Оқибат нима бўлди? Худога шукр, мана яшаб турибмиз. Станислав Ежи Лец ҳар бир асрнинг ўртасида ўзининг ўрта асри бўлади деб яхши айтган эди.

— Мен беморни кўришим лозим эди. Сиз қабулхонада бироз кутиб туролмайсизми?

— Энди кетаман, — Люсин шошилиб ўрнидан турди. — Охирида битта саволим бор.

— Бир савол иккинчисини бошлаб келишини биламан. Сиз бироз пойлаб турунг, — эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда буюрди Петр Григорьевич қўлювгичга энгашиб. — Гапимиз ғоятда жиддий.

Люсин четроққа сурилиб узоқ кутганидан жиғи бийрон бўлган врач аёл елкасидан итаргудай бўлиб келаётган, рангпар, чап оёғи оқсайдиган қизга

йўл бериб эшикни ёпти-да қабулхонага чиқиб котиба қизнинг ёнидаги стулга ўтирди.

- Бизда даволангани келдингизми? — қизикди котиба қиз.
- Афсуски, Линочка, мен бошқа масала бўйича келгандим.
- Нега ундай дейсиз. Қайтага яхшику.

Суҳбат Чадриснинг: — Дарҳол қайтадан расмга туширинг, тўла биокимёвий анализдан ўтказинг! — деган қулоқни тешғудай командаси туфайли узилиб қолди.

Кейинги воқеалар кино лентасининг тескари айланишидай тахлитда давом этди. Люсин бўйруқ худди унга қаратилгандай дик этиб ўрнидан туриб врач аёл ва бемор қизчага йўл бериб аввалги ўринга ўтирди. Петр Григорьевич беморни кўрганидан кейин қўлини юваётганди.

— Остеохондрит, артроз, — деди у суҳбатдошининг синовчан тикилишига жавобан. — Қизча эндигина ўн бешга чиқибди... Гапимиз қаерга келиб тўхтаганди?

— Сиз мабодо Георгий Мартинович билан биргаликда тадқиқотлар олиб бормаганмисиз?

- Олиб борганмиз, ҳозир ҳам давом этаётгани бу иш.
- Сир бўлмаса қайси соҳа бўйича?

— Гумораль ҳимоя бўйича. Сизга тушунарли бўлиши учун айтиб қўяй — “гумор” суюқлик. — Чадрис бармоқларини катак сочиқ билан эринмай артишда ҳалиги жойига бориб ўтирди. — Гап шундаки, қон зардоби, сўлак ва бошқа суюқ моддаларда микробни ўлдириш, заҳар кучини қирқиш қобилятига эга бўлган фаол физиологик моддалар топилган. Бунинг ёрқин мисоли лизоцим бўлиб, у сўлак таркибида жуда кўпдир. Деярли барча ҳайвонларнинг ярани ялашлари ҳам шундан келиб чиққан. Сиз болаларга ҳеч эътибор берганмисиз?

- Мен ўзим ҳам тирналган, яра-чақа жойларга тупук суртиб қўяман.

— Жуда тўғри қиласиз. Чунки лизоцим шикастланган тўқималарни зарарли микроблардан тозалашда жуда асқотади... Айниқса, бактерицид малҳамли матодан фойдаланишингизни маслаҳат бераман. Сўлак таркибида лизоцимдан ташқари касаллик қўзғотувчи микроблар ҳам бўлиши мумкин. — Чадрис калаванинг учини йўқотиб қўйиб чор атрофга ожизона мўлтиради. — Нима тўғрисида гаплашаётгандик?

- Гуморал ҳимоя тўғрисида, — Люсин ёрдамга шошилди.

— Худди шундай! — севиниб кетди профессор яна аввалги хотиржам ҳолатга қайтиб.

— Бундан бир неча йил илгари эндиликда даволаш ишларида кенг қўлланаётган кристалли лизоцимни олишга муваффақ бўлинди.

- Солитовми? — гумон қилди Люсин.

— Йўқ, бахтга қарши чет эллик ҳамкасабалари ундан олдинроқ топишди. Лекин Георгий Мартинович лизоцимнинг табиий ҳолатидаги ҳазинасини топиш бахтига мушарраф бўлди. Сабзавот, мева ва ҳатто гуллар таркибида бу модда жуда кўп учаркан. Ерқалампир, шолғом, қарам таркибида айниқса бу модда кўп экан. Аптека усулида олинганга нисбатан табиий ҳолдагиси фойдалироқ ва самаралироқ эканлигини эслатишнинг ҳожаги бўлмаса керак. Ҳарқалай, биз табиий маҳсулотлар афзалроқ деб биламиз.

— Сиз муолажа қилаётган беморлар ҳам фикрингизга қўшилишса керак деб ишонаман.

— Шундай бўлса керак, деб умид қиламан. — Чадрис ўз ишидан мамнун одамлардай қаддини ростлади. — Акс ҳолда қанақасига медик бўла олардим? Врачлик санъати фақат тиббиёт илмини билишнинггина тақозо этмайди. Мижознинг ҳиссиётига таъсир эта билиш тузалиш учун фаол ҳаракат қилишга мажбур этиш ғоят муҳимдир. Ибн Сино даволашда энг муҳим нарса ишонтириш, кейин дори-дармон, сўнгги чора эса тиф деган эди.

Қачонлардир касаллик оқимини фақат ишонтириш орқали бошқаришни ўрганиб оламиз.

- Сиз ҳақиқатан шунга ишонасизми?

— Гарчи одамзотнинг эзгу-орзулари рўёбга чиққунгача узоқ ва машаққатли йўл босиши муқаррар бўлса-да, бунга албатта ишонаман. Студентларимга ўн еттинчи асрда яшаб ўтган инглиз табиби Сиденхемнинг: “Шаҳарга бир масхарабознинг кириб келиши устига дори-дармон ортилган ўнларча хачирдан кўра фойдалироқ”, деган гапини тез-тез қайтариб тураман. Ибратли сўз! Шифокор масхарабозга айланишлари ҳожат эмас, хачирлик вазифаси ҳам унга ярашмайди. Лекин ишонтиришнинг оддийгина асосларини билиб олиш шубҳасиз зарур. Шунингдек, илгариги қишлоқ табибларидек мижознинг шикоятини эринмай тинглаш санъатини яна ўрганишимиз керак. Шунда сизни ишонтириб айтаманки, касаллик варақалари кескин камайган, одамлар бир врачдан чиқиб бошқасига зир югуришмаган бўларди... Шу нуқтада сиз билан хайрлашишга ижозат беринг, ҳурматли ўртоқ майор, — Петр Григорьевич улуғвор ишора билан стол устидан қўлини узатди. — Мени воқеанинг боришидан бохабар қилиб туринг! Буни ҳатто қатъий талаб қиламан!

Давоми бор.

SUMMARY

In this issue the readers can find: Song's "Dafnis and Hloya", american well-knowu writer Sol Bellow's the first parts of the play "High Time". The poem lovers can take plasure by some poems of Osip Mandelshtam. And also can read the last parts of Pilar Urbano's "The Queen Sofia" wich are in the publŭstistic rubric, so Egyptian prominent writer Nagib Mahfus's Nobel speeshes also will be introduced to the readers. The detective readers can read Eremey Parnov's "Malta's stisk". And other very interesting stories took place in this issue of the Magazine.

